

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
SUMEROLOJİ BİLİM DALI**

**EBLA-MARİ ARASINDA YAŞANAN EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER
(M.Ö. 2380-2330)**

Doktora Tezi

Ayşe SAKARYA İRMAK

Ankara-2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
SUMEROLOJİ BİLİM DALI**

**EBLA-MARİ ARASINDA YAŞANAN EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER
(M.Ö. 2380-2330)**

Doktora Tezi

Ayşe SAKARYA İRMAK

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK**

Ankara-2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
SUMEROLOJİ BİLİM DALI**

Ayşe SAKARYA İRMAK

**EBLA-MARİ ARASINDA YAŞANAN EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER
(M.Ö. 2380-2330)**

Doktora Tezi

**TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK**

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK

Prof. Dr. Hakan EROL

Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU

Prof. Dr. Nurgül YILDIRIM

Doç. Dr. Murat ÇAYIR

**Tez Sınav Tarihi:
11/02/2025**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK danışmanlığında hazırladığım “**EBLA-MARİ ARASINDA YAŞANAN EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER (M.Ö. 2380-2330) (Ankara 2025)** ” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

07/04/2025

Ayşe SAKARYA İRMAK

ÖNSÖZ

Tezimizde M.Ö. III. Binyıl'da Mezopotamya'da ve Kuzey Suriye'de bulunan devletler arasında önemli bir yere sahip olan Ebla krallığının, Mari krallığı ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerini değerlendirmiş bulunmaktayız. Çivi yazılı belgelerden açıkça anlaşıldığı üzere diploması ve ticaretin birbirleriyle yakından ilişkili olduğunu bilmekteyiz. Bu suretle birincil çalışma kaynağımız Ebla metinleri olmak üzere Ebla-Mari arasında kurulan diplomatik ilişkilerden iki krallık arasında yapılan ticaret ve ekonomi hakkında bilgi sahibi olmuş durumdayız. Tezde sadece M.Ö. 2380-2330 tarihlerinde Ebla-Mari arasında yaşanan ilişkileri değil, (Uruk Çağı'ndan itibaren) yaşanan ekonomik ve ticari ilişkilere de değinmiş bulunmaktayız. Doktora tez çalışmamı belirlemede yüksek lisansta da Ebla çalışmam etkili olmuştur. Ayrıca seçtiğimiz konu dâhilinde değinilmeyen ve bilinmeyenleri ortaya koyarak bu alanda ki boşlukların giderilebileceği düşüncesi çalışmaya yönelmemde oldukça tesirli olmuştur. Ülkemizde bu alanda yapılan ilk çalışma “G Kraliyet Sarayı Buluntuları Işığında Ebla'nın Siyasi Tarihi ve Ekonomik Yapısı” adlı yüksek lisans tezidir. Dolayısıyla ülkemizde bu sahada yeni bir akademik araştırma ya da yayım yapılmadığı için bu alan hakkında yeteri kadar bilgi sahibi de olunamamaktadır. Bu nedenle bilimsel açıdan hala araştırılması gereken birçok hususun olması bu çalışmaya başlamamda temel etken olmuştur.

“Ebla-Mari Arasında Yaşanan Ekonomik ve Ticari İlişkiler (M.Ö. 2380-2330)” başlıklı çalışmamı hazırlarken, Ebla metinleri asıl kaynak olmak üzere, Ebla metinlerinin transkripsiyon ve çevirilerinin yayımlandığı ARET (*Archivi Reali di Ebla, Testi*) ve MEE (*Materiali Epligrafici di Ebla*) serilerinden faydalandım. ARET serileri 1981'den 2017'ye kadar “*Missione Archeologica Italiana in Siria*” tarafından

yayımlanmıştır. 2018'den itibaren ise “*Harrassowitz Verlag*” tarafından yayımlanmaya devam etmektedir. MEE serileri ise “*Istituto Universitario Orientale di Napoli*” tarafından yayımlanmıştır. ARET serilerini oluşturan ciltlerde Ebla metnlerinin filolojik yorumlarının ve çevirilerinin bulunması çalışmada büyük fayda sağlamıştır. Dijital ortamda Ebla metnlerine EbDA (*Ebla Digital Archives*) ve Cdli (*Cuneiform Digital Library Initiative*) sitelerinden erişim sağladım. EbDA sitesi, Ebla metnlerinin dijital baskılarına ulaşmamda büyük kolaylık sağlamıştır. İlaveten bu site ARET serisini ve şimdiye kadar Ebla metnlerinin yayımının yapıldığı ARES (*Archivi Reali di Ebla Studi*) ve MEE külliyatlarının da bir kısmını içermektedir. Şu ana kadar yayımlanan tüm Ebla metinleri, bu site de kapsamlı bir şekilde taranıp bulunarak güncel bibliyografyalar da sağlanmaktadır. Aynı zamanda Ebla dilinin linguistik açıdan yorumlanması ve Kuzey Mezopotamya’da ki diğer tabletlerle paleografik olarak kıyaslanması ve değerlendirilmesi hakkındaki bilgilere *Lingua di Ebla* serisinde yer alan makalelerden ulaştım. Metinlerde geçen şahıs adları ile ilgili açıklamalar için ARES serilerinden bilgi edindim. Bilhassa çalışmamda Ebla dili ve arşivleri hakkında ki malumatlara ise, içerisinde oldukça çok makalenin yayımlanmış olduğu *Eblaitica (Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language)* adlı kitap serisinden ulaştım.

Yüksek lisans ve doktora çalışmam boyunca göstermiş olduğu emeklerinden dolayı danışman hocam Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM’a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Kıymetli hocamın emekliliğinden dolayı iki sene boyunca doktora çalışmamda yardımlarını ve desteğini benden esirgemeyerek danışmanlığımı üstlendiği için değerli danışman hocam Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK’a en içten teşekkürlerimi sunarım. Başta Tez İzleme Komitesi’ndeki değerli hocalarım Prof. Dr. Hakan EROL ve Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU olmak üzere, Sumeroloji Anabilim Dalı’nın değerli hocaları Prof. Dr. Cahit GÜNBATTI, Prof. Dr. Salih ÇEÇEN, Doç. Dr. Murat ÇAYIR ve Doç. Dr.

Ömer KAHYA'ya da içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca gerek yüksek lisans tez çalışmam da gerekse de doktora çalışmam sırasında görüş ve katkılarını hiçbir zaman benden esirgemeyen Prof. Dr. Alfonso ARCHÍ'ye de içtenlikle sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Eğitim öğretim hayatımın başlangıcından bugüne denk her daim bana güç veren canım babam, annem ve abim bu tezin mimarlarıdır. Daima teşvik ve destekleri ile her zaman yanımda olan aileme ve eşime sonsuz minnettarım. Sabrı ile bu süreçte güzel bir yol arkadaşlığı sunduğu için eşime ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Ayşe SAKARYA İRMAK
Ankara – 2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	IV
TABLolar LİSTESİ.....	VII
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
M.Ö. IV-III. BİNYIL'DA MEZOPOTAMYA'DA EKONOMİ VE TİCARET	17
1.1. M.Ö. IV. BİNYIL'DA ERKEN MEZOPOTAMYA KÜLTÜRLERİNDE	
EKONOMİ VE TİCARET.....	17
1.1.1. Erken Uruk Döneminde (M.Ö. 4000-3800) Ekonomik Faaliyetler	30
1.1.2. Orta Uruk Döneminde (M.Ö.3800-3400) Ekonomik Faaliyetler.....	36
1.1.3. Geç Uruk Döneminde (M.Ö. 3400-3100) Ekonomik Faaliyetler	37
1.2. M.Ö. III. BİNYIL'DA ERKEN MEZOPOTAMYA KÜLTÜRLERİNDE	
EKONOMİ VE TİCARET	44
1.2.1. Cemdet Nasr Döneminde (M.Ö. 3100-2900) Ekonomik Faaliyetler	44
1.2.2. Erken Hanedanlık I (M.Ö. 3000-2750) Döneminde Siyasal ve Ekonomik	
Gelişmeler.....	46
1.2.3. Akad Hanedanlığı Döneminde (M.Ö. ± 2350-2000) Ekonomi ve Ticaret....	54
1.3. M.Ö. III. BİNYIL'DA MEZOPOTAMYA'DA EKONOMİ VE TİCARET	57
1.3.1. Eski Mezopotamya ve Coğrafi Konumu	62
İKİNCİ BÖLÜM	70
EBLA KRALİYET ARŞİVLERİ	70
2.1. EBLA TABLETLERİNİN İÇERİĞİ VE YAPISI	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	80
M.Ö. III. BİNYIL'DA EBLA KRALLIĞI VE SİYASİ TARİHİ	80
3.1. M.Ö. III. BİNYIL'DA EBLA KRALLIĞI'NIN DIŞ POLİTİKASI.....	87
3.1.1. M.Ö. III. Binyıl'da Ebla-Mari İlişkileri	87
3.2. M.Ö. III BİNYIL'DA EBLA KRALLIĞI'NIN DIŞ POLİTİKASI HAKKINDA	
BİLGİ VEREN EBLA METİNLERİ	104
3.2.1. TM.75.G.2342 Numaralı Metin Hakkında.....	104
3.2.2. TM.75.G.2342 Numaralı Metin	106
3.2.3. TM.75.G.2367 Numaralı Metin Hakkında.....	109
3.2.4. TM.75.2367 Numaralı Metin	112
3.2.5. TM.75.G.2420 Numaralı Metin Hakkında.....	121
3.2.6. TM.75.G.2420 Numaralı Metin	126
3.2.7. TM.75.G.1953 Numaralı Metin Hakkında.....	158
3.2.8. TM.75.G.1953 Numaralı Metin	159
3.3. M.Ö. III. BİNYIL'DA EBLA KRALLIĞI'NIN İDARİ TEŞKİLATI VE YAPISI	
HAKKINDA BİLGİ VEREN EBLA METNİ	162
3.3.1. Ebla Şehrinin İdari Teşkilatı ve Yapısı Hakkında.....	162
3.3.1.1. Akropol (sa-za ^{ki} _x , é-MI-ŠITA ^{ki} _x)	164
3.3.1.2. Aşağı Şehir (eb-la ^{ki}).....	165
3.3.2. TM.75.G.336 Numaralı Metin İçeriği.....	168
3.3.2.1. TM.75.G.336 Numaralı Metne Göre Ebla Şehrinin İdari Birimleri	170
3.3.2.2. TM.75.G.336 Numaralı Metin İçin Aşağı Şehir'de (É-duru ^{ki} ₅ -)	
İfadesiyle Birlikte Geçen Dört İdari Birim	172
3.3.2.3. TM.75.G.336 Numaralı Metin İçin Aşağı Şehir'e Ait Olan Dört	
İdari Birim'de Bulunan Yetkililer.....	173

3.3.2.4. TM.75.G. 336 Numaralı Metin İçin Akropol’de (É-) ve Ggir ^{ki}	
İfadesiyle Birlikte Geçen Dört İdari Birim (Akropol’e Ait İdari Birimler).....	174
3.3.2.5. TM.75.G.336 Numaralı Metin İçin Akropol’e Ait Olan İdari Birimlerin Yönetim Merkezi (Valiliği): É-MI-ŠITA ^{ki}	176
3.3.1. TM.75.G.336 Numaralı Metin	179
3.4. M.Ö. III. BİNYIL’DA EBLA KRALLIĞINDA EKONOMİ VE TİCARET	188
3.4.1. M.Ö. III. Binyıl’da Ebla Krallığında Ekonomi ve Ticaret Hakkında Bilgi Veren Ebla Metinleri	198
3.4.2. TM.75.G.12497 Numaralı Metin Hakkında.....	198
3.4.3. TM.75.G.12497 Numaralı Metin	199
3.4.4. TM.75.G.2268 Numaralı Metin Hakkında.....	201
3.4.5. TM.75.G.2268 Numaralı Metin	202
SONUÇ.....	220
KAYNAKÇA	225
EKLER.....	238
EK-1. Haritalar ve Şekiller	238
ÖZET.....	261
ABSTRACT	262

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Uruk Hârâbesinde Arkeolojik Kat ve Tabakalar	34
Tablo 2. M.Ö. III. Binyıl’da Mezopotamya Hanedanları ile Ebla ve Mari Hükümdarları Arasındaki Tahmini Saltanat Sürelerinin Senkronizasyonunu Gösteren Tablo	95
Tablo 3. Ebla Şehri’nin İdari Teşkilatı ve Birimleri Üzerine Bakış Açısı.....	177
Tablo 4. Ebla Şehri’nin İdari Teşkilatı ve Birimleri Üzerine Bakış Açısı.....	178

TRANSKRİPSİYON VE DİĞER YERLERDE KULLANILAN İŞARETLER

SİMGELER VE KISALTMALAR

<u>Simge</u>	<u>Açıklama</u>
<< >>	Katip tarafından yanlışlıkla yazılan işaretleri gösterir.
< >	Transkripsiyona ilave edilen işaretleri gösterir.
()	Çevirinin daha iyi anlaşılması için tercümede tamamlanan kısımları ve yazar tarafından yapılan ilaveyi ya da kelimenin alternatifini gösterir.
...	Tercümede ve transkripsiyonda kırık olan ya da çevirisi yapılmayan yerler için kullanılır.
/	Ya da, ve, veya.
?/!	Transkripsiyonda işaretin okunuşunun ya da tercümede ilgili kelimenin anlamının şüpheli olduğunu gösterir.
[]	Orjinal metinde kırık olan yeri gösterir.
┌ ┐	İşaretin yarısının kırık, silik ya da tahrip olduğunu gösterir.
x	Okunamayan işareti gösterir.

<u>Kısaltma</u>	<u>Açıklama</u>
a.g.e	Adı Geçen Eser.
a.g.m	Adı Geçen Makale.
AAAS	Annales Archeologiques Arabes Syriennes.
AHw	W. von Soden, <i>Akkadisches Handwörterbuch</i> , Wiesbaden 1965-1981.
ak.	Alt Kenar.
Akk.	Akadca.
ArAn	Archivum Anatolicum.
ARES	Arcihivi Reali di Ebla: Studi. Roma: Missione Archeologica Italiana in Siria.

<u>Kısaltma</u>	<u>Açıklama</u>
ARET	Arcihivi Reali di Ebla: Testi. Roma: Missione Archeologica Italiana in Siria.
ARM	Archives Royales de Mari. Paris.
ay.	Arka Yüz.
BA	The Biblical Archaeologist.
BiAr	The Biblical Archaeologist. Boston.
CAD	The Assyrian Dictionary of the Oriental Institue of The University of Chicago, Chicago, 1956vd.
CDA	Black, J.; G. A.; Postgate, N., (2000), A Concise Dictionary of Akkadian, Wiesbaden.
CDLI	Cuneiform Digital Library Initiative.
EbDA	Ebla Digital Archives.
Ebla Origini	Matthiae, P.; Pinnock, F.; Scandone Matthiae, G. (a cura di) (1995). Ebla. Alle origini della civiltà urbana. Milano.
Eblaitica	Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language.
ePSD	Tinney, S., Et al., (2006), The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary.
ETCSL	Black, Jeremy B. Et al., (1998-2006) The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature, Oxford, http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/ .
G	G Sarayı.
HSAO 2	Hauptmann, H.; Waetzoldt, H. (Hrsg.) (1988). <i>Wirtschaft und Gesellschaft von Ebla</i> . Heidelberg. Heidelberger Studien zum Alten Orient 2.
ICAANE 4/2	Kühne, H.; Czichon, R. M.; Janoscha Kreppner, F. (eds.) (2008). <i>Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East. Volume 2. Social and Cultural Transformation: The Archaeology of Transitional Periods and Dark Ages. Excavation Reports</i> . Wiesbaden.
ICAANE 6/1	Matthiae, P.; Pinnock, F.; Nigro, L.; Marchetti, N. (eds.) (2010). <i>Proceedings of the 6th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East. Volume 1. Near Eastern Archaeology in the Past, Present and Future. Heritage and Identity. Ethnoarchaeological and Interdisciplinary Approach, Results, and Perspectives. Visual Expression and Craft Production in the Definition of Social Relations and Status</i> . Wiesbaden.

<u>Kısaltma</u>	<u>Açıklama</u>
JAOS	Journal of the American Oriental Society. New Haven.
JCS	Journal of Cuneiform Studies. Cambridge.
Kbo	Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig-Berlin 1916ff.
Kt.	Kultepe.
Labat	Les Religions René Labat, Les Religions du Proche-Orient asiatique (Paris: Fayard et Denoël, 1970).
Lingua di Ebla	Cagni, L. (a cura di) (1981). <i>La Lingua di Ebla-Atti del convegno internazionale (Napoli, 21-23 Aprile 1980)</i> . Napoli.
MARI	Mari. <i>Annales de Recherches Interdisciplinaires</i> . Paris.
MEE	Materiali Epigrafici di Ebla, Napoli. 979-.
MVSum	Materiali per il Vocabolario Sumerico. Roma.
Or	Orientalia, Roma.
OrAn	Oriens Antiquus. Roma.
öy.	Ön Yüz.
RA	<i>Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale</i> . Paris.
RGTC	Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes.
RIA	Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie. Berlin.
RIME	The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods. Toronto, 199-
RSO	Rivista degli Studi Orientali. Roma.
s.	Sayfa.
sağ k.	Sağ Kenar.
SANER	Studies in Ancient Near Eastern Record. Berlin; Boston.
SEb	Studi Eblaiti. Roma. (Università degli Studi di Roma, Missione Archeologica Italiana in Siria). III: 1980.
sk.	Sol Kenar.
st.	Satır.
StBoT	Studien zu den Boğazköy-Texten. Wiesbaden 1965ff.

Kısaltma**Açıklama**

StLE	Fronzaroli, Pelio (ed.) (1984). Studies on the Language of Ebla. Firenze. Quanderni di Semitistica 13.
Subartu XXXVI	Patrier, Julie.; Quenet, Philippe; Butterlin, Pascal. (éds.) (2016). <i>Mille et une empreintes. Un Alsacien en Orient. Mélanges en l'honneur du 65e anniversaire de Dominique Beyer</i> , Brepols, Turnhout.
süt.	Sütun
Syria Supp. 2	Butterlin, P.; Margueron, J.; Muller, B.; Al-Maqdissi, M. (éds.) (2014). Mari, ni Est, ni Ouest. Beyrouth. Syria Supplément 2.
Şek.	Şekil.
TM	Tel-Mardik yazılışının kısaltması.
TŞ	R. R. Jestin, Tablettes sumériennes de Šuruppak conservées au Musée de Stanboul, Paris 1937. Crf. anche NTŞ.
ük.	Üst Kenar.
VO	Vicino Oriente. Roma.

GİRİŞ

Çalışma esasımız “Ebla-Mari Arasında Yaşanan Ekonomik ve Ticari İlişkiler (M.Ö. 2380-2330)” başlığına dayandığı için öncelikli olarak Eski Mezopotamya’da yapılan ekonomik faaliyetlerden ve ekonominin temelini oluşturan üretimden kısaca bahsetmek isteriz. Ayrıyeten Eski Anadolu’da sürdürülen ticari ilişkilere de kısa bir hatırlatma yapmak isteriz. Çünkü Anadolu topraklarında doğan Fırat ve Dicle Nehirlerin; Mezopotamya’nın kalbi olması nasıl yadsınamaz bir gerçekse, Mezopotamya ile Anadolu arasında kültür ve coğrafya birliği bakımından bütünlük olduğu da yadsınamaz bir gerçektir.

Tarih öncesi devirlerden bu yana insanların hayatlarını devam ettirmesi ve ihtiyaçlarını gidermesi için, yapmış oldukları eylemler ekonomik faaliyetleri beraberinde getirmiştir. Yapılan bu eylemlerin temelinde üretim yatmaktadır. Ekonominin temeli de üretimi oluşturmaktadır. Tarih öncesi zamandan beri insanoğlunun gerek topraktan gerekse hayvanlardan ve bitkilerden oluşan ham maddeleri işlemesiyle yeni bir ürün elde etmesi üretimin yapıldığını ve başladığını göstermektedir. İnsanın yaşamını devam ettirebilmesi için temel besinleri doğrudan çevreden temin etmesine dayanan üretim şekli birincil ekonomik faaliyetler arasında gelmektedir. Paleolitik Dönemde yapılan ekonomik icraatların başında gelen avcılık ve toplayıcılık, birincil ekonomik faaliyetler arasında yer almaktadır. İnsanlık tarihinde avcılık ve toplayıcılık en eski ekonomik faaliyetlerden birisi olmuştur. Tarih öncesi zamanda ve sonrasında yapılan birincil ekonomik faaliyetler arasında tarım, hayvancılık, kerestecilik, madencilik ve zanaat yer almaktadır. Ekonomik faaliyetlerden olan tarım, ilk defa Neolitik Dönemde keşfedilmiştir. Şöyle ki, yiyeceğini doğadan temin eden insanoğlu ilk defa ekip biçmeye başlayarak ziraatte başlamıştır. Böylece

tarım insanlık tarihinde bir dönüm noktası olarak yerleşik yaşam biçimine geçilmesine yol açmıştır. Avcı-toplayıcı sistemden tarıma birdenbire geçilmemiştir. İnsanın doğrudan yönettiği kaynaklara bağımlılığının giderek arttığı; ama diyetini hâlâ yabani hayvanları avlayarak tamamladığı uzun bir süreç olmuştur. İnsanların avcı-toplayıcı yaşam biçimine geri dönmek zorunda kaldıkları ya da evcilleştirilmiş kaynaklar gereksinimlerini karşılamadığından yabani kaynaklara daha fazla başvurdıkları zamanlar olmuştur. İki yaşam tarzının aynı coğrafi alanda görüldüğünü unutmamalıyız: Tarım, yabani kaynakların bol olduğu yerlerde gelişmiştir. Ayrıca tarım, insanların kurdukları kalıcı yerleşmelerin çoğalmasını sağlamıştır.¹

İnsanların ihtiyaçlarını karşılaması gerekçesiyle seramik, dokuma, maden işçiliği ve taş oymacılığı ile çeşitli eşyalar üretmesiyle birlikte ekonomik faaliyetlerden birisi olan zanaat ortaya çıkmıştır. Zanaat işinde, ustalık ve el becerisiyle uzmanlaşan zanaatkârlar üretim yapmaya başlamışlardır. Zanaatta uzmanlaşmaya başlanması, bağımlı ve bağımsız zannatkâr şeklinde bir ayrımına gidilmesini sağlamıştır.² Bu duruma bir örnek verecek olursak, Uruk döneminde kent nüfusunun bir kısmı tarım dışı işlerde uzmanlaşmaya başlayarak zanaatkârlık vasfıyla “eğik ağız kenarlı kâselerin” üretimini yapmaya başlamışlardır. Zanaatkârlar tarafından üretilen bu kâselerin hızla ve çok miktarda üretilmesi de üretimin yapıldığını göstermektedir. Daha sonra üretilen bu eşyaların takas yoluyla ticareti yapılmıştır. Bunun neticesinde üretimin bulunmadığı, insan emeğine dayalı olan ekonomik faaliyetlerden hizmet sektörü içerisinde yer alan ticaret sınıfı ortaya çıkmıştır. Eski Mezopotamya’da, tarih öncesi dönemde yukarıda bahsedilen bu eylemler doğrultusunda ticaret yapılmaya başlanmıştır. Ticaretin yapılmaya başlamasıyla birlikte ticaret yolları ve ticaret merkezleri ortaya çıkmıştır.

¹ Marc van de Mieroop, **Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323**, Çev. Sinem Gül, İstanbul, 2018, s. 11.

² Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. İzzet Çıvgın, “Orta ve Geç Uruk Dönemi’nde (M.Ö. 3700-3100) Kentler, Devletleşme, Ticaret, Kültürel Etkileşim ve Kolonileşme”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C.24, S.1, 2015, s. 97.

Mezopotamya; Asya ve Avrupa'nın kesişim noktasında bulunduğu için önemli bir ticaret merkezi konumunda olmuştur. Ticaretin yaygınlaşmasında nehirlerin ticaret yolları olarak kullanılması da etkili olmuştur. Bu durum uzak bölgeler arasında ticareti yapılacak olan malların alışverişine de olanak sağlamıştır. 'Ticaret' sözcüğünün, çok esnek bir şekilde yabancı malları arama, yağmalama ve haraç kesme gibi herhangi bir araçla edinilmesini kapsayacak şekilde kullanılmakta olduğunu da kaydetmek gerekmektedir. Haraç ve yağmalama da ticaret olarak ifade edilmektedir. Metinlerden anlaşılmaktadır ki, diplomasi ve ticaret birbirleriyle yakından bağlantılıdır. Şehir devletlerinin hükümdarlarının kızları, genellikle bu tür diplomatik çabaların bir parçası olarak, Mezopotamya dünyasının çevresindeki yabancı kraliyet ailesinin mensuplarıyla evlendirilmesi bu duruma güzel bir örnek oluşturmaktadır. Yazılı kaynaklar, özellikle III. Binyıl'ın ikinci yarısına kadar, ticari yapıdaki değişiklikleri anlama ve onun organizasyonu ile bu işi üstlenen insanlar hakkında bilgi edinme konusunda bize yardımcı olan başka kaynaklardan gelen kanıtları tamamlamaktadır. Ticaretin açıkçası siyasal değişimlerle ve başka durumlarda halkların mevcut iktisadi çevreyi bozan önemli hareketleriyle ilgili olarak, kayda değer tarihsel olayları yansıttığı görünmektedir.³

Kalkolitik Çağ'da, üretim ekonomisinin gelişmesinde madencilik en önemli aşamalardan birisi olmuştur. Çünkü tunç gibi alaşımları yapabilmek için gerekli bakır ve kalay gibi madenlerin uzak bölgelerden sağlanması ileri düzeyde uzmanlaşmayı gerektirmektedir. Bu gelişmelerin sonunu (IV. Binyıl'ın sonları) yazının keşfi izlemiştir. Yazıyla birlikte kimi ham maddelere olan gereksinimle ilişkili olarak ticarete duyulan büyük ilgi, önceki dönemlerin dışa fazla açılmayan izole kültür geleneğine son vererek ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini güçlendirmiştir. Böylelikle yeni bir dönem

³ Harriet Crawford, **Sümer ve Sümerler**, 2. Baskı, Çev. Nihal Uzan, Ankara, 2010, s. 186.

başlamıştır. Yeni dönem daha iyi örgütlenebilir toplumların dönemi haline gelmiştir. Anadolu’da sosyal sınıfların giderek daha belirgin şekilde ortaya çıktıklarına, yönetici sınıfın görkemli bir aşama geçirmesine tanık olmuştur. Bu toplumsal örgütlenme, coğrafi nedenlerle, komşu Mısır ve Sumer’dekinden daha küçük çapta olup bölgesel karakterini korumaktadır. Yeni dönem önceki çağların tarım, dokumacılık, çömlekçilik vb. buluşlarına, daha etkili silahların üretilmesini, daha ince süs eşyalarının yapılmasını olanaklı kılan bakır-arsen ya da bakır-kalay alaşımı yani tuncu eklemiştir. Bu yüzden İlk Tunç Çağı olarak adlandırılmaktadır.⁴ Kalkolitik Dönemde, bakırın kullanılmaya başlanmasıyla maden insan hayatına girmiştir. Madenin insan hayatına girmesi insanlık tarihi ve dünya uygarlığı için büyük bir adım olmuştur. Çünkü bakır; tunç ve demir gibi madenlerin kullanımıyla ekonomik ve ticari faaliyetleri önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin, madenlerin kullanılmaya başlanması ile tarım aletlerinin ve silahların üretilmesinde büyük bir gelişme sağlamıştır. Ayrıca Tunç Çağlarının erken evresinde (Eski Tunç Çağı) tunçun keşfiyle birlikte madencilikte, sanatta, ticarete, kentleşmede büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Eski Tunç Çağı; Anadolu’da yazının henüz tanınmadığı bir dönemdir. Eski Tunç Çağı, Maden Çağlarının ilk aşamasıdır. Madenin işlevsel olarak kullanımı, tarımdan silah yapımına denk birçok alanda insan hayatına girmesini ve bu alanlarda ki varlığının giderek artmasını belirlemektedir. Neolitik’ten Kalkolitiğe ve oradan Eski Tunç Çağı’na medeniyetin tüm unsurları belli bir gelişim çizgisini takip etmiş, tarımda, hayvancılıkta, zanaatkârlığın geçerli olan tüm kollarında ve ticarete gelişim sürmüştür. Bakır ve kalayın alaşımı olan tunçun elde edilmesi, insan hayatına girerek kullanımının yaygınlaşması, ulaşılan aşamanın bir göstergesidir.⁵ Tunç’un elde edilmesi için bakır ve kalayın öncelikle istihsalı gereklidir. Bunları doğada tanıyıp bulmak ve çıkarmak bir uzmanlık işidir. Tarlasında çalışan bir çiftçinin

⁴ Veli Sevin, **Anadolu Arkeolojisi**, 6. Baskı, İstanbul, 2019, s. 107-108.

⁵ Turgut Yiğit, **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara, 2020, s. 77.

ya da hayvanların peşindeki çobanın bunu yapması genellikle beklenmez. Bu başlı başına bir uzmanlık işidir ve başlı başına bir iş kolunu gösterir. Çıkarılan bakır ve kalayın taşınması, tunçun elde edileceği yerleşim yerine getirilmesi de ayrı bir iştir. Hele ki doğal kaynakları çok sınırlı alüvyal ovalardan oluşan Güney Mezopotamya'da bunların uzaklardan getirilmesi gereklidir. Bu ancak uzun mesafeli ve sürekli ticaretle mümkün olabilir. Güney Mezopotamya'da bir yerleşim yerine getirilen bakır ve kalaydan tunç elde etmek için bu işe uygun, madenlerin eritebileceği fırınlar, gerekli araç gereçler ve daha önemlisi bu işi bilen yine uzman kişilere ihtiyaç vardır.

Kalay ve bakırın karışımından oluşan tunç, Anadolu'da Kalkolitik Dönem sonunda görülmektedir. Ancak tunç madeninin alet ve kap yapımında kullanılması M.Ö. III. Binyıl'ın başlarına rastlamaktadır. Mezopotamya'da ve Mısır'da tunçtan eserlerin yapılmaya başlandığı sıralarda yazı icat edilmiş bulunduğundan bu ülkeler için Tunç Çağı deyimi yerine yazılı belgelerden elde edilen kronoloji ve sınıflandırmalar kullanılır. Buna karşılık yazıyı henüz kullanmayan Anadolu, Yunanistan, Balkanlar ve Avrupa gibi bölgeler için Tunç Çağı deyimi geçerlidir. Tunç Çağı Anadolu'da M.Ö. 3000 yıllarında başlar. Anadolu'da Tunç Çağı üç evre gösterir; Erken Tunç Çağı (M.Ö. 3000-2500), Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2500-2000) ve Genç Tunç Çağı (M.Ö. 2000-1200). Anadolu Yarımadası üzerinde Tunç Çağı Doğu, Güneydoğu, Orta Anadolu ve Batı Anadolu'da olmak üzere dört ayrı tür sergiler. Özellikle Doğu Anadolu Tunç Çağı ayrı bir kimlik taşır. Güneydoğu Anadolu ise büyük ölçüde Mezopotamya etkisindedir.⁶ Anadolu'da IV. Binyıl'ın sonları ve III. Binyıl'ın başlarıyla birlikte ortaya çıkan, İlk Tunç I, İlk Tunç II ve İlk Tunç III olmak üzere üç ana evreye ayrılan dönemin başlangıcında Anadolu'da ani bir kültür kesintisinden söz edilememektedir.⁷ Yazılı kaynaklar bulunmadan önce tarih öncesi ekonomi ve ticaret hakkında net bilgilere sahip

⁶ Ekrem Akkurgal, **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara, 2005, s. 11.

⁷ Sevin, 2019, s. 107-108.

olmak güçtür. Bu dönemde yapılan ekonomik ve ticari faaliyetler hakkında edinilen bilgiler arkeolojik buluntulara dayanmaktadır. Ancak ticari faaliyetlerin yazılı belgeler aracılığıyla belirli bir düzen içinde yürütüldüğü bilinmektedir.

Eski Anadolu’da yapılan ticari ilişkilere gelecek olursak öncelikli olarak Anadolu topraklarında en önemli ticaret merkezlerinden birisi olan Kültepe-Kaniş büyük önem arz etmektedir. Anadolu’nun ilk tarihi dönemine dair bilgilerimiz, Kayseri’nin 20 km. kuzeyinde ki Kültepe-Kaniş’te bulunmuş yaklaşık 23.500 Eski Asurca çivi yazılı belgeye dayanmaktadır. Kuzey Irak’ta Musul’un yaklaşık 90 km. güneyinde, Dicle’nin batı kıyısında bulunan Asur şehri, stratejik konumunun sağladığı imkânlarla ve özellikle Eski Asur hanedanının tanınmış kralı İlişuma’nın imar faaliyetleri ve vergileri indirmek, çevre ülkelerin tüccarlarını Asur’a çekmek için tekelleri kaldırmak gibi ekonomik kalkınmaya yönelik girişimleri ile kısa zamanda uluslararası ticaretin merkezi haline gelmiştir. Gelişen ekonominin sonucu büyük sermaye sahibi tüccarlar, başta çeşitli kumaşlar olmak üzere, ülke içinde üretilen veya pazarlanmak üzere dışarıdan Asur’a getirilen bazı malların ihracı ve esasen ham madde kaynakları bakımından çok fakir olan Mezopotamya’da ihtiyaç duyulan malların ithali için çevre ülkelere yönelmişlerdir. Bu yönelişte anlaşılan, gerek zengin doğal kaynaklar ve gerekse o tarihlerdeki siyasî gelişmelere ve ekonomik ihtiyaçlara bağlı olarak yabancı tüccarlara sağlanan kolaylıklar dolayısıyla Anadolu tercih edilen ülke olmuştur. Eski Anadolu tarihindeki bu çok önemli gelişme, M.Ö. 2. bin yılın başlarından itibaren Anadolu’ya gelmeye başlayan Asurlu tüccarlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. İlk ülkeler arası ticaretin temsilcileri olan tüccarlar, çoğu Güneydoğu ve Orta Anadolu’da bulunan 40 kadar şehirde, tabletlerde *kārum* ve *wabartum* olarak bahsedilen ticaret kolonileri

kurmuşlardır. Kolonilerin yönetim merkezinin Külhöyük-Kaniş'teki *kārum* olduğu anlaşılmıştır.⁸

Akadça'da "liman" anlamına gelen *kārum* Anadolu'da "ticaret merkezi, pazar yeri" karşılığında kullanılmıştır. *Kārum*'lar krallık merkezlerinde veya büyük şehirlerde kurulmuştur. *Wabartumlar*'ın *kārumlar*'a, göre daha küçük çaptaki ticaret kolonileri oldukları anlaşılmaktadır. Akadça "misafir" anlamındaki *wabrum/ubrum* kelimesinden türetildiği dikkate alınırsa, *wabartumlar*, tüccarların konakladıkları, yük hayvanlarının dinlendirildiği ve kervan yüklerinin depolandığı, bir çeşit kervansaray olarak tanımlayabileceğimiz bir yapının da bulunduğu ticarî istasyonlardı. Anlaşılan tüccarlardan bazıları, başta Kaniş'teki koloni olmak üzere hayatlarının büyük bir bölümünü bu kolonilerde geçiriyorlardı. Fakat çoğu tüccar ticarî faaliyetlerinin gereği, Asur'a gidip geldikleri gibi, Anadolu'da kolonilerin bulunduğu şehirler arasında seyahat ediyorlardı. Kolonilerde alım-satım, yatırım ve kredi işlemleri gibi her türlü ticarî girişim, esasları belirlenmiş koloni sistemi içerisinde yürütülüyordu.⁹ Eski Asur Ticaret Kolonileri Devri olarak adlandırılan bu dönem, Kültepe kazılarında ortaya çıkarılan *līmum* listelerinden anlaşıldığına göre, 250 yıldan fazla sürmüştür. Ticaretin temel ürünleri, Orta Asya'dan Asur'a getirildiği düşünülen kalay ve Mezopotamya'nın farklı bölgelerinde üretilen çeşitli kumaşlardır. Tüccarlar Asur'da satın aldıkları özellikle kalay ve kumaşlardan oluşan malları, eşek kervanlarıyla 1000 km'den fazla bir yolu kat ederek, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde genellikle altın ve gümüş karşılığında satmışlardır, elde ettikleri bu değerli madenleri Asur'a taşımışlardır.¹⁰

⁸ Cahit Günbattı, **Kültepe-Kaniş: Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler**, Kayseri, 2017, s. 30-31.

⁹ Günbattı, 2017, s. 31.

¹⁰ Hakan Erol, **Kültepe Tabletleri XI-a I.Cilt: Šu-İštar'a Ait Belgeler**, Ankara, 2018, s. 1.

Kultepe Orta Anadolu'nun en çok tahribe uğramış en büyük höyüklerinden biridir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kaniş iç içe iki surla çevrili çok kuvvetli bir şehir ve Kaniş krallığının merkezi olmuştur. Kaniş'de Eski Tunç Çağı I'ın son safhalarına kadar inilmiştir ve 18 yapı katı tespit edilmiştir. Eski Tunç Çağı III'ü 11-12-13. yapı katları temsil etmektedir. Kaniş'te bu evre, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nı hazırlayan çok önemli dönemdir. Kaniş anıtsal yapılarla süslenmiş, Mezopotamya ve Kuzey Suriye ile çok sıkı ticaret ve kültür ilişkileri kurulmuştur.¹¹

Çalışmamızın ana başlığında verilen (M.Ö. 2380-2330) bu tarihlerin öncesinde yer alan Uruk Çağ'ını ve Uruk kentini¹² birinci bölümde ele almış bulunmaktayız. Çünkü Uruk Çağı ve Uruk kenti, ekonomik ve ticari ilişkilerin merkezinde yer almaktadır. Hem ilk kentlerin oluşturduğu ekonominin ve ticaretin merkezinin Uruk yerleşim yeri olmasından, hem de Uruk Çağ'nın, ticaretin erkenden geliştiği bir dönem olarak ortaya çıkmış olmasından dolayı önem teşkil etmektedir. Uruk yerleşmesinin ekonominin ve ticaretin merkezinde olmasının nedeni, tarım ve sulama tekniklerinde gelişmelerin yaşanması olmuştur. Bu gelişmeler ile tarımsal üretim artmış ve üretim fazlası olan ürünlerin ticareti yapılarak bahsettiğimiz üzere ticaretin erkenden geliştiği dönem olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca Uruk Çağ'nın geç döneminde yazının ilk kez kullanılmaya başlanmasında ki ana nedenlerden birisi de ekonomik gelişmeler olmuştur. Bu dönemde ekonomik yaşantının merkez konumda olması yazının ortaya çıkmasını etkili hale getirmiştir. Yazının icat edilmesi ve gelişmesindeki temel faktör idari ve ticari bağlantıların kaydedilmesine duyulan ihtiyacdır. Bu demek oluyor ki, ekonominin karmaşık hale gelmesiyle merkezi birime girip çıkan malların kaydedilmesi için muhasebe sistemine gereksinim duyulmuştur. Böylece bu ihtiyacın karşılanması ile yazı icat edilmiştir. Dolayısıyla ekonomik ve ticari ilişkilerdeki

¹¹ Tahsin Özgüç, **Kultepe-Kaniş/Neşa Sarayları ve Mabretleri**, Ankara, 1999, s. 1-5.

¹² Modern adı Warka'dır.

gelişmeler yazının icad edilmesinde doğrudan bir etkiye sahip olmuştur. Cemdet Nasr Çağı'ndaki belgelerden de ekonomi ve ticaret hakkında bilgi edinilmektedir. Şöyle ki, Uruk Çağı'nda piktografik karakterdeki yazı, Cemdet-Nasr Çağı'nda yarı piktografik halde görülmeye başlamıştır. Bu dönem tabletlerinin içeriği de tarım ve hayvancılıktan elde edilen ürünler gibi ekonomik türdeki metinleri oluşturmaktadır. Dini ve siyasi bir güç tarafından ekonomik yaşantının düzenlendiği yine bu belgelerden anlaşılmaktadır. Bizzat Cemdet Nasr ile birlikte bu dönem kültürünü ihtiva eden yerlerde önceki dönemde olduğu gibi sosyal ve ekonomik yaşantının dini-siyasi bir otorite tarafından düzenlendiğini, yazılı belgelerin içeriğinin de bu geçerli anlayış sonucu ortaya çıkan kent yaşantısının belli bir yönüyle yansıması olduğunu söylemek gerekir. Bu yazılı belgelerdeki malzeme listelerinin, kentin ekonomik yaşantısındaki bireysel ya da kurumsal üretimin ortak tüketime yönlendirilmesi ve tüketim fazlası ürünün dini-siyasi otorite tarafından ihtiyaç duyulan hammadde için ticaret emtiası olarak kullanılması sistemine işaret ettiği bellidir.¹³

Eski Mezopotamya'da ekonominin temelini oluşturan üretimden ve Eski Anadolu'da ticari faaliyetlere kısaca değindikten sonra esasen çalışma konumuz olan Ebla'ya dönmek isteriz. Modern adı Tel-Mardik olan Ebla; Suriye sınırları içerisinde bugünkü Halep ve Hama şehirlerinin arasında Halep'in elli beş km. güneybatısında ve Akdeniz'in yaklaşık yüz km. doğusunda yer alan antik bir şehirdir.¹⁴ Batı Suriye'de bulunan antik Ebla kenti (Tel-Mardik höyüğü), 35°-48' kuzey enlemleri (paralelleri) ile 36°-47' doğu boylamları (meridyenleri) arasındaki coğrafi koordinatlar ile tanımlanmaktadır.¹⁵ Ebla, coğrafi yönden Anadolu'da Hatay'ın güneyinden itibaren bugünkü Suriye topraklarını ve Dicle Nehrinin kısmen doğusu ile Filistin, İsrail, Lübnan ve Ürdün'ü içerisine alan “Suriye Mezopotamya Kültür Bölgesi'nde” yer almaktadır.

¹³ Yiğit, 2020, s. 54.

¹⁴ Bkz. Harita 1.

¹⁵ Douglas Frayne, **Presargonic Period (2700-2350) (RIME 1)**, Toronto, 1998, s. 41.

Bu bölge jeopolitik olarak güçlü bir yere konumlanmaktadır. Ayrıca İdlib ve Halep çevresindeki düz ve verimli ovaları kapsayarak coğrafi olarak bir bütünü oluşturan konumda bulunmaktadır. Siyasi etkisi bu coğrafyanın ötesine yayılıp zengin ve güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Etkisini doğuda ve kuzeydoğuda Fırat Nehrine doğru, güneyde ise Asi Nehri boyunca genişletmiştir. Kendi zamanı içerisinde diğer şehir devletleri tarafından büyük bölgesel bir devlet olarak görülmeyi başarmıştır. Ebla, bir şehir olmasının yanı sıra M.Ö. III. Binyıl'ın ortalarında ve II. Binyıl'ın başlarında yaklaşık olarak M.Ö. 2400-1600 yılları arasında kuzeybatı Suriye'de hüküm sürmüş olan bir krallıktır.¹⁶ Ebla krallığının, döneminin önemli bir kültür ve ticaret merkezi olduğunu ele geçen arkeolojik malzemelerden ve yazılı belgelerden öğrenmekteyiz. Ebla kenti yaklaşık olarak M.Ö. 2250'de yıkılmış, Eski Babil döneminde yeniden canlanmış; fakat yaklaşık M.Ö. 1600'de tekrar yerle bir olmuştur.¹⁷ Ebla krallığının, yaklaşık olarak M.Ö. 2400 ile M.Ö. 1600 yılları arasında farklı zamanlarda iki ya da üç defa yıkıldığı bilinmektedir. Bazı uzmanlara göre bu yıkımlardan ilki Akadlı Sargon, sonuncusu ise Eski Hitit kralı I. Murşili tarafından gerçekleşmiştir. Ebla krallığında, ilk yıkımın G kraliyet sarayının yanmasıyla yaklaşık olarak M.Ö. 2300'lerde meydana geldiği düşünülmektedir.¹⁸ Mardik III B (*Olgun Eski Suriye Dönemi*) yaklaşık M.Ö. 1800-1600 Orta Tunç II Döneminin sonunda, Ebla kentinin son kez saldırıya mağruz kaldığı ve bu sırada kentin ateşe verilip tahrip edildiği arkeolojik kazılarda edinilen buluntulardan anlaşılmaktadır. Orta Tunç II Döneminde, Ebla krallığının yıkılışı hakkında ki bilgileri Hurice-Hititçe iki dilde yazılmış (bilingue) metinlerden öğrenmekteyiz. Bu metinler (KBo XXXII 16,15,17,18,19,20 ve 10) hem

¹⁶ M.Ö. II. Binyıl'da Ebla kralları için bkz. Marco Bonechi, "II Millennium Ebla Kings", **RA**, **91**, Sayı. 1, 1997a, s. 33-38.

¹⁷ Gwendolyn Leick, **Kentin Mucidi: Mezopotamya – Mitoloji, Arkeoloji ve Tarih**, Çev. Ekin Duru, İstanbul, 2019, s. 341.

¹⁸ Ayşe Sakarya, **G Kraliyet Sarayı Buluntuları Işığında Ebla'nın Siyasi Tarihi ve Ekonomik Yapısı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2018, s. 18.

M.Ö. II. Binyıl'da Ebla krallığının yıkılışı ile, hem de Ebla'ya ilişkin bilgileri kapsamaktadır.¹⁹

M.Ö. 2500 yılına gelindiğinde Kuzey Mezopotamya ve Suriye'deki birkaç yerleşmenin hızla genişlediği açıktır. Asur ve Mari'den başka Tel Taya (Asur'un kuzeyi), Tel Leylan (Habur ırmağı üstünde), Tel Huera (Habur ovasının batı ucunda ve Ebla (günümüz Halep'in güney batısında Tel Mardik) bulunmaktadır. Burada gelişen kimi kentlerin büyüklüğü 100 hektarın üstünde, dolayısıyla Güney Mezopotamya'daki merkezlerle kolaylıkla yarışabilir, hatta bazı örnekleri onları geride bırakabilir. Bu gelişmenin neden yaşandığı belirsizdir; fakat Ebla'da 8.000'i aşkın tabletin keşfi Ebla'nın geniş siyasal güce sahip olduğu anlaşılan Mari ile, Kiş ile, belki bir de Mezopotamya'nın güneyindeki diğer kentlerle yakın ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Ebla bu bölgeden aldığı yazı sistemini konuştuğu Sâmi dili kaydetmek üzere kendine uyarlamıştır. Ebla, Mezopotamya'da varlıklarını sürdürmüş olan Sumerler ve Akadlar ile de çağdaştır.²⁰ M.Ö. III. Binyıl'ın ikinci yarısında kuzeybatı Suriye'nin büyük çoğunluğunun Ebla yönetiminin altında birleştiği bilinmektedir.²¹ Ayrıca Ebla bu coğrafyadaki çeşitli şehir devletleri üzerinde üstünlük elde etmiştir. Ebla, M.Ö. yaklaşık olarak 2250-2000 yıllarına denk gelen ikinci krallık döneminde kendisiyle çağdaş olan II. Lagaş Hanedanı Gudea'ya ait yazıtta geçmektedir. Gudea

¹⁹ KBo XXXII 15, 16, 17, 18, 19, 20 ve 10 no'lu metinler bkz. Erich Neu, **Das hurritische Epos der Freilassung I, Untersuchungen zu einem hurritisch-hethitischen Textensemble aus Hattuša, StBoT, 32**, Wiesbaden, 1996, s. 30-458.

²⁰ Amélie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330) – Cilt I**, Çev. Dilek Şendil, İstanbul, 2010, s. 53.

²¹ Paolo Matthiae, "Ebla Recovered", Ed. Harvey Weiss, **Ebla to Damascus: Art and Archaeology of Ancient Syria – An Exhibition from the Directorate General of Antiquities and Museums, Syrian Arab Republic**, Washington D.C., 1985, s. 139.

Statü B’de, tanrı Ninġirsu için Ninnu mabedinin kerestelerini Amanos dağlarından, sedir ve çınar ağaçlarını da Ebla’dan getirdiğini ifade etmektedir.²²

Suriye’de arkeoloji ancak I. Dünya Savaşı sonrası Fransız mandası döneminde Ugarit ve Mari’de büyük kazı şantiyelerinin açılmasıyla gelişmiştir. İç savaşların başlamasına kadar bu bölgeyle İsrail arkeolojik araştırmanın en hareketli olduğu yerler olmakla birlikte kazılar 1980 yılından bu yana bölgenin siyasal istikrarsızlığından dolayı sık sık kesintiye uğramıştır.²³ Tel-Mardik’e ilk ziyaret 1962 yılında P. Matthiae tarafından yapılmıştır. Bölgede ilk kazılar 1964 yılında P. Matthiae önderliğinde başlamıştır. Kazılar 1964’te P. Matthiae (*Italian Archaeological Mission of University of Rome*) tarafından başlatılmasına rağmen Suriye’nin işgale uğraması nedeniyle bölgede sürdürülen kazılar kesintiye uğramıştır. İşgal 2014’ten 2019’a kadar devam etmiştir. Özellikle M.Ö. 2500-1600 tarihleri arasında inşa edilmiş olan Aşağı Şehir²⁴ büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Bölgenin güvence altına alınmasıyla Tel-Mardik’te kazıların yakın zamanda yeniden başlayabileceği öngörülmektedir. P. Matthiae, işgale bağlı olarak alanın ciddi bir şekilde hasar gördüğünü belirtmektedir. Ayrıca P. Matthiae’ye göre ümit verici haber ise bu alanın hiç bombalanmamış olmasıdır. Yakın zamanda *Sapineza Università di Roma* üniversitesinde bulunan iki profesör (Frances Pinnock ve Davide Nadali) incelemelere başlamak için bölgeye gitmişlerdir. Arkeolog P. Matthiae, uzun yıllar süren sessizlikten ve yıkımdan sonra olumlu olan bu gelişmelerin Ebla için yeniden bir doğuş olabileceğini düşünmektedir.

²² İlgili satırlar için bkz. Gudea Statü B, Süt. V, st. 58-58; Edzard, Dietz Otto, **Gudea and His Dynasty, RIME, Volume 3/1**, University of Toronto Press, Toronto, 1997, s. 33.

²³ Pierre Bordreuil, Françoise Briquel-Chatonnet, Cécile Michel, **Tarihin Başlangıçları: Eski Yakın Doğu Kültür ve Uygarlıkları**, Çev. Levent Başaran, İstanbul, 2015, s. 10.

²⁴ Aşağı Şehir hakkında detaylı bilgiler için çalışmamızın 3. bölümünün alt başlığında bkz. 3.3.1.2. Aşağı Şehir (*eb-la^{ki}*) detaylı bilgi verilecektir.

Tel-Mardik'te 1964'te kazılara başlanmasına rağmen ilk olarak çivi yazılı belgenin bulunması 1968 yılında gerçekleşmiştir. Böylece Ebla ile ilgili bilgi edinmemizi sağlayan yazılı kaynaklar bu tarihten itibaren gün yüzüne çıkarılmaya başlamıştır. Tel-Mardik'te 1968 yılında sürdürülen kazının en önemli buluntusu G Sarayı'ndan çıkarılan İbbit-lim kitabesidir. Kitabe göğüs kısmında çivi yazısı bulunan bazalt bir heykelin gövdesine yazılmıştır. Bu kazıda arkeologları heyecana düşüren olay İbbit-lim torsosunun bulunmasıyla birlikte heykel üzerinde yer alan çivi yazılı metnin ortaya çıkarılması olmuştur. Bahsedilen torso üzerindeki belge, TM.68.G.61 numarasıyla bilinen metindir.²⁵ 1968'de yürütülen kazıda kral İbbit-lim'e ait olan torso ve üzerindeki çivi yazılı metnin bulunmasıyla Ebla'nın varlığı ortaya çıkarılmıştır. Tanrıça İstar'a ithafen yapılan torso üzerindeki yazıtta İgriş-HI.IB'in oğlu İbbit-lim'in Ebla kralı olarak kaydedilmesi Ebla'nın ve krallığının tespitinin yapılmasına vesile olmuştur. İbbit-lim kitabesinin önemli olmasının sebebi Tel-Mardik'in; Ebla antik kenti olduğu anlaşılarak dünyaya tanıtılmasına olanak sağlamasıdır. Yani doğrudan Tel-Mardik; Ebla identifikasyonu yapılarak Ebla'nın modern adıyla Tel-Mardik olduğu netlik kazanmıştır.²⁶ 1974 yılında (*yaklaşık olarak M.Ö. 2500-2250 Eski Ön Suriye Dönemine tarihlenen*) G Kraliyet Sarayı'ndaki idari alanının kazısına başlanmıştır. Bir yıl sonra G Sarayı'ndan Ebla kraliyet arşivleri içerisinde yer alan çivi yazılı belgelerin oldukça büyük bir kısmı çıkarılmıştır. G Sarayı'nda bulunan Ebla tabletleri ile ilgili bilgiler çalışmamızın ikinci bölümünde ele alınmaktadır. Şöyle ki, ikinci bölümde Ebla tabletlerinin tarihlendirilmesi ile ilgili görüşlerden, eşsiz olarak nitelendirilen farklı metin türlerinden (tek dilli ve iki dilli, edebi metinler ve işaret listeleri gibi), metinlerde geçen coğrafi yer adlarından, Fara ve Abū-Şalābīh'te bulunan metinlerin kopyalarının bulunmasından ve Ebla dilinin hangi dil grubu içerisinde sınıflandırılması gerekliliği ile

²⁵ İlgili metnin transkripsiyon ve çevirisi için bkz. Ayşe Sakarya İrmak, "Ebla'nın Keşfi ve İbbit-lim Kitabesi", Ed. Yusuf Kılıç, **Prof. Dr. Sebahattin Bayram Armağanı Eskiçağ Tarihi Yazıları**, Ankara, 2023, s. 485-486.

²⁶ a.g.m., s. 482-490.

ilgili görüşlerden bahsedilmektedir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Ebla şehrinin idari birimleri üzerine bilgiler verilmektedir. Ebla Şehrini; Aşağı Şehir ve Akropol olmak üzere iki ana bölüme ayrıldığına ve bu bölgelerde yer alan idari birimlere ve dini yapılara değinilmektedir. TM.75.G.336 numaralı belgeye dayanarak bu idari birimlerinde çalışan memur kadrosu (işçiler/köleler ve kaymakam/vali) hakkında bilgi sahibi olunmaktadır.

Ebla tabletleri, Mezopotamya’da M.Ö. III. Binyıl’ın ortalarından II. Binyıl’ın ortalarına kadar kurulmuş olan devletler ve onların diğer krallıklarla ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca bu tabletler, M.Ö. III. Binyıl’ın ortalarında Suriye ve Kuzey Mezopotamya’daki şehir devletleri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin anlaşılması adına parçalanmaz bir bütün oluşturmaktadır. Bundan dolayı çalışma konumuz dâhilinde Ebla-Mari arasında yaşanan ekonomik ve ticari ilişkileri ortaya koyabilmek adına Ebla metinleri esas olmak üzere dikkate değer gördüğümüz Ebla metinlerini ele almış bulunmaktayız. Bu doğrultuda iki krallığın M.Ö. III. Binyıl’da yaşamış oldukları ekonomik, ticari ve siyasi temasları hakkında bilgi sahibi olmaya çalıştık. İncelediğimiz metinler sadece III. Binyıl’da Ebla-Mari arasında yaşanan ekonomik ve ticari ilişkileri yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda Ebla krallığının M.Ö. III. Binyıl’da dış politikası hakkında malumat edinmemizi de sağlamaktadır. Ebla-Mari arasında özellikle M.Ö. XXIV. yy. boyunca politik ilişkiler yaşanmıştır. Bu yüzyılda Ebla ve Mari, Suriye bölgesindeki devletler arasında yer alan iki önemli şehir krallığıdır.²⁷ Mari, ekonomik bakımdan önemli konumda olan bir krallık olarak Ebla ile bu dönemde ticari ve ekonomik ilişkiler kurmuştur. Ebla’nın; Mari ile kurduğu ticari ve diplomatik bağlantılarını Ebla metinleri belgelemektedir. Mari ile kurulan bu ticari ve ekonomik ilişkilerden kayda değeri TM.75.G.1953 ve TM.75.G.2367 numaralı metinlerde

²⁷ Alfonso Archi, “Lapis Lazuli and Shells from Mari to Ebla”, Eds. Çiğdem Maner, Mara T. Horowitz, Allan S. Gilbert, **Overturing Certainties in Near Eastern Archaeology: A Festschrift in Honor of K. Aslihan Yener**, Boston, 2017, s. 34.

geçmektedir. Böylece biz de çalışmamızın üçüncü bölümünde bu iki metni inceleyeceğiz.. Ekonomik ve ticari ilişkilerle alakalı olarak TM.75.G.1953 numaralı belge, hem Ebla'nın (ni-ba) "hediyeler" olarak adlandırdığı hem de Ebla tarafından Mari'ye ödenen vergilerin (mu-túm) toplamını özetleyen bir belge niteliğindedir. TM.75.G.2367 numaralı belge ise gerek ticari boyutta Ebla'nın; Mari'ye ağır vergi ödemesinden gerekse siyasi boyutta Mari krallarının (Anubu, Sa'umu, İştup-işar ve İblul-il) askeri seferleri de dâhil olmak üzere bilgiler sunmaktadır.²⁸ Aslında Ebla metinlerinde, Mari'nin sık geçen şehirlerden birisi olması Ebla'nın, Mari krallığı ile yakın ilişki kurduğunun en güçlü kanıtını oluşturmaktadır.²⁹ Ayrıca çalışmamızın üçüncü bölümünde ele aldığımız TM.75.G.2367 ve TM.75.G.2420 numaralı metinler Ebla'nın Fırat'ın ilerisindeki bölgeye yani Mezopotamya'dan gelen ticaret yolunu takip etmeye yönelik alakasını göstermektedir. Bu belgeler iki şehir arasındaki (Ebla-Mari, Ebla-Abarsal) ticareti düzenleyen uzun bir ticari anlaşma olarak da görüldüğü için çalışmamızla nitekim alakalıdır. Metinlerin transkripsiyonları yapılırken ARET ve MEE serileri ile EbDA'da farklı usullerin izlendiği görülmektedir. Çalışmamızda Ebla metinlerinin transkripsiyonları için ARET ve MEE serilerinde kullanılmış olan tekniği esas almış bulunmaktayız. Fakat gerekli gördüğümüz yerlerde örneğin, üçüncü bölümde incelediğimiz TM.75.G.1953 numaralı metinde EbDA'da yapılan transkripsiyon ile karşılaştırma yaparak bu siteden faydalanmış bulunmaktayız. Eski tarihli çalışmalarda yer alan metinlerin tercümelerinin (özellikle TM.75.G.333 numaralı metin) bazı kısımlarda ise kendi çevirilerimizi tercih etmiş bulunmaktayız.

²⁸ Bu iki metin; 3. Bölümün (3.2. M.Ö. III. Binyıl'da Ebla Krallığının Dış Politikası Hakkında Bilgi Veren Ebla Metinleri) kısmında ele alınacaktır.

²⁹ Ebla metinlerinde Mari şehrinin geçtiği yerler için bkz. Marco Bonechi, **Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes XII/1, I nomi geografici dei testi di Ebla**, Wiesbaden, 1993, s. 241-253.

Özetle yukarıda değindiğimiz bu bölümlerden edineceğimiz bilgiler ile M.Ö. III. Binyıl'ın ikinci yarısında iki güçlü krallık olan Ebla-Mari arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri anlayıp ve izah etmeye gayret edeceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

M.Ö. IV-III. BİNYIL'DA MEZOPOTAMYA'DA EKONOMİ VE TİCARET

1.1. M.Ö. IV. BİNYIL'DA ERKEN MEZOPOTAMYA KÜLTÜRLERİNDE EKONOMİ VE TİCARET

M.Ö. IV. Binyıl'da Mezopotamya'da, ekonomik ve ticari faaliyetler yoğun bir şekilde sürdürülmektedir. Bilhassa Güney Mezopotamya, bu faaliyetlerin kilit noktası olarak bilinmektedir. Bu bölgede yapılan tarım ve ticaret ekonominin temelini oluşturmaktadır. Mezopotamya'nın verimli topraklarında sulama kanallarının hayata geçirilmesiyle tarımsal üretimde verimlilik artmıştır.³⁰ Bu sayede tarımı yapılan başlıca ürünler arasında arpa, buğday ve hurma yer almaktadır. Aşağı Mezopotamya ovası yaygın sulama sistemlerinin kurulmasına çok uygundu. Fırat'tan açılan, bugün bile rastlayabildiğimiz kanalların izleri Babil Ülkesindeki ovaların, suyun kolayca tarlalara aktarılabilirdiği sayısız kanallarla kapladığını göstermektedir. Sulamaya dayanan tarım, Babil memleketi dışında bazı korunmuş nehir boylarında ya da çukur alanlarda yapılabilse de ağırlık merkezi Orta ve Güney Mezopotamya'dır. Burada ulaşılan yüksek ürün düzeyi ve tarımsal üretimin sürekliliği Babil coğrafi bölgesini, Ön Asya'nın en önemli tarım merkezi yapmıştır.³¹

M.Ö. 4. Binyılın başlarında Tepe Gavra bölgesel bir öneme sahiptir. Lapis lazuli, obsidyen ve değerli madenlerin önemli miktarlarda bulunduğu ve Mezopotamya'nın diğer bölgelerine aktarıldığı bir yerdir. Bu bağlantı noktası

³⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Ingo Schrakamp, "Irrigation in 3rd Millennium Southern Mesopotamia: Cuneiform Evidence from the Early Dynastic IIIb City-State of Lagash (2475-2315 BC)", Ed. Jonas Berking, **Water Management in Ancient Civilizations**, Berlin, 2018, s. 117-195.

³¹ İrfan Albayrak, Hakan Erol, Esmâ Öz Kiriş, "Çivi Yazılı Belgeler ve Arkeolojik Verilere Göre Eski Babil Döneminde Nehir Ulaşımı", **ArAn/ Anadolu Arşivleri**, Cilt 13, Sayı 1, 2019, s. 13.

özelliğinden dolayı Tepe Gavra'nın bölgedeki daha büyük merkezlere göre ikinci derecede bir merkez olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Mesela Ninova, yaklaşık 12 hektarlık alanıyla, M.Ö. 4. Binin sonlarında Dicle'nin geçildiği temel geçiş yerlerinden birinde yer almaktadır. Bu nedenle önemi çok daha büyüktür. Ancak Tepe Gavra ve benzeri yerleşmelerin ise sosyokültürel bakımdan önemleri söz konusudur. Konumu itibarıyla Kuzey ve Güney Mezopotamya arasındaki ticaret güzergâhı üzerinde olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.³²

M.Ö. IV. Binyıl'da Mezopotamya'da yapılan ekonomik faaliyetler arasında zanaatkârlık önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde çömlekçilik, dokumacılık ve metal işçiliği yapılan zanaatlar arasında gelmektedir. Özetle, M.Ö. IV. Binyıl'da Mezopotamya'da tarım, ticaret ve zanaatkârlık önemli ekonomik faaliyetler grubunda yer almaktadır. Yapılan bu ekonomik faaliyetler ile sosyokültürel etkileşimler artmıştır. Dolayısıyla bu coğrafyanın, sosyoekonomik açıdan kalkınmasına da büyük katkı sağlamıştır. Bundan dolayı çalışmamızın bu bölümünün alt başlıklarında Erken, Orta ve Geç Uruk Döneminde yapılan ekonomik faaliyetlerden bahsedeceğiz.

M.Ö. IV. Binyıl'da Güney Mezopotamya'daki Uruk kültürü, erken kentlerin ve devletlerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bahsedildiği gibi devletlerin ve kentlerin doğuşu gibi gelişmeler, özellikle de yazının icadı insanlık tarihindeki yeniliklerin en büyük öncüsü arasında yer almaktadır. Şimdi Uruk Döneminde insanlık tarihi açısından önemli olan bu gelişmelerden ve ekonomi ile ticaret arasındaki bağlantıdan bahsedeceğiz.

M.Ö. IV. Binyıl insanlık tarihinin çok önemli bir dönemidir. Çeşitli kültürel süreçlerin bu dönemde doruğa ulaşarak devletler, kentler ve yazı gibi, bir hiyerarşi tarafından ve uzmanlaşmış iş gücü kullanılarak örgütlenmiş karmaşık bir toplumun kanıtları olan pek çok çığır açıcı yeniliği yarattığını görürüz. Bu gelişmeler

³² Yüksel Arslantaş, "Kuzey Mezopotamya'da Bir Kavşak Noktası Tepe Gawra", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, 2013, s. 32.

Mezopotamya'nın güneyinde gerçekleşmekle birlikte, Yakındoğu'nun tamamını etkilemiştir. M.Ö. IV. Binyıl boyunca süren Uruk döneminde gerçekten de tamamen yerel güçlerin etkisiyle geniş çaplı toplumsal değişimler yaşanmış ve M.S. XIX. yüzyılın sanayi devrimiyle benzetme kurularak bu gelişmeler “kent devrimi” olarak nitelenmiştir. Değişim kentlerin kurulmasından ibaret değildir. Toplumun diğer birçok alanında, ekonomide, teknolojiye ve kültürde insanlık için aynı derecede önemli olan başka pek çok yenilik görülmekteydi. M.Ö. IV. Binyıl başlarında Uruk Döneminin başlamasıyla birlikte, özellikle de Güney Mezopotamya'daki iki bölgede –Orta ve Güney Babil’de- yerleşme sayısında ve büyüklüğünde önemli bir artış görülür. Bu dönemde yerleşik nüfusun hızla artmasına kesin bir açıklama getirilememektedir. Yeni tarım şartları demografik büyümeyi teşvik etmiş olsa bile, tek başına yerel nüfus artışının sonucu olamayacak denli hızlı bir artış yaşanmış olduğu görülmektedir. Daha öncesinde arkeolojik kayıtlarda fark edilemeyen yarı göçebe halkların yerleşikleşmelerinde hızlanma yaşanmış ya da iklim değişiklikleri yahut başka nedenlerden ötürü yabancı haklar bölgeye girmiş olabilir.³³ Uruk Döneminden kalan Uruk metinleri, Sumer uygarlığının erken dönemlerinden kalan ve çivi yazısıyla yazılmış olan kil tabletlerdir. Bu metinlerde, dönemin toplumsal ve ekonomik yapısını anlamamıza yardımcı olan birçok meslek adı geçmektedir.

Güney Mezopotamya’da kent yaşamının kurulmasında karakteristik özellik olan iş gücünde uzmanlaşma toplumu yeniden yapılandırmıştır. Uzmanlaşma ile birlikte meslek kazanımı, kişinin toplumdaki hiyerarşik konumunda belirleyici olmuştur. Nüfusun büyük çoğunluğu çiftçilik, balıkçılık, hayvancılık ve benzer işlerle uğraşmıştır. Bu topluluklar kentlerle yakın ilişki içinde olmuşlardır. Kentlerde hiyerarşik sınırlar içerisinde örgütlenilmiştir. “Standart Meslek Listesi” denilen metin, kent hiyerarşisinin

³³ van de Mierop, 2018, s. 19-21.

en önemli kanıtını göstermektedir. Bu liste, ilk kez Geç Uruk dönemi sonlarında ortaya çıktığından dolayı ilk yazılı metinler arasında yer almaktadır. Listede çok sayıda sütunda, en yüksek dereceyle başlayan bir hiyerarşiye göre sıralanmış yetkili ünvanları ve meslek adları verilmektedir. Mezopotamyalılar listede ki ilk unvanı Akad dilindeki kral sözcüğü *šarrum*³⁴ ile eşleştirmişlerdir. Böylece ülkenin en yüksek yetkilisinin kastedildiği belirtilmektedir. “Standart Meslek Listesi”nde kraldan sonra gelen unvanlar arasında “büyük” anlamına gelen GAL³⁵ kelimesi geçmektedir. Unvanlar arasında “kent lideri” ya da “saban lideri” ve “sığır ağlarının büyüğü” ya da “koyunların büyüğü” gibi terimler de bulunmaktadır. Liste rahipler, bostancılar, aşçılar, demirciler, kuyumcular, çömlekçiler için kullanılan terimleri de içermektedir. Şöyle ki, çeşitli meslek gruplarında uzmanlaşmış olunduğunu söylemek mümkündür. Sumer’de, dini ve siyasi gücünü bir tanrı ya da tanrıçadan alan yöneticiler de bulunmaktadır. Bu nedenle uzmanlar bu kişiyi “rahip-kral” olarak tanımlamaktadırlar. Uruk kralı Enmerkar; Sumer destanında (Enmerkar ve Aratta Beyi) rahip-kral anlayışının bir temsilcisi olarak belirtilmektedir. Enmerkar, sadece bir kral değil, aynı zamanda tanrıça İnanna’nın gücünü almış bir yönetici olarak görülmektedir. Bu durumu destanın ilgili satırlarından anlamaktayız.³⁶ Şöyle ki Uruk kralı Enmerkar, tanrıça İnanna’nın desteği ile Aratta’yı; Uruk’a boyun eğdirmek istemektedir. Özellikle çalışma konumuzla bağlantılı bir nokta olması adına rahip-krallar için şunu söyleyebiliriz. Tarım, ticaret ve sulama sistemlerinin düzenlenmesi rahip-kralların görevleri arasında yer almaktadır. Bahsedilen toplumsal hiyerarşide, hem tarımsal hem de tarım dışı üretimle uğraşan kişiler en altta yer almaktadır. Üçüncü binyılın şartlarına bakılarak tapınağın kendi gereksinimlerinin tümünü karşılayabilen bir memur/işçi kadrosuna sahip olduğu düşünülmektedir. Üçüncü binyılda memurlara/işçilere hizmetlerinin

³⁴ Bkz. CAD Ş/II: s. 76’da, *šarru(m)*: birinci anlamı olarak “kral” anlamı verilmektedir.

³⁵ GAL (Akk. *rabû*) için bkz. ePSD, gal; CDA s. 294 (*rabû*).

³⁶ İlgili satırların transkripsiyon ve tercümeleri için bkz. Herman Vanstiphout, **Epic of Sumerian Kings: The Matter of Aratta**, Atlanta, 2003.

karşılığında sabit miktarlarda arpa, yağ ve giysi verilmektedir. Bu sistemin, Geç Uruk Döneminde kullanılmış olmasının mümkün olduğu ileri sürülmektedir. Uruk tabletlerinde işçilere dağıtılan tahılların hesapları bulunmaktadır. Bunlar sonraki tayın/erzak listelerinin öncüleri gibi görünmektedir. Arkeolojik buluntularda ki “eğik ağız kenarlı kâse” bolluğunun nedeninin çok sayıda kişiye tayın verilmiş olduğu ihtimalini akla getirmektedir.

Uruk döneminde ticaretin mekaniği hakkında elimizde çok az bilgi vardır. Dökme malların taşınmasının en kolay yolu, halen bunları su yoluyla taşımaktı ve iki nehir iletişimin önemli yollarıydı. Şeyh Hasan, Habuba Kabira ve Cebel Aruda’da ki orta mesafede bulunan Uruk kolonilerine ve Hacinebi gibi plato üzerindeki ören yerlerindeki yerleşim bölgelerine ait kalıntılardan çıkarılan sonuçlara bakılırsa, Fırat özellikle önemli görünmektedir.³⁷ Erken Hanedanlık II Döneminden itibaren ve sonrasında, çok sayıda kaynaktan Sumer ülkesine akan büyük miktarda ham madde ile ilgili arkeolojik kanıtlar mevcuttur. Enmerkar ve Aratta’nın Efendisi mitinde rapor edilen olayların tarihlenmesi muhtemelen bu döneme denk getirilmelidir.³⁸ Uruk kralı Enmerkar’ın; tahıl karşılığında İran’ın doğusunda yer aldığı düşünülen Aratta’dan lacivert taşı ve akik alma girişiminden söz etmektedir.³⁹ Destanda zaten Aratta halkının lapis lazuli ve altın ticareti görevini üstlenmesinden bahsedilmektedir. Böylece M.Ö. IV-III. Binyıl’da, Mezopotamya’da yapılan ekonomik ve ticari ilişkiler hakkında doğrudan bilgi edinmekteyiz. Uruk kralı Enmerkar ile Aratta şehrinin efendisi arasındaki mücadeleyi anlatan ve yaklaşık olarak altı yüz kırk satırdan oluşan bu

³⁷ Crawford, 2010, s. 189.

³⁸ Enmerkar ve Aratta Efendisi Destanı/Miti üzerine daha ayrıntılı bilgi için bkz. Samuel Noah Kramer, **Enmerkar and the Lord of Aratta: A Sumerian Epic Tale of Iraq and Iran**, Philadelphia, 1952.

³⁹ Crawford, 2010, s. 193-194.

destanda, bahsedilen lapis lazuli/lacivert taşı⁴⁰ ve değerli madenleri alma girişimiyle ilgili satırlar şu şekildedir.

611. [...] me-te-aš [...] -ğal₂⁴¹
612. [...] X SI i-lu šag₄-[ga...] X
613. [...] -ni-a he₂- ġal₂-zu nagga [...] ⁴²
614. [...] ^den-lil₂-le saġ-eš mu-ri-in-rig₇ [X]- 'la ' -la-ġa₂ he₂-zu-zu
615. [...] kar₂ a-a-ni nu-lam-lam a nu-un-de₂
616. ^den-[lil₂] [lugal] 'kur ' -kur-ra-ke₄ hu-mu-un-kar₂ ' -re ni₂-ba
617. eš₂-gar₃ 'im ' -ma-an-du₃-a-gin₇
618. nam-lu₂-u₁₈-[lu] arattaki-a-ke₄
619. kug-sig₁₇ kug ^{na4}[za]-gin₃ bala⁴³ ak-de₃ eš₂-gar₃⁴⁴ X (X) X
620. lu₂ gurun kug-sig₁₇ gurun ġiš gub-bu-de₃
621. ^{ġiš}peš₃⁴⁵ ġešt_{in}-ba niġ₂-ta ub₄⁴⁶-ba-gin₇ gur₇⁴⁷ gal-še₃ [u₃]-mu-un-dub
622. ^{na4}za-gin₃ duru₅ ur₂-ba mu-un-bur₂-re-ne
623. ^{gi}ušub pa-ba mu-un-ta-bal-e-ne
624. ^dinana nin e₂-an-na-ra
625. kisal e₂-an-naki-ka gur₇-še₃ mu-un-dub-bu-ne⁴⁸

⁴⁰ Sumerce metinlerde lapis lazuli: (^{na4}za-gin/gi₃) şeklinde geçmektedir. Bkz. Daniel A. Foxvog, **Elementary Sumerian Glossary**, Berkeley, 2008, s. 60.

⁴¹ Bkz. Foxvog, 2008, s. 36'da, me-te-ġal: "uygun olmak" anlamı verilmektedir.

⁴² ETCSL: AN [...]

⁴³ ETCSL: bal

⁴⁴ Bkz. Foxvog, 2008, s.16'da eš-gar: "iş devretme/belirleme/kararlaştırma, şarkı dizisi, toplama" gibi anlamlar verilmektedir.

⁴⁵ Bkz. a.g.e., 2008, 43'te, ^{giš}peš(MA): "incir ağacı" anlamı verilmektedir.

⁴⁶ Bkz. a.g.e., 2008, s. 57'de, ub₄: "delik, çukur, oyuk" anlamları verilmektedir.

⁴⁷ ETCSL: guru₇

Tercüme:

611. (kimliği belirsiz bir kişi konuşuyor): uygun olan (ne)/ (ne) uygun [...]

612. [...] kalbinin ilu şarkısı [...]

613. [...] onun içindeki bolluk/bereket [...]

614. [...] Enlil (sana) bahşetti; benim [lüksüm] bilinsin!

615. [...] Onun babası doğurgan değil, (bu yüzden) hiç sperm üretmedi.

616. Bütün ülkelerin kralı Enlil; şimdi (kendisi) bu görevlerin yerine getirilmesini sağladı.

617-619. Aratta halkının görevi altın ve lapis lazuli ticareti/işi yapmak/ Aratta halkı; altını, gümüşü ve lapis lazuliyi işleme görevlerini yapar (üstlenir).

620-623. Meyve, altın, meyve ağaçları, incir ağaçları ve şaraplarıyla birlikte ... yapan adamlar, meyveleri büyük çukurlar halinde yığacaklar..; ve ağaçların köklerinden kusursuz lapis lazuliyi çıkaracaklar ve ağaçların taçlarından kamışların sulu kısmını çıkaracaklar.

624-625. Ve sonra (onları) Eana'nın avlusunda, Eana'nın hanımı eşi İnanna için bir yığın halinde yığacaklar.⁴⁹

Ticareti yapılan lapis lazuli ve değerli taşlarla ilgili şu bilgilere de değinmek isteriz: Lapis lazuli'nin Mezopotamyada'ki uzun süreli önemi, Geç Ubeyd Dönemin'deki ilk ithalatın erken tarihiyle birlikte başladığını göstermektedir. Bu durum, muhtemelen insanın lüks arayışına başlamak için yeterli servete ve boş zamana sahip olması ile ilişkilendirilmektedir. Çünkü şimdiye kadar ticaret, bıçaklar için çakmak taşı ve obsidyen gibi temel malzemelerin ithalatı ile sınırlı kalmıştır. Ancak Tepe Gavra'nın XIII. kültür tabakasında geniş kapsamlı lüks ticaret başlamıştır. Böylece

⁴⁸ Vanstiphout, 2003, s. 90.

⁴⁹ a.g.e., 2003, s. 91.

ilk kez turkuaz, ametist, akik, yeşim taşı, beril ve lapis lazuli gibi değerli taşlar bulunmuştur. Bu taşların çoğu İran platosunda bulunur; ancak İran'da lapis lazuli kaynağı olduğuna dair yalnızca söylentiler bulunmaktadır. Aslında lapis lazulinin en olası kaynağı doğuya doğru yaklaşık olarak 2500 km. uzaklıkta, çöl ve dağların ötesindeki Badakhshan olarak öngörülmektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla da M.Ö. 3500 civarında eski Irak ile uzak Afganistan arasında ticaretin kurulduğu sonucu ve erken ticaretin yapıldığı yer olarak görülmesi ikna edici bir kanıt oluşturmaktadır.⁵⁰

Uruk Dönemi'nin sonlarından itibaren mallar ayrıca körfeze teknelerle geliyordu. IV. Eanna'dan gelen metinler, 2. binyılın başlarında Bahreyn Adası'yla tanımlanan Dilmun'dan yapılan bakır ithalatından söz etmektedir. 3. binyılın sonlarında Bahreyn son derece önemli bir antrepodur. Kaliteli hurmaların ve muhtemelen incirlerin, kendi kaynaklarını kullanan bir tedarikçisi olmuştur. Ancak Uruk döneminde sözü edilen tek ticari mal bakırdır. Uruk döneminin küçük çömlekçiliğinin kesin olarak Arap sahilinde tanımlanması ilgi çekicidir. Bu, temasın sınırlı olduğunu ortaya koyar ve bu dönemde Fırat üzerindeki ticaret kolonilerinin gösterdiği gibi, Sumer ticaretinin asıl merkezinin Anadolu olduğunu teyit etmektedir.⁵¹ Uruk Döneminde insanlık tarihi açısından önemli olan gelişmelerden ve ekonomi ile ticaret arasındaki bağlantı ile M.Ö. IV-III. Binyıl'da, Mezopotamya'da yapılan ekonomik ve ticari ilişkilerden özetle söz ettikten sonra, Uruk'ta ticaretin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde ki etkenlerden bahsetmek isteriz.

Sulu tarım sayesinde ekilip biçilen alanlardan daha çok ürün elde edilmeye başlanmış, depolama olanakları artırılmıştır. Saban tekerlekli araba ve nehir taşımacılığı için de kayıklar günlük kullanıma girmiştir. Büyüyen kentlerde tarım ve hayvancılıktan

⁵⁰ Georgina Herrmann, "Lapis Lazuli: The Early Phases of Its Trade", **Iraq**, Vol. 30, No. 1, 1968, s. 21.

⁵¹ Crawford, 2010, s. 191.

elde edilen ürünlerin dışında kalan maden, değerli taş ve kereste gibi gereksinim duyulan ürünler, uzak bölgelerle, değiş tokuş esasına dayanan ticaret aracılığı ile sağlanmaktadır. Uruklu tüccarlar bu amaçla Mezopotamya'nın bilinen sınırlarına ulaşarak bir ticaret ağı oluşturmuşlardır. Kent yaşamını zorunlu hale getirdiği iş bölümü, tüccarların yanı sıra değişik iş kollarının oluşmasını da sağlamıştır. Böylece inşaatçılar, tekstilciler ve çömlekçiler gibi mesaisini belli bir uzmanlık alanında çalışarak dolduran ve gelirleriyle diğer ihtiyaçlarını karşılayan meslek grupları oluşmuştur. Örneğin, Uruk döneminin başlangıcına işaret eden yalın, biçimi ve boyutları standartlaşmış çanak çömleklerin üretiminde bu durum açıkça görülebilir. Dönemin başlangıcında gerçek anlamda bir çömlekçi çarkının geliştirilmesiyle, çömlekçi atölyelerinin temel ihtiyaçlara yönelik seri üretime geçtikleri ve elde edilen ürünlerin de uzak bölgelere pazarlandığı anlaşılmaktadır. Kalıpta yapılmaya başlanan devrik ağızlı çanaklar, Mezopotamya'nın bilinen bütün sınırlarına ulaşacak kadar yaygındı. Düzenli ticaret ve büyük inşaat projeleri, artan gelirler, denetleyici ve düzenleyici yönetici sınıfın güçlenmesini sağladı. Gittikçe karmaşık hale gelen sosyal ve özellikle de ekonomik ilişkiler, dönemin sonlarında gelişen yazı (3200 yılları) sayesinde tutulmaya başlanan kayıtlarla düzene sokulmaya çalışılmıştır.⁵²

Yazı, gelişen devlet yapısında ve artan ekonomik ilişkiler içerisinde ortaya çıkan karışıklıkları önlemek ve işleri düzene koyma çabalarının bir ürünü gibi görünür. Güney Mezopotamya'nın nüfusları hızla artan kentlerinde, merkezi idarenin yürüttüğü inşaat projeleri çoğaldıkça, tapınakların depolarında biriktirilen ve buradan dağıtılan ürünlerin miktarları arttıkça basit işaretler, sayılar ve listeler ihtiyacı karşılayamayacak bir

⁵² Kemalettin Köroğlu, **Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar**, İstanbul, 2006, s. 51-52.

konuma ulaşmıştır. Çok yönlü ve karmaşık verileri yansıtabilecek olan yazı, bütün bu engelleri aşmak için geliştirilmiştir.⁵³

Güney Mezopotamya’da büyüyen kentlerin zorunlu ihtiyaçları yaygın ve düzenli yürüyen bir ticaret ağının kurulmasını zorunlu kılmaktaydı. Özellikle Anadolu’dan karşılanan temel ihtiyaç maddeleri nedeniyle Uruk kültürü Fırat üzerinden Orta ve Yukarı Fırat bölgesindeki birçok merkeze taşınmıştır. Mekânları süslemek için kullanılan konik çiviler, kalıpta yapılmış devrik ağızlı kâseler ve silindir mühürler gibi dönemi karakterize eden buluntulara birçok yerde rastlanmıştır.⁵⁴

Uruk Çağı’nın kent hayatının gelişmesi, ticaretin gelişmesi ve bunlara bağlı olarak sosyal ve siyasal koşulların oluşmasını sağlayan ortamdan bahsedilirken bu dönem topluluklarının ortak emekle bir takım şeyleri başardıkları vurgulanmıştır. Bir yönetici sınıf ve ticaret erbabının varlığı, kurumsal ve bireysel mülkiyet anlayışının da ortaya çıkmasını sağlayacak ya da var olanı daha da geliştirecektir. Nitekim ilk üreticilik aşamasında da varlığı en basit şekliyle bilinen, ancak taşıdığı anlamın belki de ön tarih ve tarihsel dönemdekilerden farklı olduğunu kabul etmemiz gereken mühür, Uruk Çağı’nın yine dikkati çeken hususlarındandır. Daha öncesinden beri var olan damga mühürlerin yanında bu dönemde silindir mühürlerin de kullanım alanının yaygınlığı ile orantılı olarak verdikleri sosyal ve ekonomik hayata dair mesajlar söz konusudur. Bu mesajların yanı sıra üzerlerindeki tasvirlerle, yine o dönem Sumer toplumunun günlük yaşantısı, dinsel anlayışı, yaşadıkları ortam ve sanatı hakkında da çok değerli bilgiler vermektedirler.⁵⁵ Bahsedildiği üzere Uruk Çağı’nda kullanılan silindir mühürler, ekonomik ve ticari faaliyetler hakkında bilgiler verdiği için bu bölümün ana başlığında ele almamız gereken hususu net bir şekilde kapsamaktadır. Bu dönemde silindir mühürler; idari ve ekonomik faaliyetlerde önemli bir

⁵³ a.g.e., 2006, s. 56.

⁵⁴ a.g.e., 2006, s. 54.

⁵⁵ Yigit, 2020, s. 49.

rol oynamaktadır. Uruk Çağı'nda artan ticari faaliyetler ile birlikte ticari işlemleri belgelemek önemli bir gereksinim haline gelmiştir. Böylece silindir mühürlerin işlevi, malların teslimatı sırasında kullanılarak bir tür kayıt işlevi görevini üstlenmek olmuştur. Silindir mühürler, idari ve ekonomi faaliyetlerinin dışında mühür sahibinin kimliğini ve statüsünü belgeleyerek dönemin sosyal yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Demek oluyor ki, Uruk Çağı'nda silindir mühürler dönemin hem sosyal hem de ekonomik yapısı hakkında doğrudan bilgi vermektedir.⁵⁶

Son paleoklimatolojik veriler Uruk dönemi boyunca Mezopotamya'daki alüvyon arazinin ikliminin kendisinden önce hüküm süren topluluklardan biraz farklı olduğunu göstermektedir. Dahası dördüncü binyıl boyunca büyük ölçüde değiştiği yönündedir. Mevcut veriler, Güney Mezopotamya'nın alüvyon ovalarının sonraki zamanlara göre daha fazla miktarda yağış aldığını ve ayrıca bu yağışların bir kısmının yaz aylarında düştüğünü ileri sürmektedir. İklimle bağlı olan bir diğer değişiklik ise Uruk döneminin son evresi ile ilgilidir. Başlangıçta bölgeye olan büyük oranda insan yerleşmelerinin elverişli koşulları artık dağılmaya başlamıştır. Son zamanlarda elde edilen paleoklimatolojik veriler, muhtemelen iki yüzyıla kadar süren daha kuru bir iklim aralığı, dördüncü binyılın üçüncü çeyreğinin sonu ve dördüncü çeyreğinin başında Güney Mezopotamya alüvyonunu etkilemiştir. İlginç bir şekilde bu iklimsel bozulma Uruk'un çevresiyle ve daha az gelişmiş toplumlarla doğrudan temasa geçtiği uzun süreli büyüme sürecinde zirveye ulaştığı bir dönemde gerçekleşmiş gibi görünmektedir.⁵⁷

Uruk dönemi; Güney Mezopotamya'ya gelen malzeme ve malların hacminde devasa bir artışa tanıklık etmiştir. Bu artış kuşkusuz, şehirleşme, seri üretim ve ortaya

⁵⁶ Uruk Çağı'nda silindir mühürler için bkz. Donald John Wiseman, **Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum: Cylinder Seals I: Uruk-Early Dynastic Periods**, London, 1962, s. 1.

⁵⁷ Guillermo Algaze, "The End of Prehistory and the Uruk Period", Ed. Harriet Crawford, **The Sumerian World**, London, 2013, s. 70.

çıkmakta olan şehir toplumundaki elit grubun varlığı ile bağlantılıydı. Geç Uruk döneminden itibaren, “dünya ticaret sistemi” olarak tanımlanan sistemin varlığı ile ilgili çok az şey yazılmıştır. Bu sisteme bizzat Uruk’ta bulunan bir merkezin hâkim olduğu ve sistemin kuzeyde Anadolu Platosu’na, güneydoğuda ise Elam’a kadar uzandığı öne sürülmektedir. Sistem, hem ticaret kolonilerinin ve ticaret ağının çevresine giden yollar üzerinde bulunan önemli uğrak yerlerin kuruluşuna ve hem de yabancı yerleşim yerlerinin içine gömülmüş yerleşim bölgesi adı verilen yerlerin kuruluşuna tanıklık etmiştir.⁵⁸

Uruk döneminde yaşanan coğrafi gelişmelerin merkezi Mezopotamya’nın güney ucu, Basra Körfezinin başıdır. Kültürün adını aldığı yerleşme olan Uruk gerçekten de, arkeolojik kalıntıların yerleşmenin fiziksel görünüşünü yeniden kurabilmemizi sağlayacak şekilde açığa çıktığı yegâne örnektir. Uruk dönemine ait önemli kalıntıların bulunduğu iki yer kazılmıştır. Aralarında en önemlisi, üçüncü binyıl başlarında yıkılıp terk edilmiş olan ve dördüncü binyıla ait kalıntıların yüzeye yakın olduğu Eanna kutsal alanıdır.⁵⁹ Böylelikle Uruk’ta arkeolojik kazıların başlamasından ve gelişmesine özetle değinmek isteriz.

1856 yılında Royal Asiatic Society üyelerine Mezopotamya’nın güneyindeki ıssız çölün ortasında olağanüstü boyutta, çevresinde inanılmaz miktarda enkaz bulunan bir yerleşim merkezi kalıntısına rastladığını bildirdi. Yaklaşık 150 yıl sonra Warka’nın Sumerler tarafından kurulan Uruk adındaki kent olduğunu bilmekteyiz (bu isim beş yüz yıl boyunca kullanılmıştır) ve burasının kentleşmenin temsilcisi sıfatıyla “kentlerin anası” olarak kabul edilip edilemeyeceği arkeologlar, tarihçiler, ve antropologlar tarafından hala tartışılmaktadır. 1849’da İran-Türkiye sınırı komitesinin üyesi Sir William Loftus, Austen Layar’ın birkaç yıl önce Asur saraylarıyla ilgili inanılmaz keşiflerden esinlenerek

⁵⁸ Crawford, 2010, s. 186.

⁵⁹ van de Mieroop, 2018, s. 20.

Mezopotamya'nın güneyinde uzanan bu düzlüğü incelemeye gitmiştir. Loftus'un dikkate değer bir yerle karşılaştığı hakkında ki kanısı daha sonra Rawlinson'un Warka'yı Erek olarak tanımlamasıyla desteklenmiştir. 1850 ve 1854 yılları arasında önde gelen höyüklerde ufak çapta kazılar yapmıştır. Asur yerleşim bölgesine benzer kabartma ya da anıtsal heykeller bulamadığı için düş kırıklığına uğramıştır; ama muazzam mimari kalıntılar 2 metreye kadar yükselen olağanüstü kalınlıktaki surlar onu çok etkilemiştir. Aynı zamanda çivi yazılı tabletler ve çok sayıda kilden tabut bulmuştur. Bunlardan büyük zorluklarla Londra'ya gönderdiği bir bölümü British Museum'daki Babil koleksiyonunun çekirdeğini oluşturmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce Berlin'den gelen bir araştırma ekibi 1912-14 yılları arasında burada çalışmalar yapmışlardır. Kazılara 1928 yılında yeniden başlanmıştır ve 1939'a kadar devam edilmiştir. Sonra 1953-1990 yılları arasında kazılar tekrar sürdürülmüştür. 1930'larda arkaik tabletlerin keşfi üzerine metinler üzerinde çalışmaya odaklanılmışsa da Warka'daki arkeologlar mimari üzerinde durmuşlardır. Birleşmiş Milletler'in Irak'a uyguladığı kısıtlamalar kazı yerine ulaşımında büyük zorluklara yol açtığından Uruk'taki çalışmalar bir süreliğine durdurulmuştur.

Kazıların çoğu en büyük höyüklerde sürdürülmüştür. Bunların en önemlisi, Antik Çağ'da Eanna adıyla anılan höyük, kalıntıların ortasında yer almaktadır. Burada beşinci binyılın başına ve dördüncü binyıla tarihlenen on dokuz yerleşim katmanının yanı sıra ikinci binyıldan kalanlar da bulunmaktadır. Kullab adı verilen batıda yer alan en yüksek höyükte yerleşim yalnızca dördüncü binyılda gerçekleşmiştir. Buna ilaveten, görkemli Anu Tapınağı ve diğer dinsel yapılar gibi birinci binyıldan kalan görkemli kalıntılar merkezin çevresindeki daha küçük höyüklerde yer almaktadır. Bu nedenle Uruk hakkındaki arkeolojik bilgilerin çoğu ya dördüncü binyılda ki erken Uruk dönemine ya da daha sonraki döneme, özellikle Yeni-Babil ve Seleukos dönemine (birinci binyılın son yarısına) aittir. Ne yazık ki üçüncü binyılla ilgili çok az bulgu vardır. Oysa o dönemin yazıtlarında Uruk'un

önde gelen politik ve dinsel bir merkez olduğunu görmekteyiz. Akad dönemine (2350-2150) tarihlenen kalıntılardan, yüzeyde bulunan çanak çömlek dışında hiçbir kazı yapılmamıştır. En son araştırma Warka'nın M.S. yedinci yüzyılda bile hala önemli bir bölge olduğunu ve Sasanilerin batı sınırını koruduğunu ortaya koymuştur. Kent M.S. 654'te, 4000 Arap atlısı tarafından fethedilmiştir. Sasaniler kaçmıştır ve Warka on dokuzuncu yüzyılda Avrupalı kâşiflerin gelişine kadar kaderine terk edilmiştir.

Warka'da en dikkat çekici ve önemli kazı katmanları Ubeyd katmanlarından sonraki döneme aittir. Burada Uruk'un önemli bir merkez oluşturduğu çok farklı bir kültürün kalıntılarının bulunduğu anlaşılmıştır. X ila III. katmanlar birbirleriyle belli bir bağlantıyı ve süregelen bir gelişimi simgeler ve Mezopotamya'da farklı bir kültür dönemini temsil etmektedir. Bu nedenle yaklaşık 3800-3200 arasındaki bu döneme, keşfedildiği yerin adına izafeten Uruk Kültürü ya da Uruk Dönemi adı verilmiştir. Öte yandan, Ubeyd kültürünün aksine, Uruk yalnız Güney Mezopotamya ile sınırlı kalmamış. Günümüzdeki Irak sınırları dışında, Suriye, Türkiye'nin güneyi ve İran'ın batısında yürütülen arkeolojik çalışmalar Uruk kültürünün Mezopotamya dışında, Güneybatı İran'dan Kuzey Suriye ve güney Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir bölgeye yayılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Uruk dönemine ait el sanatları ve yapılar hemen ayırt edilebilmektedir. Çömleklerin kolayca fark edilen bir tarzı vardır, mimarisi çok işlevli anıtsal yapılardır ve en önemlisi silindir mühürler ve tabletlerde erken döneme tarihlenen çivi yazısı yer almaktadır.⁶⁰

1.1.1. Erken Uruk Döneminde (M.Ö. 4000-3800) Ekonomik Faaliyetler

Uruk; Güney Mezopotamya'da M.Ö. 4000 civarında bir kent merkezi olarak ortaya çıkan en önemli şehirlerinden biridir. Günümüz modern Irak sınırlarında bulunmaktadır. Kentsel uygarlığın, yazının ve devlet oluşumunun gelişmesinde çok önemli bir rol

⁶⁰ Leick, 2019, s. 57-62.

oynamıştır. Uruk, antik Mezopotamya'nın en büyük ve en nüfuzlu şehirlerinden birisi haline gelmiştir. Başta kentleşme olmak üzere, kara ve deniz ulaşımı üzerinde kurulan ticaret ağı, anıtsal mimari örneklerinde elde edilen başarı, ileri tarımsal yöntemler ve sanatsal faaliyetler gibi birçok alanda yapılan yenilikler bunlardan yalnızca birkaçıdır. Bu yeni süreç adını, dönemi karakterize eden ilk bulguların ortaya çıkarıldığı Uruk kentinden alır.⁶¹ Bahsedildiği üzere erken şehirleşme sürecinin başlamasıyla birlikte ekonomik ve ticari faaliyetlerde gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde ekonomi, tarıma dayalı ve aynı zamanda gelişmiş ticaret ağlarının bir araya gelmesiyle işlerlik kazanmıştır. Her şeyden önce piktografik yazı sisteminin ortaya çıkışı ekonomik faaliyetler üzerinde doğrudan bir etki yapmıştır. Çünkü artık ekonomik faaliyetler kaydedilmeye başlanmıştır. Sulama sistemlerinin gelişmesiyle birlikte de tarımsal üretim artmıştır.

Antik Mezopotamya uygarlığını anlamamız için M.Ö. IV. Binyıl'ın büyük bir kısmını kapsayan Uruk dönemi oldukça önemlidir. Uruk dönemi, kültürel alanda sanat tarihçilerine göre de M.Ö. I. Binyılda Yeni Asur ve Yeni Babil imparatorluklarının çöküşüne kadar Mezopotamya'daki sanatsal temsile rehberlik edecek gelenekleri belirlemiştir.⁶² Daha sonraki Mezopotamya toplumlarının, tarihi kentsel geleneğinin yirminci yüzyılın ilk yarısından beri Uruk dönemindeki gelişmelere sıkı sıkıya bağlı olduğu çoğunlukla kabul edilmektedir.

Güney Mezopotamya'da Geç Kalkolitik Çağ, Uruk Dönemi ile temsil edilir. Uruk kenti, Güney Mezopotamya'nın protohistorik ve tarihsel çağlarında etkili olan, kent kültürünün erkenden geliştiği bir yerleşim yeridir. Günümüzde bu antik kentin olduğu yerdeki modern yerleşmenin adı da Eski Çağ'daki adının devamı bir form olan Warka'dır. Arami dilinde ise Erek olarak geçen bu kent Tevrat geleneğine de aynı adla yansımıştır.

⁶¹ Köroğlu, 2006, s. 51.

⁶² Algaze, 2013, s. 68.

Uruk Çağı, MÖ 4000'den başlayarak MÖ 3100'e kadar olan süreci kapsamaktadır. Güney Mezopotamya'da Eski Bronz Çağı'na denk olan Geç Kalkolitik Çağ'a, Uruk kentinin en iyi örneklerini sunduğu, arkeolojik anlamda takip edilebilen izlerle sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeler damgasını vurmuştur. Bu dönem yazılı belgelerin ortaya çıktığı ve belli bir gelişim aşamasını geçirdiği dönemdir. Belirtilmesi gereken bir husus da tüm bu gelişmelerle ilgili olarak bir etnik kimliğin Sumerlerin tarih sahnesine çıkışıdır. Güney Mezopotamya'daki Uruk dönemi; Mezopotamya uygarlığının en eski versiyonu olan Sumerlerin tarih sahnesine çıkmasına yol açmıştır.⁶³

Uruk yerleşiminin tarihi Kalkolitik Çağ'ın başlarına denk geriye gitmektedir. Burada yapılan kazılardan ilk yerleşimin Ubeyd Dönemi'ne dek ulaştığı ve 18 kültür katına sahip yerleşimin en alt katının bu dönemde olduğu ortaya çıkarılmıştır. 18. kültür katından onun üzerindeki 16. kültür katına kadar, bu kat da dâhil olmak üzere Ubeyd Dönemi kültürü içinde yer almaktadır. Ubeyd Dönemi, kronolojik olarak M.Ö. 5000-4000 arasındaki süreci kapsamaktadır. M.Ö. 4000'den sonra ise Uruk Çağı tabakaları yer alır. 16. tabakadan 4. tabakaya kadar olan tabakalar Uruk Çağı içindedir. Uruk Çağı, erken, orta ve geç olmak üzere üç aşamada ele alınmaktadır. Kent olgusunu açıkça ortaya koyan bulguların varlığı dolayısıyla artık kent sözcüğünü rahatlıkla telaffuz edebileceğimiz bu aşamada, Uruk kentinin 16. tabakasından 10. tabakasına dek olan, M.Ö. 4000 ile 3800 arasındaki süreç Erken Uruk Çağı, 9. tabakadan 6. tabakaya kadar olan, M.Ö. 3800'den M.Ö. 3400'e kadar olan süreç Orta Uruk Çağı ve Uruk'un 5. tabakası ile 4. tabakasını kapladığı M.Ö. 3400 ile 3100 arasındaki süreç Geç Uruk Çağı olarak belirlenmektedir. Uruk kenti Fırat Nehri kenarındadır. Ancak şimdi nehir yatak değiştirdiğinden Fırat'ın kuzeydoğusunda, nehirden 10 km kadar uzaktadır. Uruk yerleşimi iki ayrı büyük tepe halindedir. Bunlar Anu ve Eanna bölümleri olarak adlandırılan, her birinin merkezini bir tapınağın oluşturduğu bölümdür.⁶⁴

⁶³ a.g.m., 2013, s. 69.

⁶⁴ Yiğit, 2020, s. 45-46.

Uruk dönemin Orta ve Geç aşamalarında Mezopotamya ve İran yaklaşık olarak M.Ö. 3700-3600 ile 3200-3100 arasındaki yaklaşık beş yüz yıla karşılık gelmektedir.⁶⁵

Uruk dönemi Warka (eski Uruk) ören yerinde tarih öncesine ait arkeolojik buluntular ışığında belirlenmiştir. Bu döneme ait çanak çömlekler ve daha sonraki dönemlere ait silindir mühürler ile arkeolojik bulgular Kuzey Suriye ve Güney Anadolu'dan İran'ın batısına kadar Yakındoğunun her yanına yayılmış durumdadır. Bu dönem bürokratik yönetim, malların uluslararası takası ve kentleşmenin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir.⁶⁶

Güney Mezopotamya'da şimdiye kadar açılan ve bilinen kültür katlarının ve tabakalarının sıralandığı, tek kazı yeri Uruk'tur. Harâbenin üzerinden bâkir toprağa kadar dört büyük kültür katı ve bu katlarda on sekiz tabaka tespit edilmiştir.⁶⁷

Tespit edilen bu kültür katları ve tabakaları aşağıda ki tabloda şu şekilde gösterilmektedir.

⁶⁵ Algaze, 2013, s. 68.

⁶⁶ Leick, 2019, s. 349.

⁶⁷ Emin Bilgiç, "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerler'in Tarih, Kültür ve Medeniyetleri", **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi**, Sayı 323, 1982, s. 83-89.

Tablo 1. Uruk Hârâbesinde Arkeolojik Kat Ve Tabakalar

2550	—	0
IV. Kùltür Katı		Tabaka: 1, a-b-c: Erhâdan Çağı
2750	—	1
III. Kùltür Katı		Tabaka: 3-2: Cemdet-Nasr Çağı
3000	—	3
3100	—	Yazının icadı: Uruk, 4. tabaka
		Silindir mühürlerin ortaya çıkışı
II. Kùltür Katı		Tabaka: 14-4: Uruk Çağı
3400		
I. Kùltür Katı	—	Tabaka: 18-16: El-Ubeyd Çağı
4000	—	18

Uruk hârâbesinin II. kùltür katını teşkil eden Uruk Çağı'nın 4. tabakasında, Erhâdan çağından itibaren, bilinen çivi yazısı şekline dönüşen işaretlerin piktografi denilen çivi-resim yazısı şekilleri ile karşılaşılmıştır. Uruk 14-4. tabakasında oldukça gelişmiş ve işaret sayısı yüksek olarak karşılaşılan bu piktografi karakterdeki yazı 3. ve 2. tabakalara tekabül eden III. kùltür katını teşkil eden Cemdet-Nasr çağında yarı piktografik hal almış ve nihayet I. tabaka ile temsil edilen IV. kùltür katının, yani Erhâdan çağının başlarında artık arkaik çivi yazısı hüviyetini tamamen kazanmıştır. Cemdet-Nasr çağı yarı piktografik şekilleri ile artık tarihi çağa girildiği kabul edilebilir. Cemdet-Nasr çağı tarihe başlangıç sayılmayı uygun görülmektedir.⁶⁸ Böylece diyebiliriz ki Uruk yazının en eski biçimlerinden biri olan çivi yazısının gelişmesiyle yakından ilişkilidir. Uruk'da yazının icadı, ekonomik işlemlerin, idari faaliyetlerin ve edebi metinlerin kaydedilmesine olanak sağlayarak insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kuşkusuz yazının icadı, bu dönemin en önemli gelişmelerindendir.

⁶⁸ a.g.m., 1982, s. 83-89.

Böylece Sumerlerin icat ettikleri yazının doğuşundan ve gelişiminden kısaca bahsetmek isteriz.

Bilindiği üzere Sumer resim yazısı özellikle bir nesnenin bütününe veya en karakteristik kısmının resmedildiği şekillerdedir. Buradan sadece karakteristik kısımları çizilen nesnelerin, bir bütün olarak resmedildiği kaya resimleri piktografik yazısının öncülleri olarak değerlendirilebilir. Sumerlerin geliştirdiği çivi yazısı, icadını tâkiben hem kendi içinde biçimsel (paleografik) hem de uygulandığı dillerin yapısına göre yapısal (ortografik) gelişimini uzunca bir süre devam ettirmiştir. Resim yazısı karakterli bu iletişim aracıyla, bir mesaj önce resimlerin tek tek çizilmesiyle verilmek istenmiştir. Ardından resimler yan yana getirilerek veya iç içe çizilerek yeni ve farklı anlamlarda kelimeleri karşılayan işaretler üretilmesi, belirli bir işaretin o işaretin temel anlamıyla ilgili diğer kelimeler için de kullanılması (çok değerlilik) gibi yöntemlerle yazıya işlerlik kazandırılmıştır. Yaklaşık 2600’lerde, bu işaretlere ses değerleri yüklenmesiyle (fonetizasyon), yazı soyut ve somut durumları anlatabilecek bir özellik kazanmıştır. Ayrıca resimlerin çokluğu yazımı güçlendirdiğinden, çivi yazısındaki sesleşme evresinden sonra resim işaretlerinin neredeyse 2/3’ü terk edilmiştir. Bu esnekliği nedeniyle çivi yazısı çok geniş bir coğrafyaya yayılmış ve işlerlikleri bakımından çok farklı dillere uygulanabilmiştir. Sumerce, Akadca ve lehçeleri Asurca ile Babilce, Hititçe, Urartuca bunların en önde gelenleridir. İşte bu yazı sayesinde bugün Mezopotamya, Anadolu ile kısmen İran ve Mısır bölgelerinin, yani kabaca Ortadoğu’nun eskiçağ tarihini yakından tâkip etmek mümkün olmaktadır.⁶⁹

⁶⁹ İrfan Albayrak, Hakan Erol, “Sumerliler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt 5, Sayı 17, 2018, s. 159.

1.1.2. Orta Uruk Döneminde (M.Ö.3800-3400) Ekonomik Faaliyetler

Erken Mezopotamya tarihindeki en etkin dönemlerden birisi Orta Uruk Dönemidir. Bu dönemde yapılan ekonomik faaliyetlerin başında tarım, hayvancılık, ticaret, zanaatkârlık gelmektedir. Dicle ve Fırat Nehirleri boyunca geliştirilmiş sulama sistemlerinin kurulmasıyla geniş ölçekli tarımın yapılması mümkün olmuştur. En sık tarımı yapılan ürünler arpa ve buğdaydır. Bu ürünler genellikle temel beslenme kaynağı olarak tüketilmektedir. İlaveten hurma ağaçları önde gelen tarım ürünlerinin başında yer almaktadır. Geniş ölçekli tarımın yapılmaya başlanmasıyla tarımsal üretimdeki artış, fazla ürünlerin depolanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Üretim fazlası olan ürünlerin böylece ticareti yapılmaya başlanmıştır. Piktografik haldeki yazı ile de ekonomik işlemler kaydedilerek ticari faaliyetlerdeki gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Ekonomik faaliyetlerin çoğunluğunun tapınaklar tarafından düzenlenilerek denetlendiği bilinmektedir. Kentleşme olgusu ile birlikte şehirler büyümeye başlayarak ekonomik faaliyetlerin merkezi haline gelmeye başlamıştır. Hayvancılıkta küçükbaş hayvanlar (koyun, keçi) yetiştirilmektedir. Bu hayvanlardan ise et ve yün üretimi için faydalanılmaktadır.

Uruk döneminde, son derece özgün bir başka buluntu ise silindir mühürdür. Üzerine desen ya da resim kabartmaları bulunan boyu eninden uzun taş ıslak kil üzerine yuvarlanarak kullanılmaktadır. Bu mühür VII. Uruk (yaklaşık 3600) tabakasında kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁰ Bahsedilen bu dönem Orta Uruk dönemine tekabül etmektedir. Bu suretle silindir mühürler Orta Uruk döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Silindir mühürler, malların mülkiyetini ve ticari işlemleri belgelemek için kullanılmıştır. Bu dönemde kullanılmaya başlanan silindir mühürler ile alakalı olarak şunları söyleyebiliriz.

⁷⁰ Leick, 2019, s. 64.

Uruk döneminde, Neolitik Çağ'dan beri kullanılan baskı mühür geleneği yerini büyük oranda silindir mühürlere bırakmıştır. Değerli ve yarı değerli taşlar silindir biçimine getirilip ortası delindikten sonra üzerlerine hayvan, bitki günlük yaşama ilişkin sahne veya mitolojik sahne motifleri kazınıyordu. Bu mühür, henüz kuramamış kil üzerine yuvarlanarak, negatif olarak hazırlanmış bezemenin kil üzerinde pozitif baskısı elde ediliyordu. Bu dönemden itibaren Mezopotamya'nın birçok yerinde baskı mühürlerle birlikte silindir mühürlerde kullanılmıştır.⁷¹

Silindir mühür, çoğunlukla yüksekliği 3, çapı 2 cm'yi geçmeyen, kabuklardan, kemikten, çanak çömlekten ya da çeşitli taşlardan (örneğin lapis lazuli) yapılmış ve üzerine bir sahnenin ayna görüntüsü halinde kazındığı küçük bir silindirdir. Yumuşak bir malzeme çoğunlukla mühür kili, tablet, ya da kutulara, kaplara veya kapı sürgülerine iliştilmiş kil toprakları üzerinde yuvarlandıklarında bu sahne kolayca okunabilecek kabartmalar halinde sayısız kez basılıyordu. Silindir mühürlerin oyulması için gerekli teknolojik bilgi düzeyi, erken Neolitik dönemde ortaya çıkmış olan damga mühürlere kıyasla çok daha yüksektir. Silindir mühürlerin ilk göründükleri zamandan itibaren oyma sahnelerinin son derece ayrıntılı ve zarif olabildikleri fark edilir ve bu da uzman taş kesicilerinin elinden çıktıklarına işaret etmektedir.⁷²

1.1.3. Geç Uruk Döneminde (M.Ö. 3400-3100) Ekonomik Faaliyetler

Geç Uruk Dönemi, MÖ 3400-3100 yılları arasında Güney Mezopotamya'da Uruk kentinde yaşanmış olan dönemi ifade etmektedir. Bu dönem Mezopotamya'da ilk şehir devletlerinin ortaya çıkışı ve yazının icadından dolayı ilk uygarlıkların temel özelliklerinin geliştiği zaman dilimini kapsamaktadır. Yazının icadı ve kentleşme,

⁷¹ Köroğlu, 2006, s. 54.

⁷² van de Mieroop, 2018, s. 24.

sonraki Akkad, Babil ve Asur uygarlıklarına temel oluşturmuştur. Aşağı yukarı M.Ö. 3100'de dönemin sonunda Uruk kültürünün etkisi azalırken Mezopotamya'nın farklı bölgelerinde yeni kültürel ve siyasal yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Uruk Çağı'nda Güney Mezopotamya'daki birçok kentin, gelişen kent kültürünün, erkenden gelişen yüksek Mezopotamya medeniyetinin temsilcisi Sumerlerdir. Yazıyı da icat eden bu kavmin siyasal tarihi Güney Mezopotamya'da kent devletleri olarak başlamış, değişen koşullara uygun bir gelişim çizgisini takip ederek M.Ö. 2. binyıl başlarında sona ermiştir.⁷³

Bu dönemde tarım ve sulama tekniklerinde gelişme kaydedilmiştir. Bu ilerleme ile birlikte tarımsal üretim artmıştır. Üretim fazlası olan ürünlerin ticareti yapılmıştır. Böylece Mezopotamya komşu bölgelerle yoğun ticari ilişkiler kurmuş ve ekonomik açıdan zenginleşmiştir. Güney Mezopotamya'da dünyaca şöhret bulmuş sulama ve kanal tesislerinin inşasında Uruk kültürünün son evresinden itibaren başladığına dair izler vardır. Sumer halkının bu faaliyetlerinin başlangıcı M.Ö. 3000'lerden biraz önceye tarihlendirilmektedir. Onlar birtakım bataklıkları, büyük nehir ve kolların kenarlarına destekler yapıp daraltmakla ve ziraat için arazi kazanmakla işe başlamışlar, ilkbaharda karların erimesi ve sonbaharda yağın şiddetli yağmurla taşan iki ana nehrin taşkınların zararını ödemeye başlamışlardır. 3000'lerden, yani Cemdet-Nasr çağından itibaren Güney Mezopotamya'da ve Kuzey Mezopotamya'da kanallar, hendekler, suyolları açmak suretiyle bahçeler, hurmalıklar, bereketli tarlalar ve otlaklar meydana getirerek halka hizmeti, krallar, şehir beyleri, rahip-beyler ve başka iktidar sahipleri kendine vazife bilmişlerdir. Bahsedilen sulama sistemi ile Sumer memleketi, daha Sumerliliğin ilk çağlarından itibaren bayındır hale gelmiş ve halk refaha ermeye başlamıştır. Memlekette yetiştirilen, buğday başta olmak üzere çeşitli hububat çeşitleri,

⁷³ Yiğit, 2020, s. 59.

hurma, zeytin, zeytinyağı, büyük ve küçükbaş hayvanlar, domuz, eşek ve kümes hayvanları yalnız halkın ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, kuzeyde, batıda, doğuda bulunan birçok memlekete de ihraç edilmiştir. Bunlara karşılık iktisadi olarak ihtiyaç duyulan inşaat keresteleri, kıymetli taşlar, mermer vs. gibi sert yapı taşları, çeşitli madenler dışarıdan getiriliyor, bunlardan bir kısmı işlenmek suretiyle yeniden ihraç eşyasına dönüştürülüyordu.⁷⁴

Uruk Basra Körfezi'nin başındaki bataklıkların hemen iç kesimlerindeydi. Yerleşimde tarım, Fırat'ın bir kolunun ya da kollarının bol miktarda tahıl ve meyve, özellikle de hurma ekilebilmesini sağlayan sularıyla yapılan sulamaya bağımlıydı. Sulanan alanların arasında, avcılığın yanı sıra koyun ve keçi yetiştiriciliği yapılan bozkır yer alıyordu. Yakınlarda, bol miktarda balık ve av kuşu bulunan ve sütleri içinde yetiştirilen bataklıklar vardı. Bu ekolojik ceplerin yarattığı gıda çeşitliliği, üreticiler arasında iş gücü uzmanlaşmasının oluşmasını sağlamıştır. Zamanlarının çoğunu kolayca ulaşabilecekleri kaynakların kullanımına ayırabilmelerinin durumunda balıkçıların, çiftçilerin, bostancıların, avcılarının ve hayvancıların üretkenlikleri artıyordu. Kimi teknolojik gelişmeler de uzmanlaşmayı daha çekici kılmıştır. Dolayısıyla, toprak sürülürken tohumları karığa bırakan tohum ekme aletinin icadı çiftçiliği zorlaştırmış ve bir uzmana ihtiyaç duyulmuş olabilir. Tek bir kaynağı üretiminde uzmanlaşmış olan kişiler artık kendi kendilerine yetemediklerinden, beslenmeleri için bir takas sistemine ihtiyaç duyuluyordu. Bu hizmeti bölgenin merkezi, yani Uruk kenti veriyordu. İklim değişimi ve su yollarındaki değişimler daha büyük sulama kanallarına ve tarımda işbirliğinin artmasına gerek doğurmuş olabilir, ama takas gereksinimi hâlâ, kentin kurulmasındaki en önemli etmen gibi görünmektedir.

⁷⁴ Bilgiç, 1982, s. 92-93.

Nüfusun büyük çoğunluğu, hatta kentte yaşayanlar bile hâlâ aktif olarak tarımla uğraşıyorlardı. Ama kentin coğrafi çevresinde merkez rolü üstlenmesi sonucunda kent nüfusunun küçük bir kesmi tarım dışı işlerde uzmanlaşmaya başladı. Üretim sektörü içerisinde uzman zanaatkâr çeşitliliğinde artış yaşandı. Daha Uruk döneminin başlarında bezemesiz, kullanım amaçlı çanak çömleğe dönülmüş olması, muhtemelen uzmanlaşmış seri üretimin sonucudur. Uruk'taki Eanna stratigrafisine ait dördüncü binyıl başlarına tarihlenen tabaka XII'de bu sürecin en iyi temsilcisi bir çanak çömlek üslubu ortaya çıkmıştır. Bu eğik ağız kenarlı kâsedir. Kalıpta kabaca yapılmış ve dolayısıyla standart boyut sayısı kısıtlı, oldukça alçak bir kâsedir. Eğik ağız kenarlı kâse, Uruk dönemine ait bir yerleşimin saptanmasında en aydınlatıcı buluntulardan biridir. Hızla ve çok miktarda, büyük olasılıkla merkezi bir yerde uzmanlar tarafından üretilmiş olmaları da önemlidir.

Vasıflı zanaatkârlar tarafından üretilen başka mallar da olduğuna işaret eden çeşitli kanıtlar vardır; oysa daha önceleri bunların üretimi aile üyelerinden birinin sorumlulukları arasında yer alıyordu. Kimi tasvirlerde kumaş dokumacılığı yapan insan, büyük olasılıkla kadın grupları betimlenmiştir. Bu daha sonraki üçüncü binyıl metinlerinden, ekonomide hayati rolü olduğunu ve merkezi olarak idare edildiğini bildiğimiz bir faaliyettir.⁷⁵ Geç Uruk Çağı'nda ekonomik ve ticari faaliyetlere değindikten sonra mimarlık ve şehir planlaması ile ilgili olarak kısaca bazı hususlara da değinmek isteriz.

Uruk devrinin veya kültür katının sonuna rastlayan ve nisbi kronolojiye göre M.Ö. 3100'lere koyabileceğimiz 4. tabaka, mâbet çokluğu ve Eanna-Mâbedi'ne tamamıyla yeni bir plan verilmiş olması ile üstün duruma gelmiştir. Ancak teferruatta birbirinden ayrılan mabetler *Anu-Antu* veya *Eanna* mabedi yanındaki Zikkurat'da

⁷⁵ van de Mierop, 2018, s. 23.

ıkarılmıştır. Ayrıca bu tabakada birdenbire bol bir şekilde natüralist tasvirli silindir mühürleri ile karşılaşılmaktadır.

Uruk'un 6.-5. ve bilhassa 4. tabakasının yapı tekniğinde, planlarında görölen temel değişikliklerin, silindir mühürlerin ve piktografik yazının oldukça gelişmiş olarak ortaya çıkışlarının, bunların bundan sonraki arkeolojik ve tarihi devirler içerisinde bir gelişme seyri takip etmelerinin Sumerler'in Güney Mezopotamya'ya en az Uruk katı ortalarında veya sonlarına doğru göç ettiklerinin açık delilleri olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle konumuzla bağlantılı olarak Geç Uruk Çağı'nda yazının ekonomik işlemlerin kaydedilmesine imkân sağlamasından dolayı yazının icadı ve gidişatı ile ilgili olarak şunları söylemek isteriz. Uruk költürünün son devresine ait 4. tabakanın asıl önemi ve yeniliği, insanlık tarihi ve költürü için ehemmiyetli buluş olan yazının, yani çivi yazısının aslını teşkil eden piktografik karakterdeki, çizgiler, noktalar, işaretlerden ibaret bir nevi resim yazısının icadı, hem de bu tabakada bu yazının oldukça gelişmiş şekilde ortaya çıkmasıdır.⁷⁶

Uruk Çağı'nın çok önemli bir özelliği de yazının ilk kez kullanıldığının saptandığı dönem olmasıdır. Uruk Çağı'nın geç aşamasında M.Ö. 3200 civarında Uruk kentinin 4. tabakasinda Uruk'un Eanna bölgesinde yazının en erken örnekleri ile karşılaşılmıştır. Yazının ortaya çıkmasının temelinde, yine erken Uruk'ta geliştiğini gördüğümüz kent yaşantısını ve bu yaşantının beraberinde gelişen hususiyetleri görmek gerekir. Ticaretin erkenden geliştiği dönemde, ticarete mal sevkıyatı ve değişimin güvenle yapılabilmesi için kullanılan, belki de yazının atası sayılması gereken sayma taşları bulunmaktaydı. Gönderilen malın cinsinin ve miktarının belirlenmesine yarayan, üzerinde kimi semboller bulunan küçük objelerdir söz konusu olan. Kilden yapılmış olan bu objeler, ticareti yapılan bir malın cinsi ve yine onun miktarını belirtiyor,

⁷⁶ a.g.m., 1982, s. 84.

gönderici ile alıcı arasında malın bu yönü (yani cins ve miktar) açısından kontrolünü sağlıyordu. Bir ipe dizerek bir bulla yoluyla mühürlemek ya da üzerinde miktar ve cinsle dair işaretler bulunan kil toprakları mühürlemek yoluyla kullanılmışlardır. Uruk kentinin 4. tabakasında bulunan ilk yazı örnekleri bir resim yazısı olarak tanımlanmalıdır. Bu yazıdaki sembollerin sayma taşları üzerindeki sembollerle yakınlığı ve Uruk 4'te çıkan yazıya dair ilk örnekleri, o dönem Güney Mezopotamya kentlerinde geçerli olan sosyal yaşam ve ekonomik ilişkiler doğrultusunda, yine o dönem yaşam tarzına uygun olarak ortaya konulduğu belirlenebilmektedir. Yukarıda belirttiğimiz yazıya dair ilk örneklerden sonraki aşamayı gösteren küçük boyutlu kil tabletler, mal listeleri, isimler ve görevli listelerinden oluşmaktaydı. Küçük boyutlu tabletlerin çizgilerle belirli bölümlere ayrıldığı ve her bölüm için belli bir malı gösteren ve miktarı işaret eden şekillerin çizildiği görülmektedir. Eldeki örneklerin üzerindeki işaretlerin, listelerin içeriğinden ve bunların tapınaklarda ele geçmiş olmasından hareketle, o dönem dinsel yaşantısı yanında ekonomik yaşantıda da merkez durumda bulunan tapınaklarda gelişen ilişkiler ve yaşam tarzının, yazının ortaya çıkmasında etkili olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Kentin ekonomik merkezi konumundaki tapınağa getirilen tarım, ticaret ya da o çağa özgü endüstriyel uğraşlar ile elde edilen ürünler ve yine tapınaktan çıkan benzer nitelikteki ürünlerin kaydedilmesi ihtiyacı çevresinde yapılan girişimler bu hususta önemli rol oynamış olmalıydı. Sosyal ve ekonomik ilişkilerdeki ve buna paralel siyasal alandaki gelişmeler, giderek karmaşıklaşan toplumsal ilişkiler ve yaşantı, yazının da bir ihtiyacı karşılamak üzere icat edilmesi ve gelişmesinin nedenidir.⁷⁷

Yazı yaygınlaştıkça yavaş yavaş küçüldü ve resim özelliğini kaybetti. Tabletlere çizilen yatay hatlar üzerine resim karakterinden dönüştürülen çivi biçimli işaret

⁷⁷ Yiğit, 2020, s. 49-51.

kümeleri art arda yapılmaya başlandı. Yatay, dikey, eğik ve köşe çengeli biçimindeki çivi işaretleri, bir kamışın kesilmiş ucuyla ıslak kile bastırılarak yapılıyordu. Sözcükler, çivi yazısından çoğunlukla tek bir işaretle değil, her biri bir heceyi gösteren çivi işaretleriyle yazılıyordu. Ayrıca eski sistemin devamı olan, yani bir nesneyi gösteren işaretler de kullanılıyordu. Zamanla dilin yapısına göre karmaşık, ancak belli kuralları olan bir yazı sistemi doğdu. Bu gelişim süreci üçüncü binyılın ortalarına doğru tamamlandı ve gerçek anlamda bir çivi yazısı oluştu. Sonraları çivi yazısını kendilerine uyarlayan her toplum dillerinin özelliklerine uygun değişiklikler yaparak bu sistemi geliştirdi. Yazının yaygınlaşmaya başlaması bir yazıcı sınıfının ve okul geleneğinin oluşmasını sağladı. Bulunan tabletler arasında, öğrencilerin yazıyı öğrenirken yaptıkları tekrarları gösteren “karalama defteri” türünde olanlarda vardır. Uruk tabletlerinin bir bölümü de alınıp satılan malların listesini, hayvan ve görevli isimlerini içeren sözlük listeleridir. Bu listeler, başlangıçta tapınaklarda bulunan okullarda uzun yıllar boyunca okuma yazma öğretilirken kopyalanmış ve çoğaltılmıştır.⁷⁸ Uruk tipinde tabletler Tepe Yahya ve Godin Tepe’de İran Platosu üzerinde de bulunur; ancak bu ören yerinin Susa’yla bağlantılı olması gerektiği düşünülür; zira bu tabletlerin dili, görünüşe göre Sumerce değil, ön Elam dilidir. Bu ören yerlerinden elde edilen, eğri kenarlı kâseler ve silindir mühürler gibi diğer bulgular ise Sumer ovasıyla bazı bağlantıların bulunduğu işaret etmektedir.⁷⁹

IV. binyıl sonuna ait en eski metinler Irak’ın güneyindeki Uruk kentinde bulunmuştur. Bu metinler bir ön çivi yazısı ile yazılmış sayım belgeleri olup sayıların yanı sıra kişi, hayvan ya da nesneleri gösteren işaretleri de içermekte ve Sumerlerin geliştirmiş olduğu karmaşık yönetim muhasebesini gözler önüne sermektedir. Farklı siyasal yapılar arasındaki ardı arkası kesilmeyen çatışmalar sırasıyla Kiş, Uruk ile I. Ur

⁷⁸ Köroğlu, 2006, s. 56-57.

⁷⁹ Crawford, 2010, s. 189.

ve I. Lagaş hanedanlarının egemen olduğu ve Arkaik Hanedanlar Dönemi (ya da Sargon öncesi Hanedanlar) diye adlandırılan bu dönemin sonunu getirmiştir. Birçok arkeolojik sitte bulunan metinler, bu kent devletlerinin ortak dil olarak kullandıkları Sumerceden kaynaklanan kültürel birliği göstermektedir. Suriye’de ise Ebla dilinde yazılmış 17.000 tablet barındıran Ebla ile Mari krallıklarının ortaya çıktığını görmekteyiz.⁸⁰

1.2. M.Ö. III. BİNYIL’DA ERKEN MEZOPOTAMYA KÜLTÜRLERİNDE EKONOMİ VE TİCARET

1.2.1. Cemdet Nasr Döneminde (M.Ö. 3100-2900) Ekonomik Faaliyetler

Cemdet Nasr Çağı; Uruk Döneminin ardından gelmektedir. Özellikle bu dönemde yazının piktografik halden bilinen çivi yazısı şeklini alarak sistematik bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla daha karmaşık yapıda olan ekonomik faaliyetler yürütülmeye başlanmıştır. Yazının ortaya çıkışı ile kil tabletler üzerine kayıtların tutulmasının yaygınlaşması ile ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesi ve denetlenmesi sağlanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde ki yazılı belgeler genellikle tahıl ve gıda ürünlerinin depolaması ve ticari işlemlerle (ticaret mallarının nakliye ve teslim kayıtları) ilişkilidir.

Güney Mezopotamya’da Uruk Çağı’ndan sonra Er Sülaleler Çağı’na kadar olan süreç Cemdet Nasr Çağı olarak tanımlanmaktadır. M.Ö. 3100’den M.Ö. 2900’e kadar olan, radyokarbon yöntemiyle belirlenen süreç, Uruk Çağı kültürünün devamı olmakla beraber ondan bazı yönleriyle ayrılabilir. Cemdet Nasr Çağı da Mezopotamya’nın protohistorik dönemidir. Ancak bundan sonraki dönemde, Er Sülaleler Çağı’ndan tarihsel içerikli bilgiler yazılı belgelerde günümüze ulaşmaya

⁸⁰ Bordreuil et al., 2015, s. 10.

başlayacaktır. Bu protohistorik dönemi karakterize eden bulguların, seramikte, mimaride ve yazılı belgeler açısından en belirgin ve ilk örnekleri elde edilen yerleşim yerini Cemdet Nasr höyüğü içerdiği için bu adla anılmaktadır. Cemdet Nasr, Bağdat civarında Dicle ve Fırat'ın birbirine yaklaştığı bölgenin güneyinde, Eski Çağ'ın meşhur Babil kentinin doğusunda, yine meşhur Sumer kentlerinden Kiş'in (Tell-el Ohaymir) 26 km kuzeydoğusundadır. Birbirine bitişik iki tepeden oluşan bu höyük, XX. yüzyılın başlarında o bölgede hâkim olan bir şeyhin adından dolayı Nasr'ın tepesi anlamına gelen Cemdet Nasr adıyla anılır. Ubeyd Çağı'nın yanı sıra Uruk Çağı ve Er Sülaleler Çağı'nda da burada yerleşim vardı. Cemdet Nasr Çağı'na ilişkin en önemli buluntular, belki de Cemdet Nasr yerleşiminin idari merkezi olabilecek büyük ölçekli bir yapıda bulunan Uruk Çağı'ndan belli bir gelişim aşaması göstermiş yazısıyla kil tabletlerdir. Bu dönem tabletleri sadece Cemdet Nasr'da değil, Uruk'ta, Tell Ugair'de ve Hafaca'da bulunmuştur. Uruk Çağı'nda piktografik olarak görülen yazı işaretleri Cemdet Nasr Çağı'nda giderek daha da basitleşmiş ve pratik yazılma yolunda belli bir merhale kat etmiş olarak karşımıza çıkar. Fonetik işaretlere de yer vermeye başlanan bu yazı giderek çivi yazısı görünümünü almaya başlamıştır. Yazının dilinin Sumerce olduğu da şüphesiz sonraki gelişim aşamaları dikkate alındığında söylenebilmektedir. Tabletlerin içeriğinin tarım ve hayvancılıktan elde edilen ürünlerin yanı sıra kent yaşantısında geçerli olan basit endüstriyel uğraşların neticesi olan ürünler gibi çeşitli malzemelerin listelerinden oluşması, Uruk Çağı'nda geçerli olduğunu gördüğümüz sosyal, dinsel ve siyasal yaşantının bu dönemde devam ediyor olmasının bir sonucudur. Yazılı belgelerin yanı sıra bu belgelerin içinde ele geçtiği anıtsal mimari, dinsel bir anlayışı yansıtmaktadır. Cemdet Nasr Çağı sadece bu höyükte değil, Güney Mezopotamya'nın diğer yerleşimlerinde de temsil edilmiştir. Bunlardan Uruk, Hafaca Ur, Şuruppak (Fara) ve Ebu Salabih sayılabilir.

Cemdet Nasr Çağı, Geç Kalkolitik Çağ'ın sonu ve Maden Çağlarının ilk safhası olan Eski Tunç Çağı'nın başına denk gelmektedir. Cemdet Nasr Çağı, kent kültürünün giderek yaygınlaştığı, madenin günlük yaşantıya daha fazla girdiği, siyasal organizasyonların daha belirgin olarak yazılı belgelerden de izlenen siyasal ve kültürel gelişimde belirleyici roller aldıkları Eski Tunç Çağı'nın da daha başlangıcında, bu çağdaki gelişmelerin bir ön habercisi niteliğindedir.⁸¹

1.2.2. Erken Hanedanlık I (M.Ö. 3000-2750) Döneminde Siyasal ve Ekonomik Gelişmeler

Erken Hanedanlık I M.Ö. 3000-2750 dönemi kendisini takip eden alt dönemlerine göre az bilinmektedir. Aşağı Mezopotamya'da Uruk (MÖ 3300-3100 civarı) ve Cemdet Nasr (MÖ 3100-2900 civarı) dönemlerin son kısımlarıyla aynı özellikleri paylaşmaktadır. Alanın uzman tarihçileri Er Sülaleler dönemini “Presargonik Devirler” olarak da adlandırmaktadırlar. Genellikle “Erken Hanedanlık” (EH), “Sargon öncesi” ya da “Eski Sumer” Dönemi adı verilen geç Uruk'un ardılı olan döneme ait çok daha çeşitli ve kapsamlı belgeler bulunur. Belli başlı üç alt bölümü (EH I, II, III) olan EH terminolojisi ilk kez *Oriental Institute (Chicago)* tarafından Bağdat'ın doğusundaki Diyala bölgesinde belirlenmiştir.⁸² Güney Mezopotamya'da birçok kentin yönetiminde birçok sülale bulunmuştur. Bu çağa Er Sülaleler adının verilmesi bunun bir sonucudur.⁸³

Mezopotamya'nın artık gelişen kültürel ve siyasal içeriği dolayısıyla giderek daha etraflıca tanınmaya başladığı ilk dönemi Er Sülaleler Çağı'dır. Sumer tarihinin erken evresini (Eski Sumer Çağı) de teşkil etmektedir. Er Sülaleler Çağı adı, Güney

⁸¹ Yiğit, 2020, s. 53-56.

⁸² Kuhrt, 2010, s. 34.

⁸³ Yiğit, 2020, s. 76.

Mezopotamya'daki her biri bir siyasal birim olarak tarih sahnesinde yerini almış olan sülaleleri yansıtmaktadır. Er Sülaleler Çağı M.Ö. 2900'den 2350'ye kadar, Cemdet Nasr Çağı'nın sona ermesinden, bir Sâmi kavim olan Akadların kurdukları devlet ile birlikte Mezopotamya tarihinde önemli bir rolle ortaya çıkmalarına denk sürer.⁸⁴ Erken Hanedanlar döneminde Sumerler Güney Mezopotamya'da, Fırat ve Dicle'nin taşıdığı alüvyonlu birikinti ovasındaki kentlerde, her biri güçlü ve kendi yöneticilerine sahip devletlerde yaşadılar. En önemli krallıklar arasında, kuzeyden güneye doğru Sippar, Kiş, İsin, Nippur, Adap, Zabalam, Şuruppak, Umma, Girsu, Lagaş, Badtibira, Uruk, Larsa, Ur ve Eridu sayılabilir.⁸⁵

Er Sülaleler Çağı'nda siyasal yapıya baktığımızda öncelikle karşımıza çıkan kent devletleridir. Güney Mezopotamya'nın coğrafi yapısında aranması gereken, ancak bunun yanı sıra birçok başka unsurunda biçimlendirilmesi ile ortaya çıkan bu yapıda, yönetimin bulunduğu bir kent, onun kontrol ettiği tarımsal üretimin ve hayvancılığın yürütüldüğü araziler ve bu arazilerdeki daha küçük boyutlu, tarımsal üretimi yürüten çiftçilerin oturduğu yerleşim yerleri söz konusuydu. Geniş alüvyal düzlükler ve yine bunlara hayat veren nehirler, tarımsal üretim ve yaşamın diğer unsurları açısından vazgeçilmez öneme sahipti. Her kentin kendi tarım arazileri olmakla beraber, tarım arazileri ve yerleşim yerleri dışında kalan alanlar hayvanların otlatılması için kullanılıyor ve bu boş alanlar, sınırları belirleyen diğer doğal engellerin yanı sıra kent devletleri arasındaki sınırlarıda teşkil ediyordu. Sınırdış kentler arasında tarım arazileri ya da hayvanların otlatıldığı meralar yüzünden çatışmalar hep olmuştur. Zamanla kent devletlerinin gelişmesi, nüfusun artması, yeni siyasal birimlerin gelişmesi, kent devletlerinin tarım arazilerini genişletme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Boş alanların tarım arazisi olarak kullanılma isteği, bir kentin gelişen ihtiyaçları, daha fazla

⁸⁴ a.g.e., s. 59-60.

⁸⁵ Köroğlu, 2006, s. 67.

tarım arazisine sahip olma açgözlülüğü gibi nedenlerle kent devletleri arasındaki mücadeleler giderek artmıştır.⁸⁶

Erken Hanedan Dönemi'nde Babil'in siyasi örgütlenmesinin temel unsuru kent devletidir. Bölgenin tarım rejiminin tümüyle sulamaya bağımlı olması nedeniyle, yerleşmelerin başta Fırat olmak üzere nehirlerle, ya da kanallara yakın olmaları gerekiyordu. Ekili alanlarla daimi yerleşim bölgeleri arasındaki bozkırda mevsimsel hayvancılık ya da avcılık yapılıyordu. Kent merkezlerinin bu bölge üzerindeki kontrolü dolaylıydı. Üçüncü binyıl başlarında Babil'de, muhtemelen göçler ya da yarı göçebe grupların yerleşmeye başlamaları sonucunda hızlanan genel bir nüfus artışı yaşanmıştır. Hem kentlerin hem de kentleri saran köylerin boyutları büyümüştür. Kent devletleri ilk başlarda, birbirlerinden bozkırla ve tarım bölgeleri dışındaki alanlarla ayrılacak kadar uzaktılar. Ama nüfus artışının sürmesi nedeniyle ekili alanların genişletilmesi gerekti ve böylece, özellikle de güney kent-devletlerinin sınırları birbirlerine yaklaşmıştır hatta çatışmıştır.

Ne var ki kent-devletler her zaman fetihler sonucunda birleşmiyorlardı. Çeşitli nedenler ve amaçlar doğrultusunda sık sık ittifaklar kuruluyordu. Bunların arasındaki bir diğer etkileşim aracı da ticaretti. Tabletler ve kil toprakları üzerindeki çeşitli Babil kentlerinin adlarını veren sembollerin görüldüğü bir grup mühür baskısı, tek bir denetici organı olan bir ticaret ağının varlığını ortaya çıkarmaktadır. Daha Cemdet Nasr döneminde (3000-2900) bu mühür baskılarında kent sembollerinin sabit bir sırayla verildiği görülmektedir. Erken Hanedan I katmanında kent sembollerinin biraz farklı kombinasyonlarının görüldüğü çok sayıda damga bulunmuştur. Bunların daha ziyade kapıları mühürlemek için kullanılmış olması, çeşitli malzemelerin saklandığı bir depo mekânının birden fazla şehri temsil eden bir otorite tarafından bir şekilde garanti altına

⁸⁶ Yiğit, 2020, s. 74-75.

aldığına işaret etmektedir. Erken dönemlere ait bu kalıntılar, kimi kent-devletlerinin ticari ilişkilerde daha yüksek bir otoriteyi kabul edeceklerine dair bir anlaşma yaptıklarına işaret etmektedir.

Yeni gelişmiş tunç teknolojisi için çok önemli olan Umman bakır madenlerine Basra Körfezi'nden ulaşıyordu. Dolayısıyla Babil'in bu bölgeyle ilgilenmesi beklenmedik bir durum değildi. Metinlerde, Güney Mezopotamya'nın önemli bir ticaret ortağı, ağaç ve bakır kaynağı olarak "Dilmun" ülkesinden giderek daha fazla bahsedildiği görülür. Uruk IV dönemine ait metinlerde Dilmun'a yalnızca bir kez rastlanmıştır. Erken Hanedan Dönemi'ndeysse göndermelerin sayısı artmaktadır. Dilmun kereste ve bakır üretmekten çok ticaret merkezi işlevi görüyor, daha uzak bölgelerden elde edilen malların ticaretini yapıyordu. Doğu Arabistan ve Umman'da ele geçmiş arkeolojik malzemeler Babil'le temaslarının yoğun olduğunu göstermektedir. Bu dönemde Umman'da üzerlerine taş yığılmış çok sayıda yuvarlak mezar yapılmıştır; hiçbir şekilde Mezopotamya'ya ait olmayan bir uygulamadır bu. Dolayısıyla burada, Uruk döneminden farklı bir temasla karşılaşıyoruz. Anlaşılan o dönemde Babilliler kolonileri aracılığıyla ticaret yapıyorlardı. Erken Hanedan Dönemi'ndeysse ticareti bölgede kalıcı bir varlık oluşturmada sürdürmüşlerdir.⁸⁷

Er Sülaleler Çağı'nda siyasal yapıya baktığımızda öncelikle karşımıza çıkan kent devletleridir.

Mühürlerle tabletlerden anlaşıldığına göre savaşı, gıdayı ve karmaşık bir devletin endüstriyel gereksinimlerini karşılayacak kadar iyi örgütlü bir askeri ve tarımsal kuruma sahipti. Kenti bir kral (ancak kralların adları bilinmez) yönetirdi, ayrıca görevleri belirtilmemiş birkaç yetkiliden söz edilir; büyük bir tapınak topluluğuna işaret

⁸⁷ van de Mieroop, 2018, s. 41-49.

eden hiçbir kanıt yoktur, bu gerçekten olmadığını değil de kazının yapılma biçimini yansıtır olabilir. Büyük bir evde bulunan tabletler, burasının yirmi altı kişi arasında işlenmek üzere bölünmüş ekilebilir 120 hektar kadar toprağı denetim altında tutan önemli bir ailenin yaşadığı yer olduğunu göstermektedir. Metinlerin tarihlemeleri kralların adlarına göre değil anlamlı açık olmayan “dönemler” ile yapılır.⁸⁸

Eski Sumer Çağı olarak adlandırılan Er Sülaleler Çağı’nı karakterize eden en belirgin husus Sumer kent devletleri arasındaki mücadelelerdir. Er Sülaleler Çağı’nın en erken aşamalarında yazılı belgelerden elde edilen bilgilerimiz çok daha sınırlı iken, son aşamasında yazılı metinlerden elde edilen bilgilerimiz daha geniştir. Bu devrin en önemli yazılı belgeleri arasında kral listeleri sayılmaktadır. Çağın belirgin tarihsel olayları, kent devletleri arasında mücadeleyi bize kronolojik sırayla yansıtan belgelerdir. Bu listeler Er Sülaleler Çağı’nın son aşamalarında düzenlenmiş olsalar da erken zamanları da kapsamaktadır. Kral listeleri düzenleme geleneğı devam ederek M.Ö. 20. yüzyılın sonlarına denk Sumer kentleri ve krallarını bize sunmaktadır. Listeler daha sonraki çağlarda, en eski Babil Çağı’na ait olmak üzere yapılmış kopyaları ile günümüze ulaşmıştır. Kral listelerine Mezopotamya’nın diğer bazı yazılı belgeleri ile bildiğimiz, benzer motiflerle kutsal kitaplarda yer alan tufan olayı ile ara verilmektedir. Kral listelerinde isimlerle olaylar tufandan önce ve sonra olarak sıralanırlar. Tufandan önceki dönem Er Sülaleler I Dönemi olarak kabul edilmektedir. Sonunun tufan olayı ile belirlendiğı, kral listelerinde krallara abartılı egemenlik sürelerinin verildiğı Er Sülaleler I Dönemi’nde Eridu, Bad-tibira, Larak, Sippar ve Şurupak kentlerinin adı görölmektedir. Bu kentlerden Fırat kıyısındaki Şurupak (Tell Fara) tufan kahramanının şehri olarak sunulmaktadır.⁸⁹

⁸⁸ Kuhrt, 2010, s. 40.

⁸⁹ Yiğit, 2020, s. 62-63.

Er Sülaleler Çağı üç aşamada ele alınmaktadır.

Er Sülaleler I (2900-2750/2700); Er Sülaleler II (2750/2700-2600); Er Sülaleler III (2600-2350). Er Sülaleler III dönemi de a ve b olmak üzere ikiye ayrılarak ele alınır. Er Sülaleler III a (2600-2500/2450); Er Sülaleler III b (2500/2450-2350). Öncelikle arkeolojik veriler göz önüne alınarak yapılmış olan bu kronolojik ayırım orta kronolojiye göredir. Kısa kronoloji takip edildiğinde verilen tarihler yaklaşık yüzyıl daha sonraya kaydırılmaktadır.

Er Sülaleler Çağı'nın en önemli özellikleri olarak, öncelikle bu çağda yazının içerikteki ve biçimdeki gelişmesini anmak gerekir. Er Sülaleler Çağı'nda giderek şekillerin daha stilize ve pratik yazılmaya başlanması ile yazı, çivi yazısı formunu almış, ses değerlerinin işaretlere yüklenmesiyle hece yazısı içeriği kazanmıştır. Bu şekilde ifade gücü artan yazıyla artık, başlangıçta daha kısıtlı olmakla beraber giderek daha geniş içerikli kompozisyonlar kaydedilebilir olmuştur. Bu suretle Er Sülaleler Çağı için Mezopotamya'nın tam anlamıyla tarihsel devirlere girdiği süreç denilebilir. Çünkü tarihsel içerikli bilgilerimiz bu çağla birlikte çoğalmaya başlamış, Mezopotamya tarihi ve kültürünün detaylarına günümüze ulaşan çivi yazılı belgeler vasıtasıyla daha fazla vakıf olunmuştur.

Er Sülaleler Çağı'nın bir başka önemli niteliği ise, daha önce Uruk Çağı'da gördüğümüz, Güney Mezopotamya'nın artık Sumer karakterli olduklarını rahatlıkla teleffuz edebileceğimiz kentlerinde gelişen yönetim kültürünün, dinsel anlayışla birlikte ve geçerli inaç sistemine dayalı olarak kendini gösteriyor olmasıdır. İnanç sisteminden aldığı güçle siyasal yönetimi elinde bulunduran rahip-kral olarak tanımlayabileceğimiz en üst düzey yönetici, daha önce belirttiğimiz üzere geçerli olan ekonomik (ve bunun temelinde sosyal) sistemi de kontrol ediyordu. Er Sülaleler Çağı'nda din ve siyasal

otoriterlerinin giderek birbirinden ayrıldığını bunun siyasal ve sosyal açıdan bazı mücadele ve çekişmelerle gündeme gelerek yazılı belgelere yansıdığını, diğer arkeolojik bilgiler ve mimari bulgularla da desteklediğini görmekteyiz.⁹⁰

Bu dönemin incelenmesinde kullanılan yazılı kaynaklar çok çeşitlidir. İdari belgeler hala çoğunluktadır; ama elimizde dönemin bazı hükümdarları için yazılmış siyasi anlatılar ve başkaları hakkındaki öykülerin anlatıldığı sonraki dönemlerden edebi malzemeler de bulunmaktadır. Ur'da 2800 civarına ait yaklaşık 280 tablete ulaşılmıştır. Fara (antik Şuruppak; yaklaşık 1000 tablet) ve Abū-Şalābīh (eski adı bilinmiyor; yaklaşık 500 tablet) tabletler 2500 civarına aittir. Metinlerin çoğu Erken Hanedan Dönemi'nin sonundandır ve Lagaş'ta yaklaşık 150 tablet bulunmuştur. Üstelik, tüm dönem için pek çok arkeolojik alanda ve Babil'in her yerinde münferit buluntulara rastlanmaktadır. Babil dışında Suriye'deki Mari'de (yaklaşık 40 tablet), Tell Beydar'da (yaklaşık 150 tablet) ve özellikle de batıda, Ebla'da (yaklaşık 3600 tablet) Erken Hanedan Dönemi'nin sonlarına ait metinler bulunmuştur. Erken Hanedan Dönemi'nden elimizde, Adab, Kiş, Nippur, Umma, Ur ve Uruk'taki Babil arkeolojik alanlarında keşfedilmiş az sayıda metin bulunmaktadır. Fırat üzerindeki Mari, kraliyet yazıtlarının çıkarılmış olduğu yegâne Suriye kentidir. Erken Hanedan Dönemi'ne ait en geniş yazıt grubuna, yerel hanedanın dokuz üyesinin toplam 120 yazıt bırakmış olduğu güney devleti Lagaş'ta ulaşılmıştır.

Üçüncü binyıl sonu ikinci binyıl başı arasına ait sonraki Mezopotamya literatürü Erken Hanedan Dönemi krallarıyla ilgili bazı eserler içerir. Bunlar çoğunlukla oldukça ayrıntılıdır ve dolayısıyla günümüzün pek çok tarihsel yeniden kurulumunda önemli bir rol üstlenir. Tarihsel kaynak olarak güvenilirlikleri kuşkuludur. Aralarında en etkileyicisi, Erken Hanedan Dönemi'nin hanedan ve krallarının ayrıntılı bir listesini

⁹⁰ a.g.e., s. 60-62.

veren Sumer Kral Listesi'dir. Kimi bölümlerinin özellikle de ilk kısımlarının güvenilirmez olduğu kesindir; diğer bölümlerinin tarihsel olduğuda kanıtlanamamaktadır. Bu nedenle liste, Erken Hanedan tarihini kurarken kullandığımız başlıca araç olarak kalmakla birlikte, tarihsel olarak değerini büyük oranda yitirir. Yine yalnızca ikinci binyıl başlarına ait metinlerden bildiğimiz diğer edebi Sumer eserlerinde ise Uruk kentinin üç kralı, Enmerkar, Lugalbanda ve Gılgamış'ın öyküleri anlatılır uzak yerlerdeki maceralardan ve yerel çatışmalardan bahsedilir. Bu metinler Erken Hanedan Dönemi'yle ilgili kaynaklar olmalarından ziyade, Sumerlerin geçmiş bilinçleri konusunda sağladıkları bakış açısıyla önem kazanırlar.

Sumer Kral Listesi, Erken Hanedan Dönemi'ni ele alan daha geç Mezopotamya metinleri arasında belki de en önemlisidir.⁹¹ Metnin tasvir ettiği dünyada krallık “gökten inmekte” ve bölgenin bütününe geçici olarak hâkim yerel hanedanların tasarrufunda bir şehirden diğerine geçmektedir. Kronolojik açıdan, krallığın tufandan önce ilk kez ortaya çıktığı tarihten, İsin hanedanına (yak. 1900) kadar süren dönemi ele alır. Erken Hanedan Dönemi'nin anlatıldığı bölümde sözü edilen kent-devletler daha çok Babil'dedir ve Ur, Uruk, Kiş kentlerine özel önem verilmiştir. Babil dışından üç kentte, doğuda Avan'a, kuzeyde Hamazi'ye ve batıda Mari'den bahsedilmektedir. Arka arkaya sıralanmış olan bazı kralların aynı zamanda hüküm sürmüş oldukları anlaşılmıştır. Metinde farklı kentlerin krallarını listelerine ve hüküm sürdükleri yıllara yer verilir. Sonraki bölümlerin doğruluğu, tarihlendirilmiş ekonomi belgelerinden elde edilen bilgilerle karşılaştırılarak kontrol edilebilir. Ama Sumer Kral Listesi'nin ilk kısımları efsanevidir ve tanrıça İnanna'nın kocası olarak bilinen ve muhtemelen tümüyle kurmaca olan Dumuzi gibi mitolojik figürlere 3600 yıl gibi inanılması olanaksız hükümdarlık süreleri atfedilmiştir. İsin hanedanının kralları, kral listesinin

⁹¹ Detaylı bilgi için bkz. Thorkild Jacobsen, **The Sumerian King List**, Chicago, 1939.

kapsadığı tüm bölge üzerinde siyasi kontrolleri olmamasına karşın, metnin nihai versiyonunu Babil’de egemen güç olma iddialarını meşrulaştırmakta kullanmışlardır.⁹²

1.2.3. Akad Hanedanlığı Döneminde (M.Ö. ± 2350-2000) Ekonomi ve Ticaret

Erken Mezopotamya kültürlerinde M.Ö. III. Binyıl, ekonomi ve ticaret için önemli bir rol oynamıştır. Mezopotamya’da, şehir devletleri gelişmeye başlamış ve tarıma dayalı bir ekonomik yapı oluşmuştur. Ticarete yapılan ekonomik faaliyetler arasında yer almıştır. Ticaret, farklı bölgeler arasında mal alışverişleri ile gerçekleşmiştir. Özellikle Mezopotamya’nın doğusundaki İran Platosu’ndan gelen metaller ve Kuzey Mezopotamya’dan gelen değerli taşlar, ticarete önemli rol bir oynamıştır. Mezopotamya’nın gelişmiş su yolları ve karayolları sayesinde bu dönemdeki ticari faaliyetler daha kolay bir şekilde yürütülmüştür. Nehirler boyunca yapılan gemi seferleri ticaretin canlanmasını sağlamıştır. Ayrıca dönemin ticaret merkezleri, ticaretin yoğunlaştığı bölgeler haline gelmiştir. Bu ticaret merkezleri, farklı kültürlerin buluştuğu ve ticaretin yapıldığı önemli noktalar olmuştur. Özetle, M.Ö. III. Binyıl Erken Mezopotamya kültürlerinde ekonomi, ticaret ve tarım faaliyetlerinin gelişmesiyle belirgin bir şekilde canlanmıştır. Şimdi bu dönemde mühim bir öneme sahip olan Akad Hanedanlığı Döneminde (Sargon) ekonomi ve ticaretten bahsetmek isteriz.

Akkad’ın merkezi bölgesi ve onun güneyindeki verimli tarım alanları, Akkad Krallığı’nın buradaki tarımsal üretimi ve bunun sonucunda gelişen ticareti kontrol ettiğini gösterir. Ticaret yoluyla sağlanan, bu bölgede olmayan maden ve kereste gibi ihtiyaçlar, büyük orduların kurulması ve yapılan seferlerle şimdi başka bir yoldan da sağlanma yoluna gidilmiştir. Tarımsal üretimin ilerlemesi ile birlikte Mezopotamya’nın verimli arazilerinin oluşturduğu cazibe sonucu gelişen nüfus, bu Sâmi krallığının temel

⁹² van de Mieroop, 2018, s. 38-40.

gücünü oluşturan ordusunda kaynağıydı. Ticaret ilişkilerinin de sadece karayolu ile değil, deniz yolu ile yapıldığını, bu konuda da önemli gelişmeler kaydedildiğini yine yazılı belgeler vasıtasıyla öğreniyoruz. Sargon’u konu alan bir belgede de onun Akad limanlarını Melulha’dan, Magan’dan ve Dilmun’dan gemilerle doldurduğundan bahseder. Maniştusu’nun da Basra Körfezi’nin ötesinde savaştığı, kendisine karşı birleşen devletleri yenerek, oradan çıkardığı taşları gemilerle Akkad limanına getirdiği yine bir belgede anlatılır.⁹³

Sargon öncesi Lagaş’a ait metinlerde hurmadan bahsedilir ve Akad döneminden sonra da çoğu özel kişilere ait hurma ağaçlarından söz eden ekonomi metinleri vardır. Dilmun’dan özel hurma türlerinin ithal edildiğine dair kanıtlar da bulunmaktadır. Akadlı Sargon’un doğumu ile ilgili öykünün bir versiyonunda, bahçenin bulunduğu nehrin kıyısındaki çalılıklara takılmış bir sepetin içinde bu olağan üstü çocuğu fark edip onu evlat edinen adam, bir hurma bahçesinde işçi olarak betimlenir. Sözüne etmekte olduğumuz dönemin ortaları itibarıyla hurma ağacı yetiştirildiğinden emin olmamız için makul sebepler vardır; ama bunun bölgeye ait yeterli bitki olup olmadığını ve eğer öyle değilse Mezopotamya’dan ne zaman geldiğini söylemek mümkün değildir. Şimdi Akadlı Sargon’un doğumu ile ilgili olan bu hikayeden söz etmek isteriz.⁹⁴ Fırat kıyısında ki *Azupirānu* (bugünkü Safran) şehrinde doğmuş olan Sargon’u bir rahibe olan annesi, ziftle kaplanmış bir sepete koyarak, (tıpkı Musa hikâyesinde olduğu gibi) nehre bırakmıştır. Nehirde sürüklenen bebeği bir bahçıvan (*Akki*) kurtararak kendi çocuğu gibi büyüttüştür. Tanrıça İstar’ın teveccühü ile, *IV. Kiš* hânedanı krallarından *Ur-Zababa*’nın hizmetine giren ve kısa zamanda sâkilik rütbesine ulaşan Sargon, daha sonra, bilinen sebeple kralına isyan ederek yeni bir başkent kurmuştur. O, “kral gerçektir” anlamına gelen *šarru-kīn* adını herhalde bu olaydan sonra almış olmalıdır.

⁹³ Yiğit, 2020, s. 95-96.

⁹⁴ Sargon’un doğumu ile ilgili bu hikaye için bkz. Joan Goodnick Westenholz, **Legends of The Kings of Akkade The Texts**, Indiana, 1997, s. 36-49.

Anlaşıldığı gibi, efsânevî bir varlık olarak karşımıza çıkan ve başta, tarihteki ilk imparatorluğun kurucusu olmak üzere, olağanüstü işler başarmış olan Sargon, tarihte derin izler bırakmış ve asırlarca insanların hâtırasında yaşamıştır.⁹⁵ Akadlı Sargon M.Ö. 2350 yılından başlayarak, Sumer kent devletlerini topraklarına katmış, Mezopotamya'yı birleştirmiş ve Suriye'nin batısına kadar askeri seferler düzenlemiştir. Onun ve 2254'den itibaren torunu Naramsin'in fetihleriyle, belkide nüfusun bir bölümünün siyasal egemenliğinin belirtisi olan Akad dilinin kullanımı yaygınlaşır.⁹⁶ Sargon ve torunu Naramsin'in (2254-2218) Anadolu'daki askerî hareketlerinin anlatıldığı *šar-tamhāri* “muharebenin kralı” adı ile anılan tanınmış metinler, Anadolu'nun protohistorik dönemine ilişkin bilgi bulunan en eski kaynaklardır. Bunlardan, Sargon'un Asur Ticaret Kolonileri döneminde (±1900-1700) önemli bir krallık merkezi olarak karşımıza çıkan Puruṣhanda'ya (Acemhöyük) yaptığı başarılı seferlerin anlatıldığı tabletlerden Tel el-Amarna'da bulunmuş olan ve bunun Hititçe yazılmış Boğazköy nüshası 14. yüzyıla âittirler.⁹⁷ *Šar-tamhāri* metinlerinde Sargon; Anadolu'daki Akadlı tüccarların kendisinden yardım istemeleri üzerine Puruṣhanda'ya yaptığı askerî sefer ve başarısından söz etmektedir.

Šar-tamhari'den sonra Anadolu'da ele geçen ikinci tablet (kt j/k 97)⁹⁸, konusu bakımından *šar-tamhari*'ye pek benzemese de, Akad kralları hakkındaki bilgilerin Hititlere, Asur Ticaret Kolonileri Devri kaynaklarından geçtiğinin önemli bir delilleridir. Şimdi, Sargon'un Anadolu'daki faaliyetlerinin *šar-tamhari*'de anlatılanlarla sınırlı olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. *Šar-tamhari*'de yazılanların da ışığında, Eski Asur Devrinde, Asurluların Anadolu'da kurdukları geniş ticaret ağının kısa bir zamanda

⁹⁵ Cahit Günbattı, “Kültepe'den Akadlı Sargon'a Âit Bir Tablet”, **III. Uluslararası Hitittoloji Kongresi Bildirileri**, 16-22 Eylül, Çorum, 1996, s. 131-132.

⁹⁶ Bordreuil et al., 2015, s. 15.

⁹⁷ Günbattı, 1996, s. 132.

⁹⁸ Bu metnin transkripsiyon, tercüme ve gerekli filolojik açıklamaları için bkz. a.g.m., 1996, s. 133-146.

gerçekleştirilemediğini; kārūm ve wabartum'ların prototiplerinin Sargon zamanından itibaren oluşturulmaya başlandığı düşünülmektedir.⁹⁹

1.3. M.Ö. III. BİNYIL'DA MEZOPOTAMYA'DA EKONOMİ VE TİCARET

M.Ö. III. Binyıl'da Mezopotamya'da, ekonominin temeli tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Başlıca tarımı yapılan ürünler arasında buğday, arpa ve hurma gelmektedir. Tahıl ürünleri nisan ayında hasat için hazır olurdu ve buğdayı kesmek için büyük gruplar halinde işçiler hizmete alınırdu. Kesin zamanlama ülkenin hangi bölgesinde olduğuna ve büyüme mevsimindeki havaya bağlı olarak değişmekle birlikte, hasat genellikle mayıs ayının başlarında bitmiş olurdu. Harman savurma, rahat bir tempoyla yaz boyunca evlerde devam ederdi. Arpa ve buğday en önemli tahıllardı. Yetiştirilen buğday miktarı, muhtemelen artan tuzlanmanın sonucu olarak, III. Binyıl boyunca düşmüştür. Aynı zamanda çobanlık yapılarak hayvancılık faaliyetleri yürütülmüştür.

Hayvan yetiştiriciliği, kentleşme sürecinin sağladığı ivmeyle ve arasında yün elyafı üretecek koyunların seçimininde bulunduğu birçok ekonomik etkinliği bünyesine katarak süratle gelişmiş ve hayvanların idari kayıtlarının tutulması açıkça zorunlu olmuştur. Mezopotamya ve İran'daki ilk yazılı belgeler hayvan sayımlarıdır ve arkaik Uruk tabletleri gibi bazılarında “yün koyunları” diğer koyunlardan ayrı sayılmıştır. Devlet hayvancılığı Eski Tuç Çağında denetimi altına alınmaya başladı. Bu denetim III. Binyıla ait birçok arşivde açıkça görülmektedir. III. Ur belgeleri arasında hayvanların adetleri, yaşları, renkleri; koyunlar için yapağının niteliği ve semirme durumları gibi kırk yaran ayrıntıları içeren birçok liste bulunmuştur. Sürü hayvancılığı sıkı kurallar çerçevesinde yapılıyordu: Sayımlar, kısa ya da uzun yağlı kuyruklu, yünlü ya da

⁹⁹ a.g.m., 1996, s. 148.

yünsüz, yerel ve bölgesel birçok koyun türünün varlığını doğrulamaktadır. Hayvanların beslenmesi kamu kurumları çerçevesinde programlanmıştı: Doğal otlaklar yetersiz kaldığında, keçigillere bölgelere göre değişen, saz, saman, yem ya da kepek gibi ek besi maddeleri tahsis edilirken bu ek gıdalardan gebe ve emziren dişilerde yararlanırdı. Sığırgiller, kışın ve yoğun tarımsal etkinlik dönemlerinde ahırlarda beslenirken domuzlar, ara sıra yanına saz ve hurma çekirdekleri eklenen, arpa ile besiye çekiliyordu. Köpek sürüleri et, yem, un ve balık ile doyuruluyordu. Koyungillerin bir bölümüne “semirme” aşamalarına göre, birkaç haftadan birkaç aya uzanan bir süre boyunca günlük ölçüsü ortalama bir buçuk litre olan arpa tayını tahsis edilirken üstün nitelikli bir koyun türüne de ayrıca kepek (yaklaşık ¼ ile ½ litre) veriliyordu. Bu şekilde besiye çekilen koyungiller, daha çok saray mutfağı ve rahiplerle yüksek görevlilerin kurbanları paylaştıkları dini törenler için ayrılmış görünmektedir. Koyun ve sığırlar görevli yöneticilerin denetiminde bu işe ayrılmış mekânlarda besiye çekilirdi. Hayvancılık, en üst kademesi yün ya da et koyunları ile ilgilenen uzman yetiştiricilere sözleşmeyle bağlı olan çobanlar, ardından da sırasıyla besiciler, hayvanları taşımakla görevli personel ve yemin toplanmasıyla görevli teslimatından sorumlu olan çalışanları içeren hiyerarşik bir sisteme dayanmaktaydı. Eşek yetiştiricileri de vardı. Eşek tüketim ya da kurban (bazı evlilik ritüelleri dışında) hayvanlarından biri değildi. Yazılı kaynaklardan bildiğimiz kadarı, bazan derisi yüzölüp gövdesi köpeklere atılıyordu. Suriye ve Irak’ta insanlarla beraber ya da bireysel olarak gömülmeleri, eşeklerin diğer hayvanlardan ayrı bir muameleye tabi olduğunu göstermektedir. Eşeğin dayanıklılığına, yaban eşeğinin de hızına sahip oldukları için rağbet gören melezler savaş ya da yarış arabalarına koşulmak için ayrılırken, eşekler tarla işlerinde, semerli taşımada ve binek hayvanı olarak kullanılıyordu.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Bordreuil et al., 2015, s. 28-31.

Sulamalı tarıma geçilmesiyle tarım ürünlerinde verimlilik artmıştır. Böylece tarımı yapılan ürünlerin fazlasının hem pazarlarda hem de uzak bölgelerde satılarak ticareti yapılmaya başlanmıştır. M.Ö. III. Binyıl'ın sonlarına doğru ticaret için kurulan ortaklıklar sayesinde ticaretin yapılması daha kolay hale gelmiştir. Ayrıca, bu dönemde bazı Mezopotamya şehirlerinde ticaret kolonileri kurularak ticaret ağlarının genişletildiği bilinmektedir. Mezopotamya; Asya ve Avrupa'nın kesişim noktasında bulunmasından dolayı ticari faaliyetlerin yoğun olarak yürütüldüğü merkez haline gelmiştir. Mezopotamya'nın kalbi olan Fırat ve Dicle Nehirleri ticaretin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu suretle ticaretin yapılmasında nehir ve kanal ulaşımın hayata geçirilmesi büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu nehirlerde yapılan su ulaşımından ve etkilerinden şu şekilde bahsetmek isteriz. Eski Mezopotamya'da kara taşımacılığının yanında daha ucuz, kolay ve hızlı olması nedeniyle nehir ve kanal ulaşımı da sıklıkla tercih edilmiştir. Çivi yazılı belgelere göre, nehirler ve kanallar sadece tarlalara su taşıyor aynı zamanda Fırat ve Dicle Nehirleri sayesinde yük dolu gemiler farklı kentlerin limanlarına uğrayabiliyor, böylelikle bölgeler arası mal sevkiyatı daha rahat gerçekleşiyordu. Dolayısıyla suyolları, ticari malların da nakliyesinde büyük kolaylık sağladığı için suyollarının kenarlarında kurulan liman şehirleri daima stratejik öneme sahip olmuştur. Suyolları, askeri ulaşım anlamında da önemliydi çünkü orduların nakliyesi ve her türlü askeri teçhizatın ulaştırılması da nehir ya da kanallar yoluyla gerçekleştirilebiliyordu. Mezopotamya'da ağaç kütüklerine tutunarak başlayan su ulaşımı, sal, bot, kelek, guffa ve at başı formlu bot/kayık (hippoi) gibi insan yapımı araçlarla devam etmiştir. Ancak bu tür nehir ulaşım araçları, bir süre sonra uzak bölgelere ya da deniz aşırı ülkelere ticari ürün sevkiyatında gerek hacim gerekse güvenlik ve kullanılabilirlik açısından yetersiz kalmıştır. Bunlar, küçük çaplı

ulaşım ve taşımada özellikle kanal ulaşımında kullanılmaya devam etmekle birlikte yerini büyük suların nakliye aracı olan gemilere bırakmıştır.¹⁰¹

III. Binyıl'da Hit-Samarra hattının güneyindeki bahçelik arazilerde üretilen en önemli mahsulün hurma olduğu neredeyse kesindir. Fakat bu dönemde hurma üretimine dair arkeolojik bulgular ve metinlerde yer alan kanıtlar şaşırtıcı ölçüde yetersizdir. Eridu'da Geç Ubeyd bağlamında ve Tel Oueli'de hurma çekirdekleri olduğu bildirilmiştir; ancak bunlar gibi yanıtılmış bulgular M.. V. Binyılın başlarında hurma ekimi için sağlam kanıt olarak görülemez. Yine de muhtemelen hurma tarımı o dönemde yapılmaya başlanmıştır. IV. Binyıla ait hemen hemen hiç kanıt yoktur; fakat III. Binyıl'da durum değişir. Hurma ağacı olduğu düşünülen bir bitki, Lagaş'tan IIIa EH tarihli bir taş levhada ve şimdi Louvre Müzesi'nde bulunan yaklaşık olarak aynı çağa ait bir yumuşak taş vazoda gösterilmektedir. Sumer heykellerinin bazıları da hurma çiçeklerinden veya hurmalardan oluşan demetler tutarlar. Aşağı yukarı ağdaş olan Ur'un Kraliyet Mezarlığı'ndaki kraliçe Puabi'nin mezarında da hurma çekirdekleri bulunmuştur.

Hurma ağacının ideal yetişme koşulları Güney Mezopotamya'da mevcuttur. Hurma ağacı, kökleri durgun, tuzlu sudaiken büyür ve nemli tutulduğu, aşılandığı ve budandığı sürece 35. paralelin güneyinde, yüklü miktarda ekin vermesi beklenir. Kurna gibi uzaktaki kuzey bölgelerde, körfezin başındaki gelgit rejiminin sağladığı yedekleme dolayısıyla, sulama bile gereksizdir. Ağaçlar yalnızca beslenme düzeninin temel bir parçası olan, besin düzeyi çok yüksek bir yiyecek üretmekle kalmayıp, aynı zamanda bitki özü faydalı bir tatlandırıcı da üretir ve bir tür mayalanmış hurma şarabı yapımında kullanılır. Bunların yanı sıra, hurma çekirdekleri yakıt veya yem, yaprakları lif ve gövdesi de odun olarak kullanılabilir. Çiftçiler için aynı ölçüde önemli olan bir diğer

¹⁰¹ Albayrak, Erol, z Kiriş, 2019, s. 10.

şey de hurma ağacının gölgesidir. Bu ağaç, meyve ağaçları, nar, incir, elma ve hatta asma gibi daha hassas bitkilerin, gölgesinde büyümesini sağlar. Meyve ağaçlarının altındaki daha koyu gölgede, lezzet açısından çok beğenilse de muhtemelen besin değeri ya da ekonomik değer anlamında çok önemli olmayan soğan, sarımsak, salatalık gibi sebzeler üretilirdi. Bahçelerin bu kısımları çok emek gerektirirdi; ama son derece verimliydi.¹⁰²

İki akarsuyun uzandığı daha alçak düzlüklerde yetişen önemli kaynak da yaprakları dam örmeye yarayan, ipliksi gövdesi ip ve hafif yapılarda kullanılan hurma ağacıdır. Ama hepsinden önce meyvesiyle değerli, güzün olgunlaşarak bahar ekinlerini tamamlayan, kolaylıkla saklanabilen mükemmel bir besin deposudur. Başarılı ürün alınması için ağaçların özenle yetiştirilmesi ve yapay dölleme gerekmektedir. Güney Mezopotamya ekonomisinde oynadıkları önemli rol, saldırgan ordulara karşı stratejik önlem almak üzere hurma ağaçlarının kesildiğinden söz eden Asur metinlerine yansıtılmıştır. En az bu yerel kaynaklar kadar önem taşıyan bir başka konu da diğer belli başlı ham maddelerden yoksun olunması, bunların zorunlu ithalidir. Güney Mezopotamya'nın madenleri yoktur, büyük yapıları için uygun kerestesi olan ağaçları da; yalnızca az miktarda taşı vardır. Hakkında birçok belge bulunan Mezopotamya'daki ticaret ve devlet faaliyetleri çoğunlukla bu malların elde edilmesine odaklanmıştır. Güney Mezopotamya ovasına akan iki akarsuyun akış yönü her zaman aynı kalmamış, zaman zaman değişmiştir. Bu gerekle birlikte (meyve verme ve hasat döneminde) görülen bahar taşkınları ve büyük miktarda alüvyon bırakmaları, sulama için bunlardan yararlanmayı epey güçleştirir. Bir başka risk de, yüzey sularının hızla buharlaşması, böylelikle toprağın tuzlanması bununda, ürün veriminin düşürmesine, sulandığında daha da kötüleşmesine yol açarak siyasal krizleri tetiklemesidir. Bölgenin tuzla ilgili

¹⁰² Crawford, 2010, s. 55.

sorununun her zaman farkında oldukları ve bununla başa çıkma yöntemleri uyguladıkları artık yeterince kesin bir biçimde gözler önüne serilmiştir. Fırat ve Dicle'nin akış hızları çok farklıdır (Dicle çok daha hızlı akar): İlkini sulamada kullanılması açık arayla daha kolaydır, zaten yerleşim örüntüleri de bunu yansıtır. Kentlerle köyler genellikle Fırat'tan doğuya uzanan kollar boyunca kurulmuştur, oysa Bağdat'ın aşağısında kalan Dicle boyunda pek az kent yerleşimine rastlanır.¹⁰³

Mezopotamya'da seramik, maden işçiliği, taş oymacılığı gibi gelişen el sanatları ve zanaatların gelişmesiyle üretilen ürünler hem yerel pazarlarda tüketilmiş hem de ticaret için ihraç edilmiştir. Ticaretin gelişmesiyle birlikte, M.Ö. III. Binyılda ticarete kullanılan araçlar gelişmiştir. Özellikle taşımacılık için deve kervanları ve gemiler kullanılmıştır. Bu noktalara dayanarak, M.Ö. III. Binyılın erken döneminde Mezopotamya'da ticaretin ve ekonominin oldukça aktif olduğu ve bu faaliyetlerin uygarlıklar arasında hem kültürel hem de ekonomik etkileşimi artırdığı söylenebilmektedir.

1.3.1. Eski Mezopotamya ve Coğrafi Konumu

Mezopotamya kelimesi Eski Yunanca'da “iki nehir arası ülke”, anlamına gelmektedir. Yunanca'da ki “orta” anlamında ki “*mesos*” ve “ırmak” anlamına gelen “*patamos*” kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Mezopotamya'ya ismini ilk verenlerin antik Yunan gezginleri ve tarihçileri olduğu bilinmektedir.¹⁰⁴ Antik Mezopotamya uygarlığı, M.Ö. II. Binyıl'da, bugün Irak'ın güneyinde bulunan Dicle ve Fırat Nehirlerinin alüvyonlu ovalarında ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵ Tam olarak “iki nehir arası” anlamına gelen bu isimle Anadolu dağlarından doğarak neredeyse paralel bir

¹⁰³ Kuhrt, 2010, s. 24-25.

¹⁰⁴ Stephen Bertman, **Handbook to Life in Ancient Mesopotamia**, New York, 2003, s. 2.

¹⁰⁵ Algaze, 2013, s. 68.

doğrultuda Basra Körfezi'ne dökülen Dicle ve Fırat Nehirleri kastedilmektedir. Günümüze ulaşan en eski belgelerde Dicle Nehrinin asıl adı *idiglat* (İDİGNA); Fırat Nehri'nin adı ise *Purattu* (BURANUM) olarak geçmektedir. Bu coğrafyaya yerleşenler tarafından ilk kez Dicle ve Fırat Nehirleri'nin adları çivi yazılı belgelerde kullanılmıştır. Dicle'nin daha batıda olduğu düşünülmesine rağmen aslında batıda Fırat, doğuda ise Dicle Nehri yer almaktadır. İki nehirden Fırat; Dicle'ye göre daha uzundur. Her iki nehirde kollarla beslenmektedir. Balih ve Habur Nehirleri ile Fırat; Büyük Zab Suyu, Küçük Zab Suyu ve Diyala ile de Dicle beslenmektedir.

Adları ve eserleri zamanımıza ulaşmış en eski insanlar Mezopotamya'da yerleştiler ve tarih, Mısır ile eş zamanlı olarak, işte bu bölgede başlamıştır. Mezopotamya'nın gerçek keşfi ise birbirleriyle rekabet içindeki Fransız ve İngiliz diplomatların XIX. Yüzyılda Koyuncuk (Ninova), Korsabad (Dur-Şarrukin) ve Nimrud'da (Kalu) arkeolojik araştırmalara başlamalarıyla başlamıştır. Arkeoloji, XX. yüzyıl başlarında bölgeye gelen Almanların Uruk ve Asur ören yerlerinde yaptıkları kazılarla birlikte bilimsel bir nitelik kazanmıştır.¹⁰⁶ Mezopotamya, insanlık tarihindeki en eski ve önemli medeniyetlerin doğduğu topraklardan birisi olmuştur. Böylece önemli bir coğrafya olarak geçmişten günümüze kadar İlk Çağ uygarlıklarından birçoğu da hâkimiyet kurmuştur. Sumerler başta olmak üzere, Akadlar, Asurlar, Babiller, Elamlar, Eblalılar, Mitanniler ve adını sayamadığımız birçok kavim bu coğrafyada egemenlik kurmuştur.

Mezopotamya'nın fiziki coğrafi şartları, buradaki devletlerin siyasi hayatını olduğu kadar, sosyoekonomik yapılarını da büyük ölçüde etkilemiştir. Mezopotamya yeryüzü şekilleri olarak çöl, dağlar ve denizle çevrelenmiştir. Batıda Suriye Çölü; kuzey ve doğuda Türkiye ve İran dağları; güneyde ise Basra Körfezi bulunmaktadır. Üç tarafı

¹⁰⁶ Bordreuil et al., 2015, s. 10.

dağlarla çevrilmiş olan Mezopotamya'nın güneyi Suriye ve Arabistan çöllerine ulaşmaktadır. Kuzey ve Güney Mezopotamya arasındaki coğrafi farklılıklardan ve bu farklılığın tesirlerine değinmek isteriz.

Günümüzde Dicle ve Fırat Nehirleri denize dökülmeden önce Şatt'ül-Arap'a karışarak Basra Körfezine dökülmektedir. Fakat eski dönemlerde iki nehir de Basra Körfezine ayrı ayrı dökülmektedir. Basra Körfezi M.Ö. IV. ve III. Binyıllar'da bugün olduğundan 241,4016 km kadar içeriye doğru girmiş durumdaydı. Bu yüzden bugün iç kesimlerde olan Ur ve Eridu gibi antik şehirler liman kenti haline gelmiştir. Yüzyıllar boyunca nehirlerin biriktirdiği yoğun alüvyonlar ve denizin geri çekilmesinden dolayı kıyı şeridi güneye doğru kaymıştır. Dağlarda kışın yağan kar bazen nisan ayı bazen de haziran ayı başında eridiği zaman nehirler tahmin edilemeyecek şekilde şiddetli bir biçimde taşarak yollarına çıkan her şeyi yok etmiştir. Yaşanan bu olumsuz durum Mezopotamya için umut verici düşüncelerinin karamsarlığa uğrayabileceğine olanak sağlamıştır. Sel tehlikesi altında olan bu ovalarda, diğer taraftan umut verici olan durum kent yaşamını mümkün hale getiren sulama teknolojisinin ilerlemesiyle hayat bulan sulama kanalları olmuştur. Fakat menderesli/ kıvrımlı nehirler rotasını değiştirdiğinde ticaret ve ulaşımdan kopması durumunda hayati önem taşıyan şehir, tam olarak ekonomik açıdan kötü durumda olmakla karşı karşıya gelmiştir. Kuzeyde ki bozkırda yaşam daha az ve düzensizdir. Kuzeyde iklimin ılıman olmasını aksine, tropikal güneyin yaz sıcaklık ortalamaları 49 derece olabiliyordu. Yapay sulamanın yerine yağış olduğu için çiftçiler tarlalarını sulamakta ve hayvanların bakımını sağlamaktaydılar. Kuzeyde yetişen yabani tahıllardan tarımın başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak güney kısmının toprağı alüvyonlu toprak olduğu için daha verimli bir toprak yapısına sahiptir. Şöyle ki, sulama yapılması koşuluyla büyük nüfus merkezlerini ve maddi refahı destekleyebilecek bir zenginliktedir. Kuzey ve güney arasındaki bu coğrafi

farklılıklar kuzeydeki Asur ile güneydeki Babil arasında siyasi bölünmelere ve gerilimlere neden olmuştur. Bu durum hırs ve intikam savaşlarını ateşlemiştir. Bu arada güneyde de etnik farklılıklar da mevcuttur. Güneyde dünyanın ilk uygarlığı olan Sumerler yaşamaktadır. Sumerler ortak bir dil ve geleneklerle birleşmiş olsalar bile topraklarının ve suyollarının kontrolü şehirler arası savaşa ve rekabete neden olmuştur. Sumerlerin kuzeyinde onların sahip olduklarına göz diken ve onları yenerek Sumer'i; Akad'a katan Sâmî Akadlar yaşamaktadır. Babil şehrinin ve krallığının ortaya çıkmasıyla birlikte güneyin tamamı Babil (Babilonya) olarak anılmaya başlanmıştır. Babil; Fırat Nehri üzerinde bulunmaktaydı. Asur'un en büyük şehri Ninive ise Dicle Nehri üzerinde bulunmaktaydı.¹⁰⁷

Dicle ve Fırat Nehirleri, yağışın az ve düzensiz olduğu Mezopotamya ovasının can damarlarıdır. Bu iki nehir ve Belih, Habur, Büyük ve Küçük Azp, Diyala, Kerhe ve Karun adlı kolları, yağmur ve kar suları ile besledikleri Türkiye ve İran dağlarından doğarlar. Kalıcı nehirler olduklarından, dikkatli bir yöntem ve tekniklerle sulamada kullanılabilirler.¹⁰⁸ “Nehirler arası” anlamına gelen Mezopotamya'nın ayırt edici özelliği Fırat ve Dicle Nehirlerinin mükemmel varlığı ile bütünleşmesidir. Bu nehirlerin antik Mezopotamya insanları üzerindeki etkilerinden biri onların yapı/inşaat tekniklerini geliştirmelerinde etkili olmuştur. Asur'daki Dicle'nin doğu kollarına ait vadiler olan Büyük, Küçük Zab ve Diyala ile Fırat'ın batısındaki Suriye vadisi Mezopotamya ile güçlü kültürel ilişkileri nedeniyle dikkate alınmalıdır. Antik Mezopotamya toplumlarının temel zorlukları suyun varoluşundan değil suyun erişebilirliği, kullanılabilirliği ile antik yerleşimlerin bu sorunların üstesinden gelme kapasitesine bağlı olmuştur.

¹⁰⁷ Bertman, 2003, s. 3-4.

¹⁰⁸ van de Mieroop, 2018, s. 8.

Mezopotamya'daki antik toplumların mevcut kaynaklardan en iyi şekilde faydalanmaları için farklı uygulamaları sağlama ve benimseme hususunda güçlü bir kabiliyete sahip olmaları gerekiyordu. Yerleşen bu düzenin değişmesinde teknolojik gelişmeler önemli rol oynamıştır. Örneğin suyun işletilmesi için inşaat tekniklerinin geliştirilmesi ile M.Ö. IV. Binyıl ve III. Binyıl'ın başlarındaki toplulukların Güney Mezopotamya'ya yerleşerek tarım yapmasına olanak sağlanmıştır. Suyun yönetilmesine yönelik ilk yapılar, nehir kollarının ve kanallarının yönünün değiştirilmesi ve baraj yapılması olmuştur. Dahası bunu kısa bir süre sonra daha karmaşık olan kanal ağlarının yapımı izlemiştir. Özellikle Sumer'de sulama sistemlerinin gelişimi, geniş arazi sömürüsüyle ve giderek daha büyük kalıcı yerleşimleri şehirlere dönüştürecek kadar geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır. İlk toplulukların suyu tedarik etme yolları temel olarak üç olduğu düşünülmektedir. Bunlardan birincisi yağmur suyu toplama, ikincisi yeraltı suyunun ele geçirilmesi, üçüncüsü ise nehir ve dere sularının kanalizasyon sistemleri vasıtasıyla kullanılmasıdır.¹⁰⁹

Günümüzde Mezopotamya sözcüğünün kapsamı genişlemiş olup bu iki ırmak dışındaki ırmak ve vadileri de içermekte, dolayısıyla sadece Irak'la kısıtlı kalmadan Doğu Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu da içine almaktadır. Doğal sınırları kuzeyde Anadolu'daki sıra dağlara, doğuda Zagros Dağları'na, güneybatıda ise Arabistan çölüne ve Basra Körfezi'ne kadar uzanmaktadır. Bu coğrafyada iki kesin bölge bulunmaktadır. Birinci bölge Dicle ile Fırat'ın birbirine en çok yaklaştığı günümüzdeki Bağdat'ın kuzeyini kapsar. Bu bölge çoğunlukla “Bereketli Hilal” olarak anılır, zira buradaki topraklar Akdeniz kıyılarından Kuzey Irak'a kadar uzanmakta ve Suriye sahil şeridi ile Güney Anadolu bölgesindeki sıra dağların yol açtığı yağmurlarla beslenmektedir. Bu bölgenin güneyindeki dağ silsileleri ve vadiler Arabistan çölüne kadar uzanır. İnsanlar

¹⁰⁹ Stefano Anastasio, **Building Between the Two Rivers an Introduction to the Building Archaeology of Ancient Mesopotamia**, Oxford, 2020, s. 10.

ilk kez yaklaşık 10.000 yıl önce iklim koşulları son derece olumlu olan bu Bereketli Hilal’de yerleşmiş, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamışlardır.

İkinci bölge ise Bağdat ile Basra Körfezi arasında yer alan, çoğunlukla nehirlerin taşıdığı alüvyonlarla örtülü geniş topraklardır. Yüksek dozda çeşitli mineraller içeren bu alüvyonlu topraklar da son derece bereketlidir; ama düzlükten oluştuğu için burası yağış sağlayacak dağlardan yoksundur. İnsanlar ancak bu çevreye uyum sağladıktan, akarsuları denetlemek amacıyla kanallar ve bentler oluşturmayı öğrendikten sonra güneydeki bu düzlüklerin ekonomik zenginliklerinden yararlanabilmişlerdir. Burada ilk kez geniş çaplı toplumların oluşmasından sonra insanlar geçimlerini sağlamalarına yetecek miktarın ötesinde ürün almaya, kültürel etkinliklerini çeşitlendirmeye ve giderek daha çok sayıda kolektif ve yeni bir yaşam tarzı olan kentlere yerleşmeye başlamışlardır. Mezopotamya uygarlığının en dikkat çekici özelliği kentli yaşam tarzıdır. Heterojen, karmaşık, dolambaçlı ve sürekli değişen ama sonuçta insan toplumu için geçerli bir kavram olan kent fikri bir Mezopotamya icadıdır. Üçüncü binyılın sonuna gelindiğinde Güney Mezopotamya’daki nüfusun yüzde doksanı kentlerde yaşamaktadır.¹¹⁰

Güney Mezopotamya’nın coğrafi yapısının, nehirlerin körfeze ulaşmadan önce yayılarak, getirdiği alüvyonları bırakarak oluşturduğu yer yer bataklık arazinin de etkisi ile bu bölgenin siyasal yapısı şekillenmeye başlamıştır. Nehirler, kolları ve bunların meydana getirdiği yer yer bataklık arazide yerleşme ve tarıma uygun yerlerde gelişen kentler ve bunlar temelinde gelişen siyasal birimler, sonraki çağlarda belirgin bir biçimde devam edecek olan Güney Mezopotamya’nın birbirine benzeyen kültürel ve siyasal görüntüsünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kültürel açıdan bakıldığında erkenden gelişip yüksek seviyelere ulaşmış, tüm Mezopotamya, hatta buradan da tüm

¹¹⁰ Leick, 2019, s. 9-14.

Eski Yakındoğu medeniyetlerini etkilemiş yüksek Sumer kültürünün bu düzeyine rağmen, onların bu kültürel açıdan yakaladıkları başarı ile doğru orantılı siyasal bir yapı ortaya koymamış olmalarının temelinde coğrafi yapının ana yönlendirici olarak kabul edildiği ve ona bağlı olarak gelişen yukarıda ele aldığımız hususlar aranmalıdır.¹¹¹

Güney Mezopotamya'nın temel geçim kaynağı tarıma dayalıdır. Tarım için sulamada yapay sulamaya bağımlı kalınmıştır. Sulamalı tarımın, Bereketli Hilal'in su kaynakları bol olan kuzey kısmında ve Akdeniz'in kıyı bölgelerinde ortaya çıkmış olduğu kesin olarak bilinmektedir.¹¹² Tam gelişmiş sulama ağlarına ilişkin en eski çivi yazılı kanıtlar yaklaşık olarak M.Ö. 2475-2315'e tarihlenen Lagaş şehir devletinin bir tapınak arşivindeki kraliyet yazıtlarından ve arşiv kayıtlarında yer almaktadır.¹¹³ Güney Mezopotamya'nın alüvyon ovaları, önemli ölçüde bölgesel ekonomik uzmanlaşmayı ve ticareti teşvik eden ekolojik bölgeler oluşturmaktaydı. Bu bölgeler, bahçecilik ve keten gibi su yoğunluklu mahsullerin yetiştirilmesinin mümkün olduğu aktif nehir kanalları yakınındaki iyi sulanan alanlardan, tahıl ekimi için ideal olan doğal nehir setlerinin ötesindeki daha geniş sulanabilir ovalara, hayvancılık için ideal olan geniş ovalara kadar uzanmaktaydı.¹¹⁴

M.Ö. 7000'den kısa bir süre sonra Kuzey Mezopotamya'nın yağmurunun yetersiz kaldığı ve bu nedenle sulamaya bağımlı olan yerlerinde çiftçi toplulukları gelişmiştir. Suyu nehir ve havzalarından ekinlere yöneltme teknolojisi çok daha önceleri Levant gibi yerlerde kullanılmıştır; ama yerleşmelerin kurak bölgelere taşınması ile birlikte sulama büyük önem kazanarak daha iyi düzenlenmiştir. Yaz sonlarında, tam da tarlaların tohum ekimine hazırlanmak için sulanmasına ihtiyaç duyulduğu zamanlarda

¹¹¹ Yiğit, 2020, s. 48.

¹¹² Bordreuil et al., 2015, s. 21.

¹¹³ Schrakamp, 2018, s. 117.

¹¹⁴ Algaze, 2013, s. 69-70.

su sağlayan Nil'in aksine, Dicle ve Fırat Nehirleri bahar sonlarında, neredeyse tümüyle büyümüş olan bitkilerin çok fazla sudan zarar görebilecekleri bir zamanda yükselirdi. Ekim mevsimi geldiğinde Mezopotamya'daki nehirler en düşük seviyelerindedir. Suyu kontrol altına almak ve tarlalara yalnızca gerektiğı zamanda ulaşmasını sağlamak için kanallar ve depolama havzaları sisteminin geliştirilmesi gerekiyordu. Sistemin karmaşık olmasına gerek yoktu ve küçük topluluklar tarafından idare edilebiliyordu, ama Mezopotamya nehirlerinin sulamada kullanılabilmesi için nehir ve ürün çevrimlerinin bilinmesi, planlanma ve düzenleme yapılması gerekiydi.

Küçük sulama sistemleri önce Zagros eteklerinde ve muhtemelen Güney Babil'deki bataklıkların kenarlarında oluşturuldu. Ama bu teknolojinin Güney Mezopotamya'ya getirilmeden önce daha da geliştirilmesi gerekiyordu. Ovanın aşırı düz olması tarlaları sellere, özellikle de neredeyse hiç vadisi olmayan Fırat'ın sellerine açık hale getiriyordu. Çok sayıda kolu ve insan yatırımı kanalları bulunan bu nehrin dikkatle yönetilmesi gerekiyordu. Taştığında, hızını yitiren suyun ardında bıraktığı mil birikintisi doğal bir bent oluşturuyordu. Bunların takviye edilip set haline getirilmesi mümkün olsa da, aralarındaki tortu birikimi çoğunlukla, nehir kenarlarının etraflarındaki tarlalardan daha yüksek bir yüzeye yükselmesine neden oluyordu. Tarlalarda doğal akaçlama yoktu ve bölgedeki yüksek sıcaklıklar buharlaşmaya ve topraktaki tuz düzeyinin yükselmesine yol açarak, bitkilerin büyümesini sekteye uğratiyordu. Üstelik, sulamadan sonra su tabakası yükseliyor ve yüzeye çok yaklaştığında köklere zarar veriyordu. Güney Mezopotamyalılar binyıllar içerisinde, giderek daha geniş alanları sulamalarını sağlayacak teknolojiyi geliştirmişlerdi, ama bu uygulamanın Fırat'ın çok sayıdaki kollarını kullanarak, küçük ölçekte başladığı unutulmamalıdır.¹¹⁵

¹¹⁵ van de Mieroop, 2018, s. 11-12.

İKİNCİ BÖLÜM

EBLA KRALİYET ARŞİVLERİ

2.1. EBLA TABLETLERİNİN İÇERİĞİ VE YAPISI

Çalışmamızın giriş kısmında 1974 yılında G Kraliyet Sarayı'ndaki idari alanının kazısına başlandığından söz etmiştik. Bir yıl sonra kraliyet arşivlerindeki çivi yazılı belgelerin oldukça büyük bir kısmı G Sarayı'nda bulunmuştur. Tabletlerin çoğunluğu 1974-1976 yılları arasında sürdürülen kazılarda ele geçirilmiştir. G Kraliyet Sarayı'nda 2.000'i sağlam durumda toplam 17.000'den fazla tablet gün yüzüne çıkarılmıştır.¹¹⁶ Bu tabletlerin şekilleri ve boyutları birbirinden farklı biçimdedir. İçlerinde küçük yuvarlak tabletler de bulunmaktadır. Bunlar genellikle kısa ekonomik hesapları içeren ve bir hesap kâğıdı gibi işlev gören tabletlerdir. Bu tabletlerin aralarında birkaç yıllık işlemleri rapor eden büyük dikdörtgen tabletler de yer almaktadır. Ayrıca yuvarlak kenarlı ve her tarafında iki ila beş sütun bulunan kare şeklinde olan tabletler de mevcuttur. Ebla tabletlerinin bulunması ve bu tabletlerin yayımlarının yapılması Yukarı Mezopotamya, Batı Suriye ve Güneybatı İran gibi çevre bölgelerin tarihine ışık tutmuştur. Aşağı Mezopotamya'nın komşu bölgeleri ile birçok sosyokültürel gelişmeyi paylaştığını da ortaya koymaktadır.¹¹⁷ Yaklaşık 2450-2350 yıllarına tarihlenen Ebla arşivleri, Güney Irak'taki geleneksel “uygarlığın beşiği”nin kuzeybatısında gelişen kentler ile ilgili değerli bilgiler sağlamaktadır.¹¹⁸

Ebla arşivlerinin keşfiyle birlikte, Suriye ile ilgili Eski Babil kaynaklarından birkaç yüzyıl daha eski olan bol miktarda yazılı belge ele geçirilmiştir. Ebla metinlerinin, yaklaşık

¹¹⁶ Matthiae, 1985, s. 134.

¹¹⁷ Dennis Pardee, Lorenzo Viganò, “Literary Sources for the History of Palestine and Syria: The Ebla Tablets”, *The Biblical Archaeologist*, Volume 47, 1984, s. 7.

¹¹⁸ Kuhrt, 2010, s. 35.

olarak M.Ö. XIV. yüzyılın ilk yarısına, yani Akadlı Sargon'un saltanatından çok az öncesine tarihlendirildiği görüşü de bulunmaktadır. Metinlerden Ebla'da istikrarlı siyasi bir otoritenin olduğunu ve Ebla kültürün temel yönleriyle en azından M.Ö. III. Binyıl'ın yarısında geliştiği anlaşılmaktadır. Böylece bu durum Sâmî dili konuşan bir halkın varlığının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. A. Archi, Ebla dilinin Kuzey Suriye'nin tamamında konuşulduğuna inanmaktadır. Diğer taraftan bir imparatorluk yapısına sahip olmasa bile, Ebla'nın kesinlikle tüm bölge üzerinde büyük bir etki uyguladığını belirtmektedir. Ancak bu etkinin ne kadar süre devam ettiğini, epigrafik belgelerin önemli ölçüde artmasıyla ve üzerinde yapılacak olan çalışmalarla aydınlığa kavuşmasıyla mümkün olacağını da ifade etmektedir.¹¹⁹

Ebla arşivleri arasında diğer şehir krallıkları ile kurulan politik ilişkiler hakkında az sayıda metin yer almaktadır. Ebla tabletleri, az sayıda tarihi bilgi sağlayan metinleri içermektedir. Metinlerden ekonomi, din ve dil alanında bilgi sahibi olurken politik tarih hakkında daha az malumat edinilmektedir.¹²⁰ Ebla kraliyet arşivlerinde; kral mektupları, insanlık tarihinin ilklerinden birisi olarak değerlendirilen ilk uluslararası antlaşma metni,¹²¹ anlaşılması zor edebi metinler, tek dilli ve iki dilli sözlüksel metinler¹²² bulunmaktadır.¹²³ Ebla arşivlerinden çıkarılan bu metin türlerinden başka “işaret listesi” statüsüne sahip olan iki metin daha mevcuttur. Bu iki metinden birincisi TM.75.G.1385, ikincisi ise TM.75.G.1907+12680 numaralı metindir. İlk işaret listesi olan TM.75.G.1385 numaralı metinde, yüz yirmi iki işaret vardır. İkinci metin olan TM.75.G.1907+12680'de ise ilk işaret listesindeki metinle aynı işaretler ve değerlerin yeniden yapılandırılmasıyla birlikte yüz elli işaret bulunmaktadır. Bu işaret listelerinin varlıklarından açıkça görülmektedir ki, Ebla'da her

¹¹⁹ Alfonso Archi, “Ebla and Eblaite”, Eds. Cyrus H. Gordon, Gary A. Rendsburg, Nathan Winter, **Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language, Volume 1**, Pennsylvania, 1987a, s. 7-8.

¹²⁰ Pardee, Viganò, 1984, s. 13.

¹²¹ Bu antlaşma metni TM.75.G.2420'dir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ele alınacaktır.

¹²² İki dilli metinler için bkz. Giovanni Pettinato, **Testi Lessicali Bilingui della Biblioteca L.2769, MEE 4**, Roma, 1982.

¹²³ Sakarya, 2018, s. 33.

ikisi de uzman kâtipler tarafından düzenlenen iki okul metninin varlığı söz konusudur.¹²⁴ Bu işaret listelerinin başta dilin kullanımının öğretilmesinde büyük bir rol oynadığı bilinmektedir. Kâtipler için bir eğitim aracı olarak hazırlanmaktadır. Genellikle öğrencilerin çivi yazısını öğrenmesi amacıyla kullanıldığı göz önünde bulundurulmaktadır. Bu amaçla kullanılan işaret listelerinin yanı sıra sözlükler ve kelime listelerini içeren metinlerin varlıkları da söz konusudur.

Ebla metinleri yaklaşık olarak yirmi yıllık bir süre için yıl adı sağlamaktadır. Ancak bu yıl adlarını belirli bir hükümdarın saltanat dönemiyle ilişkilendirilmesinin zor olduğu belirtilmektedir. Örneğin, Mari kralının yenilgisine veya onun ölümüne ilişkilendirmek gibi. Yine de Ebla tabletleri en azından M.Ö. 2400 civarında Kuzey Suriye'deki siyasi duruma ışık tuttuğu bilinmektedir.¹²⁵ Ebla tabletlerinin tarihlenmesi hususunda bir netlik olmakla birlikte Mardik II B1 (yaklaşık M.Ö. 2400-2250) dönemine tarihlenmektedir. Ebla tabletlerinin tarihlendirilmesinde kısa ve uzun kronoloji olmak üzere savunulan iki farklı öneri bulunmaktadır. Bunlar ayrıca “Alt Tarih” ve “Yüksek Tarih” olarak da geçmektedir.¹²⁶ G. Pettinato'da, Ebla metinlerini (M.Ö. 2400-2250) tarihleri arasına koymaktadır.¹²⁷ İlaveten G.Pettinato; alt tarihlendirme için III. Ur Hanedanlığının son dönemlerine ve Akad Hanedanlığı dönemine ve metinlerin paleografisinin Lagaş Hanedanlığının son dönemine uygun olduğunu belirtmektedir. Yüksek tarihlendirme için de tabletlerin paleografisinin Fara ve Abū-Şalābīh tabletlerine karşılık geldiğini belirtmektedir.¹²⁸ Metinler üzerinde paleografik incelemelerin yapılması hala tartışılan tarihlendirme sorununun çözülmesine katkı sağlaması için gereklidir. Bu bağlamda uzmanlar tarafından öne sürülen görüşlerde belirgin şekilde uyumsuzluklar bulunmaktadır. Yüksek tarihlendirme ile paleografik olarak değerlendirilen

¹²⁴ Alfonso Archi, “The ‘Sing-list’ from Ebla”, Eds. Cyrus H. Gordon, Gary A. Rendsburg, Nathan Winter, **Eblaitica** 1, Pennsylvania, 1987b, s. 91.

¹²⁵ Horst Klengel, **Syria 3000 to 300 B.C.: A Handbook of Political History**, Berlin, 1992, s. 29-30.

¹²⁶ Sakarya, 2018, s. 28.

¹²⁷ Giovanni Pettinato, “The Royal Archives of Tell-Mardikh-Ebla”, **BA**, Volume 39, 1976a, s. 51.

¹²⁸ Giovanni Pettinato, **Ebla: A New Look At History**, Baltimore, 1991, s. 58.

işaretlerin şekli Fara metinlerine atfedilerek yaklaşık olarak M.Ö. 2500'e tarihlenebileceğine işaret etmektedir. Alt tarihlendirme ile de Akad dönemine ve daha kesin olarak Narām-Sîn dönemine tarihlendirilmenin yapılması konusunda ise uzmanlar tarafından fikir ayrılıkları bulunmaktadır. S. Picchioni; Ebla metinlerinin kronolojisi sorunu üzerine ortaya konulan yüksek tarihlendirilme önerisini mevcut yayımında desteklemektedir. Üstelik bunu Ebla metinleri ile Fara metinleri arasında paleografik karşılaştırma yaparak Ebla tabletlerini Fara, Abū-Şalābīh ve Nippur tabletleri ile çağdaş bir döneme tarihlendirmektedir.¹²⁹ Çevirilerde ve transkripsiyonda Ebla formunun korunması için metinlerde harf çevirisi okunurken (*Ib-la^{ki}*) şeklinin kullanılması tamamen uygun görülmüştür.

Üçüncü binyılın ortalarında birçok Sâmi lehçesi çiviyazısıyla kaydedilmiştir. Bunların aralarında en iyi bilinen Ebla lehçesidir. Gramer açısından bu dilin hem sonraki Batı Sâmi dillerine hem de o dönemde Babil'de konuşulan dile benzediği görülmektedir.¹³⁰ Metinler Eblaca denilen Sâmi bir dille yazılmıştır. Ebla'da bulunan çivi yazılı tabletler Ebla dilinin varlığını resmen belgelemiştir. Bu dil özellikle G Kraliyet Sarayı'ndan çıkarılan Ebla metinlerinden tanınmaktadır. Ebla toplumu çivi yazısı sistemini Sumer topraklarından kendilerine mâl etmişlerdir. Çoğu uzman tarafından Ebla dilinin, Sâmi dil ailesine mensup olduğu görüşü hâkimdir.¹³¹ G.Pettinato, Ebla dilini Batı Sâmi dil grubuna ait olarak tanımlamaktadır. Hatta Ebla dilinin (Kenan Dilleri): Ugaritçe, Fenike ve İbranice ile daha fazla yakınlık gösterdiğini düşünerek "Batı Sâmi" dil grubuna sınıflandırmayı önermektedir. G. Pettinato, bu sınıflandırmayı iki dilli kelimelerden ve bazı şahıs isimlerinden elde etmiş olduğu verilere dayanarak yapmıştır. Ebla'da bulunan tabletlerin çoğunluğunun Sumerce yazıldığını ve metinlerin kesinlikle yüzde sekseninin Sumerce olduğunu, sadece yüzde

¹²⁹ Sergio Angelo Picchioni, "Osservazioni Sulla Paleografia e Sulla Cronologia Dei Testi di Ebla", Ed. Luigi Cagni, **La Lingua di Ebla**, Napoli, 1981, s. 109-110.

¹³⁰ van de Mieroop, 2018, s. 31.

¹³¹ Leick, 2019, s. 341.

yirmisinin “Batı Sâmi” dil grubuna ait olduğunu da ifade etmektedir.¹³² Ebla tabletlerinde temelde iki dilin temsil edildiğini söylemek mümkündür. Bunlar Sumerce ve dilleridir. Sâmi dilinin “Batı Sâmi” lehçesi (Kenan Dilleri), (G. Pettinato ve Mitchell Dahood iddia ettiği gibi) ya da “Doğu Sâmi” lehçesi (Akadca), (I.J. Gelb ve diğer uzmanlar tarafından belirtildiği gibi) olup olmadığı konusunda devam eden tartışma bulunmaktadır. Batı Sâmi dilinin doğu biçimi mi, yoksa Doğu Sâmi dilinin batı biçimi mi olduğunu, gelecekte akademik bir karara bırakılabilecek bir konudur. Metinlerde zamirlere bakıldığında tablo biraz daha farklılaşmaktadır (Akadca’ya daha çok benzediğine dair) ve genel olarak dilin morfolojisi (fiil ve isim yapıları) doğu dil grubuna doğru eğilim göstermektedir. Şu anda en iyi öngörü Ebla dilinin; Sâmi dilinin, hem doğu hem de batı lehçesinde yakınlıkları olan ayrı bir lehçe, yani Eblaca olduğunu söylemektir. Ebla dilinin tam anlamıyla belirlenmesi daha fazla akademik analiz ve tartışma gerektirmektedir. Ebla diline ilişkin bilgiler büyük ölçüde tabletlerin analizi ve filolojik anlamda değerlendirilmesi sayesinde hala devam etmektedir.¹³³ E. Sollberger de Sâmi dillerin coğrafi sınırlandırılmasının alakalığının (ya da alakasızlığını) bir kenara bırakılmasını düşünerek, I.J. Gelb’in görüşüne katılmaktadır. Bu doğrultuda Ebla dilini (Eski) Akadca’ya olan yakınlığından ziyade bu dilin Akadca olduğunu düşünmektedir. “Coğrafi sınıflandırmayı” destekleyenleri tatmin etmek için de Ebla diline “Batı Akadca” denilebileceğini ifade etmektedir. Ebla dilinde; Batı Sâmi dil unsurlarının varlığının inkâr edilemeyeceğini; ancak Mari ve Amarna Akadcasında da aynı unsurlar mevcut olduğu halde hiç kimsenin bu lehçelere “Batı Sâmi” lehçesi içerisinde sınıflandırma yapmadığını da söylemektedir.¹³⁴ Yine R. Caplice’de bu dilin Batı Sâmi dil grubuna veya daha spesifik olarak Kenan Dilleri içerisinde sınıflandırılmasına karşı çıkmaktadır. Bu keşfedilen dilin Akadca’dan (Doğu Sâmi) sözcüksel ve diğer özellikleri ile ayırt edilmesi durumunda, Batı Sâmi olarak tanımlanmasına aykırı bol miktarda fonolojik ve morfolojik değerlendirmeler

¹³² Pettinato, 1976a, s. 50.

¹³³ David Noel Freedman, “The Real Story of the Ebla Tablets: Ebla and the Cities of Plain”, **BiAr**, 41, 1978, s. 146.

¹³⁴ Edmond Sollberger, **ARET VIII: Administrative Texts Chiefly Concerning Textiles (L. 2752)**, Roma, 1986, s. 1-2.

olduğu konusunda I.J. Gelb ve C.H. Gordon ile aynı fikre sahiptir. Mevcut kanıtlara göre, Ebla dilini ne Batı Sâmi ne de Doğu Sâmi dil grubu içerisinde kabul edilmesi; ancak bu her iki dille benzerlikler ve farklılıklar gösteren yeni bir dil olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹³⁵

Abū-Şalābīh'te yapılan kazılarda Sumer çivi yazısıyla yazılmış metinler gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu metinler edebi, dini, hukuki ve idari içerikli olup M.Ö. III. Binyıl'a tarihlenmektedir. Ebla metinleri de yaklaşık olarak M.Ö. XXIV. yüzyıla tarihlenerek Abū-Şalābīh metinleri ile aynı dönemlerde yazılmıştır. Güney Mezopotamya'da, Nippur'a çok yakın bir yer olan Abū-Şalābīh¹³⁶, ilk kez 1963 senesinin baharında, o zamanlar Chicago'daki Oriental Institu'de (*Oriental Institute in Chicago*) çalışan Donald P.Hansen tarafından yönetilen sondaj çalışmaları sırasında kazılmıştır. Robert D. Biggs'de bu kazı çalışmalarına katılmıştır. Beş yüzden fazla tablet ve parçadan oluşan Abū-Şalābīh metinleri, Ebla'daki kraliyet arşivlerinin keşfinden bir yıl önce, yayımlanmıştır. Daha sonra az sayıda tablet J.N. Postgate tarafından (*British Scholl of Archaeology*) için yürütülen kazılarda bulunmuştur; ancak tabletlerin büyük kısmı 1974'te yayımlanan ciltte kalmıştır. Belgelerin Sâmi dilinde yazılması Abū-Şalābīh, Ebla (yaklaşık olarak kraliyet arşivleri zamanında) ve bir dereceye kadar Mari'nin de birbirleriyle bağlantılı olduklarının kanıtını göstermektedir. Bu kanıtlar daha çok Abū-Şalābīh ve Ebla'da kopyalanmış metinlerde belirgin şekilde görülmektedir. G. Pettinato'nun da belirttiği gibi metinler o kadar yakın kopyalardır ki, kopyalanmış metinler aynı sütun sayısına, sütun başına gelecek şekildedir ve aynı sayıda sütuna sahip durumdadırlar. Şaşırtıcı olan bir diğer durum ise metinlerde aynı ay adlarından bazılarının kullanılması ve Mari'den alınan bir özellik olarak saltanat yıllarının belirtme sistemine gidilmesidir.

¹³⁵ Richard I. Caplice, "Eblaite and Akkadian", Ed. Luigi Cagni, **La Lingua di Ebla**, Napoli, 1981, s. 161-162.

¹³⁶ Günümüz Irak sınırlarında bulunan ve Sumer uygarlığına ait arkeolojik alandır.

G Kraliyet Sarayı'nın L.2769 numaralı odası, "Merkez Arşiv Odası" olarak bahsedilmektedir. Bu şekilde adlandırılmasının sebebi Ebla tabletlerinin büyük çoğunluğunun bu odadan çıkarılması ve tabletlerin bir kütüphane sistemine göre yerleştirilmiş olmasıdır. Yapılan kazılar sonrasında inceleme ve değerlendirmelerle bu odanın rekonstrüksiyonu yapılmıştır.¹³⁷ Dahası bir kütüphane sistemine göre tabletlerin raflara dizildiği neticesine de varılmıştır.¹³⁸ Ebla metinleri ilk keşfedildiğinde arşivlerin yapısı hakkında şüpheler olsada sonrasında bulunan tabletlerin merkez kraliyet kütüphanesine (merkez arşiv odasına) ait olduğuna inanılmıştır. Merkez arşiv odasından çıkarılan tabletler edebi, tarihi ve ticari nitelikli metinler olmasından dolayı III. Binyıl'da, Ön Asya'nın kültürel ve politik dünyasına ilişkin gerçek bir hazine durumundadır. Bu kütüphane sisteminde bulunan tabletler arasında özellikle sözlüksel ve edebi nitelikteki metinler Fara ve Abū-Şalābīh'te bulunan tabletlerle aynıdır. Ebla'da, daha önce bu iki Sumer kentinde tespit edilmiş olan en az elli metin saptanmıştır.¹³⁹ Böylece Sumerlerin; Ebla kültürüne olan etkisinden tam olarak bahsetmek mümkündür. Bu gerçek, hem Ebla ile Mezopotamya merkezleri arasında yakın ticari bağların olduğunu hem de Ebla okulunda Mezopotamyalı kâtiplerin bulunmasıyla doğrulanmaktadır. Ayrıca Ebla'ya; Emar ve Mari gibi diğer şehirlerden kâtipler geldiği bilinmektedir. Ebla'nın; Mezopotamya kültürünü yalnızca pasif bir şekilde aldığı sonucuna varmak hata olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla Ebla'nın, Mezopotamya kültüründen yalnızca bir şeyler almadığını, aynı zamanda ona bir şeylerde kazandırdığını gösteren bigiler bulunmaktadır. Örneğin Abū-Şalābīh'te, coğrafi yer adların listesi şeklinde olan bir metin bulunmuştur. Bu metnin kopyası (aynısı) Ebla'da gün yüzüne çıkarılmıştır.¹⁴⁰ Ebla tabletleri içerisinde kopyası olan bu metin

¹³⁷ Bkz. Şek. 1.

¹³⁸ Piotr Michalowski, "Third Millennium Contacts: Observations on the Relationships between Mari and Ebla", *JAOS*, Vol. 105, 1985, s. 297.

¹³⁹ Fara, Abū-Şalābīh ve Ebla tabletlerinin paleografik olarak kıyaslanması ve değerlendirilmesi için bkz. Sergio Angelo Picchioni, "La Direzione Della Scrittura Cuneiforme e Gli Archivi di Tell Mardikh-Ebla", *Or*, Vol. 49, 1980, s. 225-251.

¹⁴⁰ Pettinato, 1976a, s. 52.

(TM.75.G.2231) numaralı tablettir.¹⁴¹ Abū-Şalābīh'ten alınan kopyalarla birlikte metnin ilk yayımı G. Pettinato tarafından yapılmıştır.¹⁴² Ebla'da; Abū-Şalābīh'te bulunan metinlerin kopyalarının çıkarılması iki şehir devleti arasında doğrudan bir etkileşim olduğu göstermektedir. Her iki yerleşim yeride M.Ö. III. Binyıl'da, Mezopotamya'da ticari ve diplomatik ilişkiler ağı içerisinde yer almaktadır. Ebla, bu dönemde Mezopotamya'daki şehir devletleriyle (Sumer, Akad) ticari ve diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bundan dolayı Ebla'da bulunan metinlerde, Sumerce kelimelere rastlanılmaktadır. Ayrıca Abū-Şalābīh gibi şehirler ile dolaylı bağlantıları da yer almaktadır. Fakat unutmamak gerekir ki her iki bölgenin arkeolojik buluntuları farklı kültürel ve coğrafi bağlara aittir. Abū-Şalābīh metinleri, Ebla tabletleri ile aynı dönemde yazılmış olsalar bile farklı coğrafyalara ve kültüre ait olan metinlerdir. Bu iki yerleşim bölgesi, aynı dönemde farklı kültürel ve siyasal merkezler olarak gelişimini sürdürmüştür.

Ebla arşivleri, G. Pettinato'nun değerlendirmesine göre, beş Ebla yöneticisinin saltanatı zamanında oluşturulmuştur. Bunlar: İgriş-halab, İrkab-damu, Ar-ennum, İbrium ve İbbi-zikir'dir.¹⁴³ A. Archi ve P. Matthiae'ye göre G Sarayı'nın L.2875 ve L.2586 numaralı odalarında bulunan ve büyük çoğunluğuna ulaşılamayan arşivlerin tümü İbbi-zikir dönemine aittir. Tel-Mardik'te bulunan metinlerin yayımını kapsayan ARET (*Archivi Reali di Ebla, Testi*) serilerinin otuz yılı aşkın bir süreyi kapsadığı ileri sürülmektedir. Zaman aralığı olarak metinlerin yirmi veya on yıldan fazla bir süreyi kapsadığı da yapılan öngörüler arasında bulunmaktadır. Tel-Mardik'te 1975-1976 kazıları sırasında ele geçirilen arşivlerin kapsadığı zaman aralığı, tahminlere göre şu şekildedir. Arşiv odalarındaki toplam metin sayısının 4.000'i geçmediği düşünüldüğünde ve metinlerin on yıllık bir süre zarfında yazılmış olma

¹⁴¹ Bu metin için bkz. Giovanni Pettinato, **Testi Lessicali Monolingui Della Biblioteca L.2769, MEE 3**, Napoli, 1981, s. 219-226.

¹⁴² Bkz. Giovanni Pettinato, "L'Atlante Geografico nel Vicino Oriente Antico Attestato ad Ebla e ad Abū Şalābīh (I)", **Or, Vol. 47**, 1978, s. 50-73. Ayrıca Pettinato, bir başka yayımında da bu metin hakkında bilgi vermektedir. Bkz. Giovanni PettinaSuriyeto, "TSS 242. Fondazione della Città UNKEN^{ki}", **OrAn, Volume 16**, 1977, s. 173-176.

¹⁴³ Michalowski, 1985, s. 293-294.

ihtimali göze alındığında, bir günde ortalama bir tabletten biraz daha fazla yazılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu da hiç de aşırı bir miktar sayılmamaktadır.¹⁴⁴ Şöyle ki, zaten bir günde 1.1 tablet yazdıkları farz edilirse on yılda 4015 tablet yapmaktadır. Böylece bahsedilen arşivler için on yıllık bir süre zarfının o kadar da şaşırtıcı bir durum olmadığı sonucuna varılabilmektedir.

Ebla tabletlerinde yüzlerce belki de binlerce coğrafi yer adı geçmektedir. Bunlar arasında bir kısmı kesin olarak tanımlanabilmektedir. Ebla metinlerinde geçen yer adları RGTC 12/1 (*Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes*)’de yayımlanmıştır. P. Michalowski tarafından, hem bu yerler hakkında bilgi sahibi olunması hem de metinlerde bahsedilme sıklığı açısından önemli olarak görülen yerler şunlardır: Emar, Tuttul¹⁴⁵, Kakmum, Mari, Gasur (Nuzi) ve Kiş’dir. Emar; Fırat üzerinde konumlanan modern adıyla Meskene olarak bilinmektedir. Tuttul’un, M.Ö. III. Binyıl’ın sonlarında Suriye-Mezopotamya kültür bölgesine mal olduğuna dair somut kanıtların mevcudiyeti hâkimdir. Şöyle ki, bulunan bir “balta başı” epigrafik bir değere sahip olup üzerinde ki kısa çivi yazısında geçen ifade, Tuttul ile ilişkilendirilmektedir. Geçen ifade ise şu şekildedir: *Îl-e-li-im EN tu-tu^{ki}-li* “Tuttul’un beyi il’e-Lim”. Bu ifade de EN ile birlikte geçen şahıs adı olan (*il’e-Lim*) isminde yer alan *il’e*: *la’āyūm*¹⁴⁶ “güçlü olmak” kelimesinden türetildiği düşünülmektedir. Ayrıca (*il’e*)’nin Eski Akadca şahıs adlarında ve Ebla metinlerinde yer alan şahıs adlarında da geçişi görülmektedir. Bu şahıs adında ki (Lim) ise daha sonra Suriye’den gelen isimlerin ortak bir tamamlayıcısıdır. Mari’den çıkarılan belgelerde de (Lim) uzantısıyla birlikte geçen şahıs adlarının birçok örneği mevcuttur.¹⁴⁷ Aynı şekilde Orta Tunç I Çağı’nda (M.Ö. 2000-1800) hüküm sürmüş olan Ebla kralının adı da İbbiṭ-līm’dır.¹⁴⁸ Nispeten nadir görülen bu balta başı türü Suriye, Mısır, Mezopotamya ve İran gibi geniş bir coğrafyaya yayılmış alanlardan gelen

¹⁴⁴ a.g.m., 1985, s. 296.

¹⁴⁵ Bu isimle anılan şehirlerin tanımlanmasıyla ilgili sorunlar için bkz. **RGTC III**, s. 242.

¹⁴⁶ Bkz. CAD D: 83-86. *danānu* (*da’ānu*).

¹⁴⁷ Bkz. Jean Bottéro, “Textes Économiques et Administratifs”, **ARM VII**, 1957, s. 1-364.

¹⁴⁸ Kral İbbiṭ-līm isminin filolojik açıklaması için bkz. Sakarya İrmak, 2023, s. 488. Ayrıca bu kralla ilgili bkz. Giovanni Pettinato, “Inscription de Ibbiṭ-līm, Roi de Ebla”, **AAAS, Volume XX**, 1970, s. 73-76.

örneklerle temsil edilmektedir. Bulunan bu “balta başının” büyük değeri arkeolojik ve filolojik kanıtları bir araya getirmektedir.¹⁴⁹ Kakmum’un; Dicle Nehri üzerine ya da doğusuna konumlandığı varsayılmaktadır. Mari metinlerinde Kakmum olarak bilinen şehirdir.¹⁵⁰ Gasur (Nuzi) ve Kiş’in; Orta ve Kuzeydoğu Mezopotamya’da konumlandığı düşünülmektedir. G. Pettinato; Ebla metinlerinde geçen Gasur yer adının <Ga-sur_x>=Gasur (Nuzi) şeklinde okunması gerektiğini belirtmektedir.¹⁵¹ D.O. Edzard, ise Gasur’un metinlerde nasıl yazılarak okunması gerektiği hususunda bir netliğe sahip olmadığını ifade etmektedir. Kendisi Gasur yer adını, *Ga-sa^{ki}* ve *Ga-KAM^{ki}* şeklinde okumuştur.¹⁵² Ebla yöneticilerinin bu yerlerde sıklıkla geniş kapsamlı ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Ebla metinlerinde geçen coğrafi yer adı olan Kiş’e gelince yapılan atıfların çoğu A. Archi’in ele aldığı makalelerinde toplanmıştır.¹⁵³ Ayrıca metinlerde Tel-Mardik çevresindeki birçok yere ek olarak Habur ve Fırat boyunca Asur’a ve oradan da Kakmum’a kadar uzanan şehirlerden de bahsedilmektedir. Tüm bu yerleşim yerleri, Suriye ve Kuzey Mezopotamya’nın ana ticaret yolları boyunca dağılmış olan yerleşim yerleridir. Ancak Ebla’nın, bu yerlerle kurmuş olduğu temasları tam olarak netlik kazanmamıştır. Bu nedenden dolayı Ebla’nın bu alanlarda kurduğu otoritesi hakkında da bilgi sahibi olunamamaktadır. Herhangi bir şekilde bu yerleşim yerlerinden hangilerinin siyasi, askeri veya ekonomik olarak Ebla’ya bağlı olduğu da bilinmemektedir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Martha A. Morrison, “A New Anchor Axehead”, **OrAn**, Volume 23, 1984, s. 45.

¹⁵⁰ Archi, 1987a, s. 16.

¹⁵¹ Bkz. Giovanni Pettinato, **Testi Amministrativi Della Biblioteca L.2769, Parte I**, MEE 2, Roma, 1980, s. 182.

¹⁵² Bkz. Dietz Otto Edzard, **ARET II Verwaltungstexte Verschiedenen Inhalts Aus Dem Archiv L.2769**, Roma, 1981, s. 115. Şöyle ki, **ARET II**’de (2 numaralı) metinde *Ga-sa^{ki}*, (4 numaralı) metinde ise *Ga-KAM^{ki}* şeklinde okumuştur.

¹⁵³ Bkz. Alfonso Archi, “Kiş nei testi di Ebla”, **SEb**, 4, 1981b, s. 77-87; Alfonso Archi, “More on Ebla and Kish”, Eds. Cyrus H. Gordon, Gary A. Rendsburg, Nathan Winter, **Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language, Volume 1**, Pennsylvania, 1987c, s. 125-140.

¹⁵⁴ Michalowski, 1985, s. 296-298.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

M.Ö. III. BİNYIL'DA EBLA KRALLIĞI VE SİYASİ TARİHİ

MÖ. XXV. yüzyılın sonunda Kuzey Suriye'de dört bölgesel devlet kurulmuştur. Bunlar Ebla (Tel-Mardik), Abarsal (muhtemelen Tel-Huera), Nagar (Tel-Brak), ve Mari (Tel-Hariri)'dir. Dört bölgesel devletten birisi olarak Ebla krallığı, M.Ö. III. Binyıl'da (2400-2250) önemli bir siyasi ve ekonomik güç haline gelmiştir. Bundan dolayı krallığın en parlak dönemi bu yıllar arasına tarihlenmektedir. Bu dönemde özellikle diplomasi ve ticaret yoluyla coğrafyadaki diğer şehir devletleriyle ilişkiler geliştirilmiştir. M.Ö. III. Binyıl'da, Ebla'nın kontrolü altında olan bazı şehir krallıkları şunlardır: Gasur, Gudadanum, Haddu, Hazuwan, Kablul, Kakmium, Nirar ve Ra'aq.¹⁵⁵

Ebla krallığı monarşik rejim ile yönetilmektedir. Ebla krallığında, *malik* (=mālik) denilen kral ve *maliktum* (=māliktum) denilen kraliçeler devlet yönetiminde etkin bir şekilde görev almaktadır. Henüz tam olarak nüfuz edilmemiş olan Ebla dilindeki *malik* ve *maliktum* ifadelerinin sık olarak geçmesi onların yönetimde büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Maliktum olarak adlandırılan kraliçeler, devlet hiyerarşisinde seçkin bir pozisyonda bulunmaktadır. Dahası kraliçeler her zaman kralla birlikte bahsedilmektedir.¹⁵⁶ Devlet yönetiminde görev yapan memurlar da önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa kraldan sonra en güçlü kişi olarak gelen vezir/vali devlet işlerini yönetmektedir.

¹⁵⁵ Diane L. Bolger, Louise C. Maguire, **The Development of Pre-State Communities in The Ancient Near East**, Oxford, 2010, s. 89.

¹⁵⁶ Sakarya, 2018, s. 12.

XXV. yüzyılın sonunda Ebla, bugünkü Türkiye-Suriye sınırından Hama'nın güneyindeki bölgeye kadar uzanan ve doğu sınırı Fırat Nehrine kadar olan bölgesel bir devletin başkentidir. Merkezi yönetimin, yetkililerine/memurlarına çiftlikler ve büyük araziler tahsis ettiği bilinmektedir. Sarayda ki seçkinlerin, doğrudan sarayın kontrolü altında olan büyük toprak uzantılarına ve saraya borçlu olunan vergileri dahi aldıkları ileri sürülmektedir. Saray, koyun sürülerinin toplam sayısına 80.000 ila 136.000 baş hayvan arasında bir sayı vermektedir. Bu veriler, ataerkil bir toplum (patrimonyal toplum) yapısına sahip olan bir devlet olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, başında yaşlılar meclisi (*abbū*) bulunan köy topluluklarının belirli bir özerkliğe sahip olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır. Bu nedenle Ebla toplumunun, “iki bölümden” oluşan bir yapıya sahip olduğu değerlendirilmektedir.¹⁵⁷ Devlet idaresinde aynı zamanda büyük aile gruplarından oluşan ve yaşça büyük olan kişilerin temsil etmiş olduğu yaşlılar meclisi bulunmaktadır. Bu yaşlılar meclisi; saray içerisinde yönetimle ilgili olan kurumlar ile birleşmektedir. Bu sayede krallığın egemenliğinin devam etmesine yardımcı oldukları gibi kraliyet ailesinin yönetiminde sahip oldukları siyasi otoriteyi de kullanmaktadırlar. Ebla'dan diğer şehir devletlerine gönderilen tekstil sevkiyatlarının hem kral hem de yaşlılar kurulu tarafından yapılması siyasi güçlerini etkin bir şekilde kullandıklarını da göstermektedir. Ayrıca bu durum yaşlılar kurulunun dış politikada da tanındığını göstermektedir. Devlet yönetiminde görev yapan bu büyükler “krallığın ataları” anlamına gelen *abbū* ifadesiyle adlandırılmaktadır.¹⁵⁸ Krallığın başında *maliktum* (bey, kral) bulunmaktadır. Komşu devletlere yapılan göndermeler onların benzer yönetim yapısına sahip olduklarına işaret etmektedir. Ayrıyeten Ebla'nın siyasi yapısı hakkındaki çıkarımlarımız ele alacağımız TM.75.G.336 numaralı metne de dayanmaktadır.¹⁵⁹ Çünkü bu belge Ebla şehrinin bölümleri, idari birimleri ve idari merkezleri hakkında bilgi vermektedir. Bununla birlikte bu idari

¹⁵⁷ Alfonso Archi, “Primary Production (24th Cent. BC)”, **AAAS, Volume LVII-LVIII**, 2014-2015, s. 71-81.

¹⁵⁸ Sakarya, 2018, s. 13-14.

¹⁵⁹ İlgili metin çalışmamızın, (3.3.2. TM.75.G. 336 Numaralı Metnin İçeriği) başlığı altında ele alınacaktır.

birimlerde ve idari merkezlerde resmi olarak çalışan memur ve işçi kadrosu hakkında da bilgisi sahibi olunmaktadır.

Ebla krallığının bir hükümdar tarafından yönetilen monarşik bir rejim yapısına sahip olduğundan bahsetmiştik. Fakat A. Archi'ye göre, bu monarşik düzen bir sonraki kral dönemine miras olarak aktarılmamaktadır. Sadece İbbi-zikir'in Ebla valisi olduğu dönemde son beş Ebla kralı zamanında saltanat babadan oğula geçmiştir. İç işleri ve yönetim veliaht prens tarafından yönetilirken, ikinci veliaht prens ise dış işleri yönetiminden sorumlu tutulmaktadır. Krallığın büyük bir kısmı ise kralın doğrudan yönetimi altındadır. Krallık, kralın önde gelen vekilleri olan valiler tarafından yönetilmektedir. Bu makamda görev yapan birisinin büyük yetkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ebla krallığında, bilinen en önemli valiler sırasıyla görevde olan Arrukum, İbrium ve İbbi-zikir'dir. Arrukum; Ebla kralı İrkab-damu zamanında, İbrium ve İbbi-zikir ise İşar-damu'nun hüküm sürdüğü dönemde görevde olan valilerdir. İbrium; selefi olan Arrukum'un hüküm sürdüğü dönemde Abarsal'a karşı mücadele etmiş olan en güçlü validir.¹⁶⁰

Ebla'nın etki alanı günümüz Filistin, Lübnan ve Suriye'nin tamamı dâhil olmak üzere güneyde Sina'ya kadar ulaşmaktadır. Batıda Kıbrıs'a, kuzeyde Kaniş'e ve muhtemelen Hattu'ya kadar devam etmektedir. Doğuda ise Mezopotamya'nın dağlık bölgelerine uzanmaktadır. Bu yayılım açıkça Ebla'nın ticari hâkimiyetini göstermektedir. Ama genellikle bu sınırlar siyasi sınırlarla çakışmaktadır. Ebla tabletleri bu dönemde Ebla hanedanlarının ve devlet yapısının yeniden bilinmesine imkân tanımaktadır. G. Pettinatoya göre belgelerde sırasıyla şu kralların isimleri geçmektedir. Bu krallar, İgriş-halab, Ar-enum, Ebrum/Ebrium, İşar-damu (İbbi-sipiş), Dubuhu-ada ve İrkab-damu'dur. İlk üç kralın akrabalığı çok net değildir; ancak Ebrum ve onun iki halefi sırasıyla baba, oğul ve torun şeklindedir. Bu krallar arasında en ilgi çekici olanı, İncil'deki geçişleriyle de şüphesiz

¹⁶⁰ a.g.e., 2018, s. 7.

ismi kesin olarak Ebrum olan ve iki olası okumayla *Eb-uru-um*, *Eb-ru₉-um*'dur. Ayrıca Sâmililerin atası Eber'e benzetilmesi ve *Eb-rî-um*'un ise İbranice (îbrî)'yi ortaya çıkararak benzerlik göstermesinin şaşırtıcı olduğu öne sürülmektedir. Tam olarak kral Ebrum döneminde Ebla devletinin en büyük ihtişamına ulaşmasının tesadüf olmadığı bilinmektedir. Ebrum'un hükümdarlığı sırasında tabletlerden birinden edinilen bilgiye göre Akkad'ın; Ebla'ya vergi ödemesi bu duruma güzel bir örnek oluşturmaktadır.¹⁶¹ Mardik II B1 döneminde, en fazla bilinen Ebla kralları ise şunlardır. Kun-damu, İgriş-halab, İrkab-damu ve İşar-damu'dur. TM.74.G.120 numaralı metinde, açıkça belirtildiği üzere Ebla şehrinin son üç kralından önce yönetimde olan yirmi üç hükümdarın adının listesi yer almaktadır.¹⁶² Bu metinde ismi yazılı son üç Ebla kralı sırasıyla İgriş-halab, İrkab-damu ve İşar-damu'dur. Aşağıda Ebla krallığının yıkılmasından önceki son elli yılla çağdaş olan bu yirmi üç Ebla kralın yeniden yapılandırılmasıyla oluşturulan kral listesi verilmektedir.

TM.74.G.120

Rumanu	(takriben M.Ö. 2740)
Namanu	(takriben M.Ö. 2720)
Da [...]	(takriben M.Ö. 2700)
Sagişhu	(takriben M.Ö. 2680)
Dane'um	(takriben M.Ö. 2660)
İbbini-lim	(takriben M.Ö. 2640)
İşrut-damu	(takriben M.Ö. 2620)
İşidu	(takriben M.Ö. 2600)
İşrut-halab	(takriben M.Ö. 2580)

¹⁶¹ Pettinato, 1976a, s. 44-47.

¹⁶² Davide Nadali, "Monuments of War, War of Monuments: Some Considerations on Commemorative War in the Third Millennium B.C.", **Or**, Vol. 76, 2007, s. 349.

İkšud	(takriben M.Ö.2560)
Talda-lim	(takriben M.Ö. 2540)
Abur-lim	(takriben M.Ö. 2520)
Agur-lim	(takriben M.Ö. 2500)
İbbi-damu	(takriben M.Ö. 2480)
Baga-damu	(takriben M.Ö. 2460)
Enar-damu	(takriben M.Ö. 2440)
İšar-malik	(takriben M.Ö. 2420)
Kun-damu	(takriben M.Ö. 2400)
Adub-damu	(takriben M.Ö. 2380)
İgriš-halab	(takriben M.Ö. 2360)
İrkab-damu	(takriben M.Ö. 2340)
İšar-damu	(takriben M.Ö. 2320)

Tel-Mardik kronolojisinde M.Ö. III. Binyıl’da Suriye’deki eskiçağ periyotları şu şekildedir:

Mardik II A	2900-2400	Eski Tunç I-III	Eski Ön Suriye Dönemi
Mardik II B1	2400-2250	Eski Tunç IV A	Olgun Ön Suriye Dönemi
Mardik II B2	2250-2000	Eski Tunç IV B	Geç Ön Suriye Dönemi

Ebla krallığı; Tel-Mardik kronolojisinde yer alan Mardik II B1, Mardik II B2, Mardik III A ve Mardik III B dönemlerinde hüküm sürmüştür. Bu kronoloji içerisinde yer alan periyotların her birinde farklı bir krallık döneminin egemen olduğu düşünülmektedir. Öyle ki, Mardik II B1 dönemi “Birinci Krallık”, Mardik II B2 dönemi “İkinci Krallık”, Mardik III A ve Mardik III B’yi içerisine alan dönem ise “Üçüncü Krallık” şeklinde

adlandırılarak belirtilmektedir. Bu şekilde adlandırılan üç krallık döneminin tarihlenmesi ise yaklaşık olarak şöyle yapılmaktadır. M.Ö. 2400-2250’de Mardik II B1 dönemi içerisinde birinci krallık, M.Ö. 2250-2000’de Mardik II B2 döneminde ikinci krallık, M.Ö. 2000-1800’de Mardik III A ve M.Ö. 1800-1600’de yılları arasında süren Mardik III B ise üçüncü krallık dönemi hâkim olmuştur.¹⁶³ Mardik kronolojisinin (Mardik II B1) aşaması “Birinci Krallık” dönemi ya da “Arşiv Dönemi” olarak da bilinmektedir.¹⁶⁴ Mardik II B1 Döneminin M.Ö. 2400’den 2300’e kadar sürdüğü öngörülmektedir. Mardik II B2 ile gösterilen dönemde yaklaşık olarak M.Ö. 2250-2000 yılları arasında sürdüğü bilinen ikinci krallık dönemi yer almaktadır.

İdari ve ekonomik metinlerde çeşitli yerleşim yerlerinde bulunan Ebla beylerinin/yöneticilerinin “en” (*maliktum*) adları kayıtlıdır. Adak listesi olarak adlandırılan bir metinde, Arşiv Döneminde ve öncesinde şehri yöneten Ebla’nın bu tür beylerinin/yöneticilerinin ismi geçmektedir. Bu listede bir kuşak öncesiyle aynı olmayan bir ardıllık durumu mümkün olmaktadır. Listede adı geçen krallar Abur-Lim, Agur-Lim, İbi-Damu, Ba-Damu, Enar-Damu, İşhar-Malik, Kum-Damu, Adub-Damu, İğriş-Halam, İrkab-Damu ve varlığı kanıtlanan İşar-Damu’dur. Bu Ebla yöneticilerinin (krallarının) açıkça Arşiv Döneminden önceki zamanda hüküm sürdükleri anlaşılmaktadır. Ebla metinlerinin idari ve ekonomik belgelerinde bu yöneticilerden son üç Ebla kralının (İğriş-halab, İrkab-damu ve İşar-damu) dışında bahsedilmemektedir.¹⁶⁵ Ebla kraliçelerinden birisi, İrkab-damu’nun eşi, kral İşar-damu’nun annesi olan Dusigu’dur. Kraliçe Dusigu, her zaman hazır durumda bulunarak uzun yıllar Ebla politikasında baskın bir pozisyonda yer almıştır. Kendisinden “krallığın büyükannesi” olarak bahsedilen Dusigu’nun; İbbi-zikir’in vali olduğu ilk yıllarda öldüğü bilinmektedir. Bu kraliçenin ölümünden sonra da İşar-damu’nun eşi kraliçe Tabur-damu, Ebla

¹⁶³ Sakarya, 2018, s. 7.

¹⁶⁴ Bkz. Matthiae, 1985, s. 137. Burada Mardik II B1 yaklaşık olarak M.Ö. 2400-2250 yılları arasında tarihlendirilmektedir.

¹⁶⁵ Klengel, a.g.e., 1992, s. 27.

krallığının siyasi hayatında etkili bir şekilde rol oynamıştır.¹⁶⁶ Ebla yönetiminde, daha önce bahsettiğimiz gibi kralın başvekili olan ve büyük yetkilere sahip olan valiler bulunmaktadır. Birinci krallık zamanında İrkab-damu ve halefi İşar-damu için valilik yapan İbrium'un en güçlü vali olduğu bilinmektedir. Ayrıca Ebla valisi İbrium ve İbbi-zikir'in krallığın ticari aktivitelerini de artırdığı bilinmektedir.

Ebla'da ikinci krallık içerisinde, M.Ö. XXII. ve XXI. yüzyıllarda ortaya çıkan Halep, Alalah, Urşu, Tuttul, Biblos, Karkamış ve Katna gibi büyük şehir devletlerinin yanı sıra genellikle bu devletlere bağlı olan çok sayıda küçük kasaba ve tarımla uğraşan köyler de bulunmaktadır. Mardik II B2 dönemi Suriye'deki Erken Tunç IV B ile çağdaştır. Ebla'da, İkinci krallık dönemi III. Ur Hanedanlığı tarafından yönetilen bir vasal krallık olarak da öngörülmektedir. Fakat aralarında yaşanan ilişkinin iç yüzü bilinmemektedir. İkinci krallık M.Ö. XXI. yüzyılın sonlarına doğru parçalanmaya başlamış şehirde çıkan bir yangın yüzünden yıkıma uğrayarak ortadan kalkmıştır. Dahası Ebla, yaklaşık olarak M.Ö. 2300'lerde yıkılmıştır. Bu olay genellikle Akadlı Sargon'un Suriye'ye doğru düzenlediği askeri seferle de ilişkilendirilmektedir. Şöyle ki, M.Ö. III. Binyıl'ın ikinci yarısında kuzey batı Suriye'nin büyük çoğunluğunun Ebla yönetiminin altında birleştiği bilinmektedir. Ebla bu coğrafyada ki çeşitli şehir devletleri üzerinde üstünlük elde etmiştir.¹⁶⁷ Ebla, bu zaman süresinden itibaren otuz yılı aşkın bir zamanda yukarı Mezopotamya'daki iki devlete karşı başarılı bir şekilde mücadele göstermeyi başarmıştır. Bu devletler Mari ve Nagar'dır. Kesintisiz süren rekabet bu üç devletin kademeli olarak zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum ise Akadlı Sargon'un Suriye'deki geniş kapsamlı başarılı seferlerini yürütmesi için gerekli koşulları hazırlamıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Sakarya, 2018, s. 12.

¹⁶⁷ a.g.e., 2018, s. 21.

¹⁶⁸ a.g.e., 2018, s. 46.

3.1. M.Ö. III. BİNYIL'DA EBLA KRALLIĞI'NIN DIŞ POLİTİKASI

3.1.1. M.Ö. III. Binyıl'da Ebla-Mari İlişkileri

M.Ö. III. Binyıl'da Ebla ve Mari arasında yaşanan yoğun ilişkilerin temeli ticarete, diplomasiye ve siyasi mücadelelere dayanmaktadır. Bu dönemde Ebla ve Mari'nin; Mezopotamya, Suriye ve Anadolu arasında gerçekleşen ticarete önemli roller üstlendiği bilinmektedir. İki krallık arasında ticaret yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. Özellikle M.Ö. III. Binyıl'da Ebla Krallığı'nın dış politikasında yoğun ilişkiler kurduğu Mari krallığının lokalizasyonundan ve eski Mezopotamya tarihindeki öneminden bahsetmek isteriz. Mari (Tel Hariri), Güney Mezopotamya'dan Doğu Akdeniz yönünde Fırat boyunca ilerleyen ana ticaret yolu üzerinde, Suriye topraklarında yer alır. Kent, Güney Mezopotamya'nın bereketli topraklarında kurulmuş diğer kentlerden farklı olarak, büyük oranda çöl koşullarının etkisi altındadır. Mari, Erken Hanedanlar dönemi başlarından (MÖ. III. Binyılın başı) 1757 yılındaki Hammurabi istilasına kadar Mezopotamya tarihinde siyasal özellikle de ekonomik bakımdan önemli bir merkez konumundadır. Güneyin zengin kentleri ile Akdeniz ve Anadolu arasında zaman zaman artan ticaret ilişkilerinden elde edilen vergilerle oldukça zenginleşmiştir.¹⁶⁹ Kazılar, İlk Hanedanlık döneminden kalma yazıtlar ve şimdi de Ebla arşivleri, 2600 ile 2300 arasındaki dönemde Mari'nin hatırı sayılır bir güç olduğunu anlatır. 1930'larda başlayan, hala devam eden Fransız kazılarından 1934 yılında çıkarılan İlk Hanedanlık krallarından birinin yazıtlı heykeli, Tel Hariri=Mari denkleminin kurulmasına yaramıştır. Üçüncü binyılın ortasında Mari'nin önemine rağmen kitaplarda bazen yer

¹⁶⁹ Koroğlu, 2006, s. 107-108.

verilen “Mari Çağı” terimi, yaklaşık 1810-1760 dönemi, yani orada bulunan ün kazanmış arşivlerin kapsadığı yaklaşık tarih aralığı için kullanılır.¹⁷⁰

Ebla metinlerinde, Mari şehrinin geçişine sıklıkla rastlanmaktadır. Özellikle Ebla-Mari arasında yaşanan siyasi mücadele (dış politika) hakkında TM.75.G.2367 numaralı metin bilgi vermektedir.¹⁷¹ Bu metin, Mari kralı Enna-dagan’ının, İblul-il’e karşı yürüttüğü askeri seferin raporudur. Mari’nin; Ebla’ya haraç ödemeyi reddetmesinin neden olduğu savaşın anlatımı ve Ebla ordusu ile Mari’nin Emar civarındaki kesin karşılaşması da dahil olmak üzere savaşın çeşitli aşamaları anlatılmaktadır. Askeri sefere öncülük eden Enna-dagan, Mari’ye ulaşır; ancak İblul-il düşman kuvvetlerinin yakın takibinden önce kaçarak Haššum’a sığınır. Burada Enna-dagan tarafından hayatı bağışlanarak İblul-il ele geçirilmiştir. Enna-dagan; İblul-il’i haraç ödemeye zorlamış ve ardından onu tahtan indirerek kendisini ise Mari kralı yapmıştır.

Ebla krallığının M.Ö.III. Binyıl’da Mari ile ticari ve askeri nitelikte temasları bulunmaktadır.¹⁷² Mardik II B1 (M.Ö. 2400-2250) döneminde, Ebla-Mari arasında yoğun siyasal ilişkiler yaşanmıştır. Bu dönemde, Mari ile ilişkisi olan ve sırasıyla bilinen Ebla kralları Kun-damu, Adub/p-damu, İgriş-halab/p, İrkab-damu ve İşar-damu’dur. Ebla kralı Kun-damu’nun saltanatı, kendisinden önce hükümdar olan ataların hüküm sürelerinin ortalama uzunluğuna dayanarak XXV. yüzyılın ortasına tarihlendirilmektedir. Kun-damu; İgriş-halab’dan iki kral önce hüküm süren kraldır. Aynı zamanda İgriş-halab’ın selefi olan kraldır. Ebla tabletlerinde adı geçen Mari kralı İştup-işar ile aynı dönemde hüküm sürdükleri bilinmektedir. Kun-damu’nun; tahmini

¹⁷⁰ Kuhrt, 2010, s. 124-125.

¹⁷¹ Bu metin çalışmamızın (3.2. M.Ö. III. Binyıl’da Ebla Krallığının Dış Politikası Hakkında Bilgi Veren Ebla Metinleri) başlığı altında detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

¹⁷² Konu hakkında ilgili metinlerden bazıları TM.75.G.2367 ve TM.75.G.1953’dür. Bu metinler üçüncü bölümün ilgili alt başlıklarında ele alınacaktır.

olarak Mari'yi yenilgiye uğratan en ya da lugal unvanlı bir kral olduğu varsayılmaktadır.¹⁷³ TM.74.G.120 numaralı metinde son üç kraldan önceki yirmi üç Ebla hükümdarının adı listelenmektedir. İsar-damu, İrkab-damu ve İgriş-halab'dan önceki hükümdarlardan yalnızca Kun-damu iki metinde (TM.77.G.23+80.G.207 ve TM.75.G.2286) geçmektedir.¹⁷⁴ Kun-damu'nun yönetiminde, Ebla krallığının geniş ticaret ağları kurduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Ebla'nın siyasi ve ekonomik gücünü artıran bir kral olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde Ebla; tarım, ticaret ve diplomaside ilerleme kaydetmiştir. Kendisinden sonra tahta Adup-damu kral olarak gelmiştir. Adup-damu'dan sonra da İgriş-halab, Ebla kralı olmuştur. İgriş-halab, XXV. yüzyılın sonu XXIV. yüzyılın başında Ebla kralı olmuştur. XXIV. Yüzyılın başlarında Mari kralı olan İblul-il ile aynı zamanda hüküm sürdüğü bilinmektedir. İblul-il halefi olan Enna-dagan; Ebla hükümdarına gönderdiği mektupta Fırat vadisindeki şehirlerin Mari'ye teslim edilmesi için bir dizi askeri seferler düzenlediğini konu edinmektedir. Ebla; Mari'nin egemenliği altına girmeyi durdurmak için gümüş ve altın olarak ağır bir vergi ödemek zorunda kalmış, ancak İgriş-halab'ın halefi İrkab-damu zamanında bu vergi yeniden düzenlenmiştir. Mari kralı İblul-il'in, Fırat vadisindeki yerleri ele geçirerek kuzeye doğru yaptığı askeri seferlerin amacı şu şekilde yorumlanmaktadır: Mari'yi; Suriye ile Mezopotamya arasındaki ana yolların merkezi haline getirerek Kuzey Suriye ve Yukarı Mezopotamya'dan geçişin kapatılmasını amaçlıyor olabileceği yönündedir.¹⁷⁵ İblul-il; Mari krallığının topraklarını genişleterek ticaret yollarının kontrolünü sağlamıştır. Böylece Mezopotamya'dan Suriye ve Anadolu'ya uzanan bölgede ekonomik nüfuzunu arttırmıştır. Ebla'ya karşı gerçekleştirdiği askeri seferler iki şehir devleti arasındaki rekabetin bir göstergesi olduğunu yansıtmaktadır. İblul-il; Mari'nin ekonomik refahını

¹⁷³ Rita Dolce, "Ebla Before the Achievement of G Palace Culture: An Evaluation of the Early Syrian Archaic Period." *ICAANE* 4/2, 2008, s. 65.

¹⁷⁴ Nadali, 2007, s. 349.

¹⁷⁵ a.g.m., s. 350.

ve siyasi nüfuzunu arttırmıştır. Nihayetinde Mari krallığı; Mezopotamya ve Suriye’de önemli bir kültür ve diplomasi merkezi haline gelmiştir.

M.Ö. III. Binyıl’ın son yüz yıllarında Ebla ve Mari arasındaki dostane siyasi ilişkiler, düzenli olarak törensel hediyeleşmeler ile de sürmüştür. Ebla ve Mari yılda en az bir kere birbirlerine elçiler göndermişlerdir. İki krallığın aynı miktarda birbirlerine giysi ve gümüş getirip götördükleri bilinmektedir. Bu iki krallık arasında sadece yapılan iki tür mal alış veriş tek yönde gidip gelmiştir. Bu mallar, Mari’den Ebla’ya giden lapis lazuli ve Ebla’dan Mari’ye gelen altını içermektedir. Otuz beş yıllık hesap kayıtları Ebla sarayına ulaşan lapis lazuli miktarının belirlenmesine izin vermektedir. Ebla ve Mari arasındaki siyasi ilişkiler, özellikle M.Ö. XXIV. yüzyılda iki devletin de Suriye bölgesinde bulunan büyük güçlü devletler olması sebebiyle oldukça gergindir. İlk zamanlarda Ebla; Mari’ye karşı rakip durumdadır. Mari kralı İblul-il ise Ebla’yı tehdit unsuru olarak görmektedir. Bu yüzden de İblul-il, Fırat Nehrine doğru Ebla üzerine gitmiştir. Daha sonra Ebla; Mari’ye vergi verecek duruma gelmiştir.¹⁷⁶ Dolayısıyla Ebla; Mari’nin hâkimiyetine girmiştir. Mari’nin yaşadığı bu üstünlükten kabaca on beş yıl sonra, iki devlet arasında otuz iki yıl boyunca süren siyasi denge politikası yaşanmıştır. Ama Ebla valisi İbbi-zikir, Mari’yi ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda İbbi-zikir’in komutasındaki Ebla ordusu, Mari’ye karşı Fırat Nehri’nin akıntı yönünde ani bir saldırı başlatmıştır. Bu savaş Mari’den elli beş km. yukarıda, Fırat Nehri üzerindeki Terqa yakınlarında gerçekleşmiştir. Mari kralı HI-da’ar esir alınmıştır. Bu önemli zafere rağmen İbbi-zikir daha fazla ilerlemeyerek Mari’yi kuşatmamıştır. İbbi-zikir’in; Mari şehrini fethetme girişiminden vazgeçme kararı aldığı öne sürülmektedir. Çünkü o sırada Armi (Samsat), Ebla’nın sadık bir müttefiki olan Harran’a saldırmıştır ve böylece Ebla’yı koruyan kuzey hattı tehdit altına girmiştir. İbbi-zikir, küçük güçlerin saldırısından kaynaklanabilecek olası tehlikeyi göz ardı

¹⁷⁶ Ebla’nın Mari’ye ödediği vergi metinlerde (mu-túm) ifadesiyle geçmektedir. Bu ifadenin geçtiği metinlerden birisi olan TM.75.G.1953 numaralı metin çalışmamızın üçüncü bölümünde ele alınmıştır.

ederek, tüm çabalarını güçlü rakibine karşı tek bir eylemde yoğunlaştırmaya cesaret edemediği düşünülmektedir. Bu iki şehir krallığı arasında karakterize olan düşmanlığa rağmen yapılan ticaret sürdürülmeye devam etmiştir.¹⁷⁷

Ebla ve Armi arasındaki ilişkiler Ebla arşivlerinde birçok metinde belgelenmiştir. Armi; Ebla metinlerinde en çok geçen krallıklardan birisidir. Ebla, ticaretin yapıldığı bir dizi devletle geniş bir ticaret ağı oluşturmuştur. Bu devletlerle hediye alış verişleri yaparak dostane ilişkiler sürdürmüştür. Bu devletler arasında Armi/Armium da bulunmaktadır. Ebla metinleri, ticari ve diplomatik ilişkileri, Ebla'nın farklı krallıklar ile Armi kralları arasındaki çeşitli hediye alış verişlerini ve Armi'ye karşı yapılan bazı askeri seferleri belgelemektedir. Ebla kralı İrkab-damu ve Ebla valisi Arrukum zamanında metinlerde (Ar-mi/Ar-mi-um) çok sık geçmektedir.¹⁷⁸ Bu dönemde Ebla ile Armi arasındaki ilişkiler iyi görünmektedir. Hatta TM.75.G.10219 numaralı metin o dönemde Armi'nin; Ebla ile çok iyi ilişkiler içinde olduğunu ve Ebla krallığı ile ilişkilerini güçlendirmeye çalıştığını kanıtlamaktadır.¹⁷⁹ Fakat Armi-Ebla arasındaki ilişkiler İşar-damu ve İbrium zamanında kötüye gitmiştir. Ebla kralı İşar-damu ve Ebla valisi İbrium zamanında Ebla'nın en yakın müttefikleri Nirar, Ra'ak, Kakmium, Imar, Dub, Garmu, Lumnan, Burman gelmektedir. Fakat Armi; Ebla'nın yakın müttefiki olarak yer almamaktadır. Ebla'nın dostu olan bu devletler kesinlikle Ebla'dan çok uzakta bulunmamakla birlikte bazıları muhtemelen Ebla civarında diğeri ise Ebla'nın doğusunda yani Emar yakınlarında, Fırat'a doğru olan kısımda konumlanmaktadır. Bu

¹⁷⁷ Alfonso, 2017, s. 34-35.

¹⁷⁸ Özellikle bkz. Francesco Pomponio, **ARET XV/1 Testi Amministrativi: Assegnazioni Mensili di Tessuti, Periodo di Arrugum (Archivio L.2769) Parte I**, Roma, 2008 'de ki metinlerde *Ar-mi-um*^{ki} geçişiyle çok sık geçmektedir. Bu metinler şunlardır: TM.75.G.1243, TM.75.G.1340, TM.75.G.1343, TM.75.G.1347, TM.75.G.1349, TM.75.G.1401, TM.75.G.1438, TM.75.G.1441, TM.75.G.1537, TM.75.G.1560, TM.75.G.1585, TM.75.G.1590, TM.75.G.1862, TM.75.G.1873, TM.75.G.1878, TM.75.G.1880, TM.75.G.2160, TM.75.G.2246, TM.75.G.2249, TM.75.G.2423, TM.75.G.2470, (TM.75.G.2488+TM.75.G.4229+TM.75.G.5231), TM.75.G.2629, TM.75.G.10146 ve TM.75.G.10219. Ayrıca bkz. **ARET III, ARET IV, ARET VII ve ARET XII** serilerindeki bazı metinlerde de *Ar-mi-um*^{ki} geçişine rastlanmaktadır.

¹⁷⁹ Bu metin **ARET XV/2**'de yayımlanmıştır. Bkz. Francesco Pomponio, **ARET XV/2 Testi Amministrativi: Assegnazioni Mensili di Tessuti, Periodo di Arrugum (Archivio L.2769). Parte II**, Roma 2013, s. 246-257.

devletlerin Ebla krallığının sınırlarına yakın olduğu ve sınırlarının biraz ötesindeki konumuna da işaret etmektedir. Armi'nin ise Ebla'nın müttefiki olamayarak dışarıda kalması güçlü siyasi konumunu ve özerkliğini göstermektedir. Ebla ile iyi ilişkileri olan diğer devletler Ebla'nın kuzeyinde ve en yüksek siyasi gücün yer aldığı Badalum bölgesinin bir parçasında bulunmaktadır. Ebla'nın kuzeyinde iyi ilişkiler kurduğu devletler genel olarak Harran etrafında toplanmaktadır. Bu devletler Ursaum, Utigu, İritum, Harran, Sanapzugum, Gadadanum, Sarhu, Ardahuve Hutimu'dur.¹⁸⁰ İşar-damu ve İbrium zamanında Armi'ye karşı askeri sefer düzenlendiği doğrulanmaktadır. Armi'ye karşı askeri sefer TM.75.G.1790 numaralı metinde geçmektedir. Metin de sefere katılan Ebla askerlerine verilen kumaşlar kaydedilmiştir. Savaşın Batin şehri yakınlarında gerçekleştiği bilinmektedir. Ebla'ya bir haberci gelir ve Armi'nin Batin şehri yakınlarında yenildiği haberini verir. Bu metinden Ebla ordusunun, Armi'yi yenmek için Ebla'dan uzak bir yolculuk yapmadığı düşünülmektedir. Ebla metinlerinde Batin şehri hakkında çok fazla bilgi yoktur. Bu şehrin tam konumu da bilinmemektedir; ancak Halep'in kuzeydoğusunda bir yer olması yüksek ihtimal olarak görülmektedir. Batin şehrinin bu konumu sebebiyle (Armi=Tall Bazi-Banat) şeklinde bir eşleştirilme yapılmasının uygun olduğu düşünülmektedir. Görünüşe göre ARET XIII'de 14 numaralı metinde tüccar olan bazı Batinlilerin, Fırat bölgesindeki seyahatleriyle ilgili olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸¹ Bu seferden sonra İbrium, kendisine sadık kalmayan Kakmium kralını cezalandırmak için sefer düzenlemiştir. Ayrıca İbrium, Halsum şehrine (vezir olarak görev yaptığı on üçüncü yılında) ve AN'arum şehrine (vezir olarak görev yaptığı on üçüncü yılında) her yıl olmak üzere bir dizi askeri seferler düzenlemiştir. Her iki devletin de muhtemelen Badalum bölgesinde yer aldığı düşünülmektedir. İbrium'un yanında durarak onu destekleyen bir kral

¹⁸⁰ Bkz. Harita 6.

¹⁸¹ Söz konusu olan belge şu numaralı metinleri içermektedir: TM.75.G.04679, TM.75.G.4705, TM.75.G.4714, TM.75.G.5680, TM.75.G.11449, TM.75.G.11696, TM.75.G.11701, TM.75.G.11702, TM.75.G.11769, TM.75.G.11856, TM.75.G.11857, TM.75.G.12608, TM.75.G.12340, TM.75.G.12344, TM.75.G.12345, TM.75.G.12360, TM.75.G.12590, TM.75.G.15531, TM.75.G.15906, TM.75.G.17109, TM.75.G.17869, TM.75.G.20788.

koalisyonunun bulunduğu bilinmektedir. Bu koalisyona Ra'ak, Dub, Burman, Garmu, Lumnan, Emar kralları dâhildir. Bu devletler Ebla'nın sürekli yanında olarak müttefiki olan devletlerdir. İbrium'un ölümünden sonra oğlu İbbi-zikir babasının rolünü üstlenerek Ebla valisi olarak göreve başlamıştır. İbbi-zikir'in vezir olarak görev yaptığı üçüncü yılında Bagara şehrine karşı askeri bir sefer yaptığı doğrulanmaktadır. Bu seferi 75.G.10088+TM.75.G.10182+TM.75.G.5291 numaralı belgelerde geçmektedir. Kâtip bu metinlerde Bagara kasabasına karşı yapılan askeri seferi konu edinirken Armi'ye karşı askeri bir sefer yapılmasından da bahsetmektedir. Bu durumdan dolayı seferin Armi'ye karşı yapılan bir sefer olarak yorumlanmasını da mümkün kılmaktadır. Bagara şehrinin Fırat'a yakın bir yerde bulunduğu muhtemel görülmektedir. Ebla'nın Bagara'ya sefer düzenlemesinin sebebi şu şekilde yorumlanmaktadır: Doğuda kendi kontrolü altında bulunan toprakları genişletmek ve böylece doğudaki büyük rakibi olan Armi'nin lehine olacak şekilde ticaret ağını sürdürmektir. Birkaç yıl sonra vezir İbbi-zikir'in onuncu yılına tarihlenen çeşitli metinlerde Niligau'ya karşı bir sefer düzenlendiği belgelenmektedir. Bagara'ya karşı yapılan sefer, Armi krallığının sınırlarında bulunan bir merkezin alınması olarak yorumlanmaktadır. Bu merkez, Ebla tarafından fethedilmiş ve daha sonra İbbi-zikir'in birkaç yıl sonra Niligau'ya karşı yürütmüş olduğu askeri sefer için bir üs olarak kullanılmıştır. Ardından da Nagar kralının yardımıyla Armi'ye karşı bir sefer başlatmıştır. Ebla-Armi arasında yapılan yoğun ticari alışverişlere ve Armi bölgesinde faaliyet gösteren Eblalı tüccarlara rağmen kral İşar-damu ve vezir İbbi-zikir döneminde Ebla ile Armi arasındaki ilişkiler oldukça belirsizlik içindedir ve ilişkilerinde belirgin bir şekilde bozulmuştur. İbbi-zikir zamanına ait birkaç metinde Armi'ye karşı yapılan askeri seferden bahsedilmektedir. Bu metinlerden birisi TM.75.G.1729'dur. Bu metinde İbbi-zikir; Armi'ye karşı düzenlediği askeri sefer için keten kumaşlar almaktadır. Ebla ile Armi arasındaki karmaşık ve bir o kadar belirsiz olan ilişkiler Mari-Ebla ilişkilerine benzetilmektedir. Fakat bu duruma göre Ebla ile Armi arasında yaşanan ilişkininin daha belirsiz olduğu

düşünülmektedir. Burman, Lumnan, Harran ve Dulu gibi bazı devletler Ebla'ya daima tabi olmuşlardır. Krallığının son yıllarında Ebla prensesleri dönemin büyük bölgesel devletleri olan Nagar kralının ve Kiş kralının oğluyla iki hanedanlar arasında evlilik yapılmıştır. Ebla ve Armi arasında son derece sık ilişkiler olmasına rağmen, hanedanlar arasında bir evlilik hiçbir zaman belgelenmemiştir. Aynı şekilde Ebla'nın önemli ticari ilişkilerini sürdürdüğü Mari ile de hanedanlar arasında bir evlilik hiçbir zaman belgelenmemiştir. Çünkü Ebla-Mari arasındaki ilişkiler gergindi ve her iki devletinde çıkarları sıklıkla çatışmaktaydı. Metinler'de Armi'ye karşı yapılan savaşlara dair sayısız alıntı bulunarak bilgi verirken; Mari'ye karşı yapılan sefer için tamamen ilgili bir metin grubu bulunmamaktadır. Bu durum da Ebla-Mari arasında yapılan seferle ilgili birçok ayrıntıyı bilmememize olanak sağlamıştır. Ebla'nın son yıllarında, Ebla-Armi arasında büyük bir çatışma yaşandığı bilinmektedir. Ebla, doğunun en önemli şehirlerinden olan Nagar ve Kiş ile ittifak kurarak Armi'yi yenmeyi başarmıştır.¹⁸² Sonrasında Armi işgal edilmiştir. Vezir İbbi-zikir'in oğlu Enzi-malik ise Armi şehrinde ikamet etmeye başlamıştır. Bu durum muhtemelen Ebla metinlerinde Armi geçişi ile alıntılanan son askeri sefer olarak geçmektedir. Ebla arşivlerinde Armi'ye karşı alıntılanan son sefer özellikle iki metin tarafından belgelenmektedir.¹⁸³ Narām-Sîn'in; Suriye'deki en büyük askeri müdahaleleri arasında Armānum ve Ebla'ya karşı zafer kazandığının ileri sürülmesidir.¹⁸⁴ Öyle ki, Narām-Sîn'in en önemli askeri girişimi Armānum'un fethidir.¹⁸⁵

Ebla metinleri; Ebla krallarının Yukarı Mezopotamya ve Suriye'de bulunan diğer şehir devletlerinin yöneticileri ile bir dizi senkronizasyonunu ortaya koymaktadır.

¹⁸² Ebla metinlerinde Nagar şehrinin geçtiği yerler için bkz. **RGCT XII/1** s. 253. Ebla metinlerinde Kiş şehrinin geçtiği yerler için bkz. **RGTC XII/1** s. 158-159.

¹⁸³ Maria Giovanna Biga, Adelheid Otto, "Thoughts about the Identification of Tall Bazi with Armi of the Ebla Texts", **ICAANE 6/1**, 2010, s. 482-486.

¹⁸⁴ Alfonso Archi, **Ebla and It's Archives: Texts, History, and Society**, **SANER 7**, Berlin, 2015, s. 26.

¹⁸⁵ Archi, a.g.e., s. 470.

Öyle ki, dış politikada Ebla krallarının, Mari krallarıyla olan senkronizasyonu önemli olarak gösterilmektedir. Ortaya konulan senkronizasyon şu şekildedir.

Tablo 2. M.Ö. III. Binyıl’da Mezopotamya Hanedanları ile Ebla ve Mari Hükümdarları Arasındaki Tahmini Saltanat Sürelerinin Senkronizasyonunu Gösteren Tablo

Tarih	Uruk	Ur	Lagaş	Akad	Mari	Ebla
2500		Mesannepada	Urnanše Akurgal Eannatum I. Eannatum Entemena II.Eannatum		İkun-Šamaš İkun-šamagan İški-Mari Anubu* Saumu* İştup-išar* İblul-il* Nizi*	Abur-lim Agur-lim İbbi-damu Baga-damu Enar-damu İšar-malik Kun-damu Adup-damu İgriš-halab İrkab-damu
2400	Lugalkingenešdudu Lugaltarsi Lugalzagesi		Enentarzi Lugalanda Urukagina	Sargon	Enna-dagan* İkun-išar* İI-da’ar*	İšar-damu
2350						

* Ebla tabletlerinde varlığı kanıtlanan Mari krallarıdır.

M.Ö. XXIV. Yüzyıl boyunca, elli yıldan daha fazla olmamak üzere Kuzey Suriye ve Orta Fırat Bölgesi’ndeki siyasi sahneye eşit bir şekilde güçlü olan iki şehir devleti hâkim olmuştur. Bu devletler Ebla ve Mari’dir. Diğer bütün şehir devletleri ise bu iki büyük şehir devletinden birinin hegemonyasına boyun eğmek zorunda kalmışlardır. İlk başlarda Mari, yayılmacı bir politika yürütmeyi başarmıştır. Bu

yayılmacılık ilk iki Mari kralı, Anubu ve Sa'umu tarafından başlatılmıştır. İştup-işar; Emar'a kadar ulaşarak Ebla şehrini mağlup etmiştir. Ebla, kendi topraklarını işgal etmemesi için Mari'ye ağır bir vergi ödemiştir.¹⁸⁶

Ebla krallığının siyasi tarihi hakkında bilgi sahibi olunurken öncelikle Ebla yönetiminde olan bu krallar hakkında fikir sahibi olunması gereklidir. Böylece özellikle dış politikasında önemli bir yer edinen Ebla-Mari ilişkilerinde söz konusu olan Ebla krallarının dış politikada izledikleri ideolojiyi yansıtmak gerekir. Bu vesileyle sırasıyla tahta geçen Ebla krallarının, Mari'ye karşı benimsemiş oldukları siyasi olguyu şu şekilde özetleyebiliriz. İğriş-halab, kendisinden sonra gelen Ebla kralı İrkab-damu'nun babasıdır. Yaklaşık olarak M.Ö. 2400'ler de Mardik II B1'de hüküm süren Ebla kralı İrkab-damu sayesinde Ebla yeniden toparlanmıştır. Mari'ye karşı da başarılı bir saldırı başlatmıştır.

İrkab-damu'nun yönetiminden sonra tahta geçen Ebla kralı İşar-damu olarak bilinmektedir. İşar-damu'nun yönetimi boyunca da Mari'ye karşı yapılan savaşlar devam etmiştir. Mari; Ebla'nın müttefiki olan Nagar'ı mağlup etmiştir. Bununla birlikte, yukarı Mezopotamya üzerinden Ebla ile Güney Mezopotamya arasındaki ticaret yollarını da kesmiştir. Ebla ile Mari arasında yapılan savaş ordularını zafere götürmüş olan Ebla valisi İbbi-zikir¹⁸⁷ yönetmiştir. Savaşın ise Terqa şehri yakınlarında yapıldığı bilinmektedir. İşar-damu'nun yönetimi altındaki ordu muhtemelen savaştığı Mari'nin kuzeyinde olan Terqa şehri yakınlarında takviye kuvvetlerle karşılaşmıştır.¹⁸⁸ İşar-damu; Mari ile yapılan savaş durdurmak için Nagar ve Kiş ile ittifak kurmuştur.

¹⁸⁶ Alfonso Archi, Maria Giovanna Biga., "A Victory over Mari and the Fall of Ebla", **JCS**, Vol. 55, 2003, s. 1-2.

¹⁸⁷ Yaklaşık olarak M.Ö. XXIII. yüzyılda İşar-damu için on yedi yıldır görev yapan Ebla valisidir. İbbi-sipiş olarak da bilinmektedir.

¹⁸⁸ Mario Liverani, **The Ancient Near East History, Society and Economy**, New York, 2014, s. 123.

Ayrıca Ebla ve Mari arasında da barış antlaşması imzalanmıştır. İşar-damu'nun saltanatının otuz beş yılı boyunca Ebla ve Mari kralları birbirlerine karşı üstünlük elde etmek için sürekli birbirlerine karşı manevra yapmışlardır. Bir keresinde barış antlaşmasını yenilemişlerdir; fakat her iki kral da sık sık ordularını kendi bölgelerindeki askeri seferlere yönlendirmiştir. Ve nihayetinde İşar-damu; Mari kralına yenilmiştir. İşar-damu da güçlenmek için diğerk krallıklarla diplomatik ilişkiler kurmuştur.¹⁸⁹

Ebla valisi İbrium'un oğlu İbbi-zikir kuzeyde devam eden askeri seferlere ek olarak, güneyinde de bazı askeri seferlere öncülük etmiştir. Ayrıca Nagar ve Kiş ile ittifak yoluyla Mari'ye karşı savaşmıştır.¹⁹⁰

Olgun Ön Suriye döneminde Ebla, Suriye'deki en önemli kentlerden biri haline gelmiş ve Sumer, Akad özellikle de Kiş ve Ur kentleriyle politik ve ekonomik ilişkileri elinde tutmuştur. Bu dönemde¹⁹¹ yayılcı bir politika benimseyerek Mari'ye karşı savaşmıştır. Nagar, Hamazi ve Kiş'le de ittifak kurmuştur. Fakat Mezopotamya'dan Mısır'a doğru uzanan ticaret yolları üzerindeki kontrolünü yok etmek isteyen Akadlı Sargon'un göstermiş olduğu askeri müdahaleye yenik düşmüştür.

Mari; Kakmium ve Manuwat ile birlikte Ebla metinlerinde en yaygın şekilde geçen üç şehir adından birisidir. Ebla metinlerinde Mari yöneticisi olan dokuz kişinin adı bulunmaktadır. A. Archi makalesinde bu kralların listesine yer vermiştir.¹⁹² Bu kişilerin çoğu Mari yöneticisi Enna-dagan'nın Ebla'da ki (en)'e yazdığı iyi bilinen mektubunda bahsedilmektedir. Sa'amu, İştup-işar, İblul-ıl, Nizi, Enna-dagan, İkun-işar, İgi, Hida'ar, Shura'dır. Sa'amu ve İştup-işar sadece Enna-Daga'nın mektubunda geçen

¹⁸⁹ Liverani, 2014, s. 123.

¹⁹⁰ a.g.e., s. 123.

¹⁹¹ Yaklaşık olarak (M.Ö. 2400-2250) yılları arasındır.

¹⁹² Alfonso Archi., "I rapporti tra e Mari", **SEb** 4, 1981a, s. 129-166.

Mari krallarıdır. Ve bu mektup korunan arşivlerin fiili döneminden önce hüküm süren kişilere atıfta bulunmaktadır. Fakat A. Archi'nin "Ebla and Its Archives: Texts, History, and Society" kitabında Saumu ve İştup-İşar varlığı kanıtlanan Mari kralları olarak geçmektedir. Bu durumda bize yapılan araştırmalar neticesinde bu iki şahıs adının, sadece Enna-dagan mektubunda geçtiğini söylemenin doğru olmayacağını göstermektedir. Enna-dagan mektubunda bahsedilen diğer Mari kralları ise İblul-il ve Enna-dagan'dır.¹⁹³

Bu durumda hala bizi idari belgelerde en ve lugal olarak belirlenmiş yedi kişiye götürmektedir. Bu metinlerin A. Archi tarafından yapılan analizi çalışmalarda konunun karmaşık olduğunu ortaya koymuştur. Bu kişilerin her birinin kısa bir süre hüküm sürdüğünden ya da hepsinin olmasa da çoğunun çağdaş olduğundan ve bir şehrin aynı anda birden fazla bey (en) ve muhtemelen birden fazla kralı (lugal) olabileceğinden şüphelendirmektedir. Burada en az dört farklı metnin Manuwat'ın beylerine (en) atıfta bulunduğunu belirtmektedir. Kısmen yayımlanan bir diğer tablette, Armi şehrinin belirtilmemiş sayıda beylerini kaydettiği görülmektedir. Eğer bu kişiler gerçekten çağdaş olsalardı, o zaman Enna-dagan mektubunun geçmişteki tarihsel olaylarına değil, Mari'nin farklı yöneticilerinin bir dizi çağdaş keşif gezisine atıfta bulunduğu da doğru olabilir. Bu varsayıma göre, listeye yalnızca Enna-dagan metninde belgelenen ilk iki "hükümdar" olan Sa'amu ve İştup-işar'ı, o dönem ki Mari'nin en ve lugal'i "şehir beyi ve kralları" arasına dâhil etmemiz gerekmektedir. Ama tüm bu yöneticilerin çağdaş olduğunu varsaymak mantıklı olsa da, meseleyi karmaşıklaştıran ve yeniden yapılandırılmasıyla ilgili çelişen veriler bulunmaktadır.

¹⁹³ Michalowski, Piotr, 1985, s. 298.

A. Archi tarafından yayımlanan bir metinde (TM.75.G.1953)¹⁹⁴ Mari şehri ile bağlantılı kişilerden gelen ve onlara geleneksel olarak giden çevirisinin ise hediye olarak yapıldığı (nì-ba)¹⁹⁵ dizisi kaydedilmiştir. Bu metnin üç bölümden oluştuğu düşünülmektedir. Her birinin içinde bir kişiden gelen veya bir kişiye giden hediye anlamına gelen (nì-ba) dizisi bulunmaktadır. İlaaveten metinde, Mari'nin (ab×áš.ab)¹⁹⁶ “yaşlılar (kurulu)” ve (maškim) ifadesi ile birlikte geçen “yönetici” (e-gi₄-maškim.e-gi₄ maškim) dizisi geçmektedir. İlk iki bölüm (ud.ud) ile başlayan “zamanı boyunca” ya da “zamanında” anlamına gelen cümleyle son bulmaktadır.¹⁹⁷ Bu metnin en önemli kanıtı Nizi ve İbul-il'in Mari kralı olarak kabul edilmesidir. Metin kaydedildiği sırada Enna-dagan'ın henüz kral olmadığı ileri sürülmektedir. Buna göre Mari kralı Enna-dagan'ın, Ebla kralına yazmış olduğu mektubunda (TM.75.G.2367)¹⁹⁸, İbul-il ve Enna-dagan'ın saltanata çıkış sıralarında ve unvanlarında benzerlik bulunduğu dair yorumlar bulunmaktadır. Şöyle ki, Mari kralı İbul-il önce (en) unvanını kullanmıştır. Sonra ise lugal unvanını kullanmıştır. Bu demek oluyor ki, Enna-dagan (TM.75.G.2367) numaralı mektubunu yazdığı sırada sadece en unvanına sahiptir ve Mari kralı değildir.

Ebla hükümdarlarında olduğu gibi Mari hükümdarlarının da en ve lugal unvanlarını kullandıklarını ve metinlerde aynı yöneticilerden tekrar tekrar bahsedildiğini görmekteyiz. Bu verilerden bazıları tablo halinde gösterilmiştir. Kolayca görülebileceği gibi Nizi, İbul-il ve Hida'ar'dan bahseden metinlerde geçen memurların/görevlilerin

¹⁹⁴ Bkz. Archi, 1981a, s. 132-133'de (TM.75.G. 1953) numaralı metindir. Çalışmamızın (3.2. M.Ö. III. Binyıl'da Ebla Krallığının Dış Politikası Hakkında Bilgi Veren Ebla Metinleri) başlığı altında ilgili metin ele alınacaktır.

¹⁹⁵ Bkz. Labat, 597. işarette nì-ba: *qāšu*: “hediye etmek”, *qāštu*: “hediye” anlamları verilmektedir.

¹⁹⁶ ABxÁŠ); **ARET IV**, s. 284, **ARET IX**, s. 337'de ve **ARET XI**, s. 137'de *šibu*: “yaşlı” anlamı verilmektedir.

¹⁹⁷ İlgili metnin bölümleri şu şekilde geçmektedir:

ip-lul-il lugal ma-ri^{ki} in UD.UD ip-lul-il lu[gal] m[a]-r[^{ki}]

NI-Zİ [l] ugal [ma-ri^{ki}] in UD.UD NI-Zİ

en-na-da-gan

¹⁹⁸ Bu mektup çalışmamızın (3.2. M.Ö. III. Binyıl'da Ebla Krallığının Dış Politikası Hakkında Bilgi Veren Ebla Metinleri) başlığı altında ele alınacaktır.

isimleri arasında büyük ölçüde benzerlik vardır. Bu durumda önerilen üç Mari hükümdarı hakkında söylenebilecekler şunlardır. Metinlerde İgi'nin Mari şehri (lugal) “kralı” olarak sadece bir kez geçtiği doğrulanmıştır. Fakat ilgili belge yayımlanmadığı için hakkında bir şey söylenememektedir. İkun-işar'ın durumunda netlik yoktur. Çünkü en unvanı ile görev yaptığı süreye dair yalnızca bir metinde geçtiği görülmektedir.¹⁹⁹ Son Mari hükümdarı Shura; Mari'nin Ebla'ya bağlı olduğuna dair genel olarak kabul gören görüş için isimi çok önemlidir. Ve Ebrium'un bir oğlunun (Ebla) tarafından fethedildikten sonra Mari tahtını devraldığı fikrinin arkasındaki nedendir. (Birincisi) Ebla'dan Mari'ye karşı başarılı olunsun ya da olunmasın herhangi bir askeri harekât olduğuna dair kesinlikle hiçbir işaret bulunmamaktadır. (İkincisi) Mari hükümdarı olduğu iddia edilen Ebrium'un oğlunun adı Shura-Damu'dur ve Shura ve Shura-Damu'nun aynı kişi olduğu kabul görmemektedir. Ancak bu varsayımlar kabul edilse bile, Mari hükümdarı olarak Shura adında birinin varlığından şüphelenmek için sebepler vardır. Bunun ise tek kanıtı metinde geçen “yıl tarihlemesi”diş mu şu-ra lugal mar^{ki}dir. Benzer yıl adlarının kalıpları, şu-ra'nın şahıs adı olduğunu öne sürse de, bu konu hakkında bilinenler göz önüne alındığı zaman bu durum kesin olmaktan uzaktır. Bununla birlikte metinlerde şu-ra ifadesinin farklı olarak geçişlere sahip olması özel ad olarak değil bir fiil olarak veya daha çok isim fiil olarak yorumlanması gerekliliğidir.

Bunlar doğrultusunda büyük olasılıkla Mari şehir devletinin ya hükümdarları ya da önemli üst düzey memurları/yetkilileri olabilecek dört ya da altı kişi kalmaktadır. Bunlardan biri olan İblul-il o şehrin Sargon öncesi heykel yazıtlarından tanınan Mari kralı ünvanını taşıyan bir kişiyle eş seslidir.

Mari'de İstar'a adanmış olan dört İblul-il heykeli bulunmuştur. Bu heykellerden biri Nagar kralı Marail tarafından (İblul-il burada eşine/eşi ereş), Papa'ya olan bağlılığı

¹⁹⁹ İlgili belge TM.75.G.1321 numaralı metindir.

ile ilişkilendirilmiştir. ereş, Paba: Pa₄-ba₄) ikisi usta müzisyen Ur-Nanše tarafından (narmah) ve diğeri ise saray müfettişi Mimahiršu tarafından (ugula é-gal) diktirilmiştir. Ebla’da İblul-il’den iki idari metinde bahsedilmektedir. Bu metnin içeriği ise aynı döneme ait olan daha fazla metnin tarihlendirmesini sağlamaktadır.²⁰⁰

Ebla merkez arşivindeki idari belgeler, sadece Mari’den gelen kral listesini bütünleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda iki şehir arasında sürdürülen yoğun siyasi ve ekonomik ilişkileri neredeyse yıldan yıla takip edilmesini de sağlamaktadır. Mari’de bulunan Sargon öncesi metinler bu konunun aksine yalnızca yerel yönetim yönleriyle ilgili oldukları için konuyla ilgisizdir.

Bundan başka Ebla arşivleri; Mari’de bulunan Eblalı katipler tarafından kopyalanan iki belgeyi muhafaza etmektedir. Mari kralı Enna-dagan tarafından gönderilen bir mektup ARET 13, 4 ve dini metinlerdir ARET 13,1. Bu metinler de muhtemelen Mari kralı Nizi’nin saltanatına tarihlenmektedir. Dini metin olan bu ikinci belgede Enna-dagan (geleceğin kralı) bir yolculuğa çıkmadan önce kâhine danışması gerekli olan seleflerinden birinin danışmanı ve arkadaşı olarak görünmektedir. Bu nedenle birkaç rahip (“tanrıların babası”, a-bí dingir-dingir-dingir ve “tanrıların annesi”, ama dingir-dingir-dingir) çeşitli görevler emreder/üstlenir ve kurban talep ederler.

İrkab-damu’nun saltanat süresinin on bir yılıyla ilgili olan en eski belgeler ayrıntılı olarak sunulmuştur. Bu dönemde Ebla’nın Mari ile kurmuş olduğu ilişkiler kendisi açısından felaketle sonuçlanan olayın hemen öncesindeki yıllarda karşılaştıkları ile benzer niteliktedir. Ebla; Mari kralı İblul-il’in Emar’ın kuzeyine saldırısını takip

²⁰⁰ Alfonso Archi, “Ebla and Mari- years 2381/2380-2369 BC”, **Subartu XXXVI**, 2016, s. 1.

eden dönemde olduğu gibi hiçbir zaman bu tür dayatmalara maruz kalmamıştır. Bu yüzden Mari'nin temsil ettiği tehdit etkileyici olmuştur. Ancak daha sonra Arrukum'un bakan olduğu beş yıl boyunca (kral İrkab-damu'nun son yılları), Fırat üzerindeki Samsat'ta bulunan Armium ile ilişkilerini öncelikli hale getirmesi Ebla'nın kendi lehine başarıyla çözdüğü bir çatışma olmuştur.²⁰¹

Ebla ile diğer devletler arasındaki ilişkiler Arrukum'un vali olarak görev yapmasından öncesine ait olan metinlerin, merkez arşivine aktarılmak üzere seçilmesinde önemli olarak görülen metinler olduğu gerçekliğinden saptırılmıştır. Mari ile ilgili kayıtların daha önceki metinler arasında bu kadar çok olmasının nedenin bu olduğu düşünülmektedir.

TM.75.G.1953 numaralı metin hem Ebla yönetimin üstü kapalı bir şekilde (níg-ba) “hediyeler” olarak adlandırdığı hem de Ebla tarafından Mari'ye ödenen vergilerin (haraçların) (mu-túm) toplamını özetleyen bir belgedir. Metin üç bölüme ayrılmıştır. 1) in ud-ud Ip-lul-il lug[al] Ma-r[í^{ki}] “İblul-il'in Mari kralı (olduğu) zamanda”; 2) ud-ud Nizi “Nizi zamanında”; 3) En-na-Da-gan. Haracın bir kısmı cisimlerle ödenmesine rağmen, bu hesap yalnızca gümüş ve altın ağırlığını dikkate almaktadır. Asıl alıcı kraldır; fakat sarayda/mahkemede bulunan “yaşlılar heyeti” (ábba-ábba) de (Ebla'da kabul edilen gelenek doğrultusunda/ geleneğe uygun olarak) dâhil edilmiştir.²⁰² Fakat “elçiler'in” (maškim-e-gi₄) yanı sıra yaşlılar da altınları almamışlardır (en azından bu metne göre). Elçiler görevlerinden döndüklerinde aldıkları hediyeleri vermek zorunda kalmışlardır..

²⁰¹ Alfonso Archi, “In Search of Armi”, *JCS*, Vol. 63, 2011, s. 5-34.

²⁰² Bkz. *ARET IX*, s. 377, s.v. AbxÁŠ.

Bu belgenin aşağı yukarı Mari kralı Enna-dagan'ın ölüm yılında hazırlanmış olduğu düşünölmektedir. Ayrıca Ebla valisi/bakanı Arrukum'un ölümüyle aynı zamana denk gelen ya da birkaç ay sonrasına denk gelen Ebla kralı Irka-damu'nun öldüğu dönemde de hazırlanmış olduğu ihtimali öne sürölmektedir. Bakan İbrium'un²⁰³ görevinin ilk yılına ait olan “*The Annual Account of Deliveries of Precious Metals*” (AAM) “*Deđerli Madenlerin Teslimatlarının Yıllık Hesabıyla İlgili Belgeler*’de” Enna-dagan'ın halefi olan Iku(n)-iřar'dan zaten bahsetmektedir. Nizi, muhtemelen Ebla'ya karşı herhangi bir önemli askeri girişimde bulunmadığı için Enna-dagan'ın mektubunda geçmemektedir. Ebla'nın idari belgeleri, Nizi'nin saltanatının kısa olduğunu ve vergiyi daha az almasının sebebinin de bu olduğunu öne sürmektedir. Enna-dagan, dört ya da beř senelik hükümdarlığı sırasında Mari'nin benimsemiş olduğu yayılmacı politikasını yeniden sürdürememiştir. Enna-dagan'ın ölümüyle, aşağı yukarı İrkab-damu'nun ölümüyle de aynı zamanda, Mari egemenliği sona ermiştir. Ebla artık harač ödememiştir ve Batı Suriye üzerinde ki gücünü de sağlamlaştırmıştır. Böylece iki bölge devleti arasında bir denge kurulurken, Habur'un kuzey bölgesine de Nagar (Tel-Brak) hâkim olmuştur.

Belgelerin toplanarak merkez arşivinde saklanması Arrukum'un göreve başlamasıyla (Ebla'nın yıkılmasından kırk yıl önce) olmuştur. Merkez arşivi olan L.2769 numaralı oda kraliyet sarayının idari bölümünün girişinin yakınında bulunan Seyirci Salonunun (Audience Hall) sütunlu girişinin altında inşa edilmiştir. Sadece yaklaşık olarak yetmiş tablet sečilerek merkez arşivine aktarılacak kadar önemli görölmüştür. Bunların arasında Abarsal ile yapılan anlaşma ve Mari kralı Enna-dagan'ın mektubu gibi birkaç yüksek mahkeme metni/kanuni metin (ARET 13,1-5) dışında

²⁰³ Ebla krallığına Arrukum'dan sonra gelen veziridir.

birkaç yıllık koyun ve sığır hesabıyla ilgili metinler²⁰⁴ ve en önemlisi değerli maden ve kumaşların teslimatlarının kayıtlarını içeren metinler bulunmaktadır.

Bazı belgeler belirli bölümlerin tekrarlarını içermektedir. Arrukum idarenin başına geçtiğinde yıllık veya aylık kayıtların düzenlenmesi ile bilgiler düzene konulmaya başlanmıştır ve önceki metinler ise genellikle daha sonra imha edilmiştir. İki şehir arasındaki ilişkilerin bir özeti verilmiştir. Ebla'nın yıkılmasından birkaç yıl önce Mari'ye karşı yürütülen başarılı askeri seferi belirlemek için bir bakış açısı sağlamaktadır.²⁰⁵

3.2. M.Ö. III BİNYIL'DA EBLA KRALIĞININ DIŞ POLİTİKASI HAKKINDA BİLGİ VEREN EBLA METİNLERİ

3.2.1. TM.75.G.2342 Numaralı Metin Hakkında

TM.75.G.2342 numaralı metin, G Kraliyet Sarayı'nın L.2769 numaralı "Merkez Arşiv" odasından çıkarılmıştır. TM.75.G.2342 numaralı metnin türü mektuptur. CDLI (*Cuneiform Digital Library Initiative*) tarafından metin M.Ö. 2350-2250 yılları arasına tarihlendirmektedir. TM.75.G.2342 numaralı metnin bir mektuptur.²⁰⁶ Ebla ile Hamazi krallığı arasında yaşanan siyasi bir teması konu edinmesinden dolayı, III. Binyıl'da Ebla krallığının dış politikası hakkında bilgi veren metinler içerisinde yer almaktadır. Hamazi krallığının; Dicle Nehri'nin doğusunda bir yere konumlandığı ileri sürülmektedir.²⁰⁷ Dış politika hakkında bilgi veren bu tarihsel metin, Ebla krallığına ait bir devlet mektubudur. Bu mektup Ebla kralı İrkab-damu'nun, Hamazi kralı olan Zizi'ye iyi askerler göndermesi konusunda ricada bulunduğunu anlatan mektuptur. Narām-Sîn'in;

²⁰⁴ Alfonso Archi, "Allevamento e Distribuzione Del Bestiame ad Ebla", **SEb**, 7, 1984, s. 45-81.

²⁰⁵ Archi, Biga, 2003, s. 1-44.

²⁰⁶ TM.75.G.2342 numaralı tablet ve çivi yazılı metnin kopyası için bkz. Şek. 8-9.

²⁰⁷ Hamazi şehrinin Ebla metinlerinde geçişi için bkz. **RGTC XII/1**, s. 174.

Suriye'deki en büyük askeri müdahaleleri arasında Ebla'ya karşı zafer elde ettiğinin ileri sürülmesinden bahsetmiştik. Şöyle ki, Narām-Sîn'in saldırısından kısa bir süre öncesine dayandırılan bu mektup, bir yandan Ebla'nın bağlantılarının ne kadar kapsamlı olduğunu ortaya koyarken diğer taraftan da Ebla'nın yenilgisini açıklamaktadır. G. Pettinato, bu metinden Ebla'nın kendi ordusu olmadığını; ama paralı askerler kiraladığını söylemektedir. Bir krallığın tek başına paralı askerler tarafından savunulamayacağını ve Akad imparatorluğunun Ebla'ya karşı galip gelmesinin nedeninin de burada yattığını düşünmektedir.

TM.75.G.2342 numaralı mektubun Ebla kralı İrkab-damu'nun saltanatının ilk yıllarına tarihlendiği düşünülmektedir. P. Steinkeller'e göre bu mektup, İrkab-damu'nun; Mari'nin gücünü kontrol altına almak için, Hamazi'yi bir ittifaka dâhil etme girişimini konu almaktadır. Hamazi'nin Mezopotamya belgelerinde adı geçen aynı isimli şehir olduğu ile özdeşleştirilmiştir.²⁰⁸ P. Steinkeller; Hamazi şehrinin Dicle'nin doğusundaki gerçek Subartu ülkesinin başkenti olabileceğini öne sürmektedir. TM.75.G.2342 numaralı metin dışında Hamazi'den bahseden diğer tek Ebla metni TM.75.G.1462 numaralı belgedir. Aynı zamanda bu metnin, kral İrkab-damu'nun öldüğü yıla tarihlenebileceği ihtimali bulunmaktadır.

²⁰⁸ Dietz Otto Edzard, Gertrud Farber, **RGTC II, Die Orts-und Gewässernamen der Zeit der 3. Dynastie von Ur**, Wiesbaden, 1974, s. 72-73.

3.2.2. TM.75.G.2342 Numaralı Metin

ARET XIII: 3²⁰⁹

TM.75.G.2342

öy. I,1 'en'-ma

öy. I,2 I-bù-KA×KID

öy. I,3 agrig²¹⁰

öy. I,4 é

öy. I,5 en

öy. I,6 'a₅-na

öy. I,7 sukkal²¹¹-du₈

öy. I,1-7: *Kral evinin kâhyaı I., kapı kâhyasına şöyle der:*

öy. I,8 an-da

öy. I,9 šeš

öy. I,10 ù

öy. II,1 'an'-na

öy. II,2 šeš

öy. I,8-10 II,1-2: *Sen (benim) müttefikimsin, ben de (senin) müttefikinim.*

öy. II,3 lú šeš

²⁰⁹ Bkz. ARET XIII, s. 30-34.

²¹⁰ Bkz. Foxvog, 2008, s. 5'te agrig için "kâhya" anlamı verilmektedir. Aynı şekilde bkz. Rykle Borger, *Assyrisch-Babylonische Zeichenliste*, Neukirchen-Vluyn, 1978, s. 173-174'de (452. işarette), ^{lu}agrig: (abarakku), ^{munus}agrig:(abarakkatu) için de "kâhya" anlamı verilmektedir. Fakat Ebla metinlerinde, agrig "kraliyet ailesinin hizmetçisi" anlamına karşılık gelmektedir. Bkz. Åke W. Sjöberg, *The Sumerian Dictionary of the University of Pennsylvania Museum, Volume 1:A, Part 3*, 1998, s. 62'de 1.4'de Ebla: ARET 2, no. 11 ii 1, iii 3, agrig-e₂-en "kraliyet ailesinin hizmetçisi" anlamı verilmektedir. Ayrıca ilgili yerde (agrig) kelimesinin geçişı için şı kaynağa referans verilmektedir. Bkz. Giovanni Pettinato, "Gli Archivi Reali di Tell Mardikh-Ebla. Riflessioni e Prospettive" *Rivista Biblica*, 25, 238vd. TM.87.G.2342:3-5 (bkz. Lexical 1).

²¹¹ Bkz. Foxvog, 2008, s. 47'de sukkal için "vezir, yüksek makamlı resmi görevli, elçi, haberci" anlamları verilmektedir. Aynı şekilde bkz. Borger, 1978, s. 131 (321. işarette), ^{lu}sukkal: (sukkallu) şeklinde "bakan" anlamı verilerek geçmektedir.

öy. II,4 *mi-nu-ma*

öy. II,5 *al₆-ga:du₁₁*

öy. II,6 *zé*

öy. II,7 *ka*

öy. II,8 *an-na*

öy. II,9 *in-na-sum*

öy. II,10 *‘ù’*

öy. III,1 *an-da*

öy. III,2 *al₆-ga:du₁₁*

öy. III,3 *zé*

öy. III,4 *ì-na-sum*

öy. II,3-10 III,1-4: *Müttefikin ağzında dile getirilen dilek ne olursa olsun, onu yerine getiriyorum ve siz de ifade edilen dileği yerine getirmiş oluyorsunuz.*

öy. III,5 *BAR.AN²¹² sa₆²¹³*

öy. III,6 *hi-mu-túm*

öy. III,5-6: *İyi katırları teslim ettin.*

öy. III,7 *an-da*

öy. III,8 *šeš*

öy. III,9 *ù*

öy. III,10 *an-na*

öy. III,11 *šeš*

öy. III,7-11: *Sen (benim) müttefikimsin, ben de (senin) müttefikinim.*

öy. IV,1 *10 ^{giš}taškarin²¹⁴*

öy. IV,2 *2 GIŠ-GAM ^{giš}taškarin*

²¹² Bkz. **ARET XI**, s. 141’de BAR.AN için “katır” anlamı verilmektedir.

²¹³ Bkz. Foxvog, 2008, s. 44’te sa₆(g), ša₆(g): için “iyi, güzel olmak” anlamları verilmektedir. Aynı şekilde sa₆(-ga), ša₆(-ga): için de “iyi, güzel, hoş” anlamları verilmektedir.

²¹⁴ Bkz. a.g.e., 2008, s. 53’te ^{giš}taškin için “şimşir, şimşir kerestesi” anlamları verilmektedir.

öy. IV,3 *I-bù-KA×KID*

öy. IV,4 *in-na-sum*

öy. IV,5 *sukkal-du₈*

öy. IV,1-5:10 *(kalas) şimşir ağacı (ve) 2 tekerlek şimşir ağacı İbbub, kapı görevlisine verir.*

öy. IV,6 *Ìr-kab-Da-mu*

öy. IV,7 *en*

öy. IV,8 *Ib-la^{ki}*

öy. IV,9 *šeš*

öy. IV,10 *Zi-zi*

öy. V,1 *en*

öy. V,2 *Ha-ma-zi-im^{ki215}*

öy. IV,6-10 V,1-2: *Ebla kralı İrkab-damu, Hamazi kralı Zizi'nin müttefikidir.*

öy. V,3 *Zi-zi*

öy. V,4 *en*

öy. V,5 *Ha-ma-zi-im^{ki}*

öy. V,6 *šeš*

öy. V,7 *Ìr-kab-Da-mu*

öy. V,8 *en*

öy. VI,1 *Ib-la^{ki}*

öy. V,3-8 VI,1: *Hamazi kralı Zizi, Ebla kralı İrkab-damu'un müttefikidir.*

öy. VI,2 *ù*

öy. VI,3 *en-ma*

öy. VI,4 *Ti-ra-[l]l*

²¹⁵ Ebla metinlerinde Hamazi'nin geçtiği yerler için bkz. **RGTC XII/1**, s. 174.

- öy. VI,5 [d]ub-sar
- öy. VI,2-5: *Ve böylece (der ki) Tīra-il:*
- öy. VI,6 DIŠ dub
- öy. VI,7 'a₅-na
- öy. VI,8 sukkal-du₈
- öy. VI,9 Zi'-zi' (GI.GI)
- ay. I,1 i-na-sum
- öy. VI,6-9 ay. I,1: *(Bu) tableti Zizi kapı görevlisine verdim.*

3.2.3. TM.75.G.2367 Numaralı Metin Hakkında

TM.75.G.2367 numaralı metin, G Kraliyet Sarayı'nın L.2769 numaralı "Merkez Arşiv" odasından çıkarılmıştır. TM.75.G.2367 numaralı metnin türü, mektuptur. CDLI (*Cuneiform Digital Library Initiative*) tarafından metin M.Ö. 2350-2250 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Metin, Ebla'nın ticari faaliyetleri ve siyasi durumu üzerine bilgileri içermektedir. Ebla'nın ticari bağlantıları ve diğer şehir devletleri (Mari) ile kurmuş olduğu diplomatik ilişkiler hakkında bilgi vermektedir. Özellikle metin Ebla'nın; Mari ile kurduğu ticari ve diplomatik bağlantılarını ortaya koymaktadır. Bu geçerli sebepten dolayı tez çalışmamızın başlığı ile "Ebla-Mari Arasında Yaşanan Ekonomik ve Ticari İlişkiler (M.Ö. 2380-2330)" doğrudan ilişkilili olduğu için bu metni ele almış bulunmaktayız. TM.75.G.2367 numaralı metnin içeriği hakkında uzmanlar tarafından birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Metnin konusu G. Pettinato tarafından Ebla'dan alınan askeri bir haber olarak değerlendirilmektedir. D.O. Edzard tarafından ise, Mari kralının yazmış olduğu bir mektup olarak yorumlanmaktadır. Metin, Fırat Bölgesi'ndeki Mari yöneticilerinin askeri seferlerini ve

Mari'nin; Emar ve Hazuwan'a²¹⁶ kadar olan etkisinin genişlemesini anlatmaktadır. Ebla tabletleri içerisinde siyasi tarihle alakalı olduğu düşünülen en önemli metinler arasında yer almaktadır.²¹⁷ İlâveten metin, G.Pettinato için Enna-dagan tarafından yürütülen askeri seferin raporu olarak görülmektedir. Ayrıca Mari'nin; Ebla'ya haraç ödemeyi reddetmesi nedeniyle çıkan savaşın anlatımını da içermektedir. Ebla ordusu ile Mari ordusunun, Emar civarındaki karşılaşması da dâhil olmak üzere savaşın çeşitli aşamalarını konu edindiğini ifade etmektedir.²¹⁸ Metnin içeriğinin detayları olarak şunları da ilave edebiliriz: Mari kralı İştup-işar'ın, Emar'a kadar ulaşarak Ebla şehrini mağlup ettiği aktarılmaktadır. Ebla, kendi topraklarını işgal etmemesi için Mari'ye ağır bir vergi ödemiştir. Ebla'nın; Mari'ye vergi vermesinden anlaşılacağı üzere Mari; Ebla'ya karşı üstünlük kazanmıştır. Mari kralı Enna-dagan'ın, Ebla kralına yazmış olduğu TM.75.G.2367 numarasıyla belirtilen bu mektup, Ebla tabletleri içerisinde Ebla-Mari arasında yaşanan ilişkiyi ortaya koyan güzel bir belge niteliğindedir.²¹⁹ Mari kralı Enna-dagan tarafından kaleme alınan mektup açık bir şekilde Ebla kralının gözünü korkutmak amacıyla tehdit edici bir üslupla yazıldığı göz önünde bulundurulmaktadır. Mektup, Orta Fırat Bölgesi'nde Mari tarafından kazanılan bir dizi askesi zaferi listelemektedir. Enna-dagan'ın; İblul-il tarafından başlatılan askeri seferi tamamlamasından başka hiçbir girişimde bulunmadığı da ileri sürülmektedir.²²⁰ Metinde ismi geçmemesine rağmen mektubu Enna-dagan'ın; Ebla kralı İrkab-damu'ya gönderdiği zannedilmektedir. Ebla kralına gönderdiği bu mektubunda kendinden önceki seleflerinin Fırat Vadisi'ndeki askeri zaferlerini hatırlatarak bu rakip şehre boyun eğdirmeyi amaçladıklarını söylemektedir. Metinde geçen Mari krallarının sıralaması şöyledir: *A-nu-bù, Sá-ù-mu, Iš-dup-Šar, İb-lul-il* ve *En-na-Da-gan*'dır. Mari kralı İblul-

²¹⁶ Bkz. **RGTC XII/1**, s. 178'de (*ha-zu-wa-an^{ki}*) şeklinde bu metinde geçtiği yer verilmektedir. Ayrıca s.177-179'da Ebla metinlerinde başta Hazuwan(nu), Haşuwan olarak *ha-su-wa-an^{ki}*, *ha-zu-wa-an-nu^{ki}* ve *ha-zu-wa-nu^{ki}* şeklinde geçtiği yerler verilmektedir.

²¹⁷ Klengel, 1992, s. 28.

²¹⁸ Pettinato, 1976a, s. 47.

²¹⁹ TM.75.G.2767 numaralı tablet ve çivi yazılı metnin kopyası için bkz. Şek. 10-11.

²²⁰ Archi, Biga, 2003, s. 1-2.

il; Fırat boyunca Hazuwan'a kadar yolculuk etmiştir. Yaşanabilecek daha kötü bir hadiseden kaçmak için Ebla; Emar'ın hemen kuzeyindeki Fırat üzerindeki limanı olan má-NE'de²²¹ vergi ödemiştir. Açıkçası İblul-il, Mari ile iletişim yolu olan Fırat'tan uzaklaşmanın en iyi yol olduğunu düşünmektedir. On yıldan fazla bir süre boyunca Mari'ye ödenen vergiler, Ebla'nın askeri çatışmalardan kaçınmak için ödemek zorunda kaldığı bedeller olarak bilinmektedir.²²²

Gerek TM.75.G.2367 numaralı metin gerekse TM.75.G.2420 numaralı metin olsun Ebla'nın Fırat'ın üstündeki bölgeye yani Mezopotamya'dan gelen ticaret yolunu takip etmeye yönelik hayati ilgisini göstermektedir.²²³ Yukarıda değindiğimiz hususlar doğrultusunda bu metin, M.Ö. III. Binyıl'da Ebla krallığının ekonomik ve siyasi yapısının anlaşılmasında hassas bir rol oynamaktadır. Bütün bunlara ilaveten Mezopotamya ve çevresindeki diğer şehir devletleriyle olan ilişkileri hususunda da bilgi sağlamaktadır. Özellikle Ebla tabletlerinde Ebla-Mari arasında yaşanan ilişkiyi ortaya koyan bir belge olması nedeniyle çalışma konumuzla yakinen ilgilidir. Ebla metinlerinde Ebla'nın; Mari'ye karşı ödediği vergi (mu-túm) şeklinde geçmektedir. İncelediğimiz bu metinde de (mu-túm) şeklinde geçtiğini görmekteyiz. Ebla'nın; Mari'ye ödediği vergi metinde şu formda geçmektedir: *ù mu-túm Ib-la^{ki} šà-sù NE:Má^{ki}* şu ba₄-ti “Ve; MaNE'deki kendi topraklarında Ebla'dan vergiyi aldı”. Bu metin sayesinde hem Ebla'nın; Mari'ye karşı ödediği vergiye (mu-túm) dair bilgi edinmiş durumdayız. Hem de Ebla'nın on yıldan fazla bir zaman diliminde Mari'ye ödediği vergiler arasında yer alışını kavramış bulunmaktayız.

²²¹ Bkz. **RGTC XII/1**, s. 227'de (*má:Ne^{ki}*) şeklinde bu metin için geçtiği yer verilmektedir. Ayrıca s.227'de Ebla metinlerinde *má-NE-má-NE^{ki}* ve *má-NE^{ki}-má-NE^{ki}*,

²²² Archi, 2016, s. 2.

²²³ Klengel, 1992, s. 29.

3.2.4. TM.75.2367 Numaralı Metin

ARET XIII: 4²²⁴

TM.75.G.2367

öy.	1.1	<i>en-ma</i>
öy.	I,2	<i>En-na-Da-gan</i>
öy.	I,3	<i>en</i>
öy.	I,4	<i>Ma-rî</i> ^{ki225}
öy.	I,5	<i>’a₅-na</i>
öy.	I,6	<i>en</i>
öy.	I,7	<i>Ib-la</i> ^{ki}
öy.	I,8	<i>A-bù-ru₁₂</i> ^{ki}
öy.	I,9	<i>ù</i>
öy.	I,10	<i>Îl-gî</i> ^{ki226}
öy.	I,11	<i>kalam-tim kalam-tim</i>
öy.	I,12	<i>Ba -la-an</i> ^{ki}
öy.	II,1	<i>A-nu-’bù</i> ^{’227}
öy.	I,1-7:	<i>Mari kralı Enna-dagan; Ebla kralına şöyle (der):</i>
öy.	II,2	<i>en</i>
öy.	II,3	<i>Ma-rî</i> ^{ki}
öy.	II,4	<i>àga-kâr^l(ŠÈ)</i>
öy.	I,8-12/ II,1-4:	<i>Mari kralı Anūbu; Ba’lan topraklarındaki (Ba’lan topraklarında bulunan) Aburu ve İlgi’yi fetheder.</i>

²²⁴ Bkz. **ARET XIII**, s. 35-39.

²²⁵ Ebla metinlerinde Mari şehrinin geçtiği yerler için bkz. **RGTC XII/1**, s. 235-241.

²²⁶ Boşlukta GÎ şaretinin başlangıcı bulunmaktadır; fakat bu işaretin GÎ₄ işareti olabileceği de düşünülmektedir.

²²⁷ Kırıkla gösterilen işaretin ’bu₁₄’ işareti olabileceği de varsayılmaktadır.

öy. II,5	du ₆ -SAR
öy. II,6	in
öy. II,7	kur ^{ki}
öy. II,8	<i>La-ba-na-an</i> ^{<ki>}
öy. II,9	gar
öy. II,5-9:	<i>Laban dağının üstüne bir tepeye (cesetleri) bıraktı.</i>
öy. II,10	<i>Ti-ba-la-ad</i> ^{ki}
öy. II,11	ù
öy. II,12	<i>Îl-wi-i</i> ^{ki}
öy. II,13	<i>Sá-ù-mu</i>
öy. III,1	en
öy. III,2	<i>M[a-rí</i> ^{ki}]
öy. III,3	àga-kár ^l (ŠÈ)
öy. II,10-13 / III,1-3:	<i>Mari kralı Sa 'ūmu; Tibalat ve Îlwi 'i'yi ele geçirdi.</i>
öy. III,4	in
öy. III,5	kur ^{ki}
öy. III,6	<i>An-ga-i</i> ^[ki?]
öy. III,7	du ₆ -[SAR]
öy. III,8	gar
öy. III,4-8:	<i>Angai dağının üstüne bir tepeye (cesetleri) bıraktı.</i>
öy. III,9	kalam-tim kalam-tim
öy. III,10	<i>Ra- 'à-ag</i> ^{ki}
öy. III,11	ù
öy. III,12	NI-rúm ^{ki}
öy. III,13	ù

öy. III,14	<i>Áš-al₆-du^{ki}</i>
öy. III,15	<i>ù</i>
öy. IV,1	<i>Ba-ul^{ki}</i>
öy. IV,2	<i>[Sá]-`ù`-mu</i>
öy. IV,3	<i>en</i>
öy. IV,4	<i>Ma-rí^{ki}</i>
öy. IV,5	<i>àga-kár^l(ŠÈ)</i>
öy. III,9-15 / IV,1-5: <i>Mari kralı, [Sa]`ūmu; Rahag, Nirum; Ašaldu ve Baur ülkelerini fethetti.</i>	
öy. IV,6	<i>in</i>
öy. IV,7	<i>[z]ag</i>
öy. IV,8	<i>[x]-an</i>
öy. IV,9	<i>in</i>
öy. IV,10	<i>Na-hal</i>
öy. IV,11	<i>du₆-SAR</i>
öy. IV,12	<i>gar</i>
öy. IV,6-12:	<i>Nahal sınırının üstüne bir tepeye (cesetleri) bıraktı.</i>
öy. IV,13	<i>ù</i>
öy. IV,14	<i>Ì-mar^{ki}</i>
öy. IV,15	<i>ù</i>
öy. IV,16	<i>La-la-bu₁₆-um^{ki}</i>
öy. IV,17	<i>ù</i>
öy. V,1	<i>Ga-nu-um</i>
öy. V,2	<i>Ib-la^{ki}</i>

öy. V,3	<i>Iš-dub-Šar</i>
öy. V,4	lugal
öy. V,5	<i>Ma-ri'</i> ^{ki}
öy. V,6	àga-kár ^l (ŠÈ)
öy. IV,13-17 / V,1-6:	<i>Mari kralı İşup-şar; Emar, Lalabum ve Ebla'nın elinde olan Ganum'u ele geçirdi.</i>
öy. V,7	in
öy. V,8	<i>Ì-ṛmar'</i> ^{ki}
öy. V,9	ù
öy. V,10	in
öy. V,11:	<i>La-la-bu₁₆-um</i> ^{ki}
öy. V,12	du ₆ -SAR
öy. V,13	gar
öy. V,7-13:	<i>Emar ve Lalabum da bir tepeye (cesetleri) bıraktı.</i>
öy. V,14	ù
öy. V,15	<i>Ga-la-la-bí-ì</i> ^{ki}
öy. V,16	[ù]
öy. VI,1	[x(-x)] ^{ki}
öy. VI,2	ṛù'
öy. VI,3	<i>Ga-nu-um</i>
öy. VI,4	şu-du ₈
öy. VI,5	<i>Ìb-lul-il</i>
öy. VI,6	en
öy. VI,7	<i>Ma-ri'</i> ^{ki}
öy. VI,8	ù
öy. VI,9	<i>A-bar-SAL₄</i> ^{ki}

öy. VI,10	àga-kár ^l (ŠÈ)
öy. VI,11	in
öy. VI,12	Za-hi-ra-an ^{ki}
öy. V,14-16 / VI,1-12:	<i>Mari kralı İblul-il; Gallabi'i ve (Ebla'nın) elinde olan Ganum'u ele geçirdi ve Zahiran'da Abarsal'ı yendi.</i>
öy. VI,13	ù
öy. VI,14	4[+3] du ₈ -SAR
öy. VII,1	gar
öy. VII,2	İb-lul-il
öy. VII,3	en
öy. VII,4	Ma-rí ^{ki}
öy. VI,13-14 / VII,1-4:	<i>Mari kralı İblul-il, bir höyüğe (ceset bıraktı).</i>
öy. VII,5	ù
öy. VII,6	Ša-dab ₆ ^{ki}
öy. VII,7	ù
öy. VII,8	Ad-da-li-NI ^{ki}
öy. VII,9	ù
öy. VII,10	A-rí-sum ^{ki}
öy. VII,11	kalam-tim kalam-tim
öy. VII,12	Bur-ma-an ^{ki}
öy. VII,13	lú Su-gú-rúm ^{ki}
öy. VII,14	İb-lul-il
öy. VIII,1	àga-kár ^l (ŠÈ)
öy. VII,5-14 / VIII,1:	<i>(Mari kralı) İblul-il;Burman topraklarında Šadap, Addali'i ve Arišum'u yendi ki o Šugurru'u (da ele geçirdi).</i>

öy. VIII,2	<i>ù</i>
öy. VIII,3	du ₆ -SAR
öy. VIII,4	gar
öy. VIII,2-4:	<i>Ve (cesetleri) bir tepeye bıraktı.</i>
öy. VIII,5	<i>ù</i>
öy. VIII,6	<i>Ša-ra-an^{ki}</i>
öy. VIII,7	<i>ù</i>
öy. VIII,8	<i>Dam-mi-um^{ki}</i>
öy. VIII,9	<i>İb-lul-il</i>
öy. VIII,10	lugal
öy. VIII,11	<i>Ma-ri^{ki}</i>
öy. VIII,12	àga-kár ^l (ŠÈ)
öy. VIII,5-12:	<i>Mari kralı İblul -il, Šaran ve Dammium 'u ele geçirdi.</i>
öy. VIII,13	2 e-SAR
öy. VIII,14	gar
öy. VIII,13-14:	<i>2 tepeye (cesetleri) bıraktı.</i>
öy. IX,1	<i>in</i>
öy. IX,2	<i>NE-ra-ad^{ki}</i>
öy. IX,3	<i>ù</i>
öy. IX,4	<i>in</i>
öy. IX,5	<i>é-na</i>
öy. IX,6	<i>Ha-zu ' -wa-an^{ki}</i>
öy. IX,7	<i>è</i>
öy. IX,8	<i>İb-lul-il</i>
öy. IX,9	lugal

öy. IX,10	<i>Ma-ri^{ki}</i>
öy. IX,1-10:	<i>Mari kralı İblul-il; NErad ve Hassuwan kalesin(den) çıktı (ayrıldı).</i>
öy. IX,11	<i>ù</i>
öy. IX,12	<i>mu-túm</i>
öy. IX,13	<i>Ib-la^{ki}</i>
ay. I,1	<i>ša-sù</i>
ay. I,2	<i>NE:Ma^{ki}</i>
ay. I,,3	<i>šu ba₄-ti²²⁸</i>
ay. IX,11-13 / I,1-3:	<i>Ve; MaNE'deki kendi topraklarında Ebla'dan vergiyi aldı.</i>
ay. I,4	<i>ù</i>
ay. I,5	<i>ì-mar^{ki}</i>
ay. I,6	<i>TUMxSAL</i>
ay. I,7	<i>du₆-SAR</i>
ay. I,8	<i>gar</i>
ay. I,9	<i>Ìb-lul-il</i>
ay. I,10	<i>lugal</i>
ay. I,11	<i>Ma-ri^{ki}</i>
ay. I,4-11:	<i>Ve Mari kralı İblul-il; Emar'ı fethettikten sonra, bir tepeye (cesetleri) bıraktı.</i>
ay. I,12	<i>ù</i>
ay. I,13	<i>Na-hal^{ki}</i>
ay. I,14	<i>[ù]</i>
ay. II,1	<i>Nu-ba-ad^{ki}</i>

²²⁸ Bkz. **ARET XI**, s. 170'te şu ba₄-ti: "almak" anlamı verilmektedir.

ay. II,2	ù
ay. II,3	Ša-dab ^{ki} ₆
ay. II,4	kalam-tim kalam-tim
ay. II,5	Ga-sùr ^{ki}
ay. II,6	àga-kár ^l (ŠÈ)
ay. II,7	in
ay. II,8	Ga-na-ne ^{ki}
ay. I,12-14 / II,8:	<i>Ganane'de Nahal'ı yendi (ve) Gasur topraklarında Nubad ve Šadab'ı (ele geçirdi).</i>
ay. II,9	ù
ay. II,10	7 du ₆ -SAR
ay. II,11	gar
ay. II,12	Īb-lul-il
ay. II,13	lugal
ay. III,1	Ma-ri ^{ki}
ay. II,9-13 / III,1:	<i>Ve Mari kralı Īblul-il, yedi tepeye (cesetleri) bıraktı.</i>
ay. III,2	ù
ay. III,3	Ba-ra-ma-a-II ^{ki}
ay. III,4	ù
ay. III,5	A-bù-ru ^{ki} ₁₂
ay. III,6	ù
ay. III,7	Ti-ba-la-ad ^{ki}
ay. III,8	kalam-tim kalam-tim

ay. III,9	[Ba' -l]a ^d -an ^{ki}
ay. III,10	àga-kár ^l (ŠÈ)
ay. III,11	<i>En-na-Da-gan</i>
ay. III,12	en
ay. III,13	<i>Ma-ri</i> ^{ki}
ay. III,2-13:	<i>Mari kralı Enna-dagan; Ba 'lan topraklarında Baraman, Aburu ve Tilbat 'ı ele geçirdi.</i>
ay. IV,1	[(n) du ₆ -SAR]
ay. IV,2	gar
ay. IV,1-2:	[(x) tepey (cesetleri)] bıraktı.
ay. IV,3	<i>ma-da-a</i>
ay. IV,4	in
ay. IV,5	ì-giš
ay. IV,6	kalam-tim kalam-tim
ay. IV,7	šu-du ₈
ay. IV,3-7 :	<i>İki ÷lke arasında gerçekleşen (ve) ÷lkelerin (birbirlerine teklif edeceği) yağ (yağın miktarı) nedeniyle</i>
ay. IV,8	[GIŠ]-surx[(-x)]
ay. IV,9	a- ^r in ^r -[nu]-m[a]
ay. IV,10	s[ag]-sa[g]
ay. IV,11	[GIŠ-g]u-[gíd]-kak-šub
ay. IV,12	<i>İb-lul-il</i>
ay. IV,13	lugal
ay. IV,14	<i>Ma-ri</i> ^{ki}

ay. V,1	[]
ay. V,2	-si-na-at
ay. V,3	boş
ay. V,4	boş
ay. IV,8-14 / V,1-4:	(Eğer) Mari kralı İblul-il'in boyunduruğundan çıkarlarsa, onları kafasından mızrakla vurur.

3.2.5. TM.75.G.2420 Numaralı Metin Hakkında

TM.75.G.2420 numaralı metin, G Kraliyet Sarayı'nın L.2769 numaralı "Merkez Arşiv" odasından çıkarılmıştır. CDLI (*Cuneiform Digital Library Initiative*) tarafından metin M.Ö. 2350-2250 yılları arasına tarihlendirilmektedir. TM.75.G.2420 numaralı belge, bir antlaşma metnidir.²²⁹ Antlaşma, Ebla kralı ile Abarsal arasında yapılmıştır. Abarsal'ın aleyhine yapılmış uluslararası bir antlaşma metni olarak da tanınmaktadır.²³⁰ Bu antlaşma, Ebla kralı İrkab-damu'nun yönetiminin ilk yıllarında ya da İgriş-halab'ın yönetiminin son yıllarında Abarsal ile imzalanmıştır. İlaveten bu antlaşma, barış ve ticaret antlaşması olarak da bilinmektedir. Ve tarihte kayda geçirilen ilk antlaşmalardan biri olduğu da öngörülmektedir.

TM.75.G.2420 numaralı metin, Ebla-Asur veya Ebla-Abarsal (Asur'dan farklı bir yer ya da bölgede olan) arasında yapılan bir antlaşma olduğu da ileri sürülmektedir. Antlaşma metni, Ebla'dan gelen tüccarların Fırat ya da Habur bölgesindeki ticari faaliyetleriyle ilgilidir. Metinde tüccarların ya da elçilerin öldürülmesinden, kaçakların iade edilmesinden, Ebla dışındaki ülkelere büyükbaş hayvan, köle verilmesinden ve bu durumun Kuzey Suriye merkezine zarar verdiği yönünde bir karara varılmasından

²²⁹ TM.75.G.2420 numaralı tablet ve çivi yazılı metnin kopyası için bkz. Şek. 12-13.

²³⁰ Archi, 2011, s. 5.

bahsetmektedir. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere Ebla, açık bir şekilde rakibinden daha güçlü bir pozisyonda yer almaktadır.²³¹

TM.75.G.2420 numaralı metin ilk olarak 1976 yılında G.Pettinato tarafından Ebla-Asur arasında yapılan bir antlaşma metni olarak tanımlanmıştır. Metin hakkında bu tanımlamasını “The Royal Archives of Tell-Mardikh-Ebla”²³² adlı makalesinde yapmıştır. G. Pettinato, İtalyanca olan ikinci yayımında, (Ebla. Un impero inciso nell’argilla. Milano, 1979) ve İtalyanca olan bu makalenin daha sonra İngilizce yayımını yaptığı (The Archives of Ebla. An Empire Inscribed in Clay. New York:1981) adlı makalesinde yine aynı tanımlanmayı yapmayı tercih etmiştir. G. Pettinato; iki makalesinde metinde adı geçmeyen Ebla kralını olasılık dahilinde “Ebrum” olarak tanımlamıştır. Sonrasında makul bir şekilde İbrium olarak okunmuştur. Daha sonra İbrium okunuşunu olasılık dışı bırakmıştır. Fakat Asur kralının Tudiya olarak tanımlanmasına sadık kalmaktadır. Ancak ne yazık ki Ebla’nın antlaşma metninde ki ortağı Asur değildir. ve Tudiya’nın da burada hiçbir rolü bulunmamaktadır. E. Sollberger; G. Pettinato tarafından (*a-šur_y^{ki}*) şeklinde çevrilen yer adında (-šur_y BAR.SİLA) yazılı olduğunu ifade etmektedir.²³³

A. Archi tarafından da TM.75.G.2420 numaralı metnin Ebla ile Abarsal arasında yapılan bir antlaşma olduğu belirtilmektedir. Bu antlaşma metni, (21,00×23,30 cm.) ölçülerinde orta büyüklükte bir tablettir. Özenle pişirilmiş, sol ve sağ kenarlar ile alt kenarlarında yazı yazılmış olan tek tablettir. Toplam otuz bir sütundan oluşmaktadır. Üst kenarı kırık durumdadır. Kaligrafik yazılış biçimiyle, Mezopotamya geleneğinin tek dilli Sumer sözlük metinlerine benzetilmektedir. Tablette zarif bir yazı yazılmış olarak Ebla arşivlerindeki en güzel tabletlerden birisi olarak nitelendirilmektedir. İki şehir

²³¹ Klengel, 1992, s. 29.

²³² Pettinato, 1976a, s. 48.

²³³ Edmond Sollberger, “The So-Called Treaty between Ebla and Ashur”, **SEb**, 3, 1980, s. 130-131.

arasında ki ticareti düzenleyen uzun bir antlaşmadır. Ebla'nın yetkisi altında bulunan bölgelerin adlarının listelenmesi ile başlamaktadır. Antlaşma metninde daha sonra tüccarların çifte vergilendirilmesini önlemek amacıyla ticaretle ilgili düzenlemeler yapıldığından bahsedilmektedir. Elçilerin seyahatleri sırasında, kendileri için yiyecek ve kalacak yer koşullarını sağlanacak kuralları belirleyen bölümleri de içermektedir. Bir diğer önemli bölüm ise yabancı bir şehirde gözaltında tutulan vatandaşların serbest bırakılmasına ilişkin düzenlemeler de yer almaktadır. Antlaşma güneş tanrısı Adad ve tanrılar topluluğu adına alışılmadık biçimde bir lanetle sona ermektedir.²³⁴ Yukarıda bahsedildiği üzere Ebla'nın yetkisi altında bulunan bölgelerin adları metinde şu şeklide geçmektedir: “*Kablul ve kaleler Ebla kralına aittir, Guddanum ve kaleler Ebla kralına aittir, Karkamış Ebla kralına aittir, Tinnu ve kaleler Ebla kralına aittir, Ladainu; Ebla kralına aittir, Darrulaba; Ebla kralına aittir, Dazaba; Ebla kralına aittir, Karramu; Ebla kralına aittir, Girda'a ve kaleler Ebla kralına aittir, Alaşune; Ebla kralına aittir, Ra's Ebla kralına aittir, Haddu; Ebla kralına aittir, İgi; Ebla kralına aittir*”. Antlaşma metni, yukarıda bahsedilenler doğrultusunda Ebla'nın siyasi, idari ve ekonomik yapısına dair bilgiler vermektedir. Özellikle diplomatik ve ticari ilişkiler üzerine odaklanmasından dolayı da çalışma konumuzla yakinen alakalıdır. Bundan dolayı da çalışmamızda bu antlaşma metnini ele almış bulunmaktayız.

Ebla krallığının dış politikası hakkında bilgi veren üçüncü metin²³⁵ ise TM.75.G.2420 numarasıyla belirtilen bir antlaşma metnidir.²³⁶ Bu metinde, Ebla'nın diğer şehir devletleriyle askeri ilişkiler kurmasından ziyade ticari ilişkileri ön planda tutarak bu devletler ile yakın ilişkiler kurmayı amaç edindiğini anlatmaktadır. Böylece Ebla krallığının dış politikası ile ilgili fikir sahibi olunmaktadır. Bu metin aslında

²³⁴ Pardee, Viganò, 1984, s. 8.

²³⁵ Ebla krallığının dış politikası hakkında bilgi veren diğer iki metin (TM.75.G.2342 ve TM.75.G.2367) bir önceki bölümde ele alınmıştır.

²³⁶ Pettinato tarafından Ebla krallığının dış politikası hakkında bilgi veren diğer iki metin TM.75.G.2367 ve TM.75.G.2342'dir. Bu metinler çalışmamızın 3. Bölümün alt başlıklarında ele alınmıştır.

Ebrum ile Asur'un efsanevi kralı Du-ud-jà arasındaki antlaşmayı içermektedir. G. Pettinato; Du-ud-jà'yı Asur kraliyet listesinin ilk kralı ve çadırda oturan²³⁷ on yedi kraldan biri olan ʾudiya ile özdeşleştirmektedir. Belge Ebla'nın önde gelen vatandaşlarını listeleyen bir girişle başlamaktadır. Ardından yirmi paragrafta bir ticaret merkezinin kuruluşundan ve kanunlardan kaynaklanan sorunlarla karşı karşıya geldiğini takip etmektedir. Öngürülen davalar *kārum*'a giriş vergisi sorunu, tüccarlara yapılan muameleler, kişilerin yaralanması, vb. gibi ceza niteliğinde ki sorunlar şeklinde sayılabilmektedir. G. Pettinato'ya göre antlaşma, Asur kralına hitap eden bir lanetle sona ermektedir. Ve şu şekildedir: “*Antlaşmaya saygı duyulmadığı takdirde güneş tanrısı ve Adad kendi tanrısı kararını bozkırda dağıtsın, yola çıkan elçileri için yolda su olmasın, barınağınız olmasın, cehennem yolculuğuna çıkınız!*” Ne yazık ki hangi ticaret merkezinin kastedildiği bilinmemektedir; ancak giriş kısmında Hattu'nun yanı sıra Karkamiş'dan bahsedilmesi, birkaç yüzyıl sonra bir Asur ticaret kolonisi olarak ünlenecek olan Kültepe-Kaniş'in kuruluşuyla ilgili olduğu yönündeki önemli bir varsayımı haklı çıkarmaktadır. Ebla tabletlerinde, Karkamiş'in ekonomik metinlerde sıkça yer alması bu görüşü desteklemektedir.²³⁸ Bu metinde Karkamiş'in; oy birliği ile II. ve I. Binyılda Cerablus yakınlarındaki Karkamiş olduğu tespit edilmiştir.²³⁹ Fakat bu görüşe E. Sollberger katılmamaktadır. Bu yer adının kesinlikle kār-kā-mi-iš olarak okunabilmesine rağmen , burada ünlü Kuzey Suriye şehrinden bahsedildiğine dair bir kanıt bulunmadığını ifade etmektedir. E. Sollberger'in; ARET VIII'de yayımını yapmış olduğu metinlerde geçen gār-ga-mi-iš'lı erkeklere ait olduğu söylenen on dört isimden on birinin Akadca veya en azından Sâmi kökenli adlar olması, geriye kalan iki ismin ise bilinen hiçbir dile atfedilememesi ve hatta bu isimlerin (*Laroche's Noms des Hittites*)'da geçmemesi geçerli sebepleri arasında yer almaktadır. Son olarak

²³⁷ (*ašibutu kultare*)

²³⁸ Pettinato, 1976a, s. 48.

²³⁹ Giovanni Pettinato, “Carchemiš-Kār-Kamiš. Le Prime Attestazioni del III Millennio”, **OrAn, Volume 15**, 1976b, s. 11-15. Ayrıca bkz. Brigitte Groneberg, **Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes III, Die Orts-und Gewässernamen der altbabylonischen Zeit**, Wiesbaden, 1980, s. 133.

Karkamiş'ın; Ebla ve Abarsal arasındaki antlaşma metninde (TM.75.G.2420) Ebla'nın yetkisi altında listelenmiş olması, burada tartışılan konunun kesinlikle lehine olmadığını da belirtmektedir. Böylece E. Sollberger yukarıdaki gerekçeleri göz önüne alınarak gâr-ga-mi-iş ve Karkamiş'ın aynı adı paylaşan farklı şehirler olarak alınmasının ihtiyatlı olduğunu düşünmektedir.²⁴⁰ Ebla metinlerinde kentin en eski ismi ilk kez M.Ö. III. Binyıl'ın ortalarından itibaren geçmektedir. Ebla metinlerinde Karkamiş, önemli bir ticaret merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴¹ Karkamiş; Ebla arşivlerinde (M.Ö. XIV. yy'da) yerel ticaret ağını oluşturan şehirler arasında bir dağıtım merkezi olarak görülmektedir. Bu dönemde Karkamiş, Fırat üzerinden Mezopotamya'ya ve Anadolu'ya uzanan ticaret yollarının önemli bir kavşak noktasında yer almaktadır. Metinlerde Karkamiş'tan gelen tüccarlar, hammadde ve çeşitli ticari malların transferinde rol oynamaktadır. Özellikle bakır, tekstil ürünleri ve değerli taşlar Karkamiş üzerinden Ebla'ya ve çevre bölgelere ulaşmaktadır. Karkamiş'ın; Eblalı yöneticilerle diplomatik yazışmalar ve ittifaklar yaptığına dair bilgiler mevcuttur. Karkamiş'ın metinlerde sıklıkla geçmesi M.Ö. III. Binyıl'da önemli bir merkez olduğunu ve Mezopotamya, Suriye ve Anadolu arasındaki ticari ve kültürel ağların bir parçası olduğunu da göstermektedir.²⁴²

²⁴⁰ Sollberger, 1986, s. 43.

²⁴¹ Ebla metinlerinde Karkamiş'ın geçtiği yerler için bkz. **RGTC XII/1**, s. 150, 1993.

²⁴² Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Pettinato, 1976b, s. 11-15.

3.2.6. TM.75.G.2420 Numaralı Metin

ARET XIII: 5²⁴³

TM.75.G.2420

öy. I,1	[...]
öy. I,2	[ù bād]-r̄bād ^{ki}
öy. I,3	in šu
öy. I,4	en
öy. I,5	Ib-la ^{ki}
öy. I,1-5:	<i>Ve kaleler Ebla kralı(na) aittir.</i>
öy. I,6	Kab-lu ₅ -ul ^{ki}
öy. I,7	ù bād-bād ^{ki}
öy. I,8	in šu
öy. I,9	en
öy. I,10	Ib-la ^{ki}
öy. I,6-10:	<i>Kablul ve kaleler Ebla kralı(na) aittir.</i>
öy. I,11	Za- 'à-ar ^{ki}
öy. I,12	Ù-zi-la-du ^{ki}
öy. I,13	ù bād-bād ^{ki}
öy. I,14	r̄in ⁷ šu
öy. I,15	en
öy. I,16	Ib-la ^{ki}

²⁴³ Bkz. ARET XIII, 2003, s. 43-56.

öy. I,11-16:	<i>Zahar, Uziladu ve kaleler Ebla kralı(na) aittir.</i>
öy. I,17	<i>Gú-da-da-núm^{ki}</i>
öy. II,1	[<i>ù bād-bād^{ki}</i>]
öy. II,2	[<i>i</i>] <i>n</i> šu
öy. II,3	en
öy. II,4	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. I,17 II,1-4:	<i>Guddanum [ve kaleler] Ebla kralı(na) aittir.</i>
öy. II,5	bād-bād ^{ki}
öy. II,6	<i>kul-a</i> ki
öy. II,7	lú šu
öy. II,8	en
öy. II,9	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. II,10	<i>in</i> šu
öy. II,11	en
öy. II,12	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. II,13	lú šu
öy. II,14	en
öy. II,15	<i>A-bar-SAL₄^{ki 244}</i>
öy. II,16	<i>in</i> šu
öy. II,17	en
öy. II,18	<i>A-bar-SAL₄^{ki}</i>

²⁴⁴ Ebla metinlerinde Abarsal'ın geçtiği yerler için bkz. **RGTC XII/1**, s. 8-9.

öy. II,5-18:	<i>Ebla kralının kontrolü altında (bulunan) tüm diğer kaleler Ebla kralına aittir; Abarsal kralının kontrolü altında (bulunan) tüm diğer kaleler (de) Abarsal kralına aittir.</i>
öy. II,19	<i>Gàr-gàr-mi-iš^{ki}</i>
öy. II,20	<i>in šu</i>
öy. III,1	<i>[en]</i>
öy. III,2	<i>[Ib-la^{ki}]</i>
öy. II,19 III,1-2:	<i>Karkamış [Ebla kralına] aittir.</i>
öy. III,3	<i>Ti-in-nu^{ki}</i>
öy. III,4	<i>ù bàd-bàd^{ki}</i>
öy. III,5	<i>in šu</i>
öy. III,6	<i>en</i>
öy. III,7	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. III,3-7:	<i>Tinnu ve kaleler Ebla kralı(na) aittir.</i>
öy. III,8	<i>Ar-ga^{ki}</i>
öy. III,9	<i>in šu</i>
öy. III,10	<i>en</i>
öy. III,11	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. III,8-11:	<i>Arga; Ebla kralı(na) aittir.</i>
öy. III,12	<i>La-da-i-nu^{ki}</i>
öy. III,13	<i>in šu</i>
öy. III,14	<i>en</i>

öy. III,15	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. III,12-15:	<i>Ladainu; Ebla kralı(na) aittir.</i>
öy. III,16	<i>Dar₅-ru₁₂-la-ba^{ki}</i>
öy. III,17	<i>in šu</i>
öy. III,18	<i>en</i>
öy. III,19	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. III,16-19:	<i>Darrulaba; Ebla kralı(na) aittir.</i>
öy. IV,1	[...]
öy. IV,2	<i>in šu</i>
öy. IV,3	<i>en</i>
öy. IV,4	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. IV,1-4:	[], Ebla kralı(na) aittir. ²⁴⁵
öy. IV,5	<i>Da-za-ba^{ki}</i>
öy. IV,6	<i>in šu</i>
öy. IV,7	<i>en</i>
öy. IV,8	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. IV,5-8:	<i>Dazaba; Ebla kralına aittir.</i>
öy. IV,9	<i>Ga-ra-mu^{ki}</i>
öy. IV,10	<i>in šu</i>
öy. IV,11	<i>en</i>
öy. IV,12	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. IV,9-12:	<i>Karramu; Ebla kralı(na) aittir.</i>

²⁴⁵ “[]” gösterilen kısımda yer adı bulunmaktadır.

öy. IV,13	ra-:Gír-da-a ^{ki}
öy. IV,14	ù bàd-bàd ^{ki}
öy. IV,15	in šu
öy. IV,16	en
öy. IV,17	Ib-la ^{ki}
öy. IV,13-17:	<i>Girda`a ve kaleler Ebla kralı(na) aittir.</i>
öy. IV,18	‘À-la-šu-NE ^{ki}
öy. IV,19	in šu
öy. V,1	[en]
öy. V,2	[Ib-la ^{ki}]
öy. IV,18 V,1-2:	<i>Alaşune; [Ebla kralına] aittir.</i>
öy. V,3	Ra-ás ^{ki}
öy. V,4	in šu
öy. V,5	en
öy. V,6	Ib-la ^{ki}
öy. V,3-6	<i>Ra`š; Ebla kralı(na) aittir.</i>
öy. V,7	‘À-du ^{ki}
öy. V,8	in šu
öy. V,9	en
öy. V,10	Ib-la ^{ki}
öy. V,7-10:	<i>Haddu; Ebla kralı(na) aittir.</i>
öy. V,11	İgi ^{ki}
öy. V,12	in šu

öy. V,13	en
öy. V,14	<i>Ib-la</i> ^{ki}
öy. V,11-14:	<i>İgi; Ebla kralı(na) aittir.</i>
öy. V,15	<i>bàd-bàd</i> ^{ki}
öy. V,16	<i>kul-a ki-II</i>
öy. V,17	<i>lú šu</i>
öy. V,18	en
öy. V,19	<i>Ib-la</i> ^{ki}
öy. V,20	<i>in šu</i>
öy. V,21	en
öy. V,22	<i>Ib-la</i> ^{ki}
öy. V,23	<i>lú šu</i>
öy. VI,1	[en]
öy. VI,2	[<i>A-bar-SAL</i> ₄ ^{ki}]
öy. VI,3	[<i>in šu</i>]
öy. VI,4	en
öy. VI,5	<i>A-bar-SAL</i> ₄ ^{ki}
öy. V,15-2 VI,1-5:	<i>Ebla kralının kontrolü altında (bulunan) bu ikinci alandaki diğer tüm kaleler Ebla kralı(na) aittir; Abarsal kralının kontrolü altında (bulunan) [Abarsal kralına ait olan]</i>
öy. VI,6	<i>ma-nu-ma</i>
öy. VI,7	en

öy. VI,8	áš
öy. VI,9	ù dingir-dingir áš
öy. VI,10	ù kalam-tim áš
öy. VI,11	ug ₇
öy. VI,6-11:	<i>Kral'a hakaret eden, tanrılara hakaret eden veya ülkeye hakaret eden herkes ölür.</i>
öy. VI,12	su-ma
öy. VI,13	lú-igi A-bar-SAL ₄ ^{ki}
öy. VI,14	Ib-la ^{ki}
öy. VI,15	máš
öy. VI,16	šu-du ₈
öy. VI,17	su-ma
öy. VI,18	lú-igi
öy. VI,19	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
öy. VI,20	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
öy. VII,1	[ug ₇]
öy. VI,12-20 VII,1:	<i>Eğer Abarsal'ın yetkili bir adamıysa, Ebla onu teslim etmek zorunda kalacak; eğer Abarsal'ın yetkili bir adamıysa, Abarsal (kendisi) onu öldürtecektir.</i>
öy. VII,2	[su-ma]
öy. VII,3	[lú-igi]
öy. VII,4	[Ib-la ^{ki}]
öy. VII,5	[A-bar-SAL ₄ ^{ki}]
öy. VII,6	máš
öy. VII,7	ʾšuʾ-du ₈

öy. VII,8	<i>su-ma</i>
öy. VII,9	<i>lú-igi</i>
öy. VII,10	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. VII,11	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. VII,12	<i>ug₇</i>
öy. VII,2-12:	<i>Eğer Ebla'nın yetkili bir adamıysa, Abarsal onu teslim etmek zorunda kalacak; eğer Ebla'nın yetkili bir adamıysa, Ebla (kendisi) onu öldürtecektir.</i>
öy. VII,13	<i>su-ma</i>
öy. VII,14	<i>in 10 nu-bànda</i>
öy. VII,15	<i>ma-nu-ma</i>
öy. VII,16	<i>áš</i>
öy. VII,17	<i>du-tum</i>
öy. VII,18	<i>50 udu-udu</i>
öy. VII,19	<i>hi-na-sum</i>
öy. VII,13-19:	<i>Eğer hareket eden biri müfettişe²⁴⁶, 50 koyuna para ödemek zorunda kalacak.</i>
öy. VII,20	<i>'à-na-sa</i>
öy. VII,21	<i>in</i>
öy. VIII,1	[BAD-BAD]
öy. VIII,2	[bàd]
öy. VIII,3	[TUMxSAL]
öy. VIII,4	<i>tuku_x</i>

²⁴⁶ Bkz. **ARET XIII**, 2003, s. 46'da İtalyanca çevirisi "caposquadra" ustabaşı olarak yapılmıştır.

öy. VIII,5	gu ₄ -si-dili
öy. VIII,6	^{GIS} ma-NE
öy. VIII,7	hi-mu-túm
öy. VII,20 VIII,1-7:	<i>Bunun yerine [fethedilmiş bir kalenin komutanlarından] birisi ise, (onun) mallarını, sığırı ve maNE gemisini teslim etmek zorunda kalacak.</i>
öy. VIII,8	kas ₄ -kas ₄
öy. VIII,9	du-du
öy. VIII,10	20 u ₄
öy. VIII,11	tuš
öy. VIII,12	níg-kaskal
öy. VIII,13	kú
öy. VIII,14	an-da-ma
öy. VIII,15	mí-du ₁₁ -ga
öy. VII,16	tuš
öy. VIII,17	níg-kaskal
öy. VIII,18	hi-na ²⁴⁷ -sum
öy. VIII,8-18:	<i>Gelen karavan, 20 gün(e) yolculuk yiyeceklerini tüketecektir;(ama) (daha uzun) kalmasını istiyorsanız, seyahat erzaklarını zarfını vermeniz gerekecektir.</i>
öy. VIII,19	u ₉ ¹ (EZENx10)-gi-iš ₁₂ ²⁴⁸
öy. IX,1	[kas ₄ -kas ₄]
öy. IX,2	[lú tuku _x]
öy. IX,3	mu-túm

²⁴⁷ Silinmiştir.

²⁴⁸ Tablet kenarında LAMxKUR olabilir.

öy. IX,4	BAD
öy. IX,5	bàd
öy. IX,6	TUMxSAL
öy. IX,7	lú sikil
öy. IX,8	gu ₄ -si-dili
öy. IX,9	lú sikil
öy. IX,10	^{GIS} ma-NE
öy. IX,11	gu ₄ -gu ₄ udu-udu
öy. IX,12	hi-na-sum
öy. IX,13	hi-mu-túm
öy. VIII,19 IX,1-13:	<i>[kalenin komutanı], fethedilen kalenin komutanı müfettişe ve maNE gemisinin müfettişine, öküz ve koyun(u) <<hediye>> olarak teslim edecek.</i>
öy. IX,14	kas ₄ -kas ₄
öy. IX,15	níg-ba
öy. IX,16	šu-ba ₄ -ti
öy. IX,17	níg-kaskal
öy. IX,18	nu hi-na-sum
öy. IX,19	gi ₄
öy. IX.14-16:	<i>(Hediye) alınan karavana, dönüş için seyahat yiyeceği verilmeyecektir.</i>
öy. IX,20	su-ma
öy. X,1	[du ₁₁ -ga]
öy. X,2	[an-da-ma]
öy. X,3	en

öy. X,4	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. X,5	<i>giš ba-tuku_x</i>
öy. X,6	<i>su-ma</i>
öy. X,7	<i>nu du₁₁-ga</i>
öy. X,8	<i>ì a-è</i>
öy. IX,20 X,1-8:	<i>Eğer (konuşursa) Ebla kralı dinler; eğer konuşmazsan yeminini bozmuş olursun.</i>
öy. X,9	<i>en</i>
öy. X,10	<i>A-bar-SAL₄^{ki}</i>
öy. X,11	<i>in</i>
öy. X,12	<i>kalam-tim</i>
öy. X,13	<i>lu^{lu}-è</i>
öy. X,14	<i>du-du</i>
öy. X,15	<i>mu-ù</i>
öy. X,16	<i>zé-sù</i>
öy. X,17	<i>su-ma</i>
öy. X,18	<i>nu ì-na-sum</i>
öy. X,19	<i>ì a-è</i>
öy. X,9-19:	<i>Ülkesindeki Abarsal kralı, yolculara istekleri doğrultusunda su sağlamalıdır; eğer vermezse yeminini bozmuş olur.</i>
öy. XI,1	<i>[su-ma]</i>
öy. XI,2	<i>[gu₄-me]</i>
öy. XI,3	<i>ˁnu ˁdùgˁ</i>
öy. XI,4	<i>ba-li</i>

öy. XI,5	kalam- <i>tim</i>
öy. XI,6	al ₆ -ug ₇
öy. XI,7	gu ₄ -me ²⁴⁹
öy. XI,8	dùg
öy. XI,9	níg-du ₈
öy. XI,10	kalam- <i>tim</i>
öy. XI,11	ug ₇
öy. XI,12	<i>i-mu</i>
öy. XI,13	<i>in</i>
öy. XI,14	Uri
öy. XI,15	ug ₇
öy. XI,1-15:	<i>[Eğer sığırlar] sağlıksız durumda (sizin) ülkenizde emir olmadan ölürse, sığırlar sağlığına kavuştuğu zaman (sizin) ülkenizde gerçekten ölürse, Uri bölgesi de ölecek.²⁵⁰</i>
öy. XI,16	<i>su-ma</i>
öy. XI,17	<i>A-bar-SAL₄^{ki}</i>
öy. XI,18	<i>en</i>
öy. XI,19	ug ₇
öy. XI,20	<i>ì a-è</i>
öy. XI,16-20:	<i>Eğer Abarsal'dan biri (onların) kralını öldürürse, yemin etmeyi başaramazsın.</i>

²⁴⁹ Silinmiştir.

²⁵⁰ Uri bölgesinden kasdedilen orada yaşayan halk olabilir.

öy. XII,1	['a ₅ -na]
öy. XII,2	[níg-sa ₁₀]
öy. XII,3	[gi-za]-ar [!]
öy. XII,4	gaba-ru
öy. XII,5	máš
öy. XII,6	šu-du ₈
öy. XII,7	numun
öy. XII,8	nu hi-na-sum
öy. XII,9	an-da-ma
öy. XII,10	numun
öy. XII,11	hi-na-sum
öy. XII,12	ì a-è
öy. XII,1-12:	<i>[Satış fiyatında] siz (yemin) eşdeğerini teslim edeceksiniz (ancak), tohum satmayacaksınız, yemin etmeyi başaramayacaksınız.</i> ²⁵¹
öy. XII,13	me-nu
öy. XII,14	níg-sa ₁₀
öy. XII,15	Ib-la ^{ki}
öy. XII,16	in šu
öy. XII,17	A- ^r bar ^r - ^r SAL ₄ ^r ki ^r
öy. XII,18	[gi ₄]
öy. XII,19	[ù-ma]

²⁵¹ Çevirisi yapılan tohum ifadesini karşılayan *numun* kelimesi burada bitkilerin üremesini sağlayan madde anlamında kullanılmıştır. Ancak *numun* kelimesinin yaygın olarak kullanılan “soy sop, nesil, ecdat” anlamları da bulunmaktadır.

öy. XIII,1	[<i>me-nu</i>]
öy. XIII,2	[<i>níg-sa₁₀</i>]
öy. XIII,3	[<i>A-bar-SAL₄^{ki}</i>]
öy. XII,4	<i>in šu</i>
öy. XII,5	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy. XIII,6	<i>gi₄</i>
öy. XIII,7	<i>'a₅-na</i>
öy. XIII,8	<i>Lu-a-tim^{ki}</i>
öy. XIII,9	<i>maškim</i>
öy. XIII,10	<i>nu du</i>
öy. XIII,11	<i>maškim</i>
öy. XIII,12	<i>'a₅-n[a]</i>
öy. XIII,13	<i>Ti-ir</i>
öy. XIII,14	<i>lú</i>
öy. XIII,15	<i>du</i>

öy. XII,13-19 XIII,1-15: *Ebla'nın, Abarsal yetkisine (geri ödemek zorunda) olduğu gelire gelince [Abarsal'ın elde ettiği gelirin yanı sıra], (Abarsal'ın da) Ebla otoritesine (geri ödemek zorunda olduğu gelire gelince): Tir'in, komiser girmesine izin verecek olan kişi bir komiserin Luatum'a girmesine izin vermeyecek.*

öy. XIII,16	<i>su-ma</i>
öy. XIII,17	<i>Ti-ir</i>

öy. XII,18	ʿgur ₄ ʿ-ra
öy. XIII,19	[maškim]
öy. XIII,20	[du]
öy. XIII,21	[ʾa ₅ -na]
ay. I,1	[en]
ay. I,2	ʿ ʾàʿ-na-sa
ay. I,3	ʾa ₅ -na
ay. I,4	en
ay. I,5	nu du
ay. I,6	ì a-è
öy. XIII,16-21 ay.I,1-6: <i>Eğer Tir ciddi bir şekilde hastalanırsa, (komiseri krala gitmesine izin vereceksin); eğer(komiserin) krala gitmezse, yemin etmeyi başaramazsın.</i> ²⁵²	
ay. I,7	al ₆
ay. I,8	ki-sur
ay. I,9	máš
ay. I,10	šu-du ₈
ay. I,11	máš
ay. I,12	šu-du ₈
ay. I,13	lú
ay. I,14	wa-tum
ay. I,15	gùn-gùn
ay. I,16	Ib-la ^{ki}
ay. I,17	ʿmaʿ-[]

²⁵² “Ciddi bir şekilde Tir hastalanırsa” ifadesinden Tir şehrinde yaşayan halkın hastalanması kastedilmektedir.

ay. I,18	[]
ay. I,19	[]
ay. II,1	ka[la]m-t[im]
ay. II,2	ká
ay. II,3	a-dè
	ay. II,4 šíta-šíta
ay. II,5	a-dè
ay. II,6	ì-giš ì-giš
ay. I,7-19 II,1-6:	<i>(Benim) iznim olmadan kimse ülkeme seyahat etmeyecek; eğer (onunla) seyahat etmesine izin verirseniz, yemin etmeyi başaramayacaksınız; emrettiğim (zaman) seyahat edecek.</i>
ay. II,7	en-ma
ay. II,8	en
ay. II,9	Ib-la ^{ki}
ay. II,10	'a ₅ -na
ay. II,11	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. II,7-11:	<i>Ebla kralı, Abarsal'a şöyle (der):</i>
ay. II,12	ba-li
ay. II,13	'a ₅ -na
ay. II,14	kalam-tim
ay. II,15	ma-na-ma
ay. II,16	nu kas ₄ -kas ₄
ay. II,17	an-da-[ma]
ay. II,18	[kas ₄ -kas ₄]

ay. III,1	ì a-è
ay. III,2	<i>an-na-ma</i>
ay. III,3	du ₁₁ -ga
ay. III,4	kas ₄ -kas ₄
ay. III,5	<i>en-ma</i>
ay. III,6	en
ay. III,7	<i>Ib-la</i> ^{ki}
ay. III,8	'a ₅ -na
ay. III,9	<i>A-bar-SAL</i> ₄ ^{ki}
ay. III,5-9:	<i>Ebla kralı Abarsal'a şöyle (der):</i>
ay. III,10	<i>Kak-mi-um</i> ^{ki}
ay. III,11	<i>Ha-zu-wa-an</i> ^{ki}
ay. III,12	<i>NI-ra-ar</i> ^{ki}
ay. III,13	in-i
ay. III,14	šeš-šeš
ay. III,15	2 u ₄
ay. III,16	3 u ₄
ay. III,17	<i>me-na-ṛma</i> ^ṛ
ay. III,18	['a ₅ -na]
ay. III,19	[kalam-tim]
ay. IV,1	kas ₄ -kas ₄
ay. IV,2	'à-na-sa
ay. IV,3	nu kas ₄ -kas ₄
ay. IV,4	ì a-è

ay. III,10-19 IV,1-4:	<i>Kakmium, Hazuwan, Nirar (benimle) iki (ya da) üç gün antlaşma içine girdiği (zaman), [benim ülkeme] seyahat edecek herhangi birisine; eğer (onun) yerine seyahat etmesine izin vermezseniz, yemin etmeyi başaramayacaksınız.</i>
ay. IV,5	<i>me-nu</i>
ay. IV,6	<i>inim</i>
ay. IV,7	<i>hul</i>
ay. IV,8	<i>lú</i>
ay. IV,9	<i>giš ba-tuku_x</i> ²⁵³
ay. IV,10	<i>gi₄-maškim</i>
ay. IV,11	<i>ar-hi-iš ar-hi-iš</i>
ay. IV,12	<i>du-du</i>
ay. IV,5-12:	<i>Duyduğün kötü bir habere gelince, bir elçiyi mümkün olduğunca çabuk yollayacaksın.</i>
ay. IV,13	<i>in</i>
ay. IV,14	<i>kaskal</i>
ay. IV,15	<i>gíd</i>
ay. IV,16	<i>a-dè</i>
ay. IV,17	<i>ná-^ˈná</i>
ay. IV,18	<i>[gi₄-maškim]</i>
ay. IV,19	<i>[nu du]</i>
ay. V,1	<i>ì-til</i>
ay. V,2	<i>an-da-ma</i>
ay. V,3	<i>inim</i> ²⁵⁴

²⁵³ Silinmiş bir işaret bulunmaktadır.

ay. V,4	hul
ay. V,5	giš ba-tuku ²⁵⁵ _x
ay. V,6	gi ₄ :maškim
ay. V,7	nu du
ay. V,8	ì a-è
ay. IV,13-19 V,1-8:	<i>Uzun bir seyahatleyken [bir elçiye (kötü haberi) göndermek zorunda değilsiniz]; (ama eğer mevcutsa)²⁵⁶kötü bir amaç hissederseniz (ve) bir elçiyi göndermeyin, yemin etmeyi başaramayacaksınız.</i>
ay. V,9	Ib-la ^{ki}
ay. V,10	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. V,11	raš:ga
ay. V,12	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. V,13	Ib-la ^{ki}
ay. V,14	nu raš:ga
ay. V,9-14:	<i>Ebla, Abarsal'a doğru nehir ticareti uygulayabilir; (ama) Abarsal, Ebla'ya doğru nehir ticareti uygulayamaz.</i>
ay. V,15	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. V,16	addir(GISAL:A)-má-gal
ay. V,17	ma-a-lum
ay. V,18	ʾšúʾ [ba ₄ -ti]
ay. V,19	[ù ugula]

²⁵⁴ Bkz. **ARET XII**, 2003, s. 50'de İtalyanca çevirisi "proposito" olarak yapılmıştır. Ama (inim) kelimesinin "konu, mesele" anlamları olduğu için çeviriye bu şekilde dahil edilmiştir.

²⁵⁵ Silinmiş bir işaret bulunmaktadır.

²⁵⁶ Burada ifade edilen yukarıda çevirisi yapılan satırdan uyumlu olabileceği düşüncesiyle "kötü haberin" mevcut olması olabilir.

ay. VI,1	LAM ₇ :KI-sù
ay. VI,2	zi-kam ₄
ay. VI,3	šu ba ₄ -ti
ay. V,15-19 VI,1-3:	<i>Büyük bir gemide bulunan Abarsal (malları) için yer bulunabilir ve onun (mallar) için pazarda müfettiş bulunabilir.</i>
ay. VI,4	me-nu
ay. VI,5	lú-kar
ay. VI,6	Ib-la ^{ki}
ay. VI,7	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. VI,8	gi ₄
ay. VI,4-8:	<i>Ebla(lı) söz konusu olduğu zaman Abarsal onu (Eblalı tüccarları) rahatsız etmeden dönmesine izin verecek.</i> ²⁵⁷
ay. VI,9	me-nu
ay. VI,10	lú-kar
ay. VI,11	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. VI,12	Ib-la ^{ki}
ay. VI,13	gi ₄
ay. VI,9-13:	<i>Abarsallı tüccarlar söz konusu olduğu zaman, Ebla onu (Abarsallı tüccarları) rahatsız etmeden dönmesin izin verecek.</i>
ay. VI,14	dingir
ay. VI,15	Ib-la ^{ki}

²⁵⁷ Eğer “tüccarlar” olarak çevirisi yapılan yerin metinde *lú-kar* kelimesine karşılık geldiği düşünülürse, bu kelimenin anlamının “liman bölgesi sorumlusu” olmasından dolayı “tüccarlar” olarak çevrilen kısımın anlam olarak uyum göstermediği söylenebilir.

ay. VI,16	ù
ay. VI,17:	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. VI,18	dím
ay. VI,19	[]
ay. VI,20	[]
ay. VI,21	([])
ay. VII,1	in
ay. VII,2	1 mu
ay. VII,3	1 gu ₄ 1 nita:udu
ay. VII,4	hi-mu-túm
ay. VII,5	su-ma
ay. VII,6	nu hi-mu-túm
ay. VII,7	ì a-è
ay. VII,14-21 VII,1-7: <i>Ebla'nın tanrısına da Abarsal kültünü sunacak, her yıl bir öküz ve bir koç dağıtacaksınız; eğer onları teslim etmezseniz yemin etmeyi başaramayacaksınız.</i>	
ay. VII,8	iti i-si
ay. VII,9	su-ma
ay. VII,10	Ib-la ^{ki}
ay. VII,11	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. VII,12	šu šu-ra
ay. VII,13	ug ₇
ay. VII,14	du-tum
ay. VII,15	50 nita:udu
ay. VII,16	hi-na-sum
ay. VII,8-16:	<i>Eğer ay(da) (düzenlenen) bayramda Abarsal'dan biri</i>

bir kavgada Eblalıyı öldürürse, fiyat olarak 50 koç verecek.

ay. VII,17	ʿsu-maʿ
ay. VII,18	[A-bar-SAL ₄ ^{ki}]
ay. VII,19	[Ib-la ^{ki}]
ay. VII,20	[šu šu-ra]
ay. VIII,1	ug ₇
ay. VIII,2	du-tum
ay. VIII,3	50 nita:udu
ay. VIII,4	hi-na-sum
ay. VII,17-20 VIII,1-4: <i>Eğer Eblalı bir kavgada Abarsallıyı (Abarsal'dan)</i>	
<i>öldürürse, fiyat olarak 50 koç verecek.</i>	
ay. VIII,5	su-ma
ay. VIII,6	mar-:gír tu
ay. VIII,7	ù
ay. VIII,8	GIŠ-šu-gur
ay. VIII,9	šu-ra ug ₇
ay. VIII,10	ù-ma gu ₄ ù-ma IGI.NITA
ay. VIII,11	zàh
ay. VIII,12	níg-mul(-an)
	ay. VIII,13 gâr-ra
	ay. VIII,14 udu
	ay. VIII,15 ù-ma
ay. VIII,16	udu zàh
ay. VIII,17	[níg-mul(-an)]
ay. VIII,18	[gâr-ra]
ay. VIII,19	[tu-mušen]

ay. VIII,5-19:	<i>Eğer (bundan sonra) bir Amorit hançer ya da mızrakla öldürüldükten sonra, arınma ritüeli için öküz ya da eşek yoktur ve (eğer) arınma ritüeli için koyun yoksa [arındırma ritüeli için teslim edilenler kuş olacak].</i>
ay. VIII,20	[su-ma]
ay. IX,1	1 giš-gíd ildag ₄ 2 PA
ay. IX,2	ì-til
ay. IX,3	^{wa} è
ay. IX,4	ri-kas 10 diri
ay. IX,5	12 udu
ay. IX,6	hi-na-sum
ay. VIII,20 IX,1-6	<i>[Eğer], 1 kavak taht (onunla birlikte) 2 asa mevcut olduğu (zaman) 10'dan fazla olursa, 12 koyun vermek zorunda kalacak.</i>
ay. IX,7	dumu-nita A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. IX,8	ù-ma
ay. IX,9	dumu-mí
ay. IX,10	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. IX,11	ir ₁₁
ay. IX,12	Ib-la ^{ki}
ay. IX,13	ì-til
ay. IX,14	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. IX,15	é
ay. IX,16	Ib- ^r la ^{ki}
ay. IX,17	[níg-du ₈]

ay. IX,18	[du]
ay. IX,19	[su-ma]
ay. X,1	<i>Ib-la^{ki}</i>
ay. X,2	<i>géme ir₁₁</i>
ay. X,3	<i>šu-du₈</i>
ay. X,4	<i>šub</i>
ay. X,5	<i>du-tum</i>
ay. X,6	50 nita:udu
ay. X,7	hi-na-sum
ay. IX,12-19 X,1-7:	<i>Abarsallı bir adamın oğlu ya da Abarsallı bir adamın kızı Eblalı 'nın hizmetkarı olduğu (zaman) (ve) Abarsallı adam onu (çocuklarını) [kurtarmak için Eblalı 'nın evine girerse,[Eğer] yakalanan hizmetçi (ya da) hizmetkarı serbest bırakırsa, fiyat olarak 50 koç verilecek.</i>
ay. X,8	<i>su-ma</i>
ay. X,9	<i>'a₅-na</i>
ay. X,10	<i>bàd</i>
ay. X,11	<i>mu-túm</i>
ay. X,12	<i>i-da-kam₄</i>
ay. X,13	<i>lugal bàd</i>
ay. X,14	<i>nam-ku₅</i>
ay. X,15	<i>ká</i>
ay. X,16	hi-na-sum
ay. X,8-16:	<i>Eğer kaleye bir katkı sağlanmadıysa, kalenin beyi (sadece) yemin ettikten sonra onu (kaleyi) terk eder.</i>
ay. X,17	<i>in'</i>

ay. X,18	[kalam- <i>tim</i>]
ay. X,19	[<i>ù-ma</i>]
ay. X20	[<i>gu</i> ₄]
ay. XI,1	<i>ù-ma</i>
ay. XI,2	IGI.NITA
ay. XI,3	<i>A-bar-SAL</i> ₄ ^{ki}
ay. XI,4	<i>níg-sa</i> ₁₀
ay. XI,5	<i>ì-til</i>
ay. XI,6	<i>Ib-la</i> ^{ki}
ay. XI,7	GIŠ-ti
ay. XI,8	20 udu-udu
ay. XI,9	<i>ì-til</i>
ay. XI,10	<i>A-bar-SAL</i> ₄ ^{ki}
ay. XI,11	<i>lu-ti-ir</i>
ay. X,17-20 XI,1-11: <i>bir Eblalı satın almak için teklif ettiği zaman (hayvanları yaralama alışkanlığına sahip olan) Abarsallı adam öneriye 20 koyun ekleyecek.</i>	
ay. XI,12	10 udu-udu
ay. XI,13	<i>zàh</i> ²⁵⁸
ay. XI,14	<i>àga-kár'</i> (ŠÈ)
ay. XI,15	<i>Ib-la</i> ^{ki}
ay. XI,16	<i>šub</i>
ay. XI,17	<i>ù-ma</i>
ay. XI,18	<i>nag 'ì-giš'</i>

²⁵⁸ DIŠ.ĤA.DIŠ. yazılıdır.

ay. XI,19	[šub]
ay. XI,20	[su-ma]
ay. XI,21	[nu šub]
ay. XII,1	ì a-è
ay. XI,12-21 XI,1:	<i>(Eğer) yasa dışı yollarla getirilen 10 koyun eksikse, Ebla için (onları/koyunları) serbest bırakacaksınız; ayrıca (eğer öyleyse) içki ve yağları bırakacaksınız; eğer (onları serbest bırakmazsanız, yemin etmeyi başaramayacaksınız.</i>
ay. XII,2	’à-na-sa
ay. XII,3	in
ay. XII,4	kalam-tim
ay. XII,5	ì-giš hul
ay. XII,6	ù-ma
ay. XII,7	nag
ay. XII,8	hul
ay. XII,9	ì-tìl
ay. XII,10	in
ay. XII,11	é
ay. XII,12	Ib-la ^{ki}
ay. XII,13	an-da
ay. XII,14	nag ì-giš hul
ay. XII,15	máš
ay. XII,16	šu-du ₈
ay. XII,17	dùg

ay. XII,2-17:	<i>Eğer bunun yerine (senin) ülkende/ Eğer (senin) ülkenin yerine, bir Eblalı'nın evinde kötü bir yağ ve kötü bir içki varsa, içersen (ve) kötü yağları iyi olanla değiştirecek[...].</i>
ay. XII,18:	<i>bilinmeyen sayıda satır yok edilmiştir</i>
ay. XII,1'	[an-na]
ay. XIII,1	du ₁₁ -ga
ay. XIII,2	lú
ay. XIII,3	du ₁₁ -ga
ay. XIII,4	uru-bar
ay. XIII,5	è
ay. XIII,6	'à-na-sa
ay. XIII,7	<nu> è
ay. XIII,8	ì a-è
ay. XIII,1-8:	<i>(Ben) emrettiğim zaman, köyler vermesi gerekenleri sağlamalı; eğer bunun yerine sağla<maz>larsa, yemin etmeyi başaramayacaksınız.</i>
ay. XIII,9	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. XIII,10	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. XIII,11	šu-ra
ay. XIII,12	ug ₇
ay. XIII,13	šu mu-<<tak ₄ >>
ay. XIII,14	šub
ay. XIII,15	'a ₅ -na
ay. XIII,16	ki-sur
ay. XIII,17	Ib-la ^{ki}

ay. XIII,18	nam- ^ʾ ku ₅ ^ʾ
ay. XIII,19	[...]
ay. XIII,9-19:	<i>sınırına atmak üzere bırakırsa, (Eblalı) yemin edecek.</i>
ay. XIV,1	nu-zuh gá-udu-udu
ay. XIV,2	nu-zuh ká
ay. XIV,3	nu-zuh
ay. XIV,4	bād
ay. XIV,5	ug ₇
ay. XIV,1-5:	<i>[(...)] kim ağılı çalarsa, kim kapıyı çalarsa, kim kaleyi çalarsa, ölür.</i>
ay. XIV,6	in
ay. XIV,7	é
ay. XIV,8	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
ay. XIV,9	Ib-la ^{ki}
ay. XIV,10	ná
ay. XIV,11	i-da-ba-na
ay. XIV,12	BAD é
ay. XIV,6-12:	<i>Bir Eblalı geceyi bir Abarsallının evinde geçirdiği zaman, ev sahibi (onun için) ayağa kalkacak.</i>
ay. XIV,13	in u ₄
ay. XIV,14	é
ay. XIV,15	nu-zuh
ay. XIV,16	máš
ay. XIV,17	šu-du ₈
ay. XIV,18	^ʾ ug ₇ ^ʾ

ay. XIV,19	[A-bar-SAL ₄ ^{ki}]
ay. XIV20	[Ib-la ^{ki}]
ay. XIV,21	[50 nita:udu]
sk. 1	du-tum
sk. 2	hi-na-sum
ay. 14,13-21 sk.1-2:	<i>Evi soyduğu zaman [(ve eğer) Eblalı, Abarsal'dan bir adamı öldürürse (öldürmesi durumunda)] onun hakkını verecek fiyat olarak [50 koç] verecek.</i>
sk. 3	áš-ti
sk. 4	dam guruš
sk. 5	ma-nu-ma
sk. 6	ná
sk. 7	TÚG-íb-III túg-gùn 3 gu ₄
sk. 8	hi-na-sum
sk. 3-8:	<i>(Eğer) birisi bir erkeğin karısı ile yatarsa 3 öküz ve renkli kumaş verecek.</i>
sk. 9	su-ma sikil
sk. 10	mí-du ₁₁ -ga
sk. 11	du-gi ₄
sk. 12	a-inim-sù
sk. 13	wu-su-bu ₁₄ -bu ₁₄
sk. 14	níg-mu-sa
sk. 9-14:	<i>Eğer rızası olan bir kızsı (ve) sözünü doğruluyorsa, evli olan onunla evlenecek.</i>
sk. 15	su-ma

sk. 16	sikil
sk. 17	[nu mí-du ₁₁ -ga]
sk. 18	[...]
sk. 15-18:	<i>Eğer kızın [rızası yoksa,...]</i>
ük.:	bütün sütunlar kırılmıştır
sağ k. 1	[]
sağ k. 2	[]
sağ k. 3	[]
sağ k. 4	ì-[tìl]
sağ k. 5	dam-gàr
sağ k. 6	níg-du ₈
sağ k. 7	a-bù
sağ k. 8	guruš-zi
sağ k. 9	ì-tìl
sağ k. 10	ˈmeˈ-nu-ma [n]u gál
sağ k. 11	katip tarafından silinmiştir.
sağ k. 12	ˈduˈ-ma-lá
sağ k. 1-12:	<i>[...] tüccar mevcut olduğu (zaman), çalışanın babası fidyeyi temin etmek zorunda kalacak; eksik olan miktarı herhangi bir (şekilde) tam olarak teslim edeceksin.</i>
sağ k. 13	en-ma
sağ k. 14	en Ib-la ^{ki}
sağ k. 15	ˈa ₅ -na
sağ k. 16	A-bar-SAL ₄ ^{ki}
sağ k. 13-16:	<i>Ebla kralı Abarsal'a şöyle (der):</i>

sağ k. 17	<i>a-sa-ma a-sa-ma</i>
sağ k. 18	<i>kas₄-kas₄ ug₇-ug₇</i>
sağ k. 19	<i>kar</i>
sağ k. 20	[BAR.AN BAR]. ²⁵⁹ AN
sağ k. 21	[BAR.AN BAR.AN]
ak. I,1	<i>'a₅-na</i>
ak. I,2	<i>gaba-ru</i>
ak. I,3	<i>nu hi-[mu]-²⁶⁰túm</i>
ak. I,4	[]
ak. I,5	<i>bar₆:kù gu₄-gu₄ udu-udu dumu-nita²⁶⁰ dumu-mí dam</i>
ak. I,6	<i>taskarin:šu₄</i>
ak. I,7	<i>'a₅-na</i>
ak. I,8	<i>gaba-ru</i>
ak. I,9	<i>nu hi-na-sum</i>
sağ k. XVII-XXI ak. I-IX:	<i>Herhangi bir yerde yolcular öldüğü (zaman)</i>
	<i>[(onların) katır]ları alındı (alınacak) (ve) katırlar</i>
	<i>satılmayacak [...] (aynı zamanda onların) güümüğü,</i>
	<i>öküzü, oğlu, kızı, karısı, şimşir kabı (da) satılmayacak.</i>
ak. I,10	<i>ù an-da</i>
ak. I,11	<i>nu kú</i>
ak. I,12	<i>du₁₁-ga</i>
ak. I,13	<i>še-<<GIŠGAL>> ninda-gur₄[!]</i>
ak. I,14	<i>(UR₄)</i>
ak. I,15	<i>lú-ug₇ lú-ug₇</i>

²⁵⁹ Bkz. **ARET XI** s. 141'de BAR.AN için "katır" anlamı verilmektedir.

²⁶⁰ Bkz. Maria Giovanna Biga, Lucio Milano, **ARET IV Testi Amministrativi: Assegnazioni di Tessuti (Archivio L. 2769)**, Roma, 1984, s. 291'de ve **ARET XI** s. 143'te dumu-nita için "oğul, erkek evlat" anlamları verilmektedir.

ak. I,16	šu ba ₄ -ti
ak. II,1	g[u ₄]-gu ₄ udu-udu
ak. II,2	šu ba ₄ -ti
ak. I,10-16 II,1-2:	<i>Ve sen bira için kullanmak zorunda değilsin (ve) ölenlerin yiyecekleri için gümüş aldım (ve) öküz ve koyun aldım.</i>
ak. II,3	ga- ^ˈ lum ^ˈ -ma
ak. II,4	a-dè
ak. II,5	hul UNKEN-ak
ak. II,6	^d Utu ^d À-da ^(d) Mul(AN.AN:AN.AN) igi
ak. II,7	du ₁₁ -ga-sù
ak. II,8	in ^ˈ zè ^ˈ zàh ¹²⁶¹
ak. II,9	^ˈ a ₅ -na kas ₄ -kas ₄
ak. II,10	du ¹⁴⁸
ak. II,11	kaskal a-nag
ak. II,12	nu túm
ak. II,13	ma-in
ak. II,14	tuš
ak. II,15	an-da-ma
ak. II,16	kaskal hul
ak. II,17	du
ak. II,18	ì a-é
ak. II,3-18:	<i>Kötü niyetle hareket edenlerin hepsi tanrı Utu'yu, Hadda'yı (ve) Kakkab'ı gördükleri (zaman) sadece ifade ettiği <<sözler>> onları yok edecek. Karavanları gezdirmek için barınağı reddeden suyu içmeyecek. Ne zaman kötü bir keşif gezisi yaparsanız, yemin etmeyi başaramayacaksınız.</i>

²⁶¹ DIŠ.ĦA.DIŠ. yazılıdır.

3.2.7. TM.75.G.1953 Numaralı Metin Hakkında

TM.75.G.1953 numaralı metin, 1975'deki kazılarda G Kraliyet Sarayında ele geçirilmiştir. Ebla ve Mari krallığı arasında yaşanan ekonomik ve ticari ilişkileri ortaya koyması bakımından güzel bir belge niteliğinde sahiptir. Çünkü Mari kralı İb/plul-il'in; Ebla'ya ödemek zorunda olduğu toplam vergi/haraç miktarını konu edinmektedir. Metinde Mari kralı İb/plul-il'in; Ebla'ya ödemek zorunda olduğu toplam haraç miktarı 11.000 birim gümüş ve 880 birim altın olarak geçmektedir. Mari'ye karşı Ebla'lıların barışçıl ruhuna pek uygun olmayan bu askeri sefer, Ebla-Akad karşılaşmasının anlaşılması için ipucu olarak düşünülmektedir. Akadlı Sargon'un; Suriye hücumuna karar vermesinin nedeninin bu savaş olduğu öngörülmektedir. Çünkü bu sefer sayesinde Akadlı Sargon; Mari'yi tekrar Akad'ın etki alanına sokarak Ebla'nın kendisine boyun eğmesini istemiştir. Bu gerçek aynı zamanda Ebla valisi Ar-Ennum'un görevden alınmasına ve İbrum/Ebrum'un tahta çıkmasını desteklemiş olabileceği de düşünülmektedir. Ancak Akad imparatorluğu için daha büyük sorunlar yaratacak olan selefinden daha zayıf olduğu düşünülen Ebrum'dur. Akadlı Sargon geri çekildiği zaman İbrum; Mari'yi yeniden ilhak ederek kendi oğullarından birisini kral yapmıştır. Oğlunun adının ise Šura-damu olduğu bilinmektedir. Akadlı Sargon'un halefleri olan Rimuş ve Maniştusu; Ebrum'un güçlenmesi karşısında çaresiz kalmışlardır. Akad İmparatorluğu sadece Narām-Sîn'in yönetimi altındayken Ebla'yı yenilgiye uğratmıştır. Hatta daha sonra Ebla'yı yok edecek kadar iyi toparlanmayı başarmıştır.²⁶² “Akad Dönemi Eblası” olarak adlandırılan dönem, Geç Ön Suriye Döneminin ilk evresine karşılık gelmektedir. Akad krallarından hem Sargon hem de torunu Narām-Sîn'in, Ebla kentini tahrip ettikleri öngörülmektedir.

²⁶² Giovanni Pettinato, “Ibla. A. Philologisch”, Ed. Dietz Otto Edzard, **RIA, Vol. V**, Berlin, 1976-1980, s. 9-13.

3.2.8. TM.75.G.1953 Numaralı Metin

MEE 10: 0031²⁶³

TM.75.G.1953

- öy. I,1 1 *li-im* 1 *mi-at* 64 ma-na šušana_x gín-dilmun kù:babbar²⁶⁴
- öy. I,1: 1,64 *mina* gümüš ve 20 *šeql*
- öy. I,2 90 lá-1 ma-na ku₅²⁶⁵ guškin²⁶⁶
- öy. II,1 □nì□-ba²⁶⁷
- öy. II,2 *ib-lul-il*
- öy. II,3 □lugal□
- öy. II,4 *ma-ri*^{ki268}
- öy. II,2-II,4: *Mari şehrinin kralı İblul-il*
- öy. II,5 1 *mi-at* 84 ma-na 18 gín-dilmun kù:babbar²⁶⁹
- öy. III,1 nì-ba²⁷⁰
- öy. III,2 ABxÁŠ-ABxÁŠ²⁷¹
- öy. III,3 *ma-ri*^{ki}
- öy. III,4 2 *mi-at* 72 ma-na ku₅-8 gí-dilmun ku:babbar²⁷²

²⁶³ Pietro Mander, *Administrative Texts of the Archive L.2769. MEE 10. MVS*um 1, Roma, 1990, s. 175-176.

²⁶⁴ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da öy. I,1. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: 1 *li-im* 1 *mi-at* 64 ma-na ŠU+ŠA gin₂-DILMUN ku₃:bar₆.

²⁶⁵ Bkz. Borger, 1978, s. 178'de (468.işarete) KUG-GI(kù-gi, guškin) *hurāšu*: “altın” anlamı verilmektedir.

²⁶⁶ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da öy.I,2. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “90 la₂-1 ma-na ku₅ ku₃-gi”.

²⁶⁷ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da öy.II,1. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “□nig₂□-ba”.

²⁶⁸ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da öy.II,4. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “*ma-ri*^{ki}”.

²⁶⁹ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da öy.II,5. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “1 *mi-at* 84 ma-na 18 gin₂-DILMUN ku₃:bar₆”.

²⁷⁰ Bkz. Labat, 597. işarete nì-ba: *qāšu*: “hediye etmek”, *qīštu*: “hediye” anlamları verilmektedir. Ayrıca bkz. Foxvog, 2008, s. 39'da nì-ba için “hisse, bölüm, hediye, armağan” anlamları da verilmektedir. Bkz. ePSD'de niġba: “hediye”, niġ₂-ba (nig₂-ba): *qīštu* “hediye” anlamı verilerek geçmektedir.

²⁷¹ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da öy.III,2. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “abba₂-abba₂”. Ayrıca (ABxÁŠ); ARET IV, s. 284, ARET IX, s. 337'de ve ARET XI, s. 137'de *šību*: “yaşlı” anlamı verilmektedir.

²⁷² Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da öy.III,4. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “2 *mi-at* 72 ma-na ku₅-8 gin₂-DILMUN ku₃:bar₆”.

öy. IV,1	14 ma-na ša-pi 6 gín-dilmun guškin ²⁷³
öy. IV,2	nì-ba
öy. IV,3	e-gi ₄ -maškim-e-gi ₄ -maškim ²⁷⁴
öy. IV,4	in ud-ud
öy. V,1	ib-lul-□il□
öy. V,2	[l]ugal
öy. V,3	m[a-rt ^{ki}]
öy. V,4	1 mi-at 54 m[a-na] ku ₅ kù:babbar ²⁷⁵
öy. V,5	17 ma-na šušana _x -7 ²⁷⁶
ay. I,1	guškin ²⁷⁷
ay. I,2	nì-ba
ay. I,3	NI.ZI ²⁷⁸
ay. I,4	lu[gal]
ay. I,5	[ma-rt ^{ki}]
ay. I,6	[20+]30 lá-1 ma-na □ku ₅ □kù:babbar ²⁷⁹
ay. I,7	nì-ba
ay. II,1	ABxÁŠ-ABxÁŠ
ay. II,2	ma-rt ^{ki}
ay. II,3	77 ma-na 17 gín-dilmun kù:babbar ²⁸⁰
ay. II,4	3 m[a]-n[a] guškin

²⁷³ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da öy.IV,1. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “14 ma-na ša-pi 6 gín₂-DILMUN ku₃-gi₄”.

²⁷⁴ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da öy.IV,3. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “maškim:e-gi₄-maškim:e-gi₄”.

²⁷⁵ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da öy.V,4. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “1 mi-at 54 m[a-na] ku₅ kù:bar₆”.

²⁷⁶ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da öy.V,5. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “17 ma-na ŠU+ŠA-7”.

²⁷⁷ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da ay.I,1. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “ku₃-gi”.

²⁷⁸ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da ay.I,3. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “NI-zi”.

²⁷⁹ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da ay.I,6. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “[20+]30 la₂-1 ma-na □ku₅ □ku₃:bar₆”.

²⁸⁰ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da ay.II,3. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “77 ma-na 17 gín₂-DILMUN ku₃:bar₆”.

ay. II,5	nì-ba
ay. III,1	e-gi ₄ -maškim-e-gi ₄ -maškim
ay. III,2	in ud-ud
ay. III,3	NI.ZI
ay. III,4	1 <i>mi-at</i> 53 ma-na 50 kù:babbar ²⁸¹
ay. III,5	8 ma-na 3 guškin
ay. III,6	nì-ba
ay. IV,1	<i>En-na-da-gan</i>
ay. IV,2	53 ma-na 50 lá-2 kù:babbar ²⁸²
ay. IV,3	ABxÁŠ-ABxÁŠ
ay. IV,4	77 ma-na 50 kù:babbar ²⁸³
ay. IV,5	1 ma-na ša-pi guškin
ay. IV,6	e-gi ₄ -maškim
ay. V,1	AN.ŠE ₃ .GU ₂ 2 <i>li</i> 1 <i>mi-at</i> 90 la ₂ -2 ma-na ku ₃ :bar ₆ ²⁸⁴
ay. V,2	1 <i>mi-at</i> 34 ma-na šušana _x -6 guškin ²⁸⁵

²⁸¹ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da ay.III,4. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “1 *mi-at* 53 ma-na 50 ku₃:bar₆”.

²⁸² Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da ay.IV,2. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “53 ma-na 50 la₂-2 ku₃:bar₆”.

²⁸³ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da ay.IV,4. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “53 ma-na 50 la₂-2 kù:bar₆”.

²⁸⁴ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da ay.V,1. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “AN.ŠE₃.GU₂ 2 *li* 1 *mi-at* 90 la₂-2 ma-na ku₃:bar₆”.

²⁸⁵ Bkz. EbDA (MEE 10, 0031)'da ay.V,2. satırın transkripsiyonu şu şekilde yapılmıştır: “1 *mi-at* 34 ma-na ŠU+ŠA-6 ku₃-gi”.

3.3. M.Ö. III. BİNYIL’DA EBLA KRALLIĞI’NIN İDARİ TEŞKİLATI VE YAPISI HAKKINDA BİLGİ VEREN EBLA METNİ

3.3.1. Ebla Şehrinin İdari Teşkilatı ve Yapısı Hakkında

Ebla şehri bir höyük üzerinde (Tel-Mardik) yer almaktadır. Tel-Mardik, alanı elli altı hektara ulaşmış olan Kuzey Suriye’deki en geniş arkeolojik alanlardan bir tanesidir. İlerleyen yüzyıllarda topraklarının altmış hektara ulaştığı bilinmektedir.²⁸⁶ Ebla şehrinin yüz ölçümünün bu genişliği, büyük ve kalabalık bir şehir olduğunu göstermektedir. Suriye’deki yerleşmelerde iklime ve coğrafyaya bağlı olarak deniz kıyı kentleri, ırmak liman kentleri ve kara liman kentleri olmak üzere üç farklı kent yerleşim tipi görülmektedir. Sosyal ve ekonomik yaşantı üzerinde de iklim faktörünün önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Coğrafya itibariyle Suriye sınırları içerisinde yer alan Ebla şehri, yeryüzü şekilleri ve iklim etkenleri doğrultusunda bir kara liman kent yerleşmesine örnektir.²⁸⁷

Arkeolojik alan içerisinde yer alan Mardik höyüğü, yayvan ve oval bir höyük olup Akropol ve Aşağı Şehir olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Höyüğün ortasında Akropol yer almaktadır. Şehir merkezinde yer alan Akropol’de genellikle idari ve dini binalar bulunmaktadır. Akropol’de yer alan yapılar şu şekildedir: Akropol’ün kuzeyinde; E Sarayı, güney doğusunda; C Alanı, batısında; G Kraliyet Sarayı,²⁸⁸ bu sarayın kuzeyinde ise “Kırmızı Tapınak” olarak adlandırılan Iştar Tapınağı (D Alanı) yer almaktadır. Akropol’de bulunan Iştar Tapınağı’nın, yönetim merkezi ve ikametgâhı olan E Sarayı ile yakından ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Iştar Tapınağı (D

²⁸⁶ William J. Hamblin, **Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC: Holy Warriors at the Dawn of History**, London, 2006, s. 241.

²⁸⁷ Sakarya, 2018, s. 1-2.

²⁸⁸ Ebla kraliyet arşivlerini oluşturan Ebla tabletleri 1974-1976 yılları arasında yürütülen kazılarda G Kraliyet Sarayı’nda bulunmuştur. Çalışmamızın ikinci bölümünde Ebla kraliyet arşivleri hakkında bilgi verilmektedir.

Alanı) giriş, ön sella²⁸⁹ ve dikdörtgen ana sella olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Ana sella'nın arka duvarında tanrıçanın kült heykelinin konulduğu bir niş yer almaktadır. Akropol'den; Aşağı Şehir'e doğru önemli yönetim binaları, tapınaklar²⁹⁰, saraylar²⁹¹ ve şehrin dört kapısı bulunmaktadır.²⁹² Büyük saray yapıları ve tapınakların bulunduğu Akropol'ün geniş alanlarında yapılan kazılar, Aşağı Şehir'in aydınlatılmasına sebep olmuştur. Aşağı Şehir'de başta dini ve kamu binalarından oluşan yapılar mevcuttur. Aşağı Şehir'de yer alan bu yapılar ise şu şekildedir: Dini nitelikte olan yapılar şunlardır: Güneş tanrısı Šamaš'ın Tapınağı, tanrıça Istar'ın kült alanı ve tapınağı, tanrıça Istar'ın aslanı için kült terası ve yeraltı dünyasının hâkimi tanrı Rashap'ın kült alanı ve tapınağıdır. Kamu binası statüsünde olan yapılar ise şunlardır: Q (Batı) Sarayı, törensel işlevi olduğu düşünülen Kuzey Sarayı, saray valisinin ikametgâhı olduğu düşünülen Güney Sarayı'dır. Aşağı Şehir'in en büyük tapınağı kuzeyde bulunan Istar Tapınağı'dır. Aynı zamanda tüm kentin koruyucu ilahı niteliğinde, büyük tanrıçaya adanan Istar'ın Kült Alanı yer almaktadır. Aşağı Şehir'de gün yüzüne çıkarılan diğer kült binaları şunlardır: Güneş tanrısı Šamaš'a adanan küçük tapınak (N Alanı)²⁹³ ile ölüm, veba ve yeraltı dünyasının tanrısı Rashap Tapınağı (B Alanı)'dır. Höyüğün etrafında dış sur sisteminin bulunduğu bilinmektedir. Mardik II A (*Eski Ön Suriye Dönemi*) yaklaşık olarak M.Ö. 2900-2400 başında toprak bir sur ile kenti koruyan anıtsal bir savunma hattının inşa edildiği bilinmektedir. Stratigrafik veriler ve karbon-14 tarihlendirme yöntemi bu surun M.Ö. II. Binyıl'ın başında inşa edildiğini, savunma hattının ise Eski Tunç IV-A (*Olgun Ön Suriye*) ve Eski Tunç IV-B (*Genç Ön Suriye*)

289 (Cella): Tapınağın içinde tanrı heykelinin korunduğu kutsal bölüme verilen isimdir.

²⁹⁰ Bu tapınaklar: Šamaš Tapınağı, Kuzey Istar Tapınağı (P2), Tanrıça Istar'ın Kült Terası (P3), Rasap Tapınağı (B1)'dir.

²⁹¹ Bu saraylardan birincisi Q (Batı) Sarayı'dır. İkinci saray ise; Arkaik Saray (P5) ayrıca "ikincil Saray ve Kuzey Sarayı" olarak farklı şekillerde adlandırılan saraydır. Üçüncü saray ise; Güney Sarayı'dır.

²⁹² Bkz. Harita 2.

²⁹³ N Tapınağı ya da Šamaš Tapınağı olarakta geçmektedir.

Döneminde inşa edildiğini göstermektedir.²⁹⁴ Akropol ve Aşağı Şehir çevreleyen yaklaşık 2.8 km. uzunluğundaki yeni sur, tabanda 40-50 m. kalınlığa sahip ve Aşağı Şehir'den ise 10-12 km yüksekliktedir. Sur, üç yüz metrede bir yerleştirilmiş kuleler ile savunulmaktadır. Ebla; Olgun ve Geç Suriye Döneminde Aşağı Şehir ve Akropol'ü içerisine alan altmış hektarlık alanı ve surlarıyla büyük bir kent konumunda olmuştur. 2010 yılında yapılan kazılarda, Aşağı Şehir'de surla çevrelenmiş ve daha önce kazılmamış büyük bir alan araştırılmıştır. Burada, yirmi hektardan daha fazlaya uzanan yerleşim alanı havadan uydu görüntüleri ile açıkça tespit edilmiştir. Yapılan bu yüzey araştırmaları sayesinde Mardik II A (*Eski Ön Suriye Dönemi*)'nde yaklaşık olarak M.Ö. 2900-2400 Ebla kentine yoğun bir şekilde iskân edilmiş olduğunu göstermektedir.

Özetle güçlü surlarla çevrili olan Ebla şehri; Akropol ve Aşağı Şehir olmak üzere iki ana bölgeye ayrılmış olup bu iki ana bölge hakkında şunları söyleyebiliriz:

3.3.1.1. Akropol (sa-za_x^{ki}, é-MI-ŠITA_x^{ki})

Akropol; Tel-Mardik höyüğünün en yukarı kısmında yer almaktadır. Ebla şehrinin merkezinde yer alan genellikle dini ve idari yapıların bulunduğu bir bölgedir. Ebla'nın en seçkin sınıfının yaşadığı bölge olarak bilinmektedir. Burası genellikle kraliyet ailesinin, üst düzey devlet yöneticilerinin ve din adamlarının görevlerini sürdürdüğü alandır. Neticede Akropol; Ebla'nın idari, dini ve politik yapısını doğrudan yansıtmaktadır. G Kraliyet Sarayı bu bölge içerisinde konumlanmaktadır. Ebla'nın yazılı tarihine ışık tutan Ebla tabletlerinin G Sarayından çıkarılması sebebiyle ayrıca Akropol büyük önem taşımaktadır. Ebla tabletlerinin varlığı yönetim, diplomatik ve ekonomik kayıtların tutulduğunu göstermektedir. Akropol'de dört idari birimin

²⁹⁴ Eski Tunç IVA (*Olgun Ön Suriye*) ve Eski Tunç IVB (*Genç Ön Suriye*) Döneminde Ebla höyüğünün yayılışı için bkz. Harita 3.

bulunduğu bilinmektedir. E. Arcari'ye göre Akropol'de bulunan dört idari birim, é-en: “kralın sarayı”, é-mah: “ana saray”, gigir^{ki}: “ahırlar” ve é-am: “boğaların evi” şeklindedir. Akropol'de bulunan bu dört idari birimin hepsi ise sa-za^{ki}'ye bağlıdır.²⁹⁵ **ARET XI**, s. 167'de SA.ZA_x^{ki}: “Ebla'da soyluların ya da asillerin bölgesi” anlamını karşılamaktadır. İlaveten **ARET IV**, s. 319'da ise, SA.ZA_x^{ki}: “Ebla şehrinde, önemli idari işlerin yürütüldüğü merkez ya da bölge” şeklinde tanımlanmaktadır. Böylece yukarıda bahsettiğimiz üzere Ebla'nın en seçkin sınıfının yaşadığı bölge olarak değerlendirilmesi bu kaynaklardan edinilen bilgilerle doğrulanmaktadır. G.Pettino için de Akropol'de bulunan dört idari birim, é-en, é-al, gigir^{ki} ve é-am'dır. Bu dört idari birimin hepsinin é-MI+ŠITA_x^{ki} şeklinde geçen yönetim merkezinin içerisinde yer aldığını düşünmektedir. “Valilik” olarak çevrilmesini uygun görmektedir. Çalışmamızın aşağıdaki bölümlerinde gerek Akropol'e ait olan dört idari biriminden gerekse é-MI+ŠITA_x^{ki}'den söz etmiş bulunacağız.

3.3.1.2. Aşağı Şehir (eb-la^{ki})

Ebla'da Aşağı Şehir; ticaretin ve üretimin merkezi durumundadır. Burada gelişen üretim ve ekonomi sayesinde Ebla krallığının refah seviyesinin yükseldiği söylenebilmektedir. Aşağı Şehir'in bu ekonomik kalkınması, Ebla'yı özellikle M.Ö. III. Binyıl'da dönemin önemli şehir devletlerinden birisi haline getirmiştir. Böylece Aşağı Şehir; Ebla'nın diğer şehir devletleriyle olan ticari bağlantılarında önemli bir rol oynamaktadır. Aşağı Şehir'de yürütülen ekonomik faaliyetler, Akropol'de bulunan memur ve yönetici sınıfı ile kraliyet ailesinin ihtiyaçlarını karşılandığı bilinmektedir. G. Pettinato'ya göre, Aşağı Şehrin dört idari birimini (é-duru₅^{ki-al}, é-duru₅^{ki}-2, é-duru₅^{ki}-3, ve é-duru₅^{ki} -<4>) oluşturmaktadır. Bu dört idari birim *wa eb-la^{ki}* “ve Ebla” ifadesine karşılık gelmektedir. Ayrıca bu idari birimler (bölgeler) şehrin dört kapısına karşılık

²⁹⁵ Elena Arcari, “The Administrative Organization of the City of Ebla”, **HSAO 2**, 1988, s. 125.

gelmektedir. Metinlerde Ebla şehrin bazı kapıları tanrı adlarıyla birlikte geçmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz Aşağı Şehir’de bulunan dört idari birim; dört kapı ile ilişkilendirilmektedir.²⁹⁶ Ebla şehrinin bazı kapılarının tanrı adlarıyla birlikte geçmesinden kaynaklı olarak şunları da söylemek isteriz. Şöyle ki, Mezopotamya ve Suriye tanrıları arasında bazı benzerliklere sahip olunmaktadır. En belirginini ise Nergal=Rasap eşleştirilmesinin yapılmasıdır. Diğer benzerlikler arasında Utu=Sipiş ve İnanna=Aştar eşleşmesi yer almaktadır. Sumer panteonunun başı olan Enlil, hiçbir Batı Sâmi tanrısıyla eşleştirilmemiştir.²⁹⁷

E. Arcari’ye göre, Aşağı Şehir’de bulunan dört idari birim ise é-duru^{ki}₅-mah: “ana bölge”, é-duru^{ki}₅-2: “ikinci bölge”, é-duru^{ki}₅-3: “üçüncü bölge” ve é-duru^{ki}₅-4: “dördüncü bölge” oluşturmaktadır. Bu idari birimlerin hepsi birlikte *eb-la*^{ki}’ye dâhil edilmektedir. Ayrıyeten E. Arcari’ye göre, sekiz idari birimin her birinde genellikle (ugula) olarak geçen memurlar ve özel olarak (a-am) ve (ú-a) olarak nitelendirilen bir grup görevliler bulunmaktadır. Ayrıca (ir₁₁) olarak geçen köleler ya da işçiler de çalışan personeller arasında yer almaktadır.²⁹⁸

Ebla metinlerinde üç şehir kapısının: ká ^dRa-sa-ap²⁹⁹ “Tanrı Rasap’ın Kapısı”, “Tanrı Sipiş’in Kapısı” ve “Tanrı Dagan’ın Kapısı” düzenli olarak geçişleri görülmektedir. Bu Metinlerde bu kapıların sıkça geçmesi şehrin girişine izin verilen tek kapılar olduğunu söylemek için yeterli değildir. Bu nedenle adı geçen üç kapıya ek olarak şehre ait başka kapıların olması gerektiği görüşü yer almaktadır. P. Matthiae; (ká-ši-al^{ki}) “Şehrin Kapısı” ifadesinin belirli bir kapıyı belirtebileceğini düşünmektedir. Bu

²⁹⁶ Paolo Matthiae, Giovanni Pettinato, “Aspetti Amministrativi e Topografici di Ebla nel III. Millennio Av. Cr.”, **RSO** 50, S.1/2, 1976, s. 11.

²⁹⁷ Pettinato, 1976a, s. 49.

²⁹⁸ Arcari, 1988, s. 125.

²⁹⁹ Bkz. **ARET I**’de TM.75.G.2590 numaralı metnin ay. X. süt. 27-28. satırlarında (ká ^dRa-sa-ap¹) şeklinde geçmektedir. Bunun yanı sıra bkz. **ARET XV**’de TM.75.G. 1438 numaralı metnin ay. VIII. süt. 3-4. satırlarında da (ká ^dRa-sa-ap) şeklinde geçmektedir.

durumda bu kapının, belirli bir ihtişama ve anıtsal yapıya sahip olan şehrin dördüncü kapısının özel adı olabileceği ihtimalini de ifade etmektedir. Ancak bu nedenden dolayı şehrin dördüncü kapısı olması ihtimali tamamen göz ardı edilemez. Çünkü (ká-ši-al^{ki}) “Şehrin Kapısı” anlamı verilen ifadenin genel olması ve şehrin herhangi bir kapısını ifade edebileceği düşüncesi hakim olmaktadır. Mardik höyüğün; Mardik II B1 tabakasında yürütülen arkeolojik kazılarda Akad Dönemi Ebla’sında şehir kapılarıyla ilgili kesin kanıtlar bulunamamıştır. Fakat kazılardan elde edilen ve o dönem için geçerli olabilecek varsayımları ve kazı verilerinin unutulmaması gerekmektedir. Şöyle ki, Geç Ön Suriye Dönemi’ndeki Ebla ile (*yaklaşık M.Ö. 2400-2200*), Arkaik Eski Suriye Dönemi’ndeki Ebla’nın (*yaklaşık M.Ö. 2000-1700/1600*) benzer sınırlar içinde yer almasının unutulmaması gibi. Bu durumun geçerliliği, 1969’da Aşağı Şehir’in güney batı kısmı olan A’ya konumlanan özel konut bölgesinde: Orta Tunç II (*yaklaşık M.Ö. 1800-1600/1700*) tarihlenen ve 1972’de Aşağı Şehir’in kuzey doğu kısmı olan N’de gerçekleştirilen kazılarda kesin olarak belgelenmiştir.³⁰⁰

Ebla şehri, verimli tarım arazilerine sahip olmasından dolayı tarımsal üretim ve hayvancılıkta gelişmiştir. Ebla şehri, belirli bir zamanda planlı olarak yapılan bir iskân yeri konumunda olmamıştır. Aksine Akropol’ün güneydoğu yamaçlarında karmaşık bir sosyal yapıya sahip Eski Tunç I-III (*Eski Ön Suriye*)’ün en erken yerleşiminden, G Kraliyet Sarayı’nın büyümesine ve Ebla krallığının Eski Tunç IV-A (*Olgun Ön Suriye*)’da siyasi gücünün zirvesinde olduğu dönemde düzenli ve sürekli olarak büyüme sürecinde olan bir yerleşim alanı olmuştur.³⁰¹ Ebla şehrinde, Aşağı Şehir’e konumlanan özel ve kalıcı bir değere sahip olan “Kaya Tapınağı’nın” kutsal bölümünde bulunan “beyaz kaya” şehrin en eski ve en büyük kutsal alanı ve bir süre de ibadet yeri görevini

³⁰⁰ Matthiae, Pettinato, 1976, s. 16-17.

³⁰¹ Bkz Harita 4’de, Eski Tunç I-III (*Eski Ön Suriye*), Eski Tunç IVA (*Olgun Ön Suriye*) ve Eski Tunç IVB (*Genç Ön Suriye*) Döneminde Ebla şehrine yapılan yerleşim yerleri gösterilmektedir. (Akropol’ün doğu yamacını ve Aşağı Şehir’in güneydoğu kısmını kapsamaktadır).

üstlenmiştir. Hatta bu özel değerinden dolayı Ebla'ya “beyaz kaya” isminin verilmiş olabileceği görüşü yer almaktadır.³⁰²

G. Pettinato ve P. Matthiae; TM.75.G.336 numaralı metine dayanarak aşağıda ele alacağımız bölümlerde Ebla şehrinin bölümlerini ve idari birimlerini değerlendirerek verilere ulaşmışlardır. Bu verilerini de bir tablo halinde sunmaktadırlar.³⁰³

3.3.2. TM.75.G.336 Numaralı Metin İçeriği

G. Pettinato'ya göre, TM.75.G.336 numaralı metin Ebla şehrinin Akropol³⁰⁴ ve Aşağı Şehir olmak üzere iki bölgeye ayrıldığını göstermektedir.³⁰⁵ Akropol üzerinde dört idari merkez konumlanmaktadır. Bunlar: Kralın Sarayı, Şehrin Sarayı, Ahırlar ve Memurların (Hizmetlilerin) Sarayı olarak geçmektedir. Akropol'de bulunan dört idari birimin³⁰⁶ hepsi birlikte é-MI+ŠITA ismiyle “valilik” olarak adlandırılmaktadır. Aşağı şehir ise, şehrin dört kapısına karşılık gelen dört idari birime ayrılmıştır. Şehir Kapısı, Dagan Kapısı, Rasap Kapısı ve Sipiş Kapısı olarak adlandırılan bu dört idari birimin de dört kapı ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Şöyle ki, birinci bölge; Şehir Kapısı ile, ikinci bölge; Dagan Kapısı ile, üçüncü bölge; Rasap Kapısı ile, dördüncü bölge ise Sipiş Kapısı ile ilişkilendirilmektedir. Metin Ebla şehrinin 260,000 nüfusa sahip olduğunu belirtmekte ayrıca şehrin bölgelerini ve yönetim birimlerinde görev yapan

³⁰² Rita Dolce, “The Language of Kingship at Mari and Ebla in the Third Millennium BC: A Comparative Approach”, *Syria Supp.*, C.2, 2014, s. 183.

³⁰³ Bkz. Tablo 3 ve 4.

³⁰⁴ Dini ve idari binaları genellikle bu bölümde yer almaktadır. Ebla şehrinde yönetici sınıfına ait olan en yüksek makam olduğu düşünülmektedir.

³⁰⁵ Bkz. Harita 2.

³⁰⁶ “Dört Bölge” ya da daha belirleyici olarak “İlçe” şeklinde de adlandırılmaktadır.

başlıca çalışanlarını, memurlarını ve yetkililerini listelenmektedir. Metin sayesinde Ebla şehrinin idari birimleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgilere sahip olunmaktadır.³⁰⁷

TM.75.G.336 numaralı metin, 1975 senesinin Eylül-Ekim aylarında Suriye’deki “*Italian Archaeological Mission in Syria*” tarafından Ebla Kraliyet Arşivleri (yaklaşık M.Ö. 2400-2250) içerisinde keşfedilmiştir. Arşiv içerisinde özel ve ilgi çekici bir belge olarak dikkat çekmiştir. Metin üzerinde ilk okumalardan elde edinilen filolojik verilere ve değerlendirmelere ulaşılmıştır. Bu metnin ilk yayımının yapılmış olduğu makale ve diğer benzer yayımların amacı şu şekilde değerlendirilmektedir: III. Binyıl’da Suriye kültür tarihine ışık tutan ve Geç-Proto Suriye Dönemi’ne ait olan Ebla Kraliyet Arşivlerin’ndeki bazı metinleri ve metinlerin bölümlerini kısa sürede gün yüzüne çıkartmaktır. TM.75.G.336 numaralı metin İbbi-Sipış’in³⁰⁸ saltanatına (yaklaşık olarak M.Ö. 2300) tarihlenmektedir. Bu metinden Ebla şehrinin idari bölümleri ve teşkilatı hakkında bilgilere ulaşılmaktadır.

TM.75.G.336 no’lu tablet, G Sarayı’nın L.2712 numaralı odasının (D1 V 6 ii) alanından çıkarılmıştır. Tablet 11,3X 10,1X2,2 cm. ölçülerinde olup ön yüzünde 7, arka yüzünde ise 8 sütun bulunmaktadır. Metnin son satırlarında görüldüğü gibi Ebla şehrinin çeşitli idari birimlerinde görev yapan memurlar (yöneticiler/amirler) için kişi başı ½ kù.babbar tutarındaki buğday erzaklarının (tayınlarının) listesi verilmektedir. Ancak erzaklara ek olarak, memurların (görevlilerin) ve çalışanların mensup oldukları idarelerin adları da geçmektedir. Böylece şehrin idari yapısı hakkında bilgi edinme olanağı sağlamaktadır. Bu metnin kendine özgü yapısı ve bütünlüğünden dolayı, Ebla’daki kamuya ait arazinin kaydının tutulduğu bir belge rolünü üstlenmektedir. G.

³⁰⁷ Pettinato, 1976a, s. 47.

³⁰⁸ Aynı zamanda İşar-damu olarak bilinen Ebla kralıdır.

Pettinato, bu metni bugüne kadar bilinen tüm çivi yazısı literatürü içerisinde eşsiz bir belge olarak nitelendirmektedir.³⁰⁹

Aşağıda inceleyeceğimiz TM.75.G.336 numaralı metin ile öncelikle resmi olarak idari işlerde çalışan devlet memurları hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Üstelik Ebla’da devlet kurumlarında belirli bir kadroda çalışan memurlar ve işçiler hakkında da fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Böylece Ebla krallığının idari teşkilatı hakkında da bilgi edinmemizi sağlamaktadır. İncelenen bu metnin amacı özellikle Ebla şehrinin bölümleri, idari merkezleri ve bu idari merkezlerinde çalışan memur kadrosuna ait yararlı bilgileri sunmaktır. Bundan dolayı belki de metinde şehrin çeşitli tapınaklarından hiç bahsedilmemesi şaşırtıcı değildir.

3.3.2.1. TM.75.G.336 Numaralı Metne Göre Ebla Şehrini İdari Birimleri

Metin içeriğine bağlı olarak Ebla şehrinde sekiz idari birim bulunmaktadır. Bunlardan dördü Aşağı Şehir’de bulunan ve é-duru^{ki} kalıbıyla birlikte geçen “köy, küçük belediye” gibi anlamlar yüklenen birimlerdir. Diğerleri ise Akropol üzerinde konumlanan é-en³¹⁰ “kralın sarayı (evi)”, é-al “şehrin sarayı (evi)”, gígir^{ki} “ahırlar” ve é-am “memurların sarayı (evi)” anlamlarına sahip olan birimlerdir. Şöyle ki, Akropol’daki idari birimlerde geçen É³¹¹ ifadesine “saray” anlamı kazandırılarak oluşturulmuş olan idari yapıları kapsamaktadır. G.Pettinato’nun öngörüsü bu birimlerden Aşağı Şehrin (yerel sınırlara), Akropolün ise (idari binalara) nüfuz ettiği yönündedir. Metinde Aşağı Şehre ait olan é-duru^{ki} kalıbıyla birlikte geçen ilk dört idari birim sırasıyla é-duru^{ki-al}³¹², é-duru^{ki}-2³¹³, é-duru^{ki}-3³¹⁴, é-duru^{ki} -<4>³¹⁵ adlarını taşımaktadır. Sumerce bir kelime olan é-

³⁰⁹ Matthiae, Pettinato, 1976, s. 1-2.

³¹⁰ Bkz. **ARET XI**, s. 144’te é-en: “kralın evi” anlamı verilmektedir.

³¹¹ Bkz. **ARET XI**, s. 144’te é: “ev, tapınak” anlamları verilmektedir.

³¹² Bkz. TM.75.G.336 öy.II. süt. 17, III. süt. 2.

³¹³ Bkz. TM.75.G.336 öy IV. süt. 18, V. süt. 2.

duru^{ki316}₅; uru³¹⁷ “şehir” kelimesinin aksine “kırsal köy” anlamına gelmektedir. Ancak G.Pettinato, metinde bulunan é-duru^{ki}₅ ifadesinin açıkça şehrin bir bölümünü ifade ettiğini düşünmektedir. Bu yüzden “bölge” olarak tercüme edilmesinin uygun olduğunu belirtmektedir. É-duru^{ki}₅ kelimesinin bahsedilen anlamına daha kapsamlı bir mana vererek “ilçe, mahalle” gibi anlamlar da kazandırmıştır. Böylece G.Pettinato için TM.75.G.336 numaralı metnin ilk bölümü şehrin dört bölgesini, yetkililerini ve çalışanlarını listelemektedir. TM.75.G.336 numaralı metinde é-duru^{ki318}₅ “ilçe, bölge” geçişine rastlanırken diğer metinlerinde görülen ká³¹⁹ “kapılar” geçişine rastlanılmamaktadır. Bu kapılardan üçü bir tanrı adını taşımaktadır. Tanrı ismi taşıyan bu kapılar şunlardır: (Ká-^drasap) “Tanrı Rasap’ın Kapısı”, (ká-^dUTU) “Tanrı Sipiş’in Kapısı” ve (ká-^dDagan) “Tanrı Dagan’ın Kapısı”dır. Dördüncü kapıya ise kısaca (ká-ši-^{ki}al) “Şehrin Kapısı” olarak adlandırılmaktadır. G.Pettinato, metinde é-duru^{ki}₅ ile geçen Ebla şehrinin dört bölgesinin yukarıda bahsettiğimiz dört kapı ile ilişkili olduğunu düşünmektedir. Bu öngörüsünü é-duru₅-BE için “Dagan Bölgesi” ifadesiyle desteklemektedir. Ancak é-duru^{ki-al}₅ “Şehrin Bölgesi” ile ká-ši-^{ki}al “Şehrin Kapısı” arasındaki makul olan özdeşleştirme dışında, hangi bölgelerin hangi kapılarla ilişkilendirilmesi gerektiğinin mümkün olmadığı görüşündedir.³²⁰ Metinde Akropol’e ait olan dört birim sırasıyla é-en, é-al, gígir^{ki} ve é-am’dır. Aşağı Şehir ve Akropol’e ait olan toplam sekiz idari birime çalışmamızın aşağıdaki alt başlıklarında değineceğiz.

³¹⁴ Bkz. TM.75.G.336 öy.VI. süt. 3.

³¹⁵ Bkz. TM.75.G.336 ay.I. süt. 8.

³¹⁶ Bkz. **Labat**, 324. işarette é-duru₅ için *kapru*: “şehir”, *edurû*: “çiftlik” anlamları verilmektedir. Bkz. Foxvog, 2008, s. 14’te é-duru₅ için “köy, küçük köy” anlamları verilmektedir. Bkz. Borger, 1978, s. 134’te (327. işarette) é-duru₅ = *a/edurû*: “köy” anlamı verilerek geçmektedir.

³¹⁷ Bkz. **Labat**, 38. işarette uru için *ālu(m)*: “şehir” anlamı verilmektedir.

³¹⁸ Bkz. **ARET XI**, s. 145’te é-duru^{ki}₅: “mahalle, bölge” anlamları verilmektedir.

³¹⁹ Bkz. **Labat**, 133. işarette ká için için *bābu(m)*: “kapı” anlamı verilmektedir.

³²⁰ Matthiae, Pettinato, 1976, s. 10.

3.3.2.2. TM.75.G.336 Numaralı Metin İçin Aşağı Şehir’de (É-duru^{ki}-) İfadesiyle

Birlikte Geçen Dört İdari Birim

- 1) é-duru^{ki-al} : TM.75.G.336 numaralı metinde Aşağı Şehrin ilk idari (yönetim) birimi é-duru^{ki-al} “şehrin bölgesi” olarak geçmektedir. Bu birim, yirmi memur (müfettiş) ve yüz erkek köleden (işçiden) oluşan bir kadroya sahiptir. Metinde ugula³²¹ olarak geçen memurlar, beşerli ve dörderli gruplara ayrılmışlardır. Ancak bu gruplamanın yapılma nedeni ve özel bir işleve sahip olup olmadığını belirlemek mümkün değildir.
- 2) é-duru^{ki}-2: TM.75.G.336 numaralı metinde Aşağı Şehrin ikinci idari birimi é-duru^{ki}-2 ifadesiyle “ikinci bölge” şeklinde adlandırılarak geçmektedir. Bu birimde beşerli gruplar (beş kişilik gruplar) halinde ayrılmış olan yirmi memur kadrosu ve doksan sekiz tane (erkek) köle bulunmaktadır.
- 3) é-duru^{ki}-3: TM.75.G.336 numaralı metinde Aşağı Şehrin üçüncü idari birimi é-duru^{ki}-3 “üçüncü bölge” şeklinde adlandırılarak geçmektedir. Bu bölge, on memur ve sadece otuz erkek kölenin bulunduğu beş kişilik iki gruba ayrılmasından dolayı ilk iki bölgeden daha küçük bir idari birim statüsüne sahiptir.
- 4) é-duru^{ki} -<4>: TM.75.G.336 numaralı metinde Aşağı Şehrin dördüncü idari birimi é-duru^{ki} -<4> “dördüncü bölge” şeklinde adlandırılarak geçmektedir. Ebla şehrinin bu son bölgesinde beşerli olarak dört gruba ayrılmış yirmi memur ve bunların yanı sıra henüz işlevi kavranmamış olan Ala-aḫu ile elli tane erkek köle bulunmaktadır.³²²

³²¹ Bkz. **Labat**, 295. işaret ugula: *aklu* “şef, müfettiş, memur” anlamları verilmektedir. Aynı şekilde bkz. Foxvog, 2008, s. 57’de ugula: “yönetici, müfettiş, memur” anlamları verilmektedir.

³²² Matthiae, Pettinato, 1976, s. 10-11.

G.Pettinato'ya göre Aşağı Şehrin bu dört idari birimi *wa eb-la^{ki}* “ve Ebla” ifadesine karşılık gelmektedir.

3.3.2.3. TM.75.G.336 Numaralı Metin İçin Aşağı Şehir’e Ait Olan Dört İdari

Birim’de Bulunan Yetkililer

TM.75.G.336 numaralı metine göre Aşağı Şehirde bulunan dört bölge³²³ kendi arasında iki idari birime ayrılmaktadır. İlk üç bölgenin³²⁴ idari biriminde *maškim*³²⁵ unvanına sahip olan “*maškim il.zi*” adındaki bir yetkili başkanlık etmektedir.³²⁶ Dördüncü bölgenin³²⁷ idari biriminde ise “*maškim İda-Palil*” ismindeki bir yetkili başkanlık etmektedir. G. Pettinato'ya göre yukarıda *é-duru^{ki}* geçişiyle sıralanan dört bölge, *maškim* “müfettiş, memur” unvanına sahip olan iki yetkilinin (görevlinin) başkanlık ettiği iki yönetim merkezine ayrılmıştır. TM.75.G.336 numaralı metnin öy. I sütun 4.-7. satırlarına göre, ilk üç bölgenin memurları, tam elli vali (kaymakam) ile müfettiş (memur) *il.zi*'ye bağlıdır. TM.75.G.336 numaralı metnin ay. I. sütunun 9.-12. satırlarına göre dördüncü bölge ise yirmi bir valisi (kaymakamı) ile müfettiş (memur) ile *İda-Palil*'e bağlıdır. Daha önce müfettişler (*ugula*) terimiyle belirtilirken, metnin öy. VI. sütunun 5. satırında *na-se¹¹*³²⁸ ifadesiyle “vali, kaymakam” olarak adlandırılarak geçmektedir. Şöyle ki, yukarıda daha önce listelenen Aşağı Şehrin dört bölgesi *maškim* unvanına sahip olan iki yetkilinin başkanlık ettiği iki yönetim merkezine ayrılmıştır.

³²³ Bu bölgeler: *é-duru^{ki-al}*, *é-duru^{ki}-2*, *é-duru^{ki}-3* ve *é-duru^{ki}-<4>*'dir.

³²⁴ İlk üç bölgeden kastedilen *é-duru^{ki-al}*, *é-duru^{ki}-2*, *é-duru^{ki}-3*'dür.

³²⁵ Bkz. **Labat**, s. 137, 298/e. işarette *maškim*: *rābišu* “polis, komiser” anlamları verilmektedir. Ayrıca bkz. Foxvog, 2008, s. 36, *maškim* için “milletvekili, vekil, delege, icra memuru, mübaşir” gibi anlamlar da verilmektedir.

³²⁶ *İl.zi* adındaki memura TM.75.G.222, 229, 266, 299 ve 411 numaralı metinlerde sık rastlanmaktadır.

³²⁷ Dördüncü bölge *é-duru^{ki}-<4>*'dür.

³²⁸ Bkz. **ARET XI**, s. 162'de *na-se¹¹*: “kişi, sahis, halk, millet” gibi anlamlar verilmektedir. Ayrıca G. Pettinato, *na-se¹¹*:(SIG) kelimesini Sumerce olarak değil Sâmiçe olarak yorumlamaktadır ve İbranice *nāsîr* ile kıyaslamaktadır.

Maşkim teriminin Ebla metinlerinde (M.Ö. XXIV. Yüzyıl) iki binden fazla geçtiği belgelenmiştir. Ebla metinlerde en yaygın geçen terimlerden birisidir; ancak terimin anlamı henüz netlik kazanmamıştır. Uzmanlar bu terimi bir meslek adı olarak değil, bir işleve sahip olması gerekçesiyle ele alınması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Neredeyse maşkim ile birlikte geçen tüm metinlerin içeriklerine bakıldığında her zaman bir şahıs adından önce ya da sonra geldiği görülmektedir. Yani metinlerde (şahıs adı+maşkim ya da maşkim+şahıs adı) şeklinde görülmektedir. Şimdiye kadar, kelimenin “temsilci” anlamıyla yorumlanması kabul edilmiştir; ancak hala kapsamlı bir tanımlama yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Maşkim teriminin ticari faaliyetlerle de yakından ilişkili olduğu öne sürülmektedir. Bununla birlikte, bu kelime ile beraber geçen “şahıs adları” arasındaki ilişki de belirsizdir. Ebla metinlerinde maşkim kelimesinin sıklıkla geçmesinden dolayı bu kelimenin geçtiği tüm metinlerin sistematik bir şekilde incelenmesinin zor ve zaman alıcı olduğu düşünölmektedir.³²⁹

3.3.2.4. TM.75.G. 336 Numaralı Metin İçin Akropol’de (É-) ve Gigir^{ki} İfadesiyle Birlikte Geçen Dört İdari Birim (Akropol’e Ait İdari Birimler)

- 1) é-en: TM.75.G.336 numaralı metinde Akropol’de bulunan ilk bölge é-en, “Kralın Sarayı” biçiminde adlandırılarak geçmektedir. Kraliyet ikametgâhı olan bu birinci sarayda, on memur (müfettiş) ve altmış erkek köle görev yapmaktadır.
- 2) é-al: TM.75.G.336 numaralı metinde Akropol’de bulunan ikinci bölge é-al, “Şehrin Sarayı” olarak adlandırılmaktadır. Bu sarayda, elli beş erkek köle ve on memur (müfettiş) bulunmaktadır. G.Pettinato’ya göre bu sarayın ya da idari merkezin işlevi açıkça bilinmemektedir. Aşağı Şehir’de (ugula)

³²⁹ Erica Scarpa, “The Maşkim Network”, **LXIII Rencontre Assyriologique Internationale**, “Dealing with Antiquity-Past, Present, and Future”, July 24th-28th, Marburg, 2017.

olarak geçen memurlar, Akropol’de *na-se₁₁* şeklinde geçmektedir. Metinde Akropol’un birinici ve ikinci bölgesinde geçen *na-se₁₁*’den sonra (a.am) ifadesi gelmektedir. Bu ifade birinci bölgede şu şekilde geçmektedir: 10 *na-se₁₁* (a-am) é-en. İkinci bölgede ise şu şekilde geçmektedir: 10 *na-se₁₁* a-am é-al (a.am). G.Pettinato bu kelimenin (a.am) büyük ihtimalle Sumerce olduğunu düşünmektedir. Ebla metinlerinde bu ifadenin sıklıkla geçmesine rağmen bu tür memurları nasıl tanımlayacağını bilmemektedir.

- 3) *gigir^{ki}*: TM.75.G.336 numaralı metinde Akropol’de bulunan üçüncü bölge *gigir^{ki}*, “Ahırlar” olarak adlandırılarak geçmektedir. Bu idari merkezde altmış erkek köle çalışmaktadır. Ayrıca altmış üç vali (kaymakam) tarafından da yönetilmektedir. İdari merkezde çalışan bu personellerin sayısının fazla olması Ebla’nın ticari yönden iyi durumda olduğunu göstermektedir. Yirmi valinin başında Arše-aḫu yer alırken³³⁰, üç kaymakam/vali İriba’nın kontrolündedir ya da üç kaymakamın başında İriba bulunmaktadır.³³¹
- 4) é-am: TM.75.G.336 numaralı metinde Akropol’de bulunan dördüncü bölge é-am, “Memurların, Hizmetlilerin Sarayı” olarak adlandırılmaktadır. Akropol’e ait olan dördüncü idari merkez beşer kişilik dört gruba ayrılmış yirmi vali (kaymakam) ve otuz beş erkek köleden oluşmaktadır. G.Pettinato; TM.75.G.336 numaralı metnin ay. VII. sütunun 4.satırında geçen³³² (–am) teriminin anlamını kavramanın zor olduğunu ifade etmektedir. Eğer kelime Sumerce ise “boğa evi” anlamına geleceğini düşünmektir. Eğer kelime Sâmi kökenli ise de Akadca’dan gelen *amtu(m)* “kadın köle” kelimesinin ikinci hecesinin düşebileceğini öne sürmektedir. Ahırların ve é-am’ın valileri (kaymakamları), hem bu metinde hem de

³³⁰ Bkz. TM.75.G.336 numaralı metin ay. IV. süt. 13-14. satır.

³³¹ Bkz. TM.75.G.336 numaralı metin ay. IV. süt. 10-11. satır

³³² l ú é-am.

Mezopotamya iki dilli metinler listesinde açıkça kanıtlanmış olan (ú-a) ile birlikte geçmesinden dolayı memur sınıfına aitt olduğunu düşünmektedir.

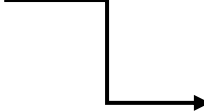
3.3.2.5. TM.75.G.336 Numaralı Metin İçin Akropol'e Ait Olan İdari Birimlerin

Yönetim Merkezi (Valiliği): É-MI-ŠITA_x^{ki}

Yukarıda G. Pettinato'nun görüşüne göre Akropol'ün dört idari birime ayrıldığından bahsetmiş bulunmaktayız. Bu dört idari birim tek bir yönetim merkezine (valiliğe) bağlıdır. G. Pettinato için bu idari yönetim merkezi, é-MI-ŠITA_x^{ki} şeklinde geçen ifadeye karşılık gelmektedir. Söz konusu şekilde geçen ifadenin “valilik” olarak çevrilmesini uygun görmektedir. Fakat é-MI-ŠITA_x^{ki} geçişine ilgili metinde rastlanmamaktadır. Bunun yerine TM.75.G.336 numaralı metnin öy. VII. sütununun 1. satırında (ir-MI+ŠITA_x-ni) geçişi yer almaktadır. Bu kavramıyla MI-ŠITA_x ifadesinin aslında şehir idaresinin başı yani bir vali olduğu görüşündedir. Yanılma olasılığı dahilinde, Akropol'de bulunan (é-en, é-al, gigr^{ki} ve é-am) dört idari birimin Ebla'nın büyük yönetim merkezi olan é-MI-ŠITA_x'e karşılık geldiğini düşünmektedir. Eğer G.Pettinato'nun metin için bu varsayımı doğruysa, yalnızca é-MI-ŠITA_x Akropol'e ait olan dört idari birimi içerisine aldığı sonucuna varılmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Aşağı Şehir'in dört idari biriminin ise *wa eb-la*^{ki} “ve Ebla” ifadesine karşılık geldiğini düşünmektedir. Bu nedenle é-MI-ŠITA_x ile *wa eb-la*^{ki} , Ebla şehrinin sekiz idari birimini kendi içinde ayrı ayrı olacak şekilde toplamaktadır.³³³

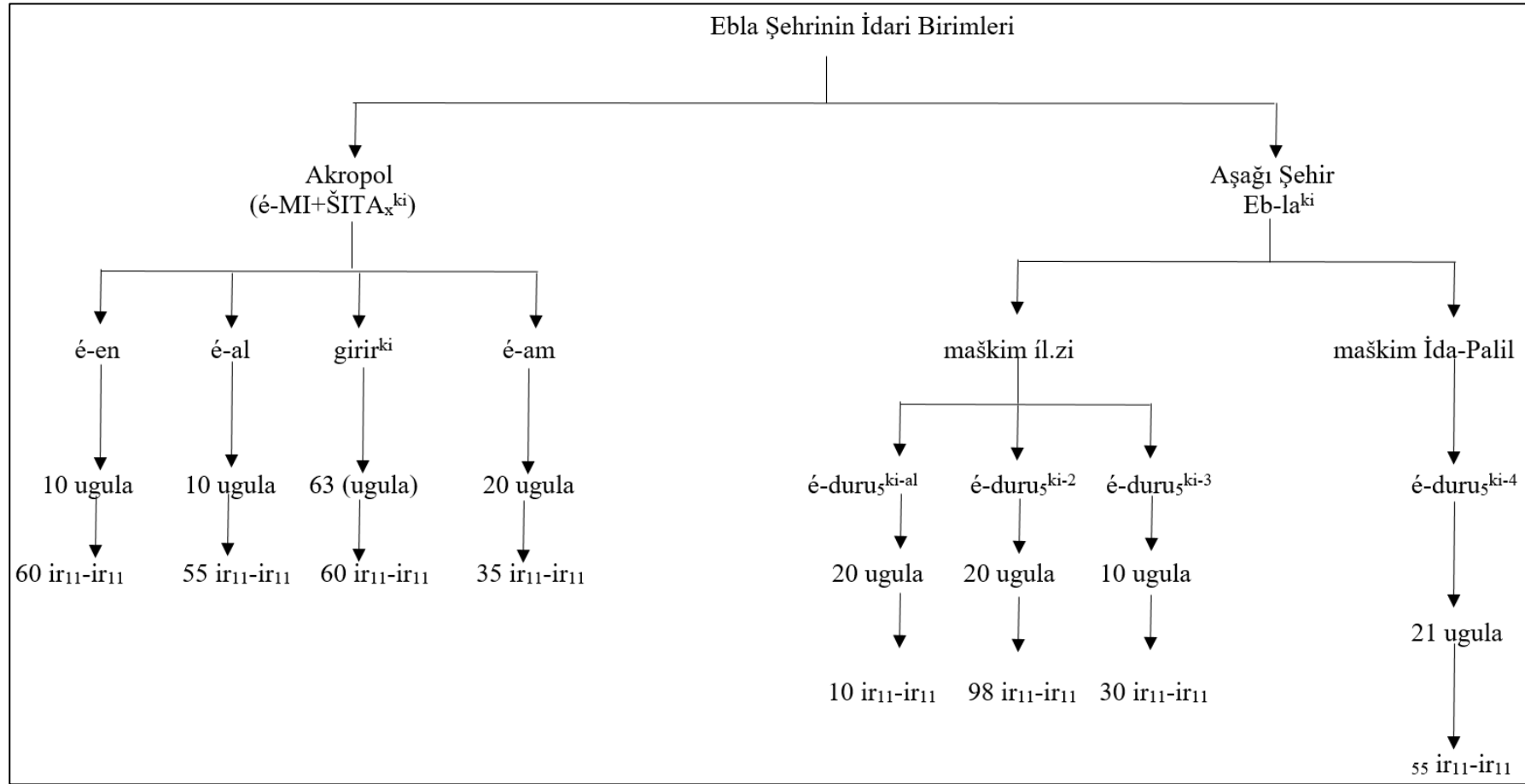
³³³ Matthiae, Pettinato, 1976, s. 13.

Tablo 3. Ebla Şehri'nin İdari Teşkilatı ve Birimleri Üzerine Bakış Açısı³³⁴

	Metin	Memurlar	İşçiler/Köle	Yönetim	İdari Birimler	Topografya
a)	öy. I 1-III 2	20 ugula	100 ir ₁₁ ir ₁₁	é-duru ₅ ^{ki-al}		Aşağı Şehir
b)	öy. III 3-V 2	20 ugula		é-duru ₅ ^{ki-2}		
c)	öy. V 3-VI 3	10 ugula	100 ir ₁₁ ir ₁₁	é-duru ₅ ^{ki-3}	50 na-se ₁₁ maškim il.zi	
d)	öy. VI 4-7					
	öy. VI 8-v.18	20+1 ugula	100 ir ₁₁ ir ₁₁	é-duru ₅ ^{ki<-4>}		
	ay. I 9-12					
e)	ay. II 1-III 2	10 ugula	50+ ir ₁₁ ir ₁₁	é-en		
f)	ay. III 3-VI 4	10 ugula	60 ir ₁₁ -ir ₁₁	é-al	21 na-se ₁₁ maškim Ida-Palil	
g)	ay. IV-V 5	63 (ugula)	55 ir ₁₁ -ir ₁₁	gigir ^{ki}		
h)	ay. V 6-VII 4	20 ugula	60 ir ₁₁ -ir ₁₁	é-am	(é-MI+ŠITA _x ^{ki})	
			35 ir ₁₁ -ir ₁₁			Akropol
		: na-se ₁₁ :				

³³⁴ Bu tablo G. Pettinato için geçerlidir. Bkz. Matthiae, Pettinato, 1976, s. 9.

Tablo 4. Ebla Şehri'nin İdari Teşkilatı ve Birimleri Üzerine Bakış Açısı³³⁵

³³⁵ Bu tablo P. Matthiae için geçerlidir. Bkz. a.g.m., s. 15.

3.3.1. TM.75.G.336 Numaralı Metin

TM.75.G.336

öy. I.	1) <i>i-lum-bala</i>	1	
	2) <i>en-na-ia</i>	2	
	3) <i>da-sí-ma-ad</i>	3	
	4) <i>ti- di-nu</i>	4	
	5) <i>ip-tur-iš-lu</i>	5	
	6) <i>ugula</i> 5		5 <i>memur/yönetici/müfettiş</i>
	7) <i>puzur₄-URU</i>	1	
	8) 1 ú-PÚ		
	9) <i>iš-la-ia</i>	2	
	10) 1 ú-AN.ŠÈ-GÚ		
	11) <i>sí-piš-a-hu</i>	3	
	12) <i>iš-la-ia</i>	4	
	13) <i>nagar</i>		
	14) <i>puzur₄-ra-ma-lik</i>	5	
	15) <i>ugula</i> 5		5 <i>memur/yönetici/müfettiş</i>
öy. II.	1) <i>mi-kà-ia</i>	1	
	2) <i>pù-tá-ia</i>	2	
	3) 1 ú-gigir ^{ki}		
	4) <i>a:píl-ma-lik</i>	3	
	5) <i>puzur₄-ra-be</i>	4	
	6) <i>i-šar</i>	5	
	7) <i>ugula</i> 5		5 <i>memur/yönetici/müfettiş</i>

- 8) *puzur*₄-URU 1
- 9) *šeš*-mu
- 10) *we-du-lum*
- 11) *i-ium*-bala 2
- 12) *lú-gigir*^{ki}
- 13) *en-na-ni-il* 3
- 14) *ni-ba-ni* 4
- 15) *en-na-be* 5
- 16) *ugula* 5
- 17) *é-duru*₅^{ki-al}

öy. II.16-17: *Aşağı Şehrin ilk bölgesinin/ilk idari biriminin 5 yöneticisi/memuru*

- öy. III. 1) 100 *ir*₁₁-*ir*₁₁³³⁶
- 2) *é-duru*₅^{ki-al}

öy. III.1-2: *Aşağı Şehrin ilk bölgesinde/ilk idari biriminde 100 erkek köle/işçi (bulunmaktadır).*

- 3) *wa-na* 1
- 4) *be-du-núm* 2
- 5) *qur-da-núm* 3
- 6) *be-du-núm* 4
- 7) *lú i-da-núm*
- 8) *i-lum-bala* 5
- 9) 1 *ú* []
- 10) *ugu*[la 5] [5] *memur/yönetici/müfettiş*

³³⁶ Bkz. Borger, 1978, s. 246'da (51.ışarete) *ir*₁₁ = ÁRAD (ARADXXKUR) değeri verilerek geçmektedir. Aynı şekilde Foxvog, 2008, s. 7'de ise yine *arad*, *árad*→*ir* değeri verilerek geçmektedir. Burada s.28'de *ir*, *ir*₁₁, *arad*, *árad* için “erkek köle, köle” anlamları verilmektedir. Aynı zamanda Borger, 1978, s. 66'da (50. İşarete) ⁽¹⁰⁾*arad*, *ir*= (w)*ardu* “erkek köle, köle” anlamları verilmektedir.

- 11) *mi*-[] 1
 12) AL.DA.BÀD.KI 2
 13) *a-bù^d-gu₅-ra* 3
 14) *puzur₄-ra-ia* 4
 15) *be-du-núm* 5
 16) 1 *ú en-ba-nu*

- öy. IV. 1) *ugula* 5 5 *memur/yönetici/müfettiş*
 2) *é-da-ša* 1
 3) *ti-la-ia* 2
 4) 1 *ú-PÚ*
 5) *en-na-ia* 3
 6) IB.ZI
 7) *kà-za-na* 4
 8) *ti- di-nu* 5
 9) *ugula* 5 5 *memur/yönetici/müfettiş*
 10) [*a*]-*bù^d-gu₅-ra* [] 1
 11) [1 *ú*]-[]
 12) *ti-[la]-ia* 2
 13) *ni-qi* 3
 14) *mi-kà-ia* 4
 15) 1 *ú lu-a-ia*
 16) *sí-mi-na-ia* 5
 17) *ugula* 5
 18) *é-duru^{ki}₅-2*

öy. IV.17-18: *Aşağı Şehrin ikinci bölgesinin/ikinci idari biriminin 5 memuru/yöneticisi (bulunmaktadır).*

öy. V. 1) 98 ir₁₁-ir₁₁

2) é-duru₅^{ki}-2

öy. V.1-2: *Aşağı Şehrin ikinci bölgesinin/ikinci idari biriminin 98 erkek köle/işçi (bulunmaktadır).*

3) ah-ha-lum 1

4) mi-kà-ia 2

5) wa-da-la-NI-mu 3

6) en-na-ia 4

7) 1 ú qú-ti-núm

8) šu-i-lum

9) ugula 5 5 memur/yönetici/müfettiş

10) ip-tù-ra 1

11) en-na-ma-lik 2

12) ha-ba-ri 3

13) a-lum 4

14) a-bù^d-gu₅-ra 5

15) 1 ú qú-ti-num

öy. VI. 1) ugula 5 5 memur/yönetici/müfettiş

2) 30 ir₁₁-ir₁₁

3) 1 ú-é-duru₅^{ki}-3

öy. VI.2-3: *Aşağı Şehrin üçüncü bölgesinin/üçüncü idari biriminin 30 erkek kölesi/işçisi (bulunmaktadır).*

4) 25 še gú-□bar□

5) 50 na-se₁₁

6) maškim

7) il.zi

Öy. VI.4-7: 50 kaymakam (ve) polis/komiser/müfettiş İlzi (için) 25 Gubar arpa/buğday

8) *ma-gal-lu* 1

9) *ip-hur-ia* 2

10) *ba-ša-a* 3

11) *da-sí-ma-ad* 4

12) *a-kà-al-□ma-lik □* 5

13) *ugula 5* 5 *memur/yönetici/müfettiş*

14) *ar-šè-a-hu* 1

öy. VII. 1) *ir-MI+ŠITA_x-ni* 2

2) *ir-í-ba* 3

3) *i-i-da-du* 4

4) *a-ba-šu* 5

5) *ugula 5* 5 *memur/yönetici/müfettiş*

6) *tù-bí-sí-piš* 1

7) *en-na-^dra-sa-ap* 2

8) *ni-é-i-lu* 3

9) *ar-šè* 4

10) *puzur₄-ra-ma-lik* 5

11) *ugula 5* 5 *memur/yönetici/müfettiş*

ay. I. 1) *áš-ba-ni* 1

2) *ar-ra-sí-piš* 2

3) *NI-ša-ra-nu* 3

4) *en-na-ma-ni* 4

5) *da-ni-lum* 5

6) *ugula 5* 5 *memur/yönetici/müfettiş*

7) *a-lu-a-hu* 1

8) 50 ir₁₁-ir₁₁-é-duru^{ki}₅<-4>

ay. I.8: *Aşağı şehrin dördüncü bölgesinin/dördüncü idari biriminin 50 erkek kölesi/işçisi (bulunmaktadır).*

9) 10 še gú-bar

10) 21 na-se₁₁

11) maškim

12) i-da-palil

ay.I.9-12: 21 kaymakam (ve) polis/komiser/müfettiş İda-Palil (için) 10 Gubar arpa/buğday³³⁷

ay. II.	1) eb-du-ia	1
	2) ha-zu-EN	2
	3) sí-ma- ^d gu ₅ -ra	3
	4) i r:na: ^d adad	4
	5) puzur ₄ -ra-a-gú	5
	6) UR.PI	6
	7) é-da-ša	7
	8) Du-Gú	8
	9) i-da-nu	9
	10) puzur ₄ -ra-ia	10
	11) ugula 10 na-se ₁₁	
	12) 60 ir ₁₁ -ir ₁₁	

ay. II.11-12: *Memur(lar): 10 kaymakam (ve) 60 erkek köle/işçi (bulunmaktadır).*

ay. III.	1) 10 na-se ₁₁
	2) a-am é-en

³³⁷ Bu kısımda ve devamında tayınlar ile ilgili paralellik gösteren yerlerin çevisine dayanarak şunları söyleyebiliriz: Ebla şehrinin idari birimlerinde görev yapan memurlar (kaymakam/vali, müfettiş/komiser) için buğday/arpa erzaklarının listesinin sunulduğunu görmekteyiz.

ay. III.1-2: *Kralın Sarayı'nda (Akropol'ün ilk idari biriminde/ilk bölgesinde) 10 kaymakam (ve) a-am memurları (bulunmaktadır).*

3) é-da-ša 1

4) i-ti-^dkà-mi-iš 2

5) en-na-^dra-sa-ap 3

6) a-a-bù-ir-ku₈ 4

7) ar-šè-a-hu 5

8) é-gi-a-lum 6

9) ar-šè 7

10) 1 ú ki-ni-lum

11) a-la-sa-Gú 8

12) ti-la-ia 9

ay. IV. 1) ar-šè 10

2) ugula 10 na-se₁₁

3) 55 ir₁₁-ir₁₁

4) 10 na-se₁₁ a-am é-al

ay. IV.2-4: *Şehrin Sarayı'nda (Akropol'ün ikinci idari biriminde/ikinci bölgesinde) memur(lar): 10 kaymakam, 55 erkek köle/işçi, 10 kaymakam a-am memurları (ve) (bulunmaktadır).*

5) 10 še gú-bar

6) 20 na-se₁₁ a-a-am-am

ay. IV.5-6: *20 kaymakam (ve) a-am memurları (için) 10 Gubar arpa/buğday*

7) 16,50 še gú-bar

8) 33 na-še₁₁

9) 1 še gú-bar

10) 3 na-se₁₁ ú-a

11) *ir-ì-ba*

ay. IV.7-11) 33 *kaymakam (için) 16.50 Gubar arpa/buğday, 3 kaymakamın/valinin başında bulunan İriba ve ú-a memurları (için) 1 Gubar arpa/buğday*

12) 10 *še gú-bar*

13) 20 *na-se₁₁ ú-a*

14) *ar-šè-a-hu*

ay. IV.12-14: 20 *kaymakamın/valinin başında bulunan Arše-aḫu ve ú-a memurları (için) 10 Gubar arpa/buğday*

ay. V. 1) 3,50 *še gú-bar*

2) 10 *lá-3 na-se₁₁ ú-a*

ay.V.1-2: 7 *kaymakam/vali (ve) ú-a memurları (için) 3,50 Gubar arpa/buğday*

3) *gigir^{ki}*

4) 60 *ir₁₁-ir₁₁*

5) *ú-a*

ay. V.3-5: *Ahırlarda (Akropol'ün üçüncü idari biriminde/üçüncü bölgesinde) 60 erkek köle (ve) ú-a memurları (bulunmaktadır).*

6) *ip-ṭur-ia* 1

7) *ti-la-ia* 2

8) *eb-du-^dra-sa-ap* 3

9) *ip-hur-^dgu₅-ra* 4

10) *pù-tá-ia* 5

11) *ugula* 5 *memur/yönetici/müfettiş*

12) *ha-bil* 1

13) *i-da-NI* 2

14) *a-bù-sí* 3

15) *pù-tá-be* 4

- ay. VI. 1) *en-na-ni-il* 5
- 2) *ugula* 5 5 *memur/yönetici/müfettiş*
- 3) *gú-ra-sí* 1
- 4) *en-na-ia* 2
- 5) *sí-piš-ar* 3
- 6) *ha-ra-ia* 4
- 7) *eb-du-ia* 5
- 8) *ugula* 5 5 *memur/yönetici/müfettiş*
- 9) []- *ti-ni* 1
- 10) []-*be* 2
- 11) []-*t*]i 3
- 12) []-*zi-na-IM* 4
- 13) *a-bù-^dgu₅-ra* 2
- 14) *ugula* 5 5 *memur/yönetici/müfettiş*
- ay. VII. 1) 10 *še bar*
- 2) 20 *na-še₁₁*
- 3) 35 *ir₁₁-ir₁₁*
- 4) 1 *ú é-am*

ay. VII.1-4: *Memurların/Hizmetlilerin Sarayı'nda (Akropol'ün dördüncü idari biriminde/dördüncü bölgesinde) 20 kaymakam/vali (ve) 35 erkek köle/işçi (için) 10 Gubar arpa/buğday*

5) *nu šu ba₄-ti*

6) *l ú- ir₁₁-ir₁₁*

ay. VII.5-6: *Erkek köleler/çalışanlar (arpa/buğday) almadılar*

ay. VIII. 1) *AN.ŠÈ.GÚ³³⁸ 85 še gú-bar*

³³⁸ **ARET IX**, s. 378'de *AN.ŠÈ.GÚ*: “toplam(kısmi)” anlamı verilmektedir.

2) 1 *mi-at* 70 *na-še*₁₁

3) *še-x* []

4) *š* [u *ba₄-ti*]

5) *i[tu]* ^d[]

ay. VIII.1-5: *Toplam: 170 kaymakam/vali ayda 85 Gubar arpayı/buğdayı aldılar.*

3.4. M.Ö. III. BİNYIL’DA EBLA KRALLIĞINDA EKONOMİ VE TİCARET

Ebla krallığının ekonomisinin temeli kuru tarıma, hayvancılığa ve ticari ilişkilere dayanmaktadır. Tüm bunlar Kraliyet Arşivleri Dönemine ait olan metinlerde belgelenmektedir.³³⁹ Ebla tabletlerinin çoğu, G Kraliyet Sarayına yapılan harcamalar hakkında ekonomik belgelerle ilgilidir. Altın ve gümüş gibi değerli madenlerden, yüne ve saray personeli için buğday erzakına/tayınlarına kadar çeşitli mallar listelenmektedir.³⁴⁰ Yapılan bu ekonomik faaliyetlerde coğrafyanın iklim koşulları da etkili olmuştur. Tekstil ticareti de yapılan ekonomik faaliyetler arasında yer almaktadır. Ebla, üçüncü binyılın ortalarında dokuma üretimi ile ünlenmiş zengin bir krallığın başkentidir. Ebla’da bulunan arşivler geniş ticari ilişkiler ve bölgenin zengin tarımsal potansiyeli ile ilgili bilgileri içermektedir.³⁴¹ Bu faaliyetler büyük ölçüde Mardik II B1 Kraliyet Arşivleri Dönemindeki metinlerde konu edinilmektedir. Kumaşın nerede ve kimin yetkisi altında olduğunu anlamak için tarım ve hayvancılık ilgili belgelerin karşılaştırılmalı bir çalışmasının yapılması gerektiği düşünülmektedir. Fakat üretimin saray kontrolünde yani devlet kontrolünde olması da muhtemeldir. Arşiv dönemine ait olan metinlerinden malların dağıtımının tamamen devlet tarafından organize edildiği açıktır. Ebla’da, ticari faaliyetlerin yürütüldüğünü arkeolojik malzeme olarak terazi

³³⁹ Nicolò Marchetti, Paolo Matthiae, **Ebla and Its Landscape: Early State Formation in the Ancient Near East**, California, 2013, s. 433.

³⁴⁰ Pardee, Viganò, 1984, s. 8.

³⁴¹ Leick, 2019, 341.

ağırlıklarından öğrenmekteyiz. Filolojik boyutta ise Ebla tabletleri içerisinde ekonomi hakkında bilgi veren metinlerden öğrenmekteyiz. Ayrıca şunuda belirtmek isteriz ki bölgede hâlihazırda devam edecek olan diğer höyüklerin kazılması ekonomik kayıtlarda ortaya çıkarılan olayların sabırla yeniden yapılandırılmasını doğrulamaya yardımcı olacaktır.³⁴²

G Kraliyet Sarayının, ekonomik ve ticari ilişkilerin yürütüldüğü bir merkez konumunda yer aldığını söyleyebiliriz. Çünkü G Sarayı'nın, L.2769 numaralı merkez arşiv odasından çıkarılan Ebla tabletlerinin çoğu ekonomi ile ilgili belgeleri oluşturmaktadır. Kumaş üretimi ve kumaş ticaretinden dolayı bu odada ki belgelerin sayılarının fazla olması Ebla'nın Mardik II B1 evresinde ekonomik olarak zengin bir durumda olduğunu göstermektedir.

M.Ö. III. Binyıl'da, Ebla krallığını ön plana çıkaran özelliği uluslararası ticaret ağı ile dış dünyaya açılması olmuştur. Öne sürülen görüşlerden dolayı, Eblalıların tarihte ticarete atılan ilk insanlar olduğunu söylemek yanlış olur. Çünkü coğrafi ve kültürel olarak Ebla'ya uzak olan farklı topluluklar arasındaki ticari ilişkilerin en eski belgelerden ve tarih öncesi çağlardan beri var olduğuna dair işaretler mevcuttur. Eblalıların ticarete benimsediği teknikler en azından Kraliyet Arşivleri Döneminde (Mardik II B1) ilk kez belgelenmiştir. Ekonomi için çok önemli olan geniş çapta ticari boyutta mal alış verişi yapma yeteneği, Ebla toplumundan doğrudan ilham alınmasa bile, kesinlikle bu tekniklerin öğrenilmesi yapılan ticari faaliyetleri kolaylaştırmıştır. Türkiye'nin kalbinde Kültepe'de yapılan kazılardan ortaya çıkarılan Eski Asurca belgeler II. Binyıl'ın başlarında Asurluların; Anadolu ile aktif ticaret yaptıklarını açıkça göstermektedir. G. Pettinato; Eski Asurlular'ın yabancı topraklarda bağımsız ticaret

³⁴² Pardee, Viganò, 1984, s. 13.

merkezleri kurma uygulamalarını Ebla'dan benimsemiş olabileceklerini düşünmektedir. Kervan tüccarı olan Asurluların aksine, I. Binyıl'ın büyük tüccarları olan Fenikeliler de deniz tüccarları olarak Akdeniz boyunca hatta daha da uzaklara seyahat ederek birçok farklı halkla büyük ölçekte ticaret yapmışlardır. Eski Asurlular gibi Fenikeliler de diğer krallıklarda koloniler kurmuşlardır. Böylece Kuzey Afrika, İspanya, Sicilya ve İtalya gibi yerlerde bağımsız ticari yerleşmeler ortaya çıkmıştır. Geniş anlamda Levant halkının ticari faaliyetleri ile dünyanın farklı yerlerinde zeki, yetenekli olan Levant tüccarları ile Suriyeli tüccarlar bulunmaktaydı. Böylelikle akla gelen öncelikli sorular arasında (ilk uluslararası ticareti kapsamlı bir şekilde yürüten kimlerdi) yer almaktadır. Asurlu, Suriyeli ve Fenikeli tüccarlar olsun hepsi tarihin farklı dönemlerinde mükemmel tüccarlar yetiştirmişlerdir. Fakat tarihte ortaya çıktıkları dönem içerisinde Eblalıların; Mezopotamya'nın en gelişmiş tüccarlarına sahip olduğu söylenilmektedir.

Kraliyet Arşivleri Döneminde³⁴³ Ebla'nın siyasi olarak güçlü bir konumda olması aynı zamanda ekonomik olarak güçlü bir pozisyonda yer aldığını da göstermektedir. Eblalıların varoluş amacının diğer krallıklarla kurdukları ekonomik temaslar yani ticaret olduğu belgelenmektedir.³⁴⁴ Eblalılar ticareti inanılmaz derecede kapsamlı hale getirmişlerdir. Fakat Eblalıların, ticarete yaptıkları uygulamaları sonraki dönemlerde Suriyeli ve Fenikeli tüccarlar ile ilişkilendirmek zordur. Çünkü bu hususta başka sülâleden olan dil ve din devreye girmektedir. Unutulmamalıdır ki, Ebla'nın kültürel mirasının haleflerinin Fenikeliler, İbraniler ve Araplar olması yönünde düşüncelerin derin kanıtları da bulunmaktadır.³⁴⁵

³⁴³ Mardik II B1 (2400-2250) Eski Tunç IV A, Olgun Ön Suriye Dönemi.

³⁴⁴ Kraliyet Arşivleri Döneminde Mardik II B1 (M.Ö. 2400-2250) Ebla'nın diğer şehir krallıkları ile kurduğu ticari ilişkileri gösteren harita için bkz. (Harita 5).

³⁴⁵ Pettinato, 1991, s. 167-170.

Tekstil hesaplarında genellikle sırayla alıcılar arasında kral, kraliçe, prensler, Ebla'nın ileri gelenleri daha sonra genellikle oldukça büyük sayıda uzak olabilecek şehirler listelenirken, varış kayıtlarında, gönderici olarak Eblalı ileri gelenler, Ebla krallığının şehirleri ve neredeyse kesinlikle bağımsız şehirlerin kralları karışık görünmektedir. Kayıtların niteliği bu nedenle esasen muhasebedir. Yönetimin amacı her şeyden önce malların gider ve gelirlerinin miktarını kaydetmektir. Memura erzak dağıtılması ile ilgili belgeler daha nadir sayıdadır. Ticari ve mali belgeler beş nesil boyunca dikkatlice korunmuşken, tarımla ilgili metinler yalnızca Mardik II B1 döneminin son yıllarını kapsadığı bilinmektedir.

Ebla'nın önemli bir ticaret merkezi olduğunu, Mezopotamya ve Mısır gibi büyük uygarlıklarla ilişki kurmasından da anlamaktayız. Şöyle ki, Mardik'te 1976 kazı sezonunda G Kraliyet Sarayı'nın bir odasında Mısır'dan ithal edilen birkaç vazo parçası ele geçirilmiştir. Bu vazo parçalarının üzerinde hiyeroglif yazısı mevcuttur. Ve Mısır'ın altıncı hanedanlığından olan I. Pepi ile dördüncü hanedanlık döneminden I. Kefren'in (yaklaşık olarak M.Ö. 2300'de hüküm sürmeye başlayan) isimleri bu vazo parçalarında geçmektedir.³⁴⁶ Bahsedilen bu arkeolojik buluntulardan da Ebla'nın; Mısır ile temas içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, Mardik III A (M.Ö. 2000-1800) ve Mardik III B (M.Ö. 1800-1600) dönemlerinde Ebla kralı olarak bilinen İmmeya'nın; Mısır firavunu Hotepibre'den hediyeler alması Ebla'nın hem büyük medeniyetlerle ilişki kurduğunu hem geniş ticari bağlantılarını göstermektedir.³⁴⁷

Ebla; Basra Körfezini Akdeniz'e bağlayan uluslararası uzak mesafe ticaret rotası üzerindeki ana merkezlerden birisi konumunda bulunmaktadır. Bu rota üzerinde lapis lazuli'yi Afganistan'dan, deniz kabuklarını Kızıl Deniz'den ve diğer değerli taşları

³⁴⁶ a.g.e., 1991, s. 60.

³⁴⁷ Paolo Matthiae, "Ebla", Eds. Joan Aruz, Kim Benzel, Jean M. Evans, **Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.**, New Haven, 2008, s. 34.

güneyden kuzeye taşımaktadır. Buna karşılık Anadolu'dan metal taşımaktadır. G Sarayında ele geçen 40 kg'ın üzerinde ve ham haldeki lapis lazuli sıra dışı bir örnek olarak ileri düzeyde yapılan ticari ilişkiyi yansıtmaları bakımından Önasya için eşsizdir.

Kuzeybatı Suriye'deki Ebla, merkezi idarenin ne kadar kapsamlı olduğunu göstermektedir. Tamamı saray arşivinde ele geçen belgeler, sarayın geniş çaplı ekonomik faaliyetlerini kontrol ettiğini göstermektedir. Sekiz idari birimden bahsedilmektedir.³⁴⁸ Bunlardan dördü metinlerde *sa-za_x^{ki}* denen akropolde, dördü ise *eb-la^{ki}* denen aşağı şehirdedir. İlkinde kralın hanesi (é-en), ikincisinde ise Babil dilinde “köy” anlamındaki é-duru₅ terimiyle bahsedilen dört birim vardır. Bu terimin köy topluluklarının idari birimlerle mi örtüştüğü, yoksa merkezi gücün gelişmesiyle birlikte idari birimlere dönüştürüldüklerine mi işaret ettiği bilinmemektedir. Fakat tarımın, büyük oranda doğrudan kurumsal iş gücü tarafından yürütüldüğü Babil'in aksine, Ebla topraklarında kraliyet denetimindeki köylerin sorumluluğunda olduğunu söyleyebiliriz.³⁴⁹

Ebla'da bulunmuş saray belgelerinde ticaret konusunun baskınlığı görünüşe göre, diplomatik temasların yaygınlığını yansıtmaktadır. Krallarla başka yabancı devlet temsilcilerinin ziyaretlerinden ve Ebla mabetlerine sunuda bulunmalarından sık sık bahsedilmektedir. Diplomatik evlilikler yapılmaktadır ve düzenli olarak hediye alınıp verilmektedir. Savaş da bu temasların bir parçasıdır. Muhtemelen Babil'e giden ticaret yolunun kontrolü yüzünden Ebla, Fırat üzerindeki Mari'yle uzun süreli bir çatışma yaşanmıştır. Ve Ebla'nın bu dönemdeki son hükümdarı İşar-damu durumu değiştirene dek bir süre yüklü haraçlar ödemek zorunda kalmıştır. Bu devletlerin bazıları Mari, Nagar ve Ebla çevre devletlere iradelerini dayatmayı başarmışlardır; ama askeri

³⁴⁸ Bahsedilen bu sekiz idari birim çalışmamızın (3.3 M.Ö. III. Binyıl'da Ebla Krallığının Topoğrafyası Hakkında Bigi Veren Ebla Metni) başlığı altında detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

³⁴⁹ van de Mieroop, 2018, s. 53.

faaliyetlerinin ayrıntıları bilinmemektedir.³⁵⁰ Ebla, Fırat ve Akdeniz arasındaki uluslararası ticaretin yapıldığı yolları kontrol altında tutmaktadır. Anadolu'dan Suriye'ye kadar olan bölgeye getirilen madenlerin ve bu madenlerin nakledildiği güzergâhların kontrolü de bu krallık tarafından yapılmaktadır.

Yönetim tarımsal ürünler (yün ve dokuma, zeytinyağı, şarap, arpa, keten ipliği) ile geniş ticari servetten oluşan büyük kaynakları denetlerdi. Altın ve gümüşün bol miktarda bulunduğu ve değiş tokuşta yalnızca saray tarafından kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bundan başka Anadolu'dan gelen yollar denetiminde olduğu için Ebla'nın değerli kalay-tunç madenine erişim olanağına sahiptir. Ebla, çok büyük bir krallık değildi; ama Fırat bölgesindeki Karkamış ile kuzeydeki Antakya ovasının sınırları içerisindeydi ve bir tek Mari ile değil Dicle'ye kadar Kuzey Mezopotamya genelindeki yerlerle yoğun temaslar sürdürmüştür.³⁵¹

Eblalılar, kereste, bakır ve gümüş ihtiyaçlarını Amonos dağlarından Toros dağlarına kadar olan bölgeden karşılamışlardır. İhtiyaç duyulan kereste ve gümüşü Mezopotamya'dan, altını Mısır'dan, lapis lazuliyi ise uzağında bulunan Afganistan'dan temin etmişlerdir. Mısır ve Afganistan gibi uzak ülkelerle bu yönde ticari ilişkiler sürdürülmesi Arşiv Döneminde birkaç yıl içerisinde, şehrin ekonomik gücünün gelişmesine katkı sağlanmıştır. Eblalılar değerli madenleri de temin ederlerdi. Bu değerli madenlerden altın ve gümüşü ticari ilişkilerde bir araç olarak kullanırlardı. Genellikle bu değerli madenler bir bölgeye bağlı olarak o bölgenin sınırlarından çıkarılırdı. Ebla krallığının sınırlarının genişlemesi, ticari etki alanının sınırlarının genişlediğini de göstermektedir. En geniş haliyle ifade edecek olursak da Ebla, kuzeyindeki Urşaum'dan (=Ursa'um) doğusundaki Haddu'ya kadar yaklaşık olarak

³⁵⁰ a.g.e., s. 50.

³⁵¹ Kurt, 2010, s. 53.

modern Suriye'nin yarısını kontrol altına almıştır. Uršaum ise Ebla metinlerinde sıklıkla geçen ve ticari öneme sahip olan bir şehir devletidir. Ebla krallığının sınırlarının genişlemesi, ticari etki alanının sınırlarının da genişlediğini göstermektedir.³⁵²

Ebla krallığının ekonomik yapısı hakkındaki bilgileri esas itibarıyla Ebla tabletlerinden öğrenmekteyiz. Ebla'dan çıkarılan tabletlerin çoğunluğunu ekonomik ve idari belgeler oluşturmaktadır. Aralarında devletin ekonomik yapısıyla ilgili olan belgeler de bulunmaktadır. Bunlar sarayın gelir ve giderlerinin kayıt altına alındığı yıllık ve haftalık hesapların tutulduğu belgelerdir. Bu belgelerde kayıtların tutulduğu ürünler arasında buğday, kumaş ve maden yer almaktadır. Ürünlerin saray personeline ve şahıslara hem erzak olarak verildiği hem de kraliyet ailesi için düzenlenen törenlerde hediye olarak dağıtıldığı bilinmektedir. Ebla tabletleri içerisinde konuyla ilgili olan TM.75.G.12497 ve TM.75.G.2268 numaralı metinleri ele aldık.

Ekonomik tabletler tarafından sağlanan tarihsel nitelikteki bilgiler M.Ö. III. Binyıl'ın ikinci yarısında Yakın Doğu'daki siyasi durumun daha net ve eksiksiz bir şekilde oluşturulmasına izin vermektedir. Yazılı belgelerin eksikliği göz önüne alındığında, Suriye ve Filistin göçebe kabilelerinin yaşadığı bölgeler olarak görülmektedir. Ancak Ebla tabletleri sayesinde, kendi kralları olan ve birbirleriyle yakın temas halinde olan birçok devletin varlığı gün ışığına çıkarılmıştır. Bunlar arasında en önemlisi şüphesiz küçük beyliklerin vasal olarak gördüğü Ebla'dır. Ebla'nın coğrafi boyutuna bakıldığında zaman devlet-imparatorluğu ifadesinin kullanılması daha doğru bir terim olmaktadır. Bu durum III. Binyıl'da Yakın Doğu'daki en büyük güç olarak

³⁵² Sakarya, 2018, s. 14-97.

görüldüğüne ikna etmektedir. Sadece Mezopotamya’da Akad imparatorluğu’na karşı koyamadığı bilinmektedir.³⁵³

Ebla krallığının sahip olduğu ekonomik kaynakları diğer şehir devletleri üzerindeki etki alanının genişlemesine yol açmıştır. Bu genişleme sayesinde Ebla diğer şehir devletleriyle ticari ilişkilerde bulunarak ham madde bakımından eksik olan ürünlerin teminini sağlamıştır. II. Lagaş Hanedanı Gudea’dan kalan Gudea B Statüsü’nde tanrı Ninğirsu için inşa edilen Ninnu mabedinin kerestelerinin Amonos dağlarından, sedir ve çınar ağaçlarının ise Ebla’dan getirildiğinin ifade edilmesi bu duruma açık bir şekilde örnek olarak gösterilebilir.³⁵⁴ İnşaatlar için son derece kaliteli olan sedir, servi ve şimşir ağaçlarının yetiştiği yer Amanos bölgesidir. Kereste Mezopotamya’da mevcut olmadığı için Amonos ve Sedir dağları Mezopotamya ekonomisi için önemlidir. II. Lagaş kralı Gudea; Statü B’de Lagaş’ta inşaa edilen binalar için Amonos dağından sedir ağacının getirildiği ve sedir kütüklerinin Fırat’tan yararlanarak Güney Mezopotamya’ya nakledilmiş olduğu bilinmektedir. Lagaş’a 110 km uzaklıkta olan Amonosların, Mezopotamya ekonomisi için taşıdığı önem bir kez daha, net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Doğrudan Ebla’da yürütülen ticaret ve Eblalı tüccarlar hakkındaki bilgilere TM.75.G.2420 numaralı metinden ulaşabiliriz. Çünkü bu metin de Fırat ya da Habur bölgesinde bulunan Eblalı tüccarların yaptıkları ticari faaliyetler hakkında bilgiler verilmektedir. Metinde tüccarların veya elçilerin öldürülmesinden, kaçakların iade edilmesinden ve Ebla’nın dışındaki ülkelerde bulunan insanlara da büyükbaş hayvan verilme kararından bahsedilmektedir.

³⁵³ Pettinato, 1976a, s. 44-45.

³⁵⁴ Sakarya, 2018, s. 98.

Ebla ekonomisinin temeli kuru tarıma dayanmaktadır. Tarımı yapılan ürünler arasında arpa başta gelmektedir. Yetiştirilmesinde ihtiyaç duyulan iyi sulanmış arazilerin sınırlı olmasına rağmen keten de önemli tarım ürünleri arasında yer almaktadır. Yağ üretmek için zeytin ağaçlarının yetiştirilmesinin yanında, üzüm yetiştirmek ve şarap üretmek için de bağcılık yapılmaktadır.

Tarımın yanında, hayvancılık da krallığın en önemli ekonomik gelir kaynağını oluşturmaktadır. Hayvancılığı yapılan küçükbaş hayvanlar önemli zenginlik kaynakları arasında yer almaktadır. Krallığın sınırları dışında kalan köylerdeki küçükbaş hayvanların yanı sıra krallığa ait olan aşağı yukarı 80.000'den fazla küçükbaş hayvan bulunduğu bilinmektedir. Her yıl kesilen 12.000 koyundan çok büyük et kaynağı sağlanmasının dışında koyunların kırılmasından da yün temin edilmektedir. Ebla krallığının ekonomik olarak zengin durumda olmasının temel nedeni etkili bir şekilde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin ve tekstil (kumaş) üretiminin yapılmasıdır. Ebla topraklarında yaygın bir şekilde kalayın olması ekonomik olarak zengin durumda yer almasının bir diğer nedeni olarak da gösterilebilir.³⁵⁵ Zooarkeolojik verilerden anlaşıldığına göre Ebla'da hayvancılığı yapılan hayvanların koyun, keçi ve inek olduğu bilinmektedir. Küçükbaş hayvancılık Ebla'nın ekonomisinin büyük payını oluşturmaktadır.

Ekonomik faaliyetler kraliyet arşivlerinde belgelenmektedir. Bu bağlamda G Kraliyet Sarayının L.2712 numaralı odasından çıkarılan belgeler tarım ürünleriyle ilgilidir. Bu arşiv odasından çıkan belgeler tarımsal ürünler ve tayınlarla ilgili bilgiler vermektedir. Ebla metinlerde en sık geçen tahıl ürünü buğday'dır.³⁵⁶ Gıda malzemelerinin merkezi idare tarafından toplanarak saray içinde işlendiği bilinmektedir.

³⁵⁵ Sakarya, 2018, s. 96-97.

³⁵⁶ Bkz. **ARET IX**'da s. 404'de Ebla metinlerinde (še): “buğday, arpa” olarak geçmektedir.

Bu gıda malzemeleri kralın ailesine ve sarayda çalışan görevliler için yemek hazırlığında ya da saray hizmetlilerinin tayınlarının dağıtılmasında kullanıldığı bilinmektedir. Ebla metinlerinde, denetçilerin kontrolünde kadın un değirmencilerinin adı geçmektedir.³⁵⁷ Gıda ürünleri hacimleri 30-50 litre arasında değişen ve en büyükleri 100-130 litreye kadar çıkan büyük boy küplerde depolanmaktadır. Bu depolama küpleri sarayın geneline dağılmıştır; ama özellikle depolama odalarında ve günlük olarak yürütülen ve yemek hazırlama işlemlerinin yapıldığı bölümlerde yoğunlaşmaktadır. Yalnız G Saray'ında ürünlerin korunduğu, saklandığı veya depolandığı (silolar) bulunmamaktadır. Metinlerden tahılların temelde Ebla'nın kırsal kesimindeki ambarlarda depolandığını ve saray memurları tarafından kontrol edildiğini anlaşılmaktadır. Kentin yerleşim alanının yakınında bulunan tarlalarda tahıl üretimi yapıldığı için Eblalıların tahıl üretimi üzerinde kontrol sahibi olmuşlardır. Arkeolojik kazılarda buğday, arpa, mercimek, üzüm çekirdeği zeytinin baskınlığına işaret eden çok sayıda karbonlaşmış kalıntılar toplanmıştır. Bunlar gıda maddelerinin orijinal saklandığı depo kapları içinde bulunmuştur. Tahılları depolamak için depolama kapları kullanılmıştır. Bu duruma örnek verecek olursak arkeolojik kazılarda 300 litre kadar büyük miktarda arpa, depolama kaplarının üzerine çökmüş olarak yerde bulunmuştur.

Ebla krallığı sınırları içerisinde Badalum denilen bir bölge bulunmaktadır. Bu bölgenin önemli bir yerleşim yeri olduğu varsayılmaktadır. Badalum'un muhtemelen stratejik öneme sahip bir bölge olduğu düşünülmektedir. Ebla'nın ticaret ağı içinde özellikle tarımsal ürünlerin ve hammadde kaynaklarının aktarıldığı işleve sahip olan merkezlerden biri olduğu tahmin edilmektedir. Badalum bölgesinin Ebla sınırları içerisinde lokalizasyonu net olarak yapılamamaktadır.³⁵⁸ Suriye'nin kuzeyinden Fırat'a ve ilerisine doğru Harran'a kadar uzanan bir bölgeyi kapsadığı öngörülmektedir. Yani

³⁵⁷ Metinlerde kadın un değirmencilerinin adları dam.kıkken₂ ve dam.kıkken olarak geçmektedir.

³⁵⁸ Biga, Otto, 2010, s. 484.

kuzey Suriye bölgesinde bulunan, Harran ve Karkamış çevresine yakın bir konumda olduğu değerlendirilmektedir. Bu bölge, Ebla'nın diplomatik ilişkileri ve ticaret faaliyetleri bağlamında çevresindeki şehirlerle olan bağlantılarına katkı sağlamaktadır. Ayrıca Badalum'un, Ebla'nın ekonomik altyapısına ve ticaret ağlarına dahil edilen bölgesel merkezlerden biri olduğu da kuvvetli ihtimaller arasında gelmektedir.³⁵⁹ Bu bölgenin Ebla metinlerinde *Ba-da-da-LUM*^{ki} şeklinde geçişine rastlanmaktadır.³⁶⁰

3.4.1. M.Ö. III. Binyıl'da Ebla Krallığında Ekonomi ve Ticaret Hakkında Bilgi

Veren Ebla Metinleri

3.4.2. TM.75.G.12497 Numaralı Metin Hakkında

İki şehir arasındaki ittifak yemini vesilesiyle Ebla kralı İrkab-damu'nun; Kablul³⁶¹ kralına yazmış olduğu bir mektuptur. İrkad-damu'nun selefi olan Ebla kralı İğriş-halab/p'nin steline adak sunduğu yıla tarihlenmektedir. Bu nedenle metnin İrkab-damu'nun hükümdarlığının başlangıcında yazılmış olması muhtemel olarak düşünülmektedir. Bu mektuba benzer tarihleme formülü TM.75.G.1237 numaralı metinde bulunmaktadır. Bu metinde Ebla kralı yemini ve yemine eşlik eden vergileri not etmektedir. Mu-túm teriminin kullanımı, Kablul açısından gelecek yıllar için ittifak yemininin ardından bir taahhüt anlamına gelmektedir. İrkab-'Ar'ın³⁶² şahıs adının, tüccarın adına hediyeleri teslim ettiği Kablul kralının adı ya da mutemelen bizzat tüccarın (dam-gâr) kendisinin adı olabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda metinde

³⁵⁹ Bkz. Harita 7.

³⁶⁰ Bkz. **ARET IV**, 18 numaralı metinde öy. XIII. sütunun 13. satırında geçmektedir.

³⁶¹ Ebla metinlerinde Kablul'un geçtiği yerler için bkz. **RGTC XII/1**, 1993, s. 138.

³⁶² Bu şahıs adının sosyopolitik bağlamda yorumu için bkz. Marco Bonechi, "Lexique et Idéologie Royale à l'Époque Proto-Syrienne", **MARI 8**, 1997b, s. 502-506.

geçen İrkab-'Ar şahıs isminin hem eski dönemde hem de Arrukum döneminde sürekli karşımıza çıkan bir lugal “kral” adı olduğu da bilinmektedir.³⁶³

Özetle, metnin öy.II. sütun 3-5. satırları ile III. sütunun 1-5. Satırları Ebla kralının ittifak yemini ettiği gününde Kablul kralı tarafından teslim edilen haraçları not etmesini konu almaktadır. Ay.II. sütun 2-6. satırları ile III. sütun 1-5. satırları ise metnin tarihlenmesini ve özet cümlesini içermektedir.

3.4.3. TM.75.G.12497 Numaralı Metin

ARET XIII: 2³⁶⁴

TM.75.G.12497

öy.I.1	[en]- □ma□
öy.I.2	[İr]-kab-[Da]-mu
öy.I.3	en
öy.I.4	□Ib□-la ^{ki}
öy.I.5	['a ₅ -na]
öy.II.1	□en□
öy.II.2	[Ka]b-□lu ₅ □-ul ^{ki}
öy.I.1-5 II.1-2:	<i>Ebla kralı [İr]kab-[da]mu, [Ka]blul kralına (şöyle) [de]r:</i>
öy.II.3	in u ₄
öy.II.4	nam-ku ₅
öy.II.5	[1 GIŠ]- -□šu ₄ □ [kù-gi]

³⁶³ Bkz. Alfonso Archi, “The ‘Lords’, lugal-lugal, of Ebla. A Prosopographic Study”, **VO, Vol. 12**, 2000, s. 53.

³⁶⁴ Bkz. **ARET XIII**, 2003, s. 27-29.

öy.III.1	[GÁxLÁ] □n□ g[ín-DILMUN]
öy.III.2	dam-□gâr□
öy.III.3	en
öy.III.4	<i>Ib-la^{ki}</i>
öy.III.5	ì-na-sum
öy.II.3-5 III.1-5:	<i>Yemin ettiğimizde tüccar Ebla kralına [1 tas,kâse] (šeḡel ağırlığında) altın verdi.</i>
ay.I.1	1 níg-bànda ³⁶⁵ NU ₁₁ ³⁶⁶ -za
ay.I.2	kù-gi šà bar ₆ :kù
ay.I.3	[GÁxLÁ] □n□ g[ín-DILMUN]
ay.I.4	[]
ay.II.1	□ì□-na-sum
ay.I.1-4 II.1:	<i>1 vazo [tüccarın verdiği] altın varakla (kaplanmış) ve içi šeḡel ağırlığında gümüşle kaplıydı.</i>
ay.II.2	DİŠ mīu
ay.II.3	níd̄ba
ay.II.4	na-□rú□
ay.II.5	<i>I[g]-[ri-iš]- □Ha□-la_x[!] (LAMxKUR)</i>
ay.II.6	[en]
ay.III.1	[Ib]- □la□ ^{ki}
ay.III.2	[Īr]-kab-[Ar]
ay.III.3	[m]u-túm
ay.III.4	[1] □mu□
ay.III.5	[ì-na-sum]

³⁶⁵ İdari metinlerde (nig-bànda) genellikle GIŠ-šu₄ ile birlikte listelenen değerli metal bir kap olarak geçmektedir.

³⁶⁶ Bu yazılışın anlamı için bkz. Harmut Waetzoldt, “Wirtschafts-und Verwaltungstexte aus Ebla Archiv L.2769”, **MEE XII**, **MVSum 7**, 2001, s. 51.

ay.II.2-6 III.1-5: *Ebla kralı [Ír]kap[’A]r’in; Í[griš]-Halab’ın steline adak olarak sunulduğu yıl 1 yıl süreyle [teslim edildi].*

3.4.4. TM.75.G.2268 Numaralı Metin Hakkında

TM.75.G.2268 numaralı metnin giriş kısmı, Mari yetkilileri tarafından kervanlara erzak temin edilmesine ilişkin yürürlükte olan hükümleri içermektedir. Ayrıca Ebla tüccarlarının bazı seyahat eylemlerini de bir araya getirmektedir. Metinde aslında vurgulanmak istenen şey “öy. VI. sütunun 1. satırda (nu inim) şeklinde geçen ifadeyle” izin almadan inisiyatif kullanmaya kadar gidebilen cesarettir. Eğer tüccarlar, Mari yetkililerinin dikkatli gözetimi nedeniyle planlarını gerçekleştirmeyi başaramasalar dahi, metin rüşvete başvurdıklarında bile onları tasvip etmemektedir. Metnin ay. IX. sütunun 8-19. satırları arasında İbbi-zikir’e yapılan atıftan dolayı tarihlenmenin yapılmasına gerek kalmadan bu belgenin İbrium’un oğlunun vezir/vali olduğu döneme ait olduğunu söylememize olanak sağlamaktadır. Fakat tarihin daha ayrıntılı olarak belirtilmesi mümkün olmamaktadır. Ayrıca, bölümlerden birinin Pilsa-il’deki nehir tüccarının Fırat Nehri üzerindeki gece yolculuğu sırasında anlattığı bölümlerden birinin gerçek olmadığı da dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bu metin, diğer metinlerde rastlanmayan Sumeogramlarla karakterize edilmektedir. Bunlar: ad-gi₄ (öy.V. 12, 16), gú-zi (öy.IV. 5, 21), zag-10¹ (ŠU₄) (öy.IV. 8, V.17), gul (ay.I. 8, III. 17), sá-du₁₁-ga (ay.II. 2,5), gá^{ki} (ay.VI. 14), bunlara za_x-ga-ù (öy.IV. 13), ga-a (ay.IX. 17) gibi fonetik olan yazılımlarda eklenmiştir.

Metnin içeriği şu şekilde özetlenmektedir:

(1). Paragraf: Ebla’ya ait olan bir talimat (emir, yönetmelik) tabletinin olduğunun belirtilmesi.

(2). **Paragraf:** Ebla tüccarlarının kervanlarına erzak sağlamasına ilişkin yürürlükteki hükümleri içermektedir.

(3). **Paragraf:** Tüccar Puzri'nin 'Ayn'a yolculuğunu içermektedir.

(4-8). **Paragraflar:** Tüccar Puzri'nin Šarrab'a yolculuğunu içermektedir.

(9-17). **Paragraflar:** Danışman/meclis,kurul üyesi,vekil Pilsa-il'in Mari'ye yolculuğunu içermektedir.

(18-36). **Paragraflar:** Tüccar İširum'un Mari'ye yolculuğunu içermektedir.

(37-55). **Paragraflar:** Devlet memuru Man-Hayyu'nun Tuttul'a yolculuğunu içermektedir.

3.4.5. TM.75.G.2268 Numaralı Metin

ARET XIII: 15³⁶⁷

TM.75.G.2268

³⁶⁸öy.I.1 dub

öy. I.2 *ù-šu-ri*³⁶⁹

³⁶⁷ Bkz. **ARET XIII**, s. 164-179.

³⁶⁸ Tabletın ön yüzünde ortada kesişen iki enine çizgi bulunmaktadır.

³⁶⁹ Bu yazım bkz. **ARET II**'de 32 numaralı metnin: XII.süt. 1-3. satırlarında da (dub *ù-su-rí Ha-zu-um*) geçmektedir. Aynı zamanda yine **ARET XIII**'de 13 numaralı metnin: öy.I. süt. 1-3. satırlarında (□dub□ □*ù*□*-su-rí Ib-al^{ki}*) ve 14 numaralı metnin: öy.I. süt. 1-4. satırlarında (dub lú *ù-šu-rí*) şeklinde geçmektedir. Fakat **ARET XIII**'de 14 numaralı metinde aynı kelime ŠU işaretiyle yazılmıştır. İki yazılıştaki değişim en eski metinlerde SU ve daha sonra ŠU ile çevrilen yerlerde dişler arasında bir ünsüzün olduğunu akla getirilmesiyle yorumlanmaktadır. Ayrıca *ù-šu-rí* yazılımı (*ašāru*) ile ilişkilendirilmektedir. Bkz. **AHw**, s.79'da *ašāru*: "talimat vermek, emir vermek" ve **CAD**, A/II: 420'de

öy. I.3	<i>Ma- ri</i> ^[ki]
öy. I.1-3: (1)	<i>Mari'nin talimat /emir/yönetmelik tableti.</i>
öy. I.4	<i>dam-g[âr]</i> ³⁷⁰
öy. I.5	<i>Ib-la</i> ^[ki]
öy. I.6	<i>mi-n[u]</i>
öy. I.7	<i>Ma-ri</i> ^{ki}
öy. I.8	<i>si-in</i> ³⁷¹
öy. I.9	<i>Ib-la</i> ^{ki}
öy. I.10	<i>du-du</i>
öy. I.11	<i>ù-ma</i>
öy. I.12	<i>si-in</i>
öy. I.13	<i>Kiş</i> ^{ki372}
öy. I.14	<i>du-du</i>
öy. I.15	<i>mi-nu</i>
öy. I.16	<i>Ma-ri</i> ^{ki}
öy. II.1	<i>wa</i> ³⁷³
öy. II.2	<i>šu ba₄-ti</i>
öy. II.3	[...]
öy. II.4	[...]
öy. II.5	[...]
öy. II.6	[...]
öy. II.7	[...]
öy. II.8	[...]

ašāru: birinci anlamı olarak “düzenlemek, yiyecek erzağı sağlamak, denetlemek, talimat vermek, emir vermek” anlamları verilmektedir.

³⁷⁰ Bkz. Biga, Milano, 1984, s. 289’da *dam-gâr*: “tüccar” anlamı verilmektedir.

³⁷¹ Bkz. *ARET XI*, s. 167’de *si-in*: prepozisyon (edat) görevinde, “-e doğru” anlamı verilmektedir.

³⁷² Ebla metinlerinde *Kiş* şehrinin geçtiği yerler için bkz. *RGTC XII/1*, s. 158-159.

³⁷³ Bkz. *ARET XI*, s. 175’te *wa*: bağlaç görevini üstlenmektedir.

öy.II.9	[...]
öy.II.10	[...]
öy.II.11	[...]
öy.I.4-16 II.1-11: (2)	<i>Ebla tüccarı Mari'den Ebla'ya gittiği (zaman), hatta Mari'den Kiş'e gittiğinde, [...] alır.</i>
öy.II.12	□wa□
öy.II.13	è
öy.II.14	dam-gàr
öy.II.15	<i>Ib-la</i> ^{ki}
öy.II.16	<i>al</i> ₆
öy.II.17	<i>Igi</i> ^{ki}
öy.II.18	1 ninda-gur ₄
öy.II.19	ì-na-sum
öy.II.12-19: (3)	<i>Eblalı tüccar 'Ayn'a ziyarete çıktığı (zaman) ona bir tayın yiyecek verildi.</i>
öy.III.1	wa
öy.III.2	è
öy.III.3	<i>al</i> ₆
öy.III.4	<i>Sar-ra-bù</i>
öy.III.5	<i>lú kur</i> ^{ki}
öy.III.6	<i>al</i> ₆
öy.III.7	<i>ma-na-ì</i>
öy.III.8	<i>na-se₁₁ na-se₁₁-sù</i>
öy.III.9	ninda-gur ₄ □x□?
öy.III.10	ì-na-sum
öy.III.11	10 <i>na-se₁₁-sù</i>

öy.III.12	10 ninda-gur ₄ □x□ [?]
öy.III.13	ì-na-□sum□
öy.III.1-13: (4)	<i>Ve (tüccar Puzri) bozkırlardan biri olan Šarrab'ı (ziyaret etmeye) çıktığında, kendisine halkına (kervanına) dağıtması için yiyecek tayınları verildi: Halkından (kavminden) on kişiye on erzak verildi.</i>
öy.III.14	Sar-ra-bù
öy.III.15	Puzur ₄ -rí
öy.III.16	dam-gàr
öy.III.17	1 ad-gi ₄
öy.III.18	hi-mu-túm ³⁷⁴
öy.IV.1	si-in
öy.IV.2	Ma-ri ^{ki}
öy.III.14-18 IV.1-2:(5)	<i>Šarrab'da tüccar Puzri, Mari'ye bir danışman göndermek zorunda kaldı.</i>
öy.IV.3	wa
öy.IV.4	□mu□-ti
öy.IV.5	gú-zi gú-zi
öy.IV.6	ì-giš
öy.IV.7	si-in
öy.IV.8	zag-10 ³⁷⁵
öy.IV.9	KIB gunû.NUN.A
öy.IV.10	wa
öy.IV.11	a-am-am
öy.IV.12	a

³⁷⁴ Burada “göndermek, getirmek” anlamlarında kullanılmaktadır.

³⁷⁵ ZAG.ŠU₄ yazılır.

öy.IV.13	za _x -ga-ù	
öy.IV.14	wa	
öy.IV.15	gišgal	
öy.IV.16	1 lú	
öy.IV.17	en-nun-ak	
öy.IV.18	ì-giš	
öy.IV.3-18: (6)		
öy.IV.19	wa	
öy.IV.20	šu-ba ₄ -ti	
öy.IV.21	2 gú-zi ì-giš	
öy.V.1	a- 'à-wa	
öy.V.2	30 sila ì-giš	
öy.IV.19-21 V.1-2: (7)		<i>Ve iki kap yağ alarak toplam 30 sila yağ aldı.</i>
öy.V.3	wa	
öy.V.4	du ₁₁ -ga	
öy.V.5	Puzur ₄ -rí	
öy.V.6	si-in	
öy.V.7	Ar-rúm	
öy.V.3-7: (8)		<i>Ve Puzri de Arrum'a söyledi.</i>
öy.V.8	wa	
öy.V.9	iš-□da□-bù	
öy.V.10	Ar-rúm	
öy.V.11	Bíl-za-NI	
öy.V.12	1 ad-gi ₄	
öy.V.13	hi-mu-túm ³⁷⁶	

³⁷⁶ Burada "göndermek" anlamında kullanılmaktadır.

öy.V.8-13: **(9)** *Ama Arrum'un danışman Pilsa-II'yi göndermesi konusunda tereddüt etti.*

öy.V.14 *wa*

öy.V.15 *ir-gú-zu*

öy.V.16 *1 ad-gi₄*

öy.V.17 *al₆ zag-10*

öy.V.18 *KIB gunû.NUN.AA*

öy.V.14-18: **(10)** *Ve ND'nin ondallığını danışmana emanet etti.*

öy.V.19 *wa*

öy.V.20 *hi-mu-túm³⁷⁷*

öy.VI.1 *nu inim*

öy.VI.2 *Ma-rt^{ki}*

öy.VI.3 *má-gur₈*

öy.VI.4 *in gi₆-an*

öy.VI.5 *nu inim*

öy.VI.6 *i-giš*

öy.V.19-20 VI.1-6: **(11)**

Ve ben (onu) emirsiz olarak gönderiyorum Mari'ye gece gemiyle, emirsiz olarak yağt (gönderiyorum).

öy.VI.7 *wa*

öy.VI.8 *níg-dé*

öy.VI.9 *i-giš*

öy.VI.7-9: **(12)** *Ve yağt döküldü.*

öy.VI.10 *wa*

öy.VI.11 *šu-du₈-sù*

³⁷⁷ Burada "göndermek" anlamında kullanılmaktadır.

öy.VI.12	en-nun-ak
öy.VI.13	ì-giš
öy.VI.14	nu inim
öy.VI.10-14: (13)	<i>Ve yağın bekçisi/koruyucusu emirsiz/izinsiz onu aldı.</i>
öy.VI.15	wa
öy.VI.16	á-dah
öy.VI.17	<i>Ma-rt^{ki}</i>
öy.VI.18	in
öy.VI.19	gi ₄ -an
öy.VI.15-19: (14)	<i>Ve geceleyin Mari 'ye koştu/kaçtı/gitti.</i>
öy.VI.20	wa
öy.VII.1	šu-ra ³⁷⁸
öy.VII.2	en-nun-ak
öy.VII.3	ì-giš
öy.VI.20 VII.1-3: (15)	<i>Ve ben de yağ deposunu kontrol ediyorum.</i>
öy.VII.4	wa
öy.VII.5	du ₁₁ -ga
öy.VII.6	<i>Bil-za-NI</i>
öy.VII.7	si-in
öy.VII.8	raš:ga
öy.VII.4-8: (16)	<i>Ve Pilsa-Il'i nehir tüccarına anlatıyorum.</i>
öy.VII.9	wa
öy.VII.10	du ₁₁ -ga
öy.VII.11	raš:ga

³⁷⁸ Bkz. Lucio Milano, **ARET IX Testi Amministrativi: Assegnazioni di Prodotti Alimentari (Archivio L.2712- Parte I)**, Roma, 1990, s. 407'de şu-ra: "kontrol etmek" anlamı verilmektedir. Ayrıca "(hububat), (yağ) kontrol etmek" karşılığı da verilmektedir.

öy.VII.9-11: **(17)** *Ve nehir tüccarı (şöyle) dedi:*

öy.VII.12 *Šu-BAD*

öy.VII.13 *ir₁₁*

öy.VII.14 *lugal*

öy.VII.15 *I-si-lum*

öy.VII.16 *dam-gàr*

öy.VII.17 *siki*

öy.VII.18 *níg-sa₁₀*

öy.VII.19 *in*

öy.VII.20 *šà*

öy.VII.21 *□uru□□ki□*

öy.VII.12-21: **(18)** *Tüccar Íširum; (Mari) kralının memuru Dū-Ba'al'den şehrin
içinden yünü satın aldı.*

öy.VIII.1 *wa*

öy.VIII.2 *en-àr-sù*

öy.VIII.3 *Áš-ba-NI*

öy.VIII.4 *ugula LAM₇:KI*

öy.VIII.1-4: **(19)** *Ve amiri/müdürü Ašba'il'de kontrol etmişti.*

öy.VIII.5 *wa*

öy.VIII.6 *šu-du₈*

öy.VIII.7 *siki*

öy.VIII.5-7: **(20)** *Ve yünü aldı.*

öy.VIII.8 *wa*

öy.VIII.9 *al₆-gál*

öy.VIII.10 *siki*

öy.VIII.11 *10 u₄*

öy.VIII.12	<i>in é</i>
öy.VIII.13	<i>Áš-ba-NI</i>
öy.VIII.8-13: (21)	<i>Ve yün 10 gündür Īšba^(c)il'in deposunda/kalmıştı.</i>
öy.VIII.14	<i>wa</i>
öy.VIII.15	<i>ì-na-sum</i>
öy.VIII.16	<i>I-si-lum</i>
öy.VIII.17	<i>2 bar₆:kù³⁷⁹</i>
öy.VIII.18	<i>1 □gú□-[li-lum]</i>
³⁸⁰ ay.I.1	<i>[...]</i>
ay.I.2	<i>al-kur₆</i>
ay.I.3	<i>siki</i>
ay.I.4	<i>mi-ne-iš-a</i>
ay.I.5	<i>al₆</i>
ay.I.6	<i>na₄</i>
ay.I.7	<i>lugal</i>
ay.I.8	<i>la tuku_x-gul</i>
ay.I.9	<i>2 IGI.NITA</i>
ay.I.10	<i>Mi-na-NI</i>
ay.I.11	<i>in é</i>
ay.I.12	<i>nu inim</i>
öy.VIII.14-18	<i>ay.I.1-12: (22) Ve Īšir-um; kralın ağırlığına göre kazancı kaybetmemek için, yünü depoda/ambarda bulunan 2 Mina-il eşeğine, izinsiz aktarmak üzere 2 (şeqel) gümüş (ve) 1 (bilezik ...) verdi.</i>

³⁷⁹ Bkz. Foxvog, 2008, s. 32'de kù-babbar, kù-bar₆-bar₆ (bábbar): (III.Ur ve daha önceki dönemler özellikle Lagaš metinlerinde geçmektedir) "gümüş" anlamına gelmektedir. Ayrıca bkz. **ARET IV**, s. 306'da ve **ARET XI**, s.156'da kù-bar₆ için (genellikle bar₆:kù şeklinde yazılır) ifadesi yer almaktadır.

³⁸⁰ Tabletın arka yüzünde ortada kesişen iki enine çizgi bulunmaktadır.

ay.I.13	wa
ay.I.14	du ₁₁ -ga
ay.I.15	si-[i]n
ay.I.16	lugal
ay.I.13-16: (23)	<i>Ve/ama (müfettiş/kapıcı/denetmen/başkomiser) krala söyledi.</i>
ay.I.17	wa
ay.I.18	du ₁₁ -ga
ay.II.1	lugal
ay.I.17-18 ay.II.1: (24)	<i>Ve kral (şöyle) dedi:</i>
ay.II.2	sá-du ₁₁ -ga na-mi
ay.II.3	en
ay.II.4	Ib-la ^{ki}
ay.II.5	^{lu} sá-du ₁₁ -ga na-mi
ay.II.2-5: (25)	<i>Benim zevkime uluaşmak Ebla kralının başarması gereken şey/Ebla kralı benim isteğimi yerine getirmeli!.</i>
ay.II.6	ap
ay.II.7	2 IGI.NITA
ay.II.8	wa
ay.II.9	2 BAR.AN ³⁸¹
ay.II.10	in é
ay.II.11	ì-gub
ay.II.6-11: (26)	<i>Ve sonra evde 2 eşek 2 katır vardı.</i>
ay.II.12	wa
ay.II.13	zàh
ay.II.14	2 IGI.NITA

³⁸¹ Bkz. **ARET XI**, s. 141’de BAR.AN için “katır” anlamı verilmektedir.

ay.II.15	ap
ay.II.16	2 BAR.AN
ay.II.17	i-gub
ay.II.12-17: (27)	<i>Ve 2 eşek kaybolmuştu; ama 2 katır kalmıştı.</i>
ay.II.18	Mi-na-NI ³⁸²
ay.II.19	bar ₆ :kù
ay.III.1	wa-zi-in ³⁸³
ay.III.2	níg-sa ₁₀ túg-túg
ay.III.3	'a ₅ -ti-ma ³⁸⁴
ay.III.4	PÉŠ ^{lum}
ay.III.5	dumu-nita ³⁸⁵
ay.III.6	ugula LAM ₇ :KI
ay.III.7	wa
ay.III.8	TAR.TAR ³⁸⁶
ay.III.9	<< KIN >>-sù ³⁸⁷
ay.II.18-19 III.1-9: (28)	<i>Mina-II; kumaşların bedeli olan gümüüşü tartıyorken, tüccarın kâhyasının oğlu (da) Hamşîrum ise ölçülerini ayırıyordu.</i>

³⁸² Bu yazılış biçimi bkz. Miguel Civil, "The Early Dynastic Practical Vocabulary A (Archaic HAR-ra A)", **ARES III**, 2008, s. 351 ve 251'de ki Min-a-il olarak yorumlanmasının geçerliliğini doğrulamaktadır.

³⁸³ Durum kipi olduğu düşünülmektedir. Burada durum kipi, belki de yan cümlelerin eylemleriyle eşzamanlılığı belirtmek için kullanıldığı ileri sürülmektedir.

³⁸⁴ Bağlaç görevini üstlenmektedir. Burada "iken" anlamında kullanılmaktadır. Metnin ay. IV. süt. 13. satırında ise (-e kadar) anlamıyla geçmektedir. Metinlerde daha sık kullanılan (a-ti-) yazılımı görülmektedir. Bu yazılım için bkz. **ARET XI**, s. 140'da a-ti-: 1. anlamı "iken", 2. anlamı için de "(-e kadar)" anlamı verilmektedir.

³⁸⁵ Bkz. **ARET IV**, s. 291'de ve **ARET XI**, s. 143'de dumu-nita için "oğul" anlamı verilmektedir.

³⁸⁶ Sumeogram olan kud, tar: *parāsu*: "ayırarak, bölmek" ve kud, kur₅, ku₅: *nakāsu*: "kesmek" tasdik edilen anlamları ile karşılaştırılmaktadır. Bkz. Borger, 1978, s. 59, (12. İşaret). Bkz. **ARET IV**, s. 325'de: TAR kelimesinin anlamını saptamak için belki de sözlüksel metinlerindeki örn. (TM.75.G.2199) TAR.TAR/ga-da-lum eşdeğerliliğine başvurulabilceği düşünülmektedir.

³⁸⁷ Burada Sumeogram olan <<KIN >> ½ zi-rí ve 2 na₄'e karşılık gelen eğrilmiş bir yün ölçüsü olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle ölçülerinin (KIN) na₄'e bölündüğü veya satın alınan yünün depoda kalan diğer yünden ayrıldığı söylenmektedir. Detaylı olarak bkz. Carlo Zaccagnini, "The Terminology of Weight Measures for Wool at Ebla", **StLE**, 1984, s. 189-204.

ay.III.10	<i>wa</i>
ay.III.11	<i>ìr-ra-tum-sù</i>
ay.III.12	<i>šu-ba₄-ti</i>
ay.III.13	<i>mi-ne-iš-a</i>
ay.III.14	<i>al₆</i>
ay.III.15	<i>na₄</i>
ay.III.16	<i>lugal</i>
ay.III.17	<i>la</i> <i>tuku_x-gul</i>
ay.IV.1	<i>dam-gàr</i>
ay.IV.2	<i>Ib-la^{ki}</i>
ay.IV.3	<i>túg-túg</i>
ay.IV.4	<i>níg-sa₁₀</i>
ay.IV.5	<i>áš-ti</i>
ay.IV.6	<i>Ma-rt^{ki}</i>
ay.III.10-17 IV.1-6: (29) <i>Ve Ebla tüccarının, Mari'den satın aldığı kumaşlar için kralın ağırlığına göre tartarak elde ettiği kazancını/ kârını eksiltmemek için, kendi güçlü ağırlığını aldı.</i>	
ay.IV.7	<i>wa</i>
ay.IV.8	<i>u₉-za-an</i>
ay.IV.9	<i>bar₆:kù</i>
ay.IV.10	<i>Ib-la^{ki}</i>
ay.IV.11	<i>al₆</i>
ay.IV.12	<i>ìr-ra-ti-sù</i>
ay.IV.13	<i>'a₅-ti-ma</i>
ay.IV.14	<i>ugula LAM₇:KI</i>

ay.IV.7-14: **(30)** *Ve Ebla'nın gümüşünü ağırlığıyla tartıncaya kadar, pazarın kâhyası (şöyle der):*

ay.IV.15 *mi-ne-iš*

ay.IV.16 *al₆*

ay.IV.17 *ir-ra-ti-ga*

ay.IV.18 *du-za-an*

ay.IV.15-18: **(31)** *Neden gücünüzle (kilonuzla) tartıyorsunuz ?*

ay.IV.19 *la in-ne*

ay.V.1 *al₆*

ay.V.2 *na₄*

ay.V.3 *lugal*

ay.V.4 *zi-in*

ay.IV.19 V.1-4: **(32)** *Elbette hayır! Kralın ağırlığına göredir/ ağırlığındadır.*

ay.V.5 *wa*

ay.V.6 *a-tar_x-ma*

ay.V.7 *bar₆:kù*

ay.V.8 *áš-ti*

ay.V.9 *Ib-la^{ki}*

ay.V.5-9: **(33)** *Ve Ebla'dan (alacağımız) gümüş daha fazla olacaktır./ Ve Ebla'dan daha çok gümüş gelecek.*

ay.V.10 *wa*

ay.V.11 *u₉-za-an*

ay.V.12 *al₆ na₄*

ay.V.13 *lugal*

ay.V.10-13: **(34)** *Ve o, kralın ağırlığına göre tartılır.*

ay.V.14 *wa*

ay.V.15	<i>u₉-ga-bad</i>
ay.V.16	<i>bar₆:kù</i>
ay.V.14-16: (35)	<i>Ve gümüşleri toplar.</i>
ay.V.17	<i>wa</i>
ay.V.18	<i>šu-ba₄-ti</i>
ay.V.19	<i>bar₆:kù</i>
ay.V.20	<i>áš-ti³⁸⁸</i>
ay.V.21	<i>BAD túg-túg</i>
ay.V.17-21: (36)	<i>Ve gümüş de kumaşçıdan alınır.</i>
ay.V.22	<i>Ma-an- 'à-ù</i>
ay.V.23	<i>SA.Za_x^{ki}</i>
ay.V.24	<i>si-in</i>
ay.V.25	<i>Du-du-lu^{ki}</i>
ay.VI.1	<i>du-du</i>
ay.VI.2	<i>nídba³⁸⁹</i>
ay.VI.3	<i>in u₄</i>
ay.VI.4	<i>dumu-nita</i>
ay.VI.5	<i>lugal</i>
ay.VI.6	<i>nídba</i>
ay.VI.7	<i>é^dBAD Du-du-lu^{ki}</i>
ay.V.22-25 VI.1-7: (37)	<i>(Ebla) sarayında (devlet memuru olan) Man-Hayyu, adak sunmak için Tuttul'a gittiği zaman, o sırada kralın oğlu Tuttul Tansı'nın tapınağında adak sundu.</i>

³⁸⁸ Edat burada (29) ve (33). paragrafta olduğu gibi ablatif bir değere sahip değildir. Bunun yerine diğer metinlerde

áš-da olarak geçen bir ilişkiyi ifade etmektedir. Bu edatın *áš-da* olarak geçtiği birkaç metin şunlardır: Bkz. **ARET XIII**, 7 numaralı metinde (TM.75.G.2396) öy. IV. 4: *áš-da* ve 12 numaralı metinde (TM.75.G.1853) öy.III 4: *áš-da-ma* şeklindedir.

³⁸⁹ Bkz. **ARET XI**, s. 163'de nídba: "kurban, adak (olarak) sunmak" anlamı verilmektedir.

ay.VI.8	wa
ay.VI.9	mu-DU ³⁹⁰
ay.VI.10	níg-sikil-sù
ay.VI.8-10: (38)	<i>Ve ben onun arınması için giriyorum.</i>
ay.VI.11	wa
ay.VI.12	al ₆ -tuš
ay.VI.13	in
ay.VI.14	gá ^{ki}
ay.VI.15	dingir
ay.VI.16	a-ti-ma
ay.VI.17	ká
ay.VI.18	dingir
ay.VI.19	gál-la
ay.VI.11-19: (39)	<i>Ve tanrının kapısı açılana kadar tanrının avlusunda kaldı.</i>
ay.VI.20	wa
ay.VI.21	gál-la-ma
ay.VI.22	ká
ay.VI.23	dingir
ay.VI.20-23: (40)	<i>Ve tanrının kapısı açıldı.</i>
ay.VII.1	wa
ay.VII.2	níd-ba-ma
ay.VII.1-2: (41)	<i>Ve adak sundu.</i>
ay.VII.3	wa
ay.VII.4	è

³⁹⁰ Bu metinde mu-DU için “girmek” anlamına sahip olduğu ifade edilmektedir. Ama “göndermek, getirmek” anlamlarına gelen hi-mu-túm ile benzer/aynı kullanıma da sahip olduğu bilinmektedir. İki Sumeogramın aynı kullanımı için bkz. **ARET XI**, s. 23’de (5) ve s. 27’de (15).

ay.VII.5	1 amar
ay.VII.6	in 2 šu-sù
ay.VII.3-6: (42)	<i>Ve kendisine ait bir buzağı çıkardı.</i>
ay.VII.7	wa Ve
ay.VII.8	en-àr-sù-ma
ay.VII.9	1 lú
ay.VII.10	Ma-rt ^{ki}
ay.VII.7-10: (43)	<i>Ve Marili bir adam onu öldürür.</i>
ay.VII.11	wa
ay.VII.12	mu-ti
ay.VII.13	1 gír mar-tu-ga bar ₆ :kù-sù
ay.VII.11-13: (44)	<i>Ve gümüş olarak senin Amorit hançerlerinden birini alır.</i>
ay.VII.14	ap
ay.VII.15	1 lú
ay.VII.16	Ša-LUM
ay.VII.17	šu-ra
ay.VII.18	sum ₄ -sù
ay.VII.14-18: (45)	<i>(Ve) sonra Tall-um'dan bir adam (kumaşları) liflerini/ elyaflarını kontrol ediyor.</i>
ay.VII.19	ap
ay.VII.20	1 lú
ay.VIII.1	Ša-LUM
ay.VIII.2	šu-du ₈
ay.VIII.3	túg-túg-sù
ay.VIII.4	wa
ay.VIII.5	šu-ba ₄ -ti

ay.VIII.6 gír mar-sù

ay.VII.19-20 VIII.1-6: **(46)** *(Ve) sonra Tallumlu bir adam kumaşlarını teslim aldı ve onun Amorit hancerini aldı.*

ay.VIII.7 wa

ay.VIII.8 du₁₁-ga

ay.VIII.9 si-in

ay.VIII.10 u₅ (HU:MÁ)³⁹¹

ay.VIII.7-10: **(47)** *Ve bunu bir tüccara anlattı.*

ay.VIII.11 en-ma

ay.VIII.12 u₅ (HU:MÁ)

ay.VIII.11-12: **(48)** *Tüccar şöyle (dedi):*

ay.VIII.13 šu-ba₄-ti

ay.VIII.14 gír mar-ga

ay.VIII.15 'A-du^{ki}

ay.VIII.13-15: **(49)** *“Haddu’dan Amorit hançerlerini alacak”.*

ay.VIII.16 en-ma

ay.VIII.17 BAD

ay.VIII.18 gír mar-tu

ay.VIII.16-18: **(50)** *Amurlu hançerlerin/Amorit hançer satıcısı şöyle (cevap verdi):*

ay. IX.1 la in-ne

ay. IX.2 Ma-ri^{ki}

ay. IX.1-2: **(51)** *“Elbetta hayır! Mari (onları kabul edecek)”. / (onları alacaktır) Mari*

ay. IX.3 en-ma

³⁹¹ l-lum-bal, lú MÁ.LUM

- ay. IX.4 BAD
- ay. IX.5 gír mar
- ay. IX.6 si-in
- ay. IX.7 u₅ (HU:MÁ)
- ay. IX.3-7: **(52)** *Amurlu hançerlerin/Amorit hançer satıcısı tüccara şöyle
(dedi):*
- ay. IX.8 du-du-ga
- ay. IX.9 du₁₁-ga
- ay. IX.10 si-in
- ay. IX.11 □ I □ -bí-□ Zi □ -kir
- ay. IX.7-11: **(53)** “Yolculuğun için İbbi-zikir’e şunu söyleyeceğim:
- ay. IX.12 šu-ra-ma
- ay. IX.13 u₅ (HU:MÁ)
- ay. IX.14 ù-sar-sù
- ay. IX.15 áš-du-ne
- ay. IX.12-15: **(54)** *Tüccar, (iki kat) payını bize sorsun!*
- ay. IX.16 I-bí-Zi-kir
- ay. IX.17 si-in ga-a
- ay. IX.18 en
- ay. IX.19 du₁₁-ga-ma
- ay. IX.16-19: **(55)** *İbbi-zikir kralın (ailesine/ kabilesine) söyleyecek’’.*

SONUÇ

Ebla krallığının, önemli bir kültür ve ticaret merkezi olduğunu Ebla metinlerinden öğrenmekteyiz. Bu belgeler sadece Ebla krallığı için değil aynı zamanda Mezopotamya ve Yakın Doğu tarihi için ehemmiyetli bir kaynak durumundadır. Bu krallık yaklaşık olarak M.Ö. 2400-1600 yılları arasında hüküm sürerek merkezi krallık sistemi ile yönetilmiştir. Krallığın otoritesi, idari belgelerden edinilen bilgilere göre gelişmiş bir bürokratik yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ebla tabletleri krallığın iktisadi, sosyal ve siyasi yapısı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu belgeler Mezopotamya'nın erken siyasi tarihi içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bununla birlikte Ebla krallığı; Mezopotamya, Anadolu ve Levant arasında önemli bir ticaret ve kültür köprüsü oluşturmaktadır. Çalışmamızda ele aldığımız metinler doğrultusunda Ebla'nın bir ticaret merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Ebla'nın; Mezopotamya, Anadolu, Mısır gibi farklı bölgeler ve krallıklarla yoğun ticari ilişkiler içinde olduğu görülmektedir. XXV. yüzyılın sonunda Ebla, bugünkü Türkiye-Suriye sınırından Hama'nın güneyindeki bölgeye kadar uzanan ve doğu sınırı Fırat Nehrine kadar olan bir krallığın başkentidir. Şöyle ki Ebla'nın etki alanı günümüz Filistin, Lübnan ve Suriye'nin tamamı dâhil olmak üzere güneyde Sina'ya kadar ulaşmaktadır. Batıda Kıbrıs'a, kuzeyde Kaniş'e ve muhtemelen Hattu'ya kadar devam etmektedir. Doğuda ise Mezopotamya'nın dağlık bölgelerine uzanmaktadır. Bu yayılım açık bir şekilde M.Ö. III. Binyıl'da, Ebla krallığının ticari hâkimiyetini göstermektedir. Şehrin ticaret yollarının kesişiminde yer alması, onu geniş bir ticaret ağının parçası haline getirirken, zengin tarım alanları da halkın refahını arttırmıştır. Ebla'nın zenginliği ve önemi, Suriye, Anadolu, Mezopotamya ve daha doğudaki bölgelerle bağlantılı olan uluslararası bir ticaret ağının merkezinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde özellikle diplomasi ve ticaret yoluyla coğrafyadaki diğer şehir devletleri ile ilişkiler kurulmuştur. Bu şehir

krallıklarının başında ise Mari gelmektedir. Ebla metinlerinde geçen coğrafi yer adlarına (RGTC XII/1) bakıldığı zaman Mari şehrine yapılan atıfların fazla olması bu durumu belgelemektedir. Ebla'nın en büyük mirasını oluşturan Ebla arşivleri içerisinde yer alan binlerce tabletten çoğunluğunun ekonomi ve ticaret ile ilgili olan grubu oluşturması doğrudan zengin bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir. Çalışmamızda ele aldığımız metinler (TM.75.G.2342, TM.75.G.2367, TM.75.G.2420, TM.75.G.1953, TM.75.G.336, TM.75.G.12497, TM.75.G.2268) bize hem M.Ö. III. Binyıl'da Ebla krallığının ticari ilişkilerini hem de Ebla-Mari arasında yaşanan ekonomik ve diplomatik ilişkilerini ortaya koymaktadır.

- 1) TM.75.G.2342 numaralı metin, III. Binyıl'da Ebla krallığının dış politikası hakkında (diğer şehir devletleriyle kurduğu) bilgi veren metinler içerisinde yer almasından dolayı çalışma konumuza dahil edilmiştir. Bu doğrultuda metin Ebla ile Hamazi krallığı arasında yaşanan siyasi teması konu edindiği için çalışmamıza eklenmiştir. Ebla krallığının dış politika hakkında bilgi veren tarihsel bir metin olması açısından önem arz etmektedir.
- 2) TM.75.G.2367 numaralı metin, Ebla'nın ticari faaliyetleri ve siyasi durumu üzerine bilgileri ortaya koymuştur. Ticari bağlantıları ve diğer şehir devletleri ile kurmuş olduğu diplomatik ilişkiler hakkında bilgi vermektedir. Özellikle Ebla'nın; Mari ile kurduğu ticari ve diplomatik ilişkilerini içerdiği için çalışma konumuzla doğrudan bağlantılıdır. Ebla'nın, kendi topraklarını işgal etmemesi için Mari'ye ödediği vergi hakkında bilgi edinmemize yardımcı olmuştur. Ebla tabletleri içerisinde siyasi tarihle alakalı olduğu düşünülen en önemli metinler arasında yer almaktadır. Bu mektup, Ebla-Mari arasındaki siyasi olayları ve ilişkilerini aktaran önemli bir belge

niteliğindedir. Ayrıca M.Ö. III. Binyıl'da bu iki krallık arasındaki ilişkilerin anlaşılmasında da oldukça aydınlatıcı bir belge olmuştur.

- 3) TM.75.G.2420 numaralı antlaşma metninden sonuç olarak Ebla'nın geniş ticaret ağına sahip olduğunu anlamaktayız. Metinde, Ebla'ya gönderilen haraçların, hediyelerin ve ticari malların listesini içermesi bu durumu desteklemektedir. Üstelik Ebla'nın siyasi ve ekonomik gücünü de kanıtlamaktadır. Antlaşma metninde Ebla'nın yetkisi altında bulunan diğer şehir devletlerinin adlarının geçmesi bu bölgede ki siyasi etkisini göstermektedir. Ebla'nın şehir krallıkları ile siyasi ve ekonomik ilişki içinde olduğunu anlamamızı mümkün kılmaktadır.
- 4) TM.75.G.1953 numaralı metinde Mari'den; Ebla'ya gelen ve onlara geleneksel olarak giden hediyelerden (ni-ba) bahsedilmesi bu iki krallık arasında ikilli ilişkilerin kurulduğunu anlamamıza olanak sağlamıştır. Bu belge, ekonomik ve ticari ilişkilerle alakalı olarak Ebla tarafından Mari'ye ödenen vergilerin (mu-túm) toplamını özetleyen bir metin olmasından dolayı çalışma alanımızla doğrudan bağlantılı olduğundan ele alınmıştır. Nizi ve İbul-il'in Mari kralı olduğunu da bu metinden öğrenmekteyiz. Aynı zamanda bu metinde Mari kralı İbul-il lugal unvanını kullanmıştır. Fakat Mari kralı İbul-il, (TM.75.G.2367) numaralı metinde önce en unvanını kullanmıştır. Sonra ise lugal unvanını kullanmıştır. Böylece Enna-dagan'ın TM.75.G.2367 numaralı mektubunu yazdığı sırada sadece en unvanına sahip olmasından dolayı henüz Mari kralı olmadığı ihtimalini de öğrenmiş olmaktadır.
- 5) TM.75.G.336 numaralı metin Ebla şehrinin Akropol ve Aşağı Şehir olmak üzere iki bölgeye ayrıldığını göstermektedir. Ebla krallığının idari birimleri ve bu birimlerinde çalışan görevlilerine dair bilgi vererek doğrudan idari teşkilatlanması hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmuştur. Aşağı

Şehir; şehrin nüfusunun büyük bölümünün yaşadığı ve günlük ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı bölge olarak kentin sosyal ve ekonomik yapısını anlamamıza olanak sağlamıştır. Ayrıca TM.75.G.336 numaralı metin ile öncelikle resmi olarak idari işlerde çalışan devlet memurları hakkında bilgi sahibi olarak krallığın siyasi yapısını anlamamızı sağlamıştır. Üstelik Ebla’da devlet kurumlarında belirli bir kadroda çalışan memurlar ve işçiler hakkında da fikir sahibi olarak idari teşkilatlanması ile alakalı bilgi edinmemize imkan tanımıştır.

- 6) TM.75.G.12497 numaralı metin III. Binyıl’da Ebla krallığının dış politikada şehir krallıklarıyla kurduğu ilişkiyi ortaya koymasından dolayı çalışmamıza dahil edilmiştir. İki şehir arasında (Ebla-Kablul) ittifak yemini vesilesiyle Ebla kralı İrkab-damu’nun; Kablul kralına yazmış olduğu mektuptur. Bu metinde Ebla kralı yeminini ve yemine eşlik eden vergilerden bahsedilmesi kurulan ilişkilerin siyasi ve ekonomik boyutunu anlamamızı sağlamıştır.
- 7) TM.75.G.2268 numaralı metinde Mari yetkilileri tarafından kervanlara erzak temin edilmesine ilişkin hükümleri içermektedir. Buna istinaden Ebla’ya ait olan bir talimat (emir, yönetmelik) tabletinin olduğunu öğrenmekteyiz. Metin de Eblalı tüccarlardan (örneğin tüccar Puzri’den) bahsedilmektedir. Ebla tüccarlarının seyahatlerinin de konu edildiği görülmüştür. Eblalı bir tüccar olan Puzri’nin; ’Ayn’a ve Şarrab’a olan yolculuğunu da bu metinden öğrenmekteyiz. Dahası danışman/meclis, kurul üyesi, vekili Pilsa-il’in Mari’ye yolculuğunu içermektedir. Tüccar İşirum’un Mari’ye yolculuğunu içermektedir.

Sonuç olarak M.Ö. III. Binyıl’ın ikinci yarısında Ebla krallığı ile diğer şehir krallıkları arasında ekonomik ve siyasi ilişkiler kurulduğunu anlamaktayız.

Çalışmamız da ele aldığımız bu Ebla metinleri bize Ebla-Mari krallığı arasında yaşanan ekonomik ve siyasi ilişkilerin varlığını göstermektedir. Ebla-Mari arasındaki irtibatlar sıklıkla diplomatik yollarla sürdürülmüştür. İki krallığın birbirleriyle yoğun siyasi mücadele yaşamasının temel nedeni ise konumlandıkları bölgenin ticaret yollarını kendi kontrolleri altında tutmak istemeleri olarak ön görülmektedir. Ayrıca Ebla krallığında, tarımsal ürünlerin ve hammadde kaynaklarının aktarıldığı işleve sahip merkezlerden biri olduğu tahmin edilen Badalum bölgesinin bulunması ve metinlerde geçmesi de (*Ba-da-da-LUM^{ki}*) Ebla'nın ticari hâkimiyet alanını göstermektedir. Anlamaktayız ki, bu bölge hem Ebla krallığının diplomatik ilişkilerini ve ticari faaliyetlerini yürütmesinde hem de çevresinde ki diğer şehir krallıkları ile olan bağlantıların kurulmasında katkı sağlamaktadır. Bu nedenle de bu bölge önemli bir yerleşim yeri olarakta stratejik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Akkurgal, Ekrem, **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara, TÜBİTAK, 2005.

Albayrak, İrfan, Hakan Erol, “Sumerliler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt 5, Sayı 17, s. 153-163, 2018.

Albayrak, İrfan, Hakan Erol, Esmâ Öz Kiriş, “Çivi Yazılı Belgeler ve Arkeolojik Verilere Göre Eski Babil Döneminde Nehir Ulaşımı”, **ArAn/ Anadolu Arşivleri**, Cilt 13, Sayı 1, s. 9-42, 2019.

Algaze, Guillermo, “The End of Prehistory and the Uruk Period”, Ed. Harriet Crawford, **The Sumerian World**, London, Routledge, s. 68-94, 2013.

Anastasio, Stefano, **Building Between the Two Rivers an Introduction to the Building Archaeology of Ancient Mesopotamia**, Oxford, Archaeopress, 2020.

Arcari, Elena, “The Administrative Organization of the City of Ebla”, **HSAO 2**, s.125-129, 1988.

Archi, Alfonso, “I rapporti tra e Mari”, **SEb**, 4, s. 129-166, 1981a.

Archi, Alfonso, “Kiš nei testi di Ebla”, **SEb**, 4, s. 77-87, 1981b.

Archi, Alfonso., Biga, Maria Giovanna., **ARET III Testi Amministrativi: di Vario Contenuto (Archivio L.2769: TM.75.G.3000-4101)**, Roma, 1982.

Archi, Alfonso, “Allevamento e Distribuzione Del Bestiame ad Ebla”, **SEb**, 7, s. 45-81, 1984.

Archi, Alfonso, “Ebla and Eblaite”, Eds. Cyrus H. Gordon, Gary A. Rendsburg, Nathan Winter, **Eblaitica 1**, Pennsylvania, Eisenbrauns, s. 7-17, 1987a.

Archi, Alfonso, “The ‘Sing-list’ from Ebla”, Eds. Cyrus H. Gordon, Gary A. Rendsburg, Nathan Winter, **Eblaitica 1**, Pennsylvania, Eisenbrauns, s. 91-111, 1987b.

Archi, Alfonso, “More on Ebla and Kish”, Eds. Cyrus H. Gordon, Gary A. Rendsburg, Nathan Winter, **Eblaitica 1**, Pennsylvania, Eisenbrauns, s. 125-140, 1987c.

Archi, Alfonso., **ARET VII Testi Amministrativi: Registrazioni di Metalli e Tessuti (Archivio L.2769)**. Roma, 1988.

Archi, Alfonso, “The ‘Lords’, lugal-lugal, of Ebla. A Prosopographic Study”, **VO**, Vol. 12, s. 19-59, 2000.

Archi, Alfonso, Maria Giovanna Biga, “A Victory over Mari and the Fall of Ebla”, **JCS**, Vol. 55, s. 1-44, 2003.

Archi, Alfonso, “In Search of Armi”, **JCS**, Vol. 63, s. 5-34, 2011.

Archi, Alfonso, “Primary Production (24th Cent. BC)”, **AAAS**, Volume LVII-VLIII , s. 71-81, 2014-2015.

Archi, Alfonso, **Ebla and It's Archives: Texts, History, and Society**, SANER 7, Berlin, De Gruyter, 2015.

Archi, Alfonso, "Ebla and Mari – years 2381/2380-2369 BC", **Subartu XXXVI**, s. 1-16, 2016.

Archi, Alfonso, "Lapis Lazuli and Shells from Mari to Ebla", Eds. Çiğdem Maner, Mara T. Horowitz, Allan S. Gilbert, **Overtuning Certainties in Near Eastern Archaeology: A Festschrift in Honor of K. Aslıhan Yener**, Boston, Brill, s. 34, 2017.

Arslantaş, Yüksel, "Kuzey Mezopotamya'da Bir Kavşak Noktası Tepe Gawra", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, s. 1-50, 2013.

Bertman, Stephen, **Handbook to Life in Ancient Mesopotamia**, New York, Facts on File, 2003.

Biga, Maria Giovanna; Adelheid Otto, "Thoughts about the Identification of Tall Bazi with Armi of the Ebla Texts", **ICAANE 6/1**, s. 481-494, 2010.

Biga, Maria Giovanna, Lucio Milano, **ARET IV Testi Amministrativi: Assegnazioni di Tessuti (Archivio L. 2769)**, Roma, 1984.

Bilgiç, Emin, "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerler'in Tarih, Kültür ve Medeniyetleri", **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı 323, s. 75-121, 1982.

Bolger, Diane L., Louise C. Maguire, **The Development of Pre-State Communities in The Ancient Near East**, Oxford, Oxbow Books, 2010.

Bonechi, Marco, “II Millennium Ebla Kings”, **RA**, **91** , Sayı 1, s. 33-38, 1997a.

Bonechi, Marco, “Lexique et Idéologie Royale à l’Époque Proto-Syrienne”, **MARI** **8**, s. 477-535, 1997b.

Bonechi, Marco, **Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes XII/1, I nomi geografici dei testi di Ebla**, Wiesbaden, Dr Ludwig Reichert, 1993.

Bordreuil, Pierre, Françoise Briquel-Chatonnet, Cécile Michel, **Tarihin Başlangıçları Eski Yakın Doğu Kültür ve Uygarlıkları**, Çev. Levent Başaran, AlfaYayıncılık, İstanbul, 2015.

Borger, Rykle, **Assyrisch-Babylonische Zeichenliste, Band 33**, Neukirchen-Vluyn, Butzon & Bercker Kevelaer, 1978.

Bottéro, Jean, “Textes Économiques et Administratifs”, **ARM VII**, Paris, Imprimerie Nationale, 1957.

Caplice, Richard I., “Eblaite and Akkadian”, Ed. Luigi Cagni, **La Lingua di Ebla**, Napoli, Istituto Universitario Orientale, s. 161-164, 1981.

Civil, Miguel, “The Early Dynastic Practical Vocabulary A (Archaic HAR-ra A)”, **ARES III**, Roma, 2008.

Cooper, Lisa, “Cultural Developments In Western Syria and The Middle Euphrates Valley During the Third Millennium BC”, Ed. Harriet Crawford, **The Sumerian World**, London, Routledge, s. 478-497, 2013.

Crawford, Harriet, **Sümer ve Sümerler**, 2. Baskı, Çev. Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010.

Çıvgın, İzzet, “Orta ve Geç Uruk Dönemi’nde (M.Ö. 3700-3100) Kentler, Devletleşme, Ticaret, Kültürel Etkileşim ve Kolonileşme”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt 24, Sayı 1, s. 75-124, 2015.

Dolce, Rita, “Ebla Before the Achievement of G Palace Culture: An Evaluation of the Early Syrian Archaic Period”, **ICAANE 4/2**, s. 65-80, 2008.

Dolce, Rita, “The Language of Kingship at Mari and Ebla in the Third Millennium BC: A Comparative Approach”, **Syria Supp. 2**, s.182-206, 2014.

Edzard, Dietz Otto, **ARET II Verwaltungstexte Verschiedenen Inhalts Aus Dem Archiv L.2769**, Roma, Missione Archeologica Italiana in Siria, 1981.

Edzard, Dietz Otto, Gertrud Farber, **RGTC II, Die Orts-und Gewässernamen der Zeit der 3. Dynastie von Ur**, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert, 1974.

Edzard, Dietz Otto, **Gudea and His Dynasty, RIME, Volume 3/1**, University of Toronto Press, Toronto, 1997.

Erol, Hakan, **Kültepe Tabletleri XI-a I.Cilt: Šu-İřtar’a Ait Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Foxvog, Daniel A., **Elementary Sumerian Glossary**, Berkeley, University of California, 2008.

Frayne, Douglas, **Presargonic Period (2700-2350) (RIME 1)**, Toronto, University of Toronto, 1998, s. 41.

Freedman, David Noel, “The Real Story of the Ebla Tablets: Ebla and the Cities of Plain”, **BiAr**, 41, s. 143-164, 1978.

Fronzaroli, Pelio., **ARET XI Testi Rituali della Regalità (Archivio L.2769)**. Roma: 1993.

Fronzaroli, Pelio., **ARET XIII Testi di Cancelleria: I Rapporti Con Le Città (Archivio L.2769)**. Roma: 2003.

Groneberg, Brigitte, **Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes III, Die Orts- und Gewässernamen der altbabylonischen Zeit**, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert, 1980.

Günbattı, Cahit, “Kültepe’den Akadlı Sargon’a Âit Bir Tablet”, **III. Uluslararası Hitittoloji Kongresi Bildirileri**, 16-22 Eylül, Çorum, Türk Tarih Kurumu, 1996.

Günbattı, Cahit, **Kültepe-Kaniş: Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler**, Kayseri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kùltür Yayınları, 2017.

Hamblin, William J., **Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC: Holy Warriors at the Dawn of History**, London, Routledge, 2006.

Herrmann, Georgina, “Lapis Lazuli: The Early Phases of Its Trade”, **Iraq**, Vol. 30, No. 1, s. 21-57, 1968.

Jacobsen, Thorkild, **The Sumerian King List**, Chicago, The University of Chicago, 1939.

Klengel, Horst, **Syria 3000 to 300 B.C.: A Handbook of Political History**, Berlin, Akademie Verlag Press, 1992.

Köroğlu, Kemalettin, **Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Kramer, Samuel Noah, **Enmerkar and the Lord of Aratta: A Sumerian Epic Tale of Iraq and Iran**, Philadelphia, University Museum, 1952.

Kuhrt, Amélie, **Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330) – Cilt I**, Çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Leick, Gwendolyn, **Kentin Mucidi: Mezopotamya – Mitoloji, Arkeoloji ve Tarih**, Çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2019.

Liverani, Mario, **The Ancient Near East History, Society and Economy**, New York, Routledge, 2014.

Mander, Pietro, **Administrative Texts of the Archive L.2769. MEE 10. MVSum 1**,
Roma, Università Degli Studi di Roma, 1990.

Marchetti, Nicolò, Paolo Matthiae, **Ebla and Its Landscape: Early State Formation in the Ancient Near East**, California, Walnut Creek, 2013.

Matthiae, Paolo, “Ebla Recovered”, Ed. Harvey Weiss, **Ebla to Damascus: Art and Archaeology of Ancient Syria – An Exhibition from the Directorate General of Antiquities and Museums, Syrian Arab Republic**, Washington D.C., Smithsonian Institution Traveling Exhibition Service, s. 134-139, 1985.

Matthiae, Paolo, “Ebla”, Eds. Joan Aruz, Kim Benzel, Jean M. Evans, **Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.**, New Haven, Metropolitan Museum of Art, 2008, s. 34.

Matthiae, Paolo, **Ebla: An Empire Rediscovered**, New York, Hodder and Stoughton, 1980.

Matthiae, Paolo, Giovanni Pettinato, “Aspetti Amministrativi e Topografici di Ebla nel III. Millennio Av. Cr.”, **RSO, Volume 50, 1/2**, s. 1-30, 1976.

Michalowski, Piotr, “Third Millennium Contacts: Observations on the Relationships between Mari and Ebla”, **JAOS, Vol. 105**, s. 293-302, 1985.

Milano, Lucio, **ARET IX Testi Amministrativi: Assegnazioni di Prodotti Alimentari (Archivio L.2712- Parte I)**, Roma, 1990.

- Morrison, Martha A., "A New Anchor Axehead", **OrAn, Volume 23**, s. 45-48, 1984.
- Nadali, Davide, "Monuments of War, War of Monuments: Some Considerations on Commemorative War in the Third Millennium B.C.", **Or**, Vol. 76, s. 336-367, 2007.
- Neu, Erich, **Das hurritische Epos der Freilassung I, Untersuchungen zu einem hurritisch-hethitischen Textensemble aus Ḫattuša**, **StBoT**, 32, Wiesbaden, Harrassowitz, 1996.
- Özgüç, Tahsin, **Kültepe-Kaniš/Neša Sarayları ve Mabetleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 1-5, 1999.
- Pardee, Dennis, Lorenzo Viganò, "Literary Sources for the History of Palestine and Syria: The Ebla Tablets", **BA, Volume 47**, s. 6-16, 1984.
- Pettinato, Giovanni, "Inscription de Ibbiṭ-lîm, Roi de Ebla", **AAAS, Volume XX**, s. 73-76, 1970.
- Pettinato, Giovanni, "The Royal Archives of Tell-Mardikh-Ebla", **BA, Vol. 39**, s. 44-52, 1976a.
- Pettinato, Giovanni, "Carchemiš-Kār-Kamiš. Le Prime Attestazioni del III Millennio", **OrAn, Volume 15**, s. 11-15, 1976b.
- Pettinato, Giovanni, "Gli Archivi Reali di Tell Mardikh-Ebla. Riflessioni e Prospettive", **Rivista Biblica**, 25, s. 225-243, 1977.

Pettinato, Giovanni, “TŠŠ 242. Fondazione della Città UNKEN^{ki}”, **OrAn, Volume 16**, s. 173-176, 1977.

Pettinato, Giovanni, “L’Atlante Geografico nel Vicino Oriente Antico Attestato ad Ebla e ad Abū Šalābīh (I)”, **Or, Vol. 47**, s. 50-73, 1978.

Pettinato, Giovanni, “Ibla. A. Philologisch”, Ed. Dietz Otto Edzard, **RIA, Vol. V**, Berlin, s. 9-13, 1976-1980.

Pettinato, Giovanni, **Testi Amministrativi Della Biblioteca L.2769, Part I, MEE 2**, Roma, 1980.

Pettinato, Giovanni, **Testi Lessicali Monolingui Della Biblioteca L.2769, MEE 3**, Napoli, s. 219-226, 1981.

Pettinato, Giovanni, **Testi Lessicali Monolingui Della Biblioteca L.2769. Tavole. MEE 3/A**, Napoli, 1981.

Pettinato, Giovanni, **Testi Lessicali Bilingui della Biblioteca L.2769, MEE 4**, Roma, 1982.

Pettinato, Giovanni, **Ebla: A New Look At History**, Baltimore, The Johns Hopkins University, 1991.

Picchioni, Sergio Angelo, “La Direzione Della Scrittura Cuneiforme e Gli Archivi di Tell Mardikh-Ebla”, **Or, Vol. 49**, s. 225-251, 1980.

Picchioni, Sergio Angelo, “Osservazioni Sulla Paleografia e Sulla Cronologia Dei Testi di Ebla”, Ed. Luigi Cagni, **La Lingua di Ebla**, Napoli, s. 109-120, 1981.

Pomponio, Francesco, **ARET XV/2 Testi Amministrativi: Assegnazioni Mensili di Tessuti, Periodo di Arrugum (Archivio L.2769). Parte II**, Roma, Missione Archeologica Italiana in Siria, 2013.

Pomponio, Francesco., **ARET XV/1 Testi Amministrativi: Assegnazioni Mensili di Tessuti, Periodo di Arrugum (Archivio L.2769). Parte I**. Roma, 2008.

Sakarya İrmak, Ayşe, “Ebla’nın Keşfi ve İbbit-līm Kitabesi”, Ed. Yusuf Kılıç, **Prof. Dr. Sebahattin Bayram Armağanı Eskiçağ Tarihi Yazıları**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 481-490, 2023.

Sakarya, Ayşe, **G Kraliyet Sarayı Buluntuları Işığında Ebla’nın Siyasi Tarihi ve Ekonomik Yapısı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2018.

Scarpa, Erica, “The Maškim Network”, **LXIII Rencontre Assyriologique Internationale**, “Dealing with Antiquity-Past, Present, and Future”, Philipps-Universität, July 24th-28th, Marburg, 2017.

Schrakamp, Ingo, “Irrigation in 3rd Millennium Southern Mesopotamia: Cuneiform Evidence from the Early Dynastic IIIb City-State of Lagash (2475-2315 BC)”, Ed. Jonas Berking, **Water Management in Ancient Civilizations**, Berlin, Berlin Studies of The Ancient World, s. 117-195, 2018.

Sevin, Veli, **Anadolu Arkeolojisi**, 6. Baskı, Der Yayınevi, İstanbul, 2019.

Sjöberg, Åke W., **The Sumerian Dictionary of the University of Pennsylvania Museum, Volume 1:A, Part 3**, Pennsylvania, Babylonian Section of the University Museum, 1998.

Sollberger, Edmond, “The So-Called Treaty between Ebla and Ashur”, **SEb**, 3, s. 130-155, 1980.

Sollberger, Edmond, **ARET VIII: Administrative Texts Chiefly Concerning Textiles (L. 2752)**, Roma, Missione Archeologica Italiana in Siria, 1986.

Van de Mieroop, Marc, **Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323**, Çev. Sinem Gül, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul 2018.

Vanstiphout, Herman, **Epic of Sumerian Kings: The Matter of Aratta**, Atlanta, Society of Biblical Literature, 2003.

Waetzoldt, Harmut, “Wirtschafts-und Verwaltungstexte aus Ebla Archiv L.2769”, **MEE XII, MVSum 7**, Roma, 2001.

Westenholz, Joan Goodnick, **Legends of The Kings of Akkade The Texts**, Indiana, Eisenbrauns, 1997.

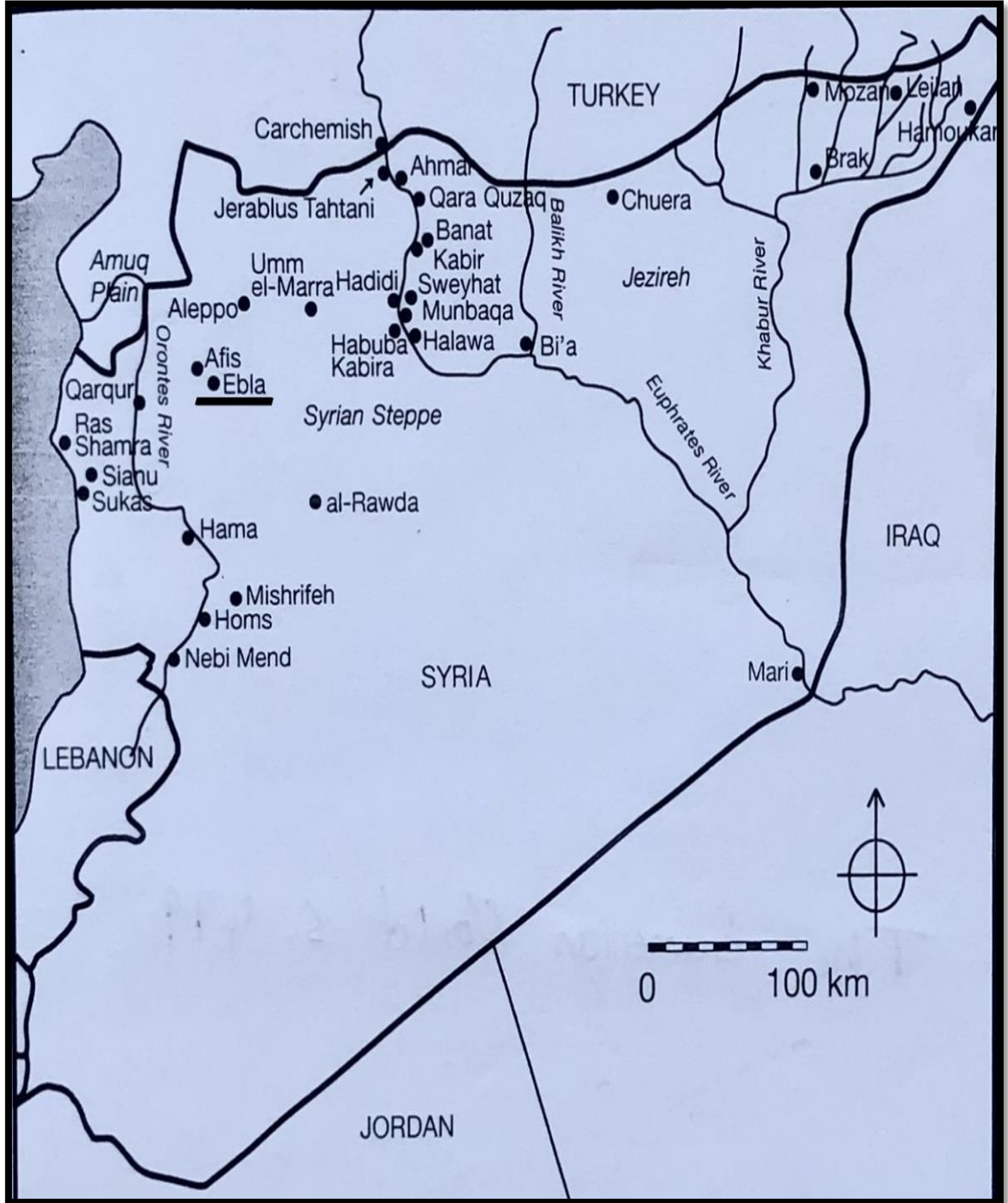
Wiseman, Donald John, **Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum: Cylinder Seals I: Uruk-Early Dynastic Periods**, London, The Trustees of the British Museum, 1962.

Yiğit, Turgut, **Eski Mezopotamya Tarihi**, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2020.

Zaccagnini, Carlo, “The Terminology of Weight Measures for Wool at Ebla”, **StLE**, s. 189-204, 1984.

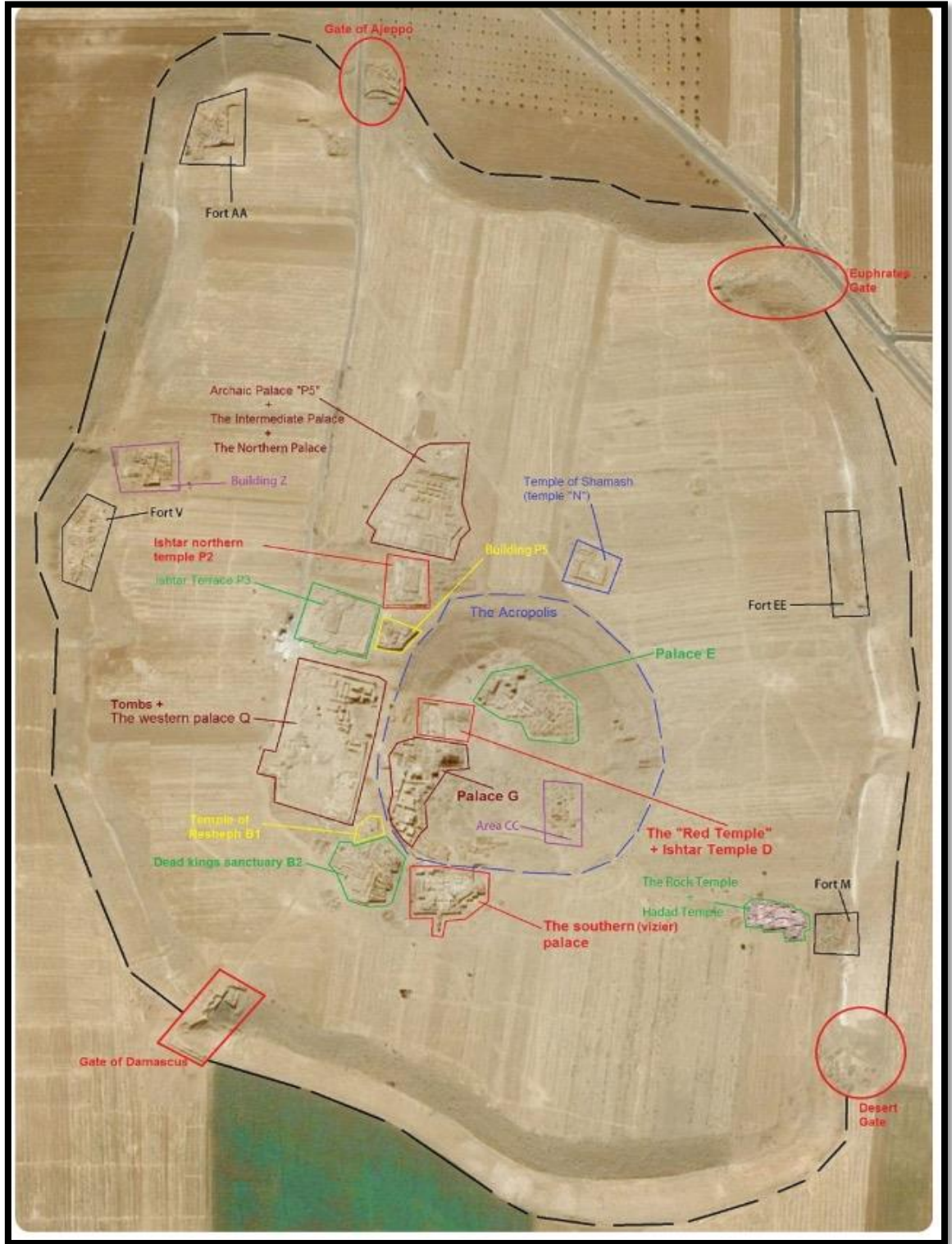
EKLER

EK-1. Haritalar ve Şekiller

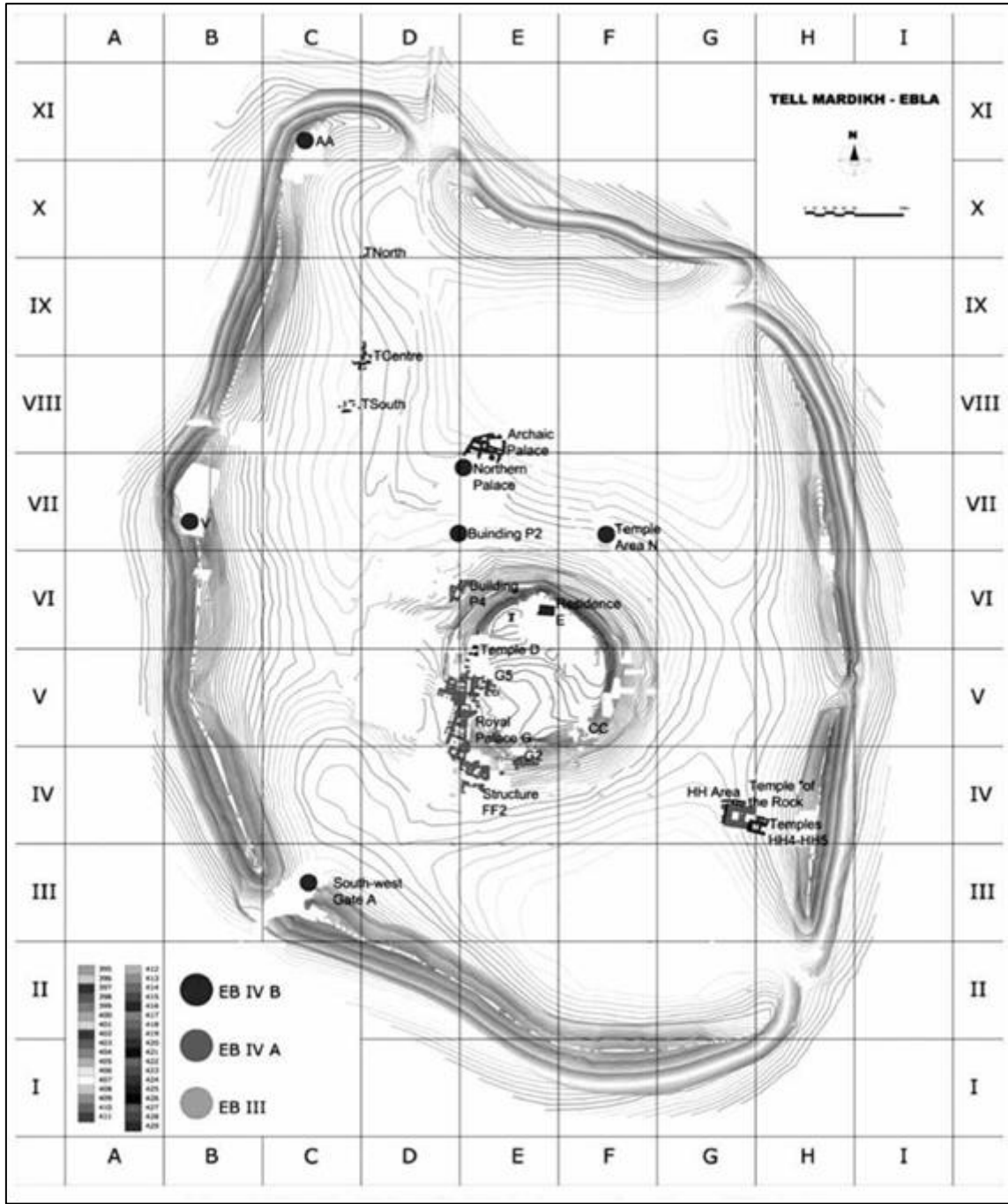

Harita 1: M.Ö. 3. Binyıl'da Suriye haritasıdır. (M.Ö. III. Binyıl'da Ebla ve Mari krallığının konumlandığı yeri de göstermektedir).³⁹²

³⁹² Lisa, Cooper, "Cultural Developments In Western Syria and The Middle Euphrates Valley During the Third Millennium BC", Ed. Harriet Crawford, **The Sumerian World**, London, 2013, s. 479 (Fig. 25.1.).

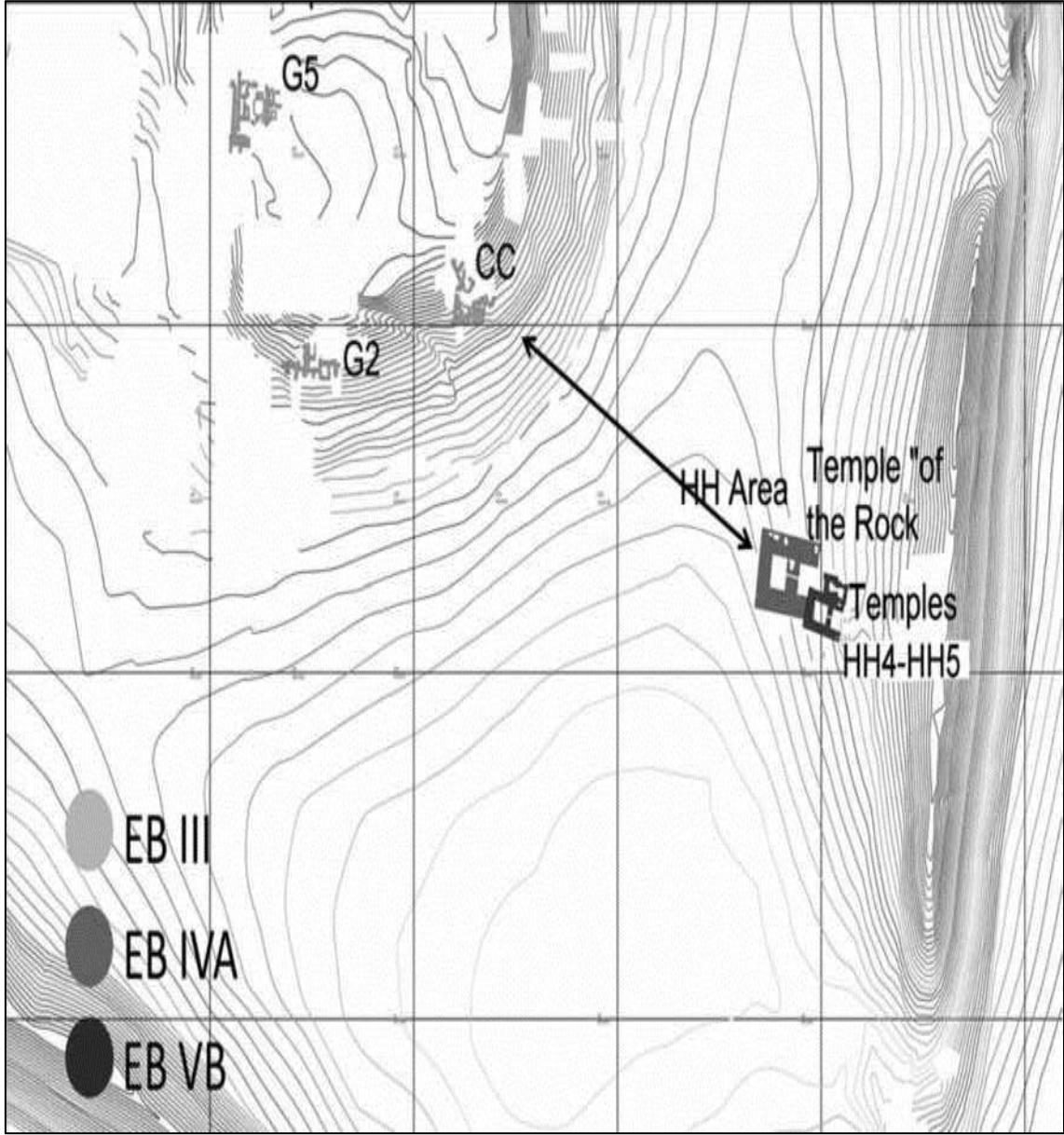

Harita 2: Mardik höyüğünü ve Ebla şehrinin topoğrafyasını gösteren harita.

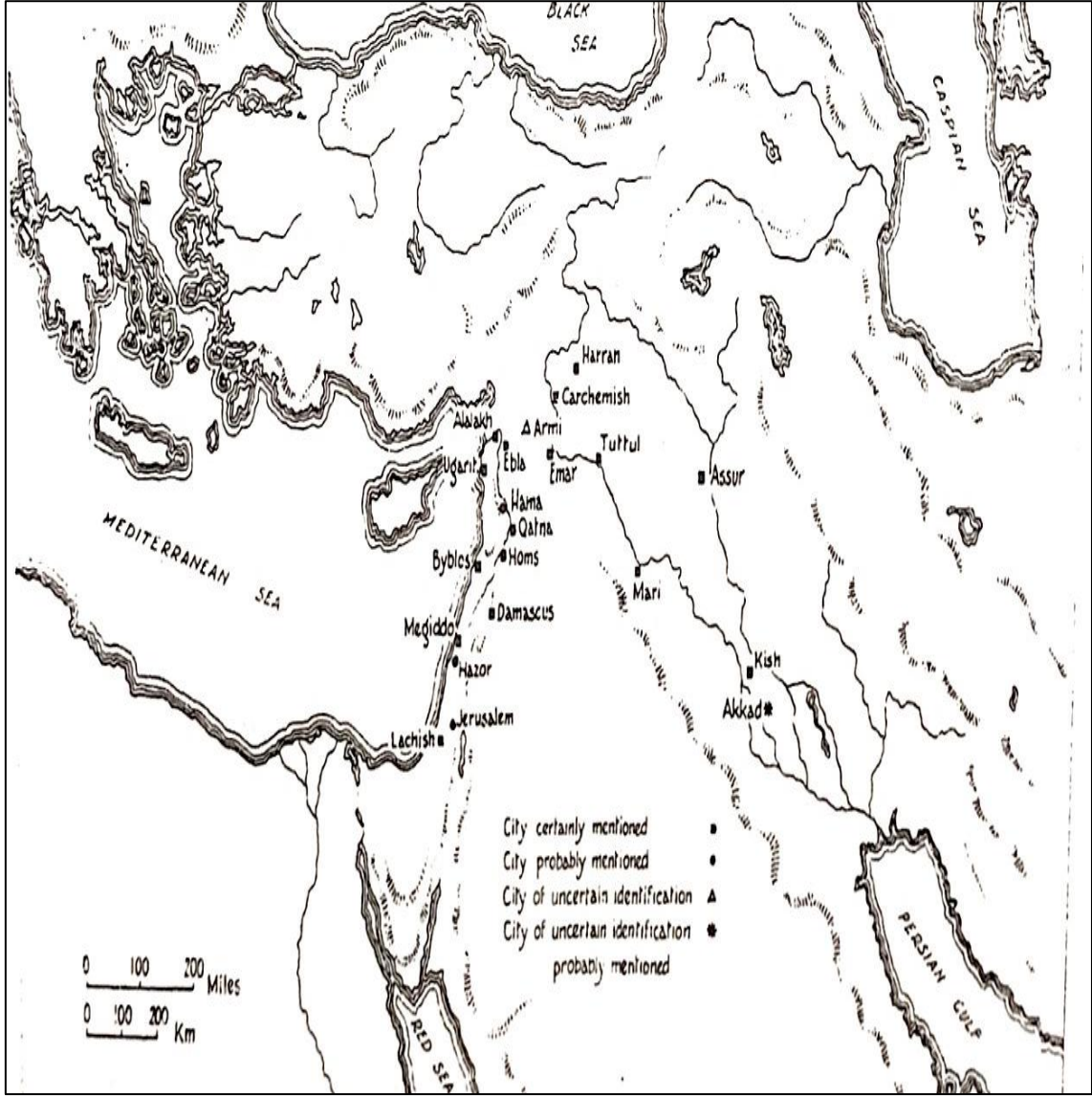
Harita 3: Eski Tunç I-III (*Eski Ön Suriye*), Eski Tunç IVA (*Olgun Ön Suriye*) ve Eski Tunç IVB (*Genç Ön Suriye*) Döneminde Ebla Höyüğü'nün Yayılışı.³⁹³

³⁹³ Rita, 2014, s. 183.

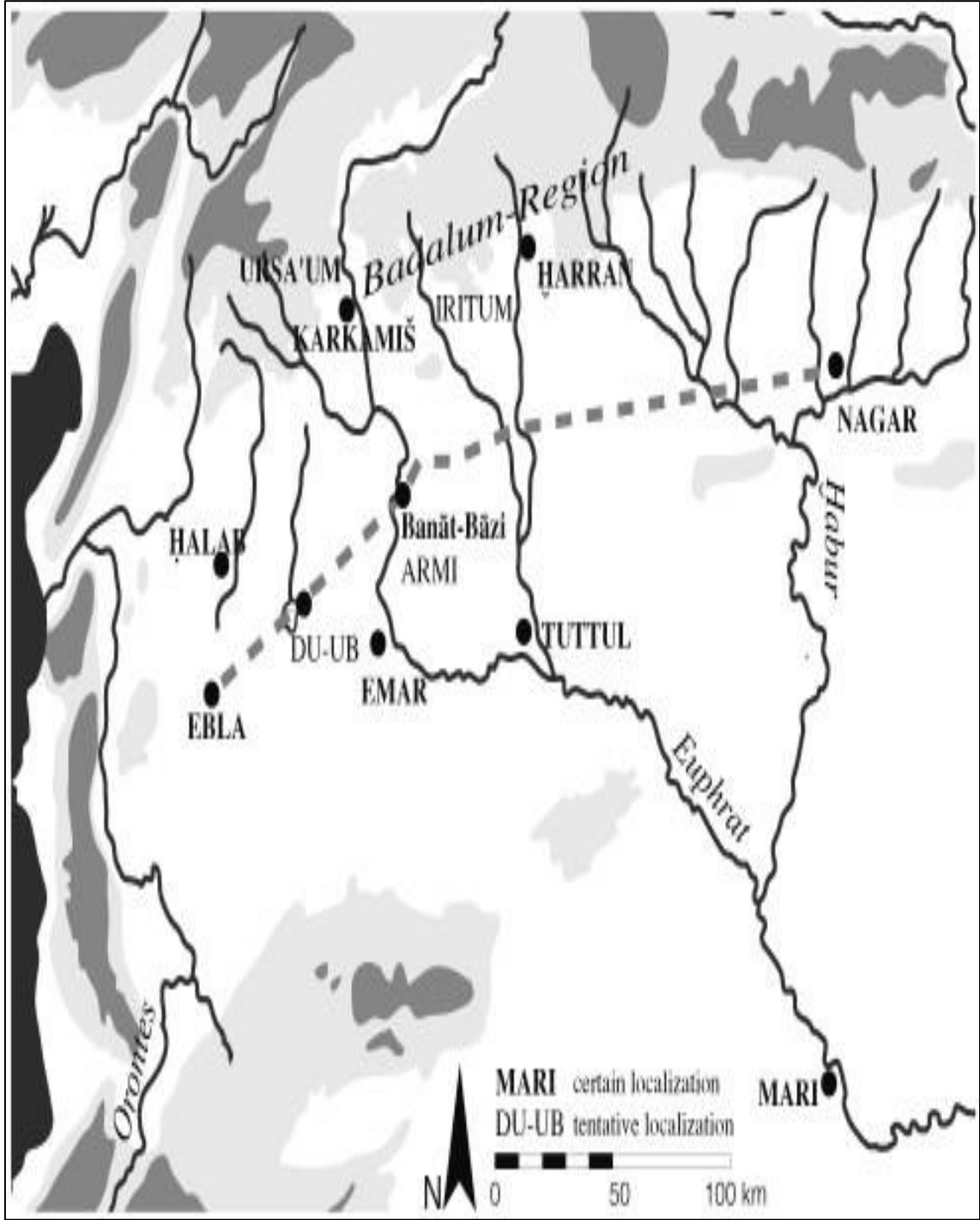
Harita 4: Eski Tunç I-III (*Eski Ön Suriye*), Eski Tunç IVA (*Olgun Ön Suriye*) ve Eski Tunç IVB (*Genç Ön Suriye*) Döneminde Ebla Şehrine Yapılan Yerleşim Yerleri. (Akropol'ün Doğu Yamacı ile Aşağı Şehrin Güneydoğusunu Kapsamaktadır).³⁹⁴

³⁹⁴ Rita, 2014, s. 186.

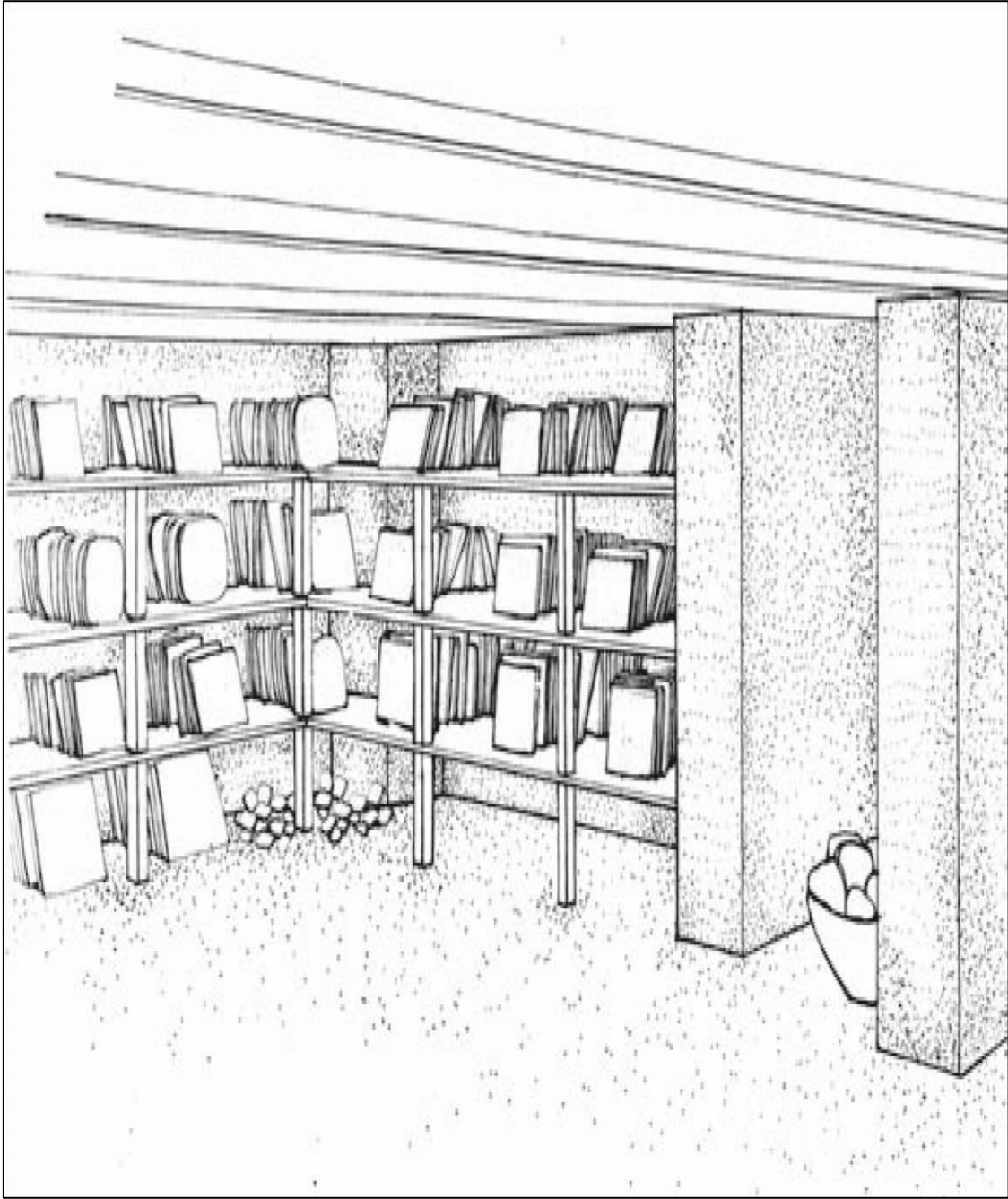
Harita 5: Kraliyet arşivleri döneminde Mardik II B1 (M.Ö. 2400-2250) *Eski Tunç IV A* Ebla'nın diğer şehir krallıklarıyla kurduğu ticari ilişkileri gösteren harita.³⁹⁵

³⁹⁵ Matthiae, 1980, s. 181.

Harita 6: Ebla Kraliyet Arşivleri Döneminde (Mardik II B1 2400-2250) Kuzey Mezopotamya ve Suriye haritası. Aynı zamanda stratejik öneme sahip olan Badalun Bölgesi de tahmini olarak gösterilmektedir. Ayrıca Ebla'dan; Nagar'a olası gidiş güzergahını gösteren harita.³⁹⁶

³⁹⁶ Biga, Otto, 2010, s. 493.

Şek. 1: G Kraliyet Sarayının L.2769 numaralı “Merkez Arşiv Odası’nın” rekonstrüksiyonu ile oluşturulan kütüphanenin tasviri.³⁹⁷

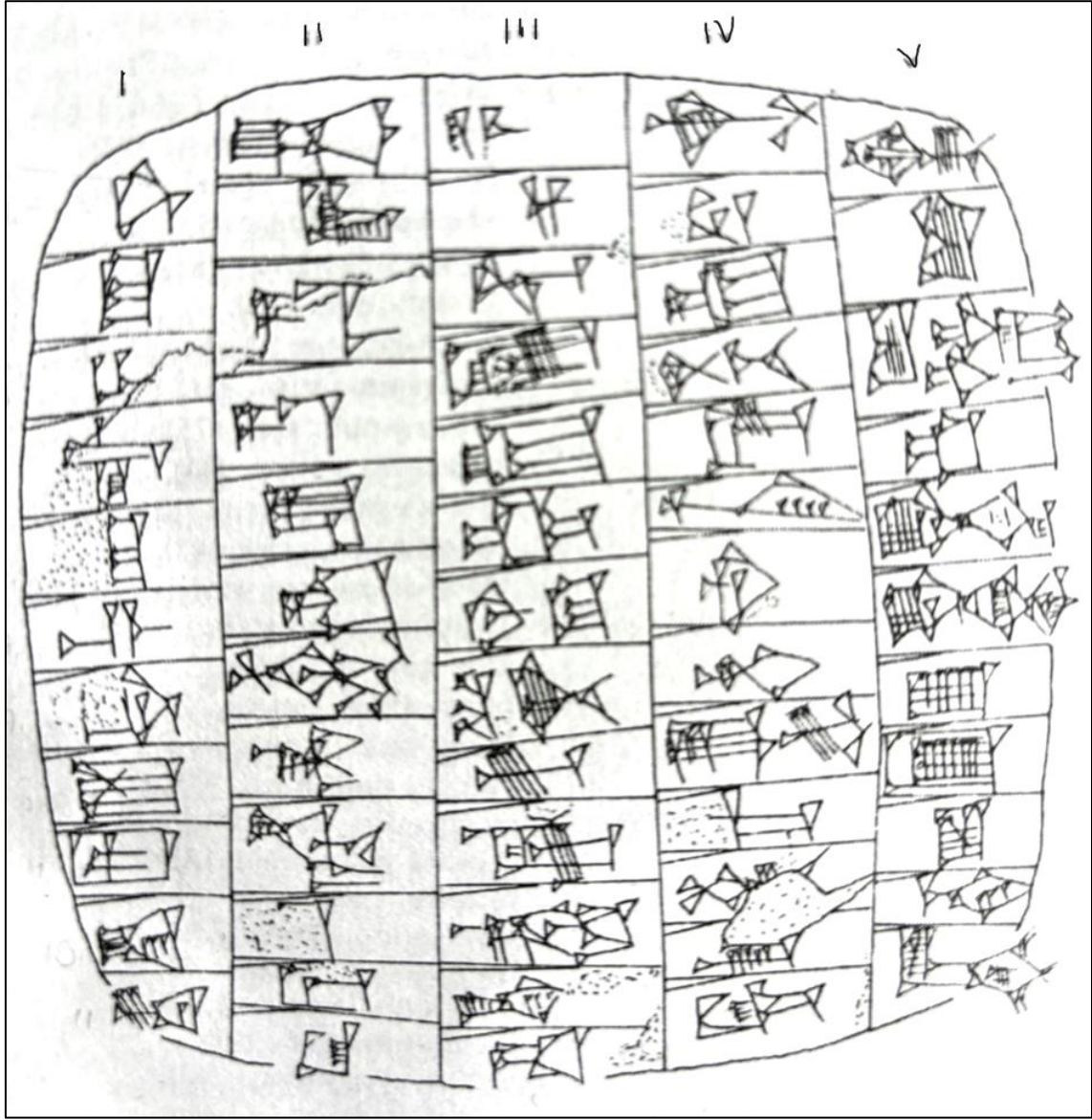
³⁹⁷ Sakarya, 2018, s. 130.

TM.75.G.1385 numaralı tabletin arka yüzü

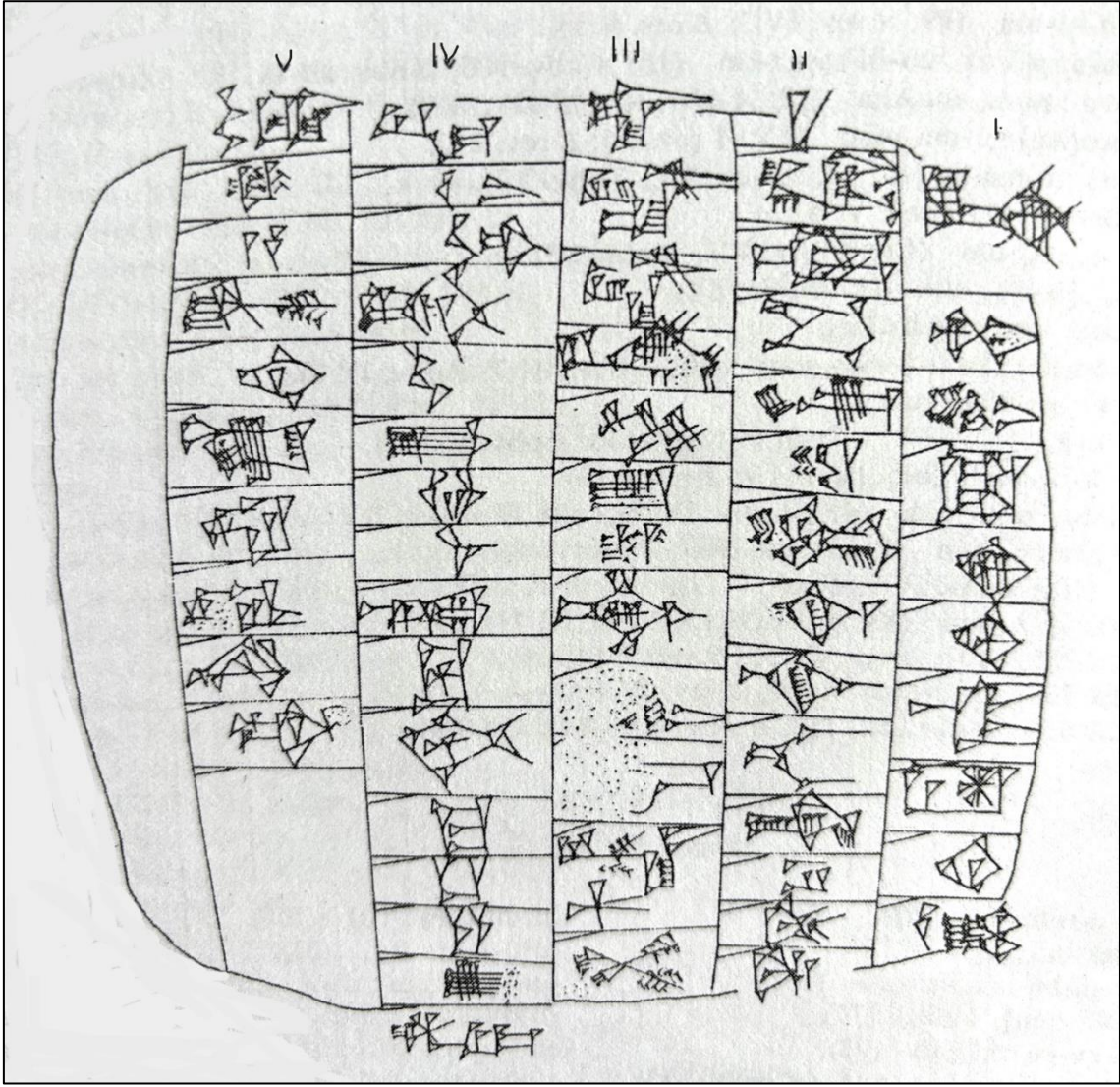
Şek. 2: G Kraliyet Sarayının, (l.2769 numaralı) merkez arşiv odasından çıkarılan TM.75.1385 numaralı tabletin “işaret listesi” ön yüz ve arka yüzünün fotoğrafı.

Pettinato, Giovanni., **Testi Lessicali Monolingui Della Biblioteca L.2769. Tavole. MEE 3/A**, Tavolo: XXVI a, XXVI b, Napoli, 1981.

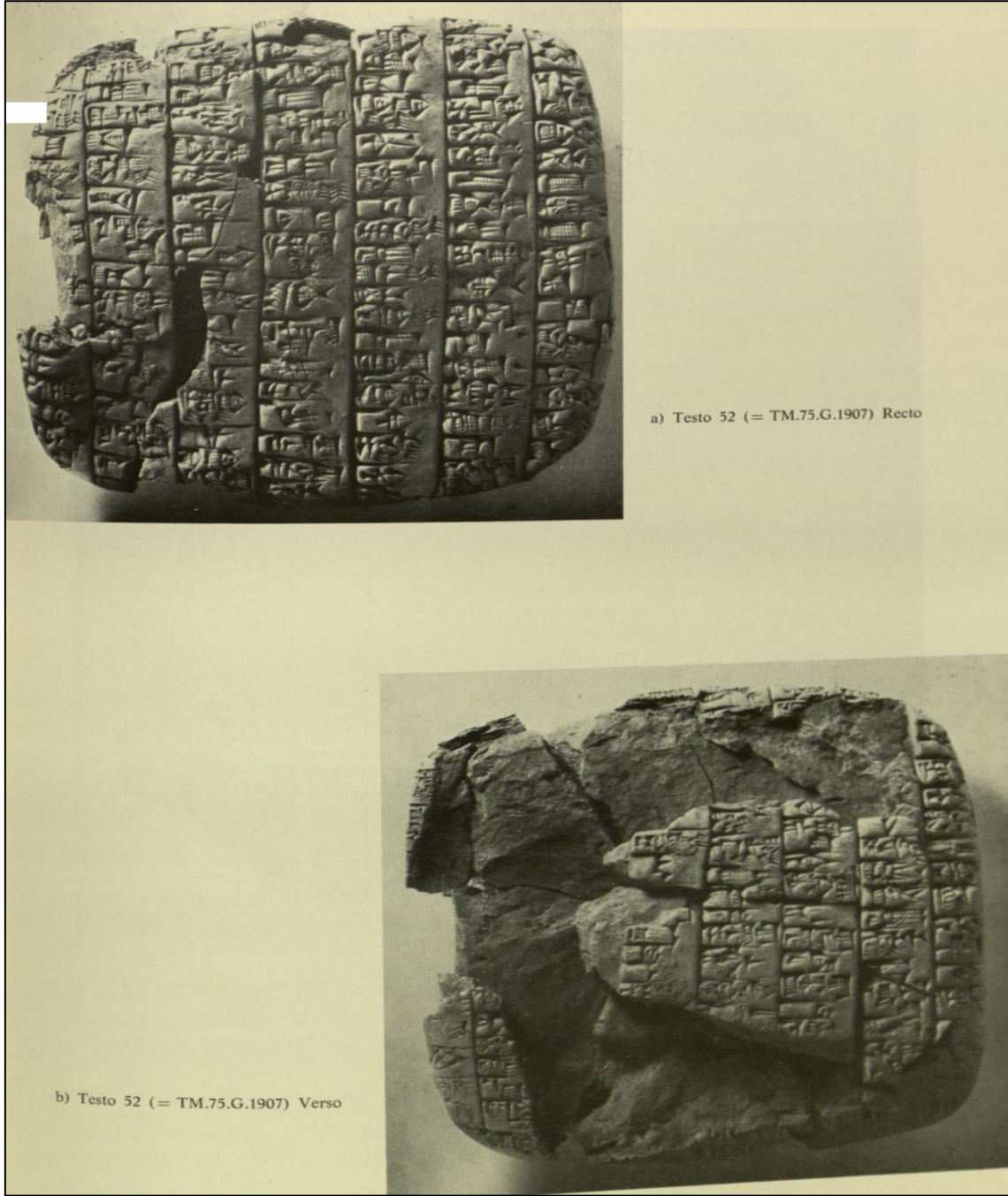
Şek. 3: TM.75.G.1385 numaralı tabletin “işaret listesi” ön yüzünün kopyası.

Archi, Alfonso., “The ‘Sing-list’ from Ebla”. **Eblaitica** 1, s. 106, 1987b.

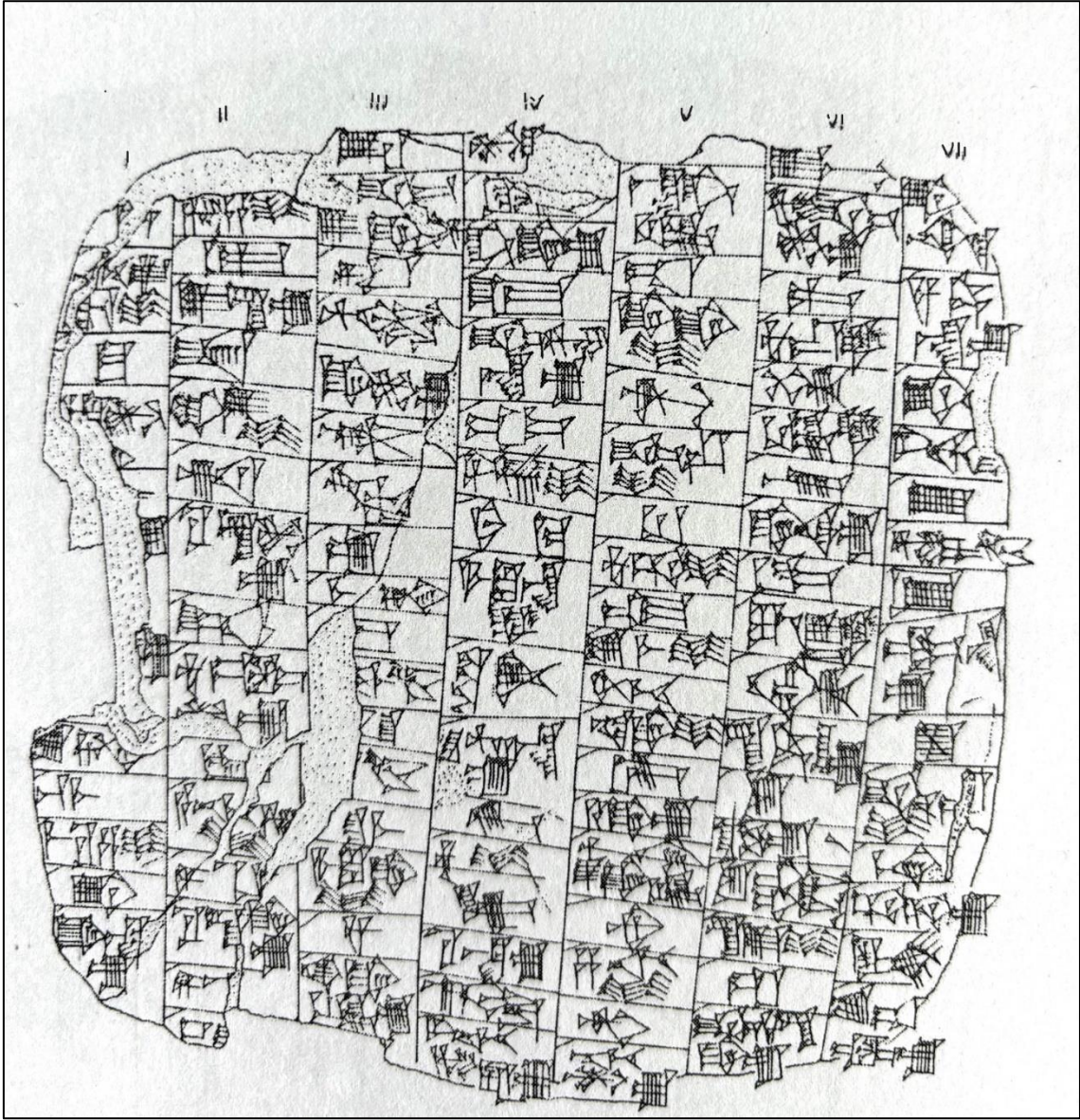

Şek. 4: TM.75.G.1385 numaralı tabletin “işaret listesi” arka yüzünün kopyası.

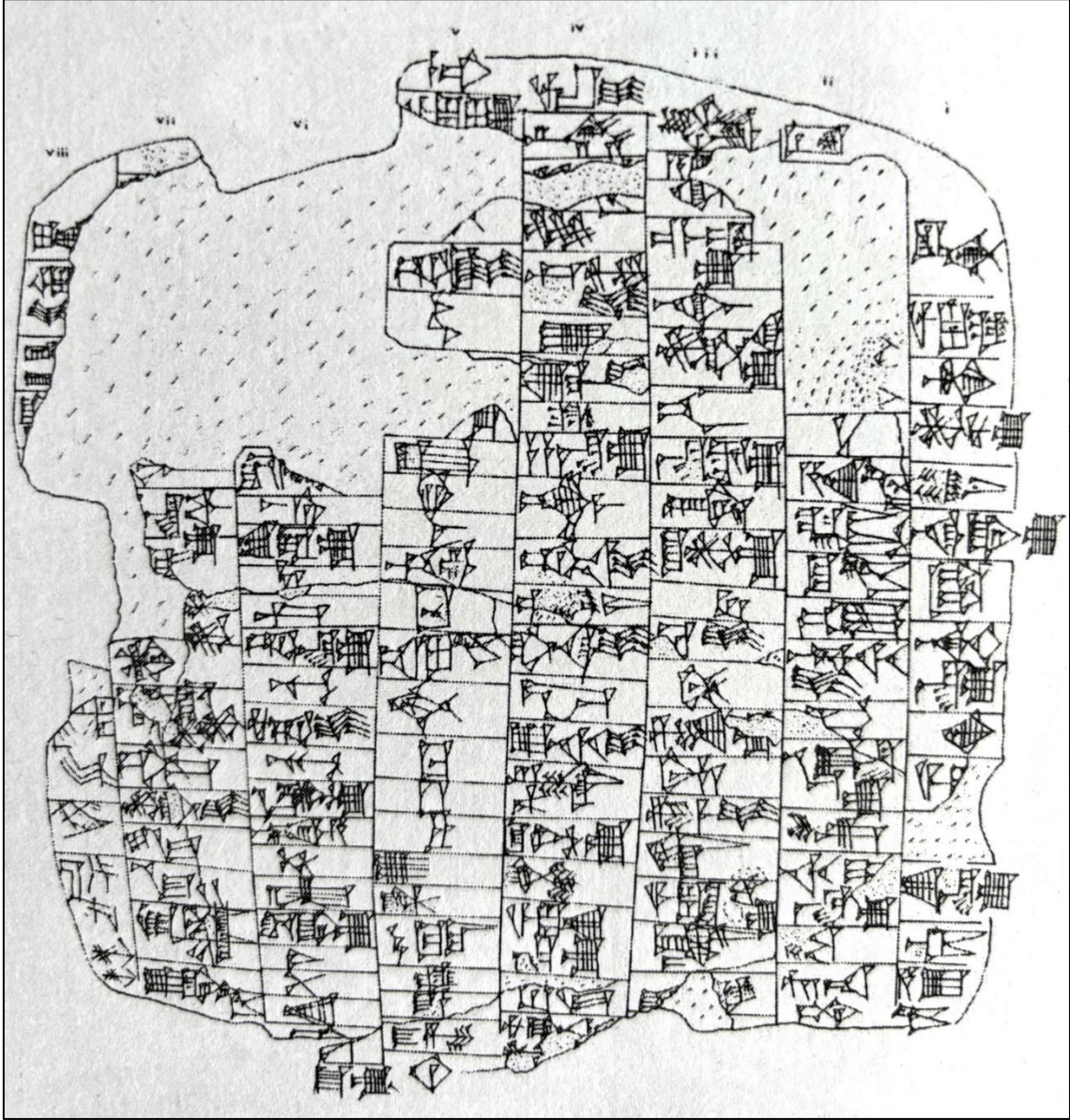
Archi, Alfonso., “The ‘Sing-list’ from Ebla”. **Eblaïtica** 1, s. 107, 1987b.

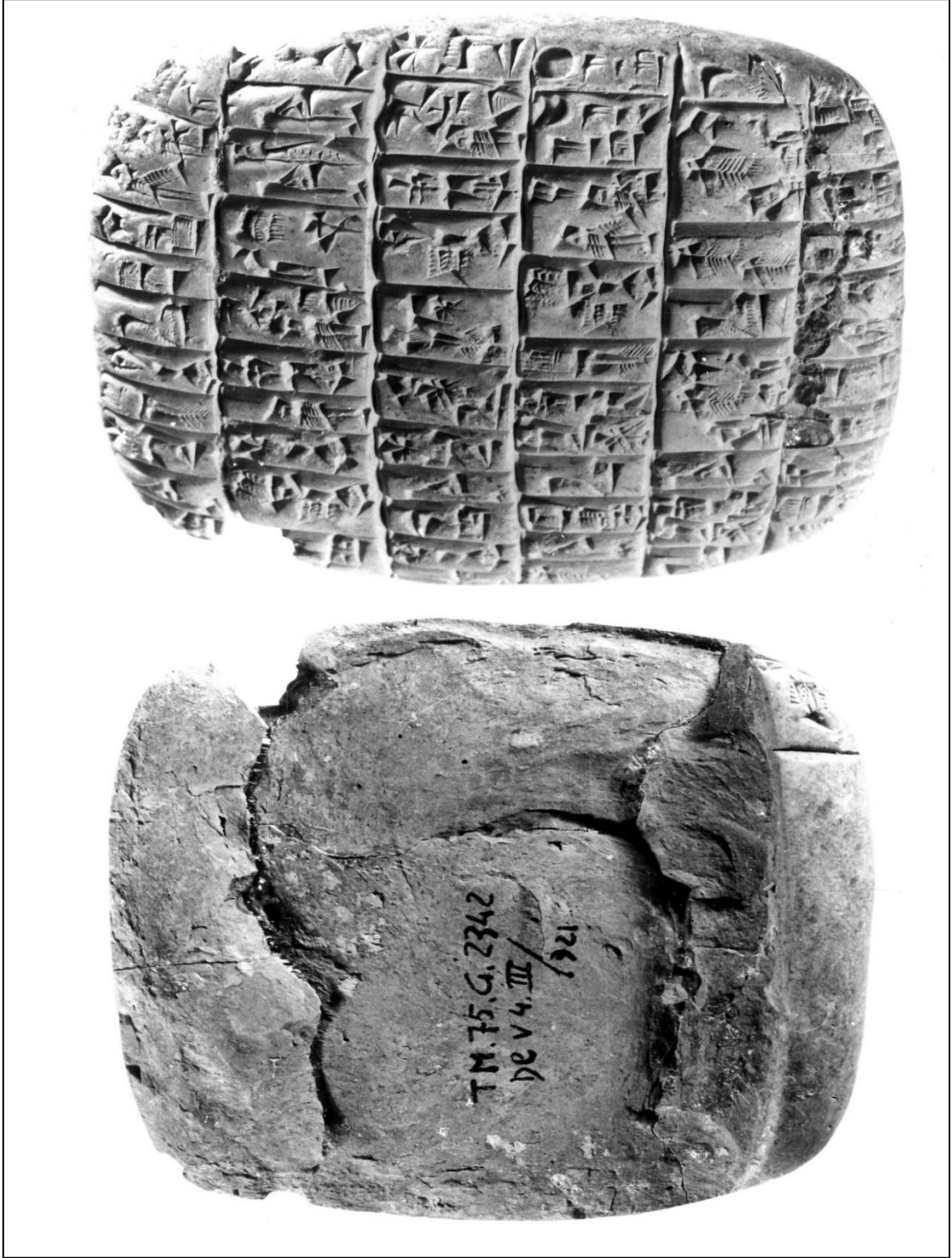
Şek. 5: G Kraliyet Sarayının, (1.2769 numaralı) merkez arşiv odasından çıkarılan TM.75.G.1907+12680 “işaret listesi” numaralı tabletin ön yüz ve arka yüzünün fotoğrafı. Pettinato, Giovanni., **Testi Lessicali Monolingui Della Biblioteca L.2769. Tavole. MEE 3/A**, Tavolo: XXVII a, XXVII b, Napoli, 1981.

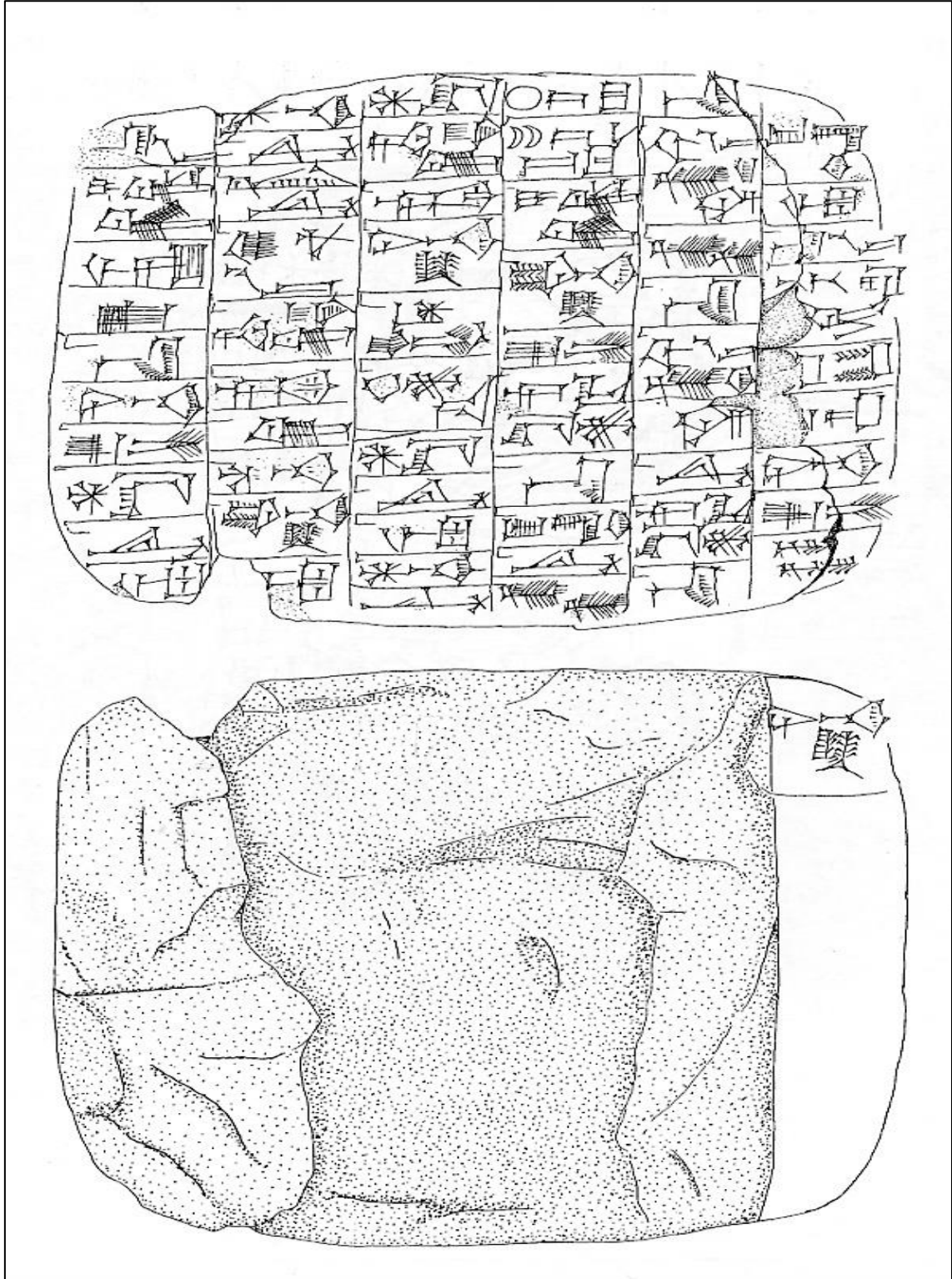
Şek. 6: TM.75.G.1907+12680 numaralı tabletin “işaret listesi” arka yüzünün kopyası.
Archi, Alfonso., “The ‘Sing-list’ from Ebla”. **Eblaitica** 1, s. 108, 1987b.

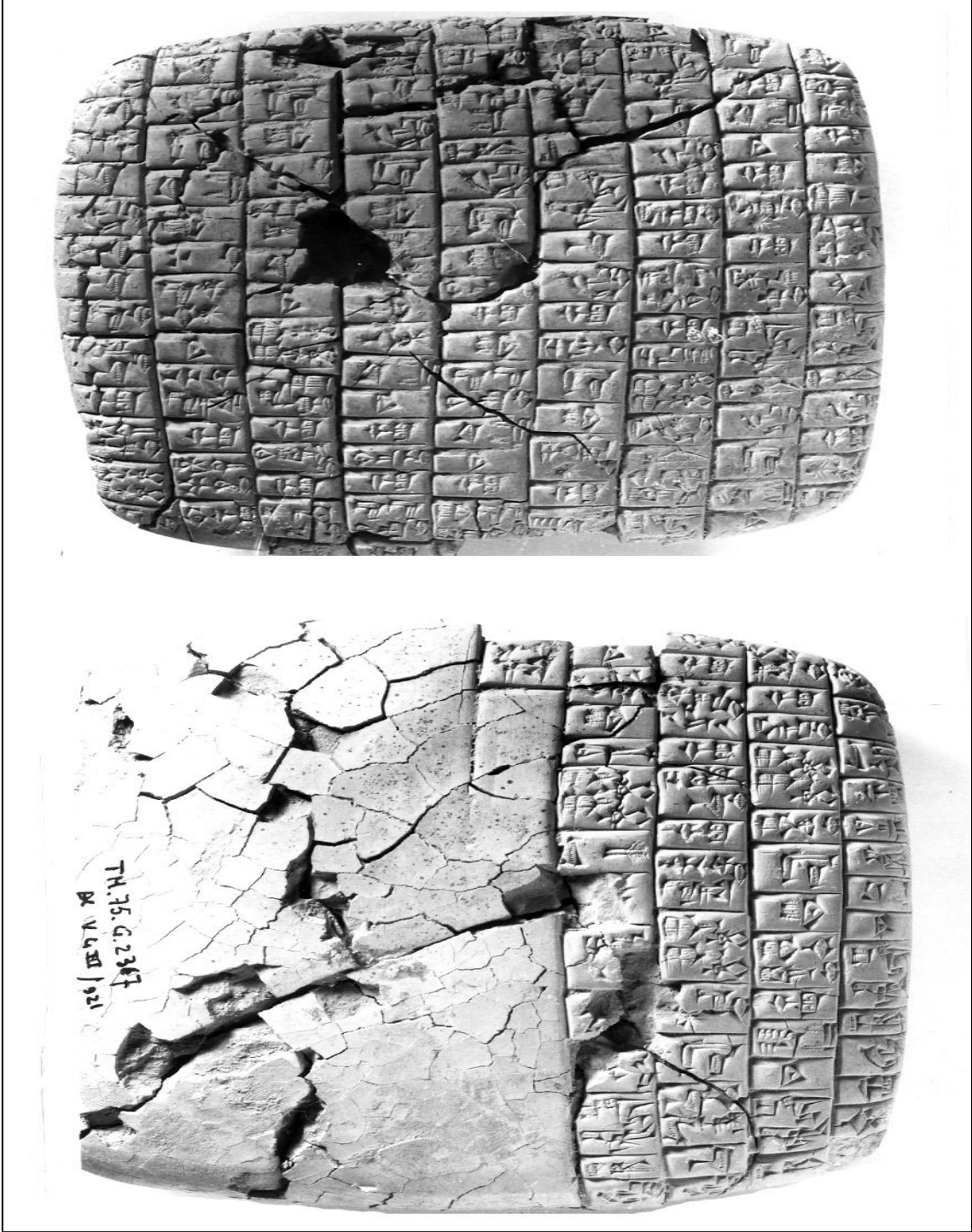
Şek. 7: TM.75.G.1907+12680 numaralı tabletin “işaret listesi” arka yüzünün kopyası.
Archi, Alfonso., “The ‘Sing-list’ from Ebla”. **Eblaitica** 1, s. 109, 1987b.

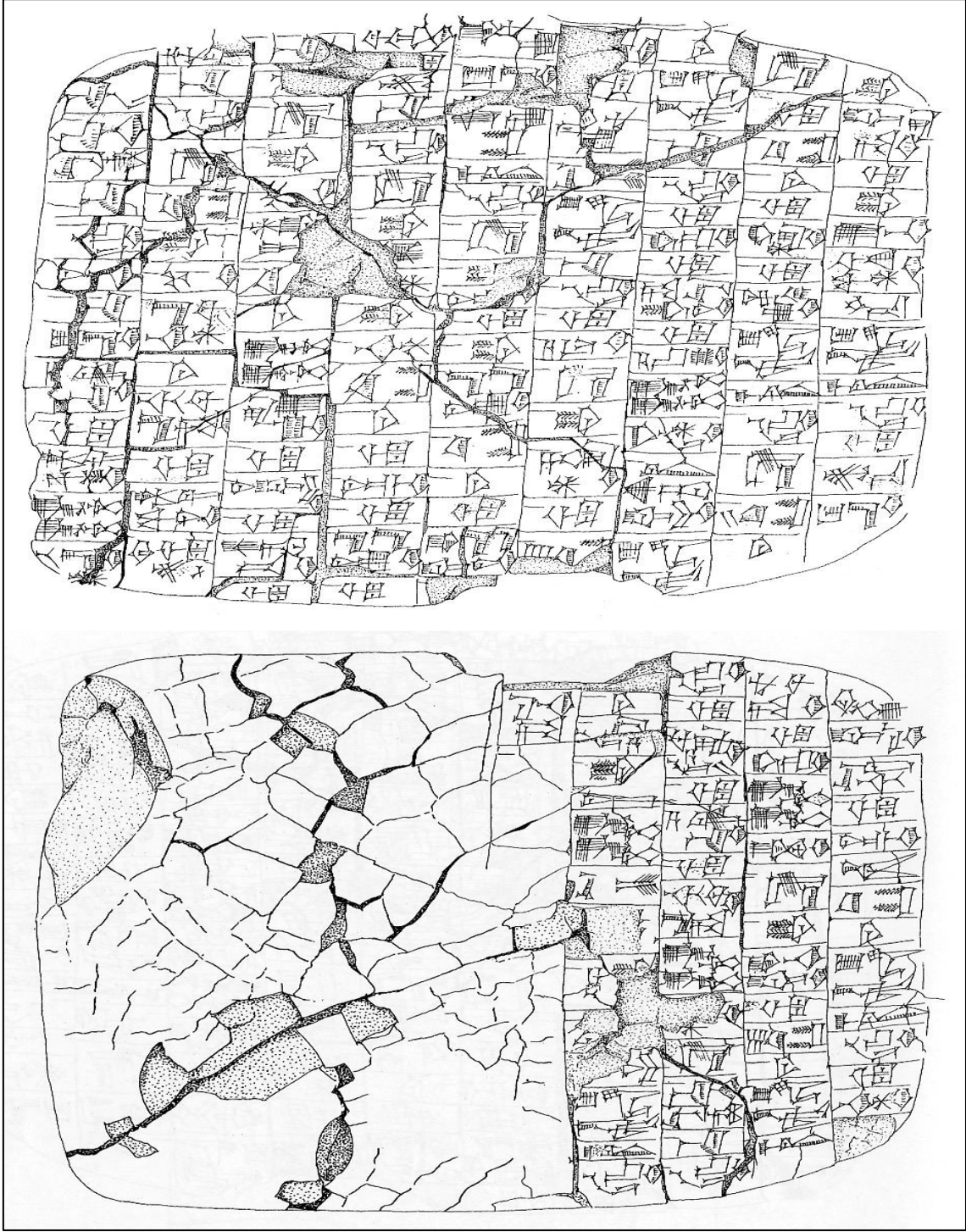
Şek. 8: G Kraliyet Sarayının, (1.2769 numaralı) merkez arşiv odasından çıkarılan TM.75.2342 numaralı tablet. EbDA (<http://ebda.cnr.it/index>) 2024. (Erişim: 1.04.2024). National Museum of Syria, Damascus, Syria.

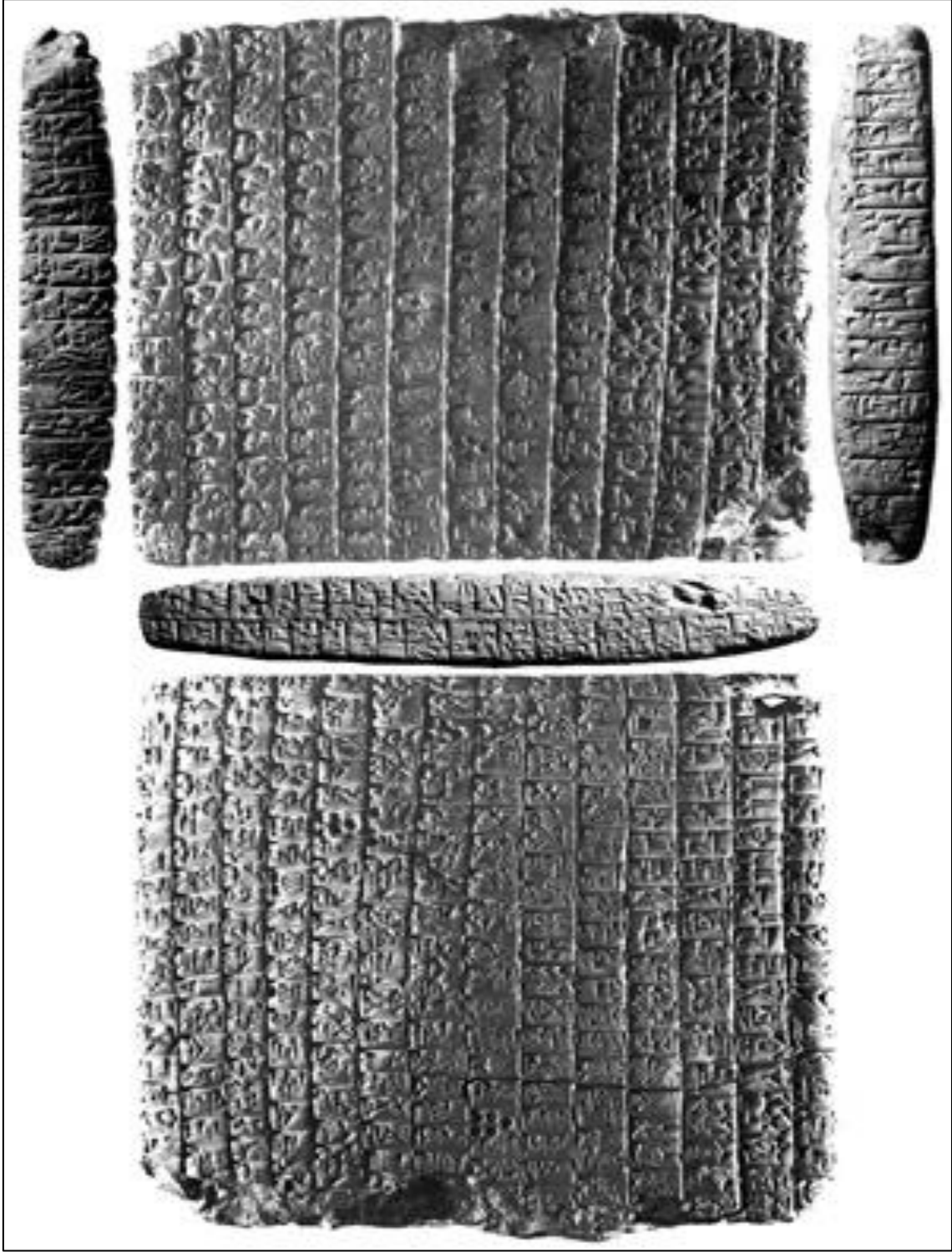
Şek. 9: TM.75.G.2342 numaralı çivi yazılı metnin kopyası. Cdli (<https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/241900/reader/47157>) 2024. (Erişim: 1.04.2024).

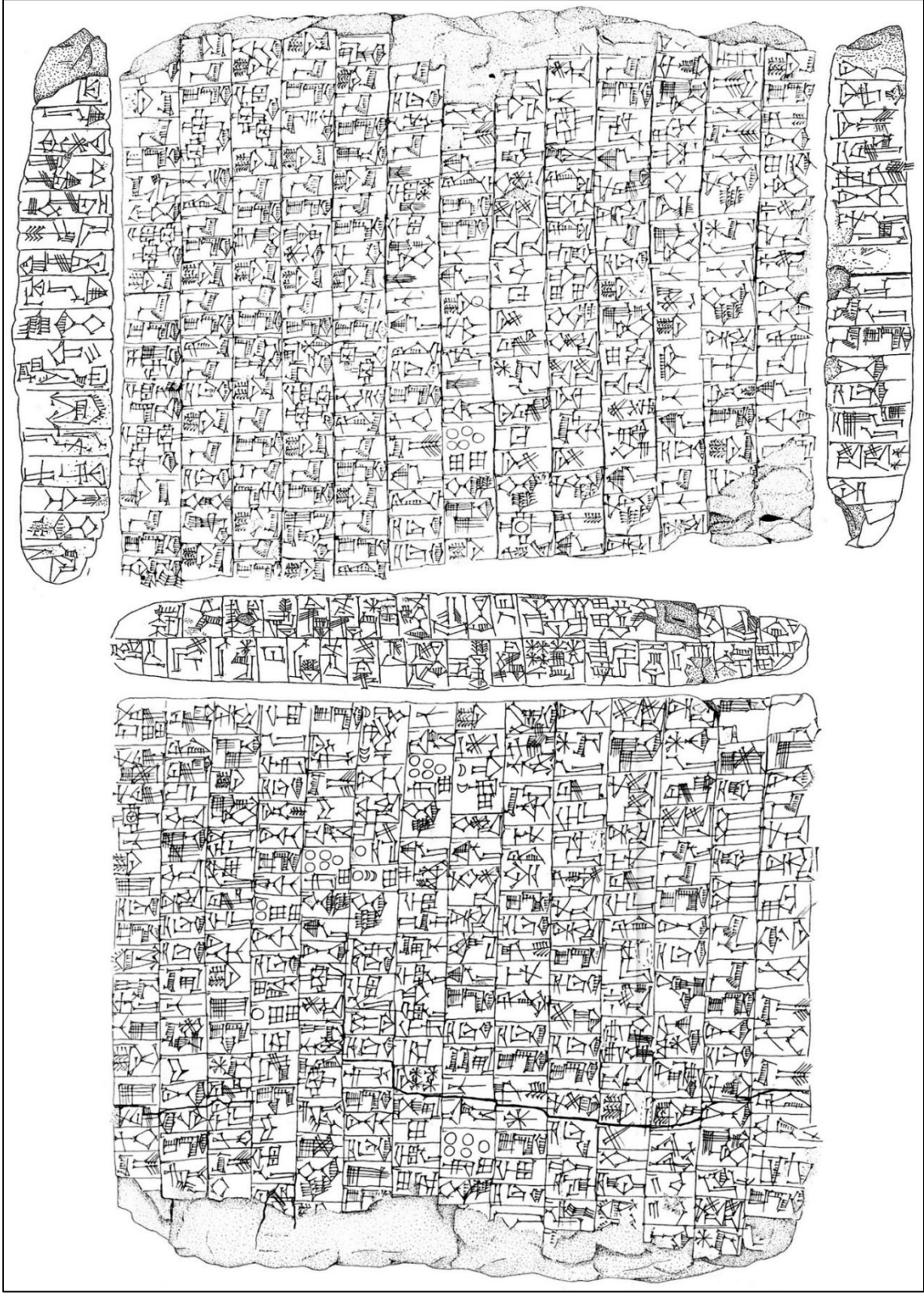
Şek. 10: G Kraliyet Sarayının, (1.2769 numaralı) merkez arşiv odasından çıkarılan TM.75.2367 numaralı tablet. EbDA (<http://ebda.cnr.it/index>) 2024. (Erişim: 1.04.2024). National Museum of Syria, Aleppo, Syria.

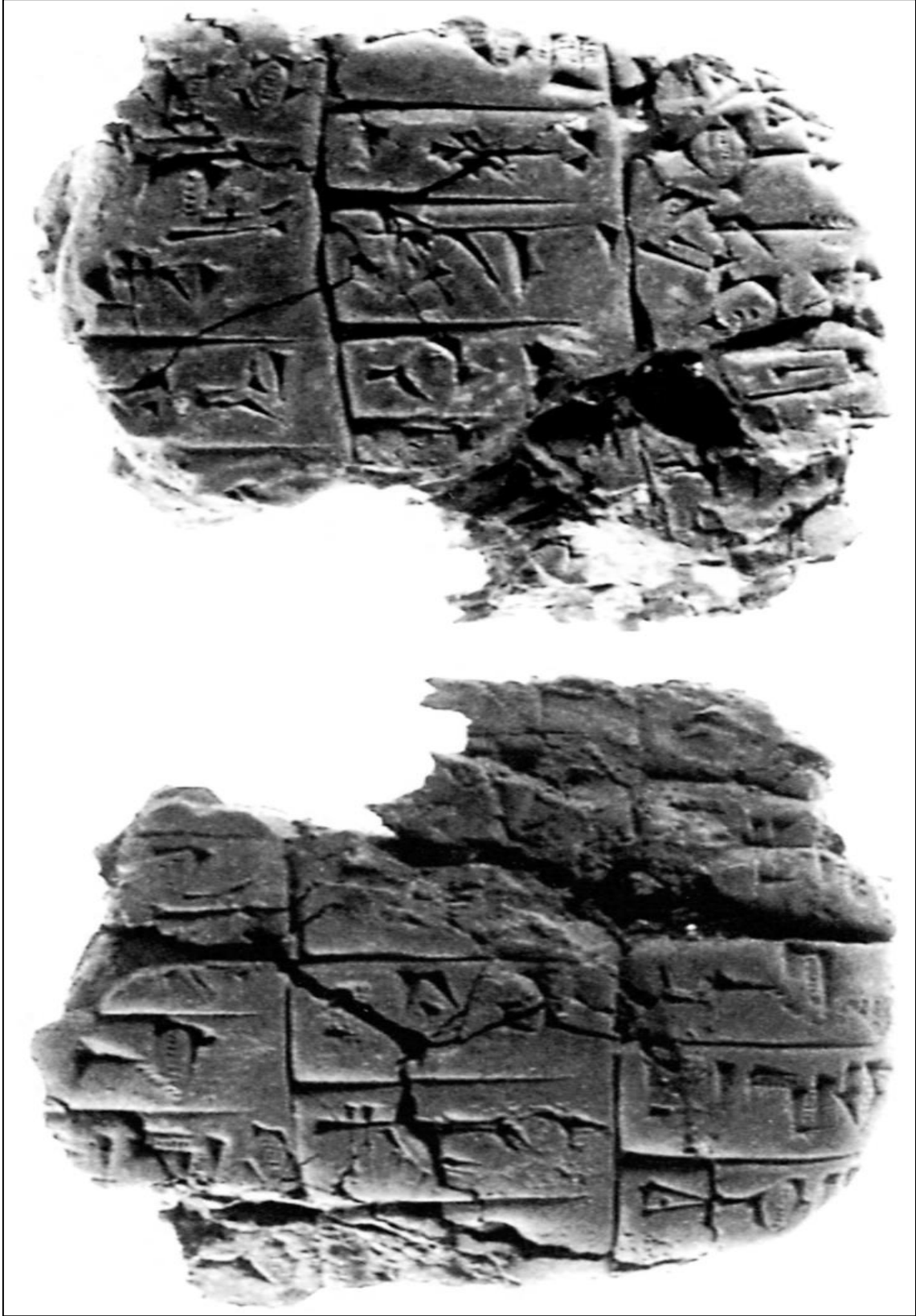
Şek. 11: TM.75.G.2367 numaralı çivi yazılı metnin kopyası. Cdli (<https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/241924/reader/47158>) 2024. (Erişim: 1.04.2024).

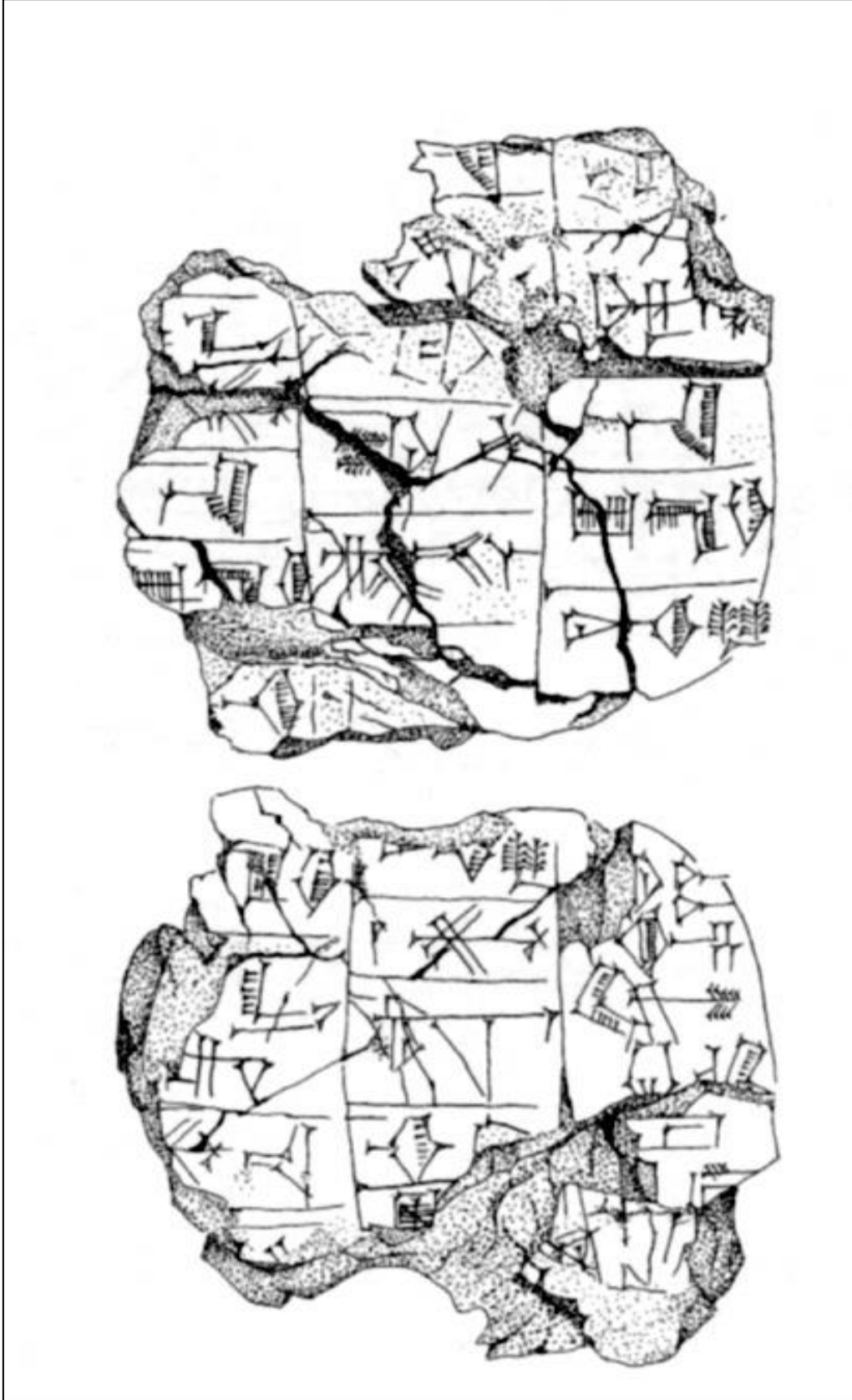
Şek. 12: G Kraliyet Sarayının, (1.2769 numaralı) merkez arşiv odasından çıkarılan TM.75.2420 numaralı tablet. Cdli (<https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/241971>) 2024. (Erişim: 1.04.2024). National Museum of Syria, Idlib, Syria.

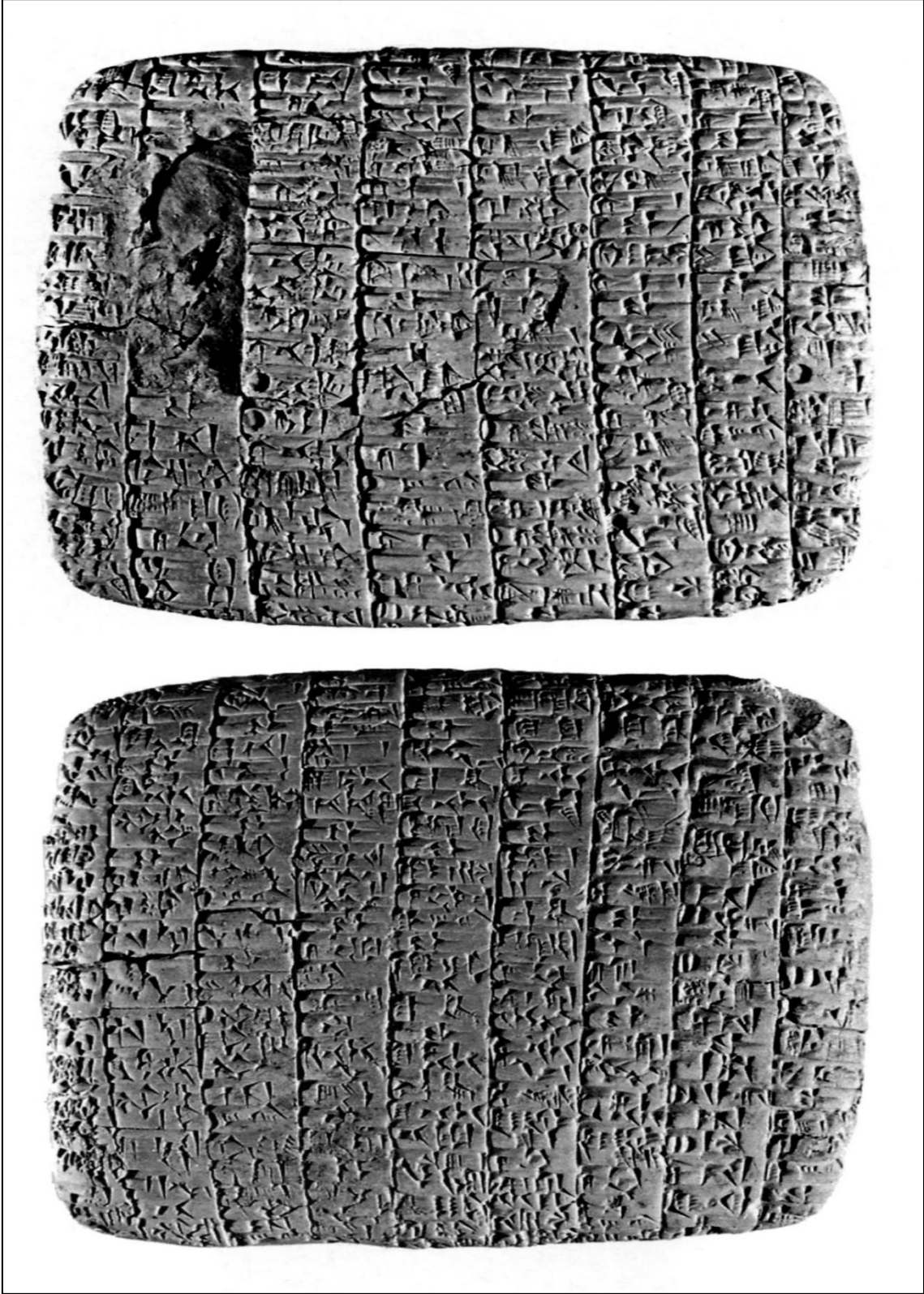
Şek. 13: TM.75.G.2420 numaralı çivi yazılı metnin kopyası. Cdli (<https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/241971>) 2024. (Erişim: 1.04.2024).

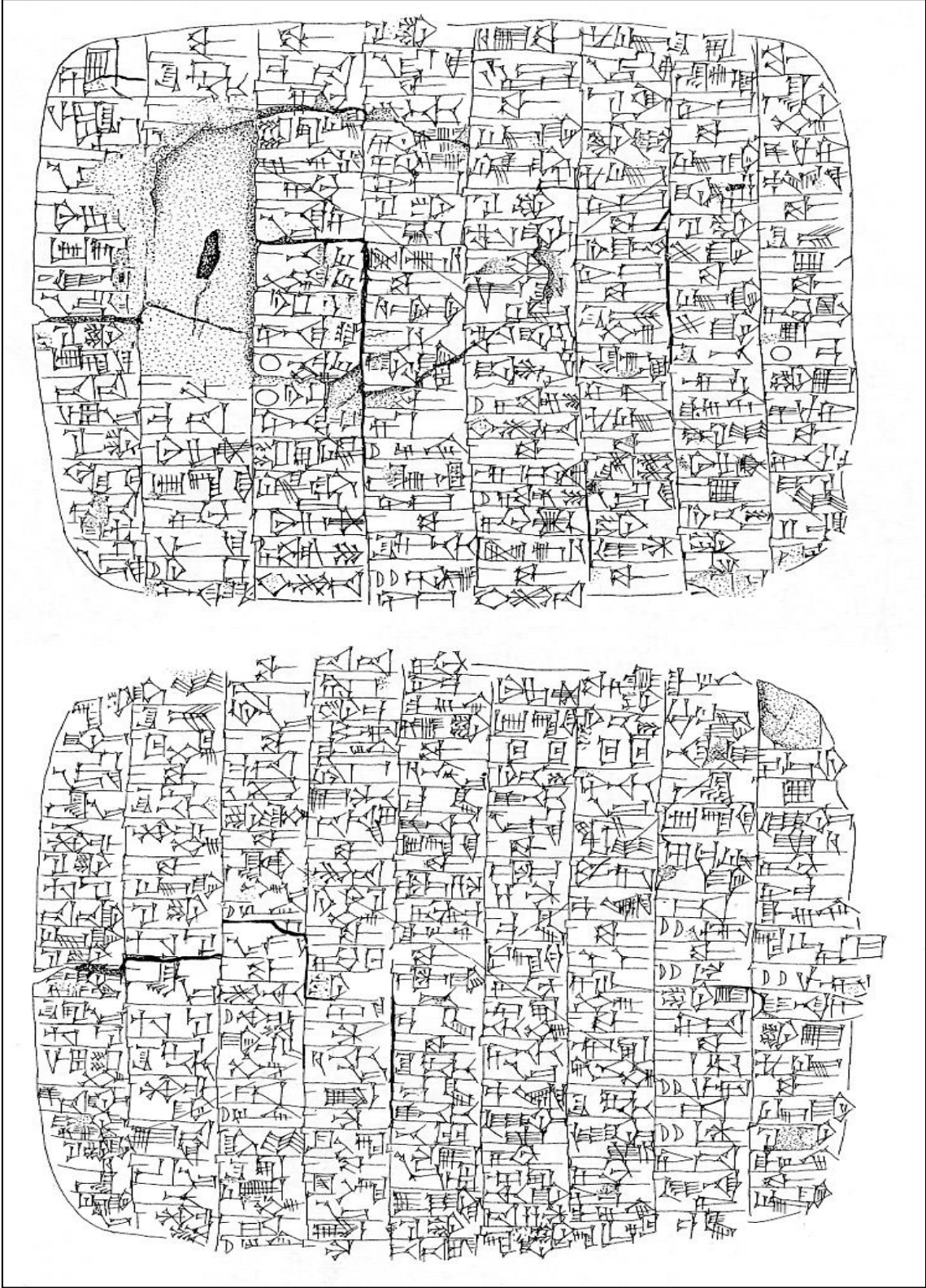
Şek. 14: G Kraliyet Sarayının, (I.2769 numaralı) merkez arşiv odasından çıkarılan TM.75.12497 numaralı tablet. EbDA (<http://ebda.cnr.it/tablet/view/2851>) 2024. (Erişim: 1.05.2024). National Museum of Syria, Idlib, Syria.

Şek. 15: TM.75.12497 numaralı çivi yazılı metnin kopyası. Cdli (<https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/245311/reader/47179>) 2024. (Erişim: 1.05.2024).

Şek. 16: G Kraliyet Sarayının, (l.2769 numaralı) merkez arşiv odasından çıkarılan TM.75.2268 numaralı tablet. EbDA (<http://ebda.cnr.it/tablet/view/2864>) 2024. (Erişim: 1.05.2024). National Museum of Syria, Idlib, Syria.

Şek. 17: TM.75.2268 numaralı çivi yazılı metnin kopyası. Cdli (<https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/241831/reader/47154>) 2024. (Erişim: 1.05.2024).

ÖZET

Tez konusu kapsamında Ebla çivi yazılı kaynaklarının yayımlandığı ARET (*Archivi Reali di Ebla, Testi. Roma*), ve MEE (*Materiali Epigrafici di Ebla. Napoli*) serilerinden faydalanılmıştır. Çalışma konumuz dahilinde bu serilerde yer alan metinler (TM.75.G.2342, TM.75.G.2367, TM.75.G.2420, TM.75.G.1953, TM.75.G.336, TM.75.G.12497, TM.75.G.2268) incelenmiştir. Bu belgeler arasında bulunan metinler (TM.75.G.2367, TM.75.G.1953) M.Ö. III. Binyıl'da, Ebla krallığının sürekli yakın temas kurduğu Mari hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Böylelikle Ebla-Mari arasında ekonomi ve ticaret hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Ayrıca bu metinlerin incelenmesine dijital ortamda erişim sağladığımız EbDA (*Ebla Digital Archives*) sitesi katkı sağlanmıştır. Ebla ile ilgili literatür taraması yaparken E. Scarpa'nın (*The City of Ebla A Complete Bibliography of Its Archaeological and Textual Remains*) bibliyografya kitabından büyük oranda faydalanılmıştır. Sistemli bir şekilde en güncel kaynakların bu kitapta sınıflandırılması çalışmamızı bütünüyle kolaylaştırmıştır. Ebla dili ve Ebla arşivleri üzerine makalelerin yayımlandığı Eblaitica (*Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language*) adlı kitab serilerinden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebla Kraliyet Arşivleri, Ebla Tabletleri, Ebla Şehri'nin Topoğrafyası, M.Ö. III. Binyıl'da Ebla Krallığı, M.Ö. III. Binyıl'da Ebla-Mari Arasında Yaşanan Ekonomik ve Ticari İlişkiler.

ABSTRACT

Within the scope of the thesis, ARET (Archivi Reali di Ebla, Testi. Roma), MEE (Materiali Epigrafici di Ebla. Napoli) the series of Ebla cuneiform sources published were used. Within the scope of our study, the texts in these series (TM.75.G.2342, TM.75.G.2367, TM.75.G.2420, TM.75.G.1953, TM.75.G.336, TM.75.G.12497, TM.75.G.2268) were examined. The texts found among these documents (TM.75.G.2367, TM.75.G.1953) provide us with information about Mari, with which the kingdom of Ebla had close relations in the 3rd millennium BC. In addition, the EbDA (Ebla Digital Archives) website, which provides digital access to the examination of these texts, has contributed. While conducting the literature review on Ebla, E. Scarpa's bibliography book (The City of Ebla A Complete Bibliography of Its Archaeological and Textual Remains) was greatly utilized. The systematic classification of the most up to date sources in this book made our work much easier. The book series Eblaitica (Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language), which published articles on Ebla language and Ebla archives, was also used.

Keywords: Ebla Royal Archives, Ebla Tablets, Topography of Ebla City, The Kingdom of Ebla in the 3rd Millennium BC, Economic and Commercial Relations Between Ebla and Mari in the 3rd Millennium BC.